

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

SZIRTES ZSÓFIA

**AZ ERDÉLYI SZÁSZSÁG ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSE
AZ ÁTMENETI KORSZAKBAN (1690–1711)**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

2015

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezető: Dr. Fröhlich Ida DSc
Társadalom- és életmódtörténeti műhely, vezető: Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD
Témavezető: Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD, egyetemi docens
Külső konzulens: † Prof. Dr. R. Várkonyi Ágnes akadémikus, ELTE BTK

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	3
I. 1. Célkitűzések	3
I. 2. A kutatás forrásai és módszere	7
II. Az erdélyi szászok a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc idején	12
II. 1. A visszafoglaló háborúk kezdete és Thököly Imre erdélyi betörése	12
II. 2. A Diploma Leopoldinumtól Szász János bukásáig	20
II. 2. 1. A Diploma Leopoldinum és az erdélyi Habsburg-kormányzat közjogi-intézményi kereteinek kiépülése	20
II. 2. 2. Az erdélyi szászság viszonyulása a hatalomváltáshoz	26
II. 2. 3. A Szászföld gazdasági helyzete a visszafoglaló háborúk idején	33
II. 2. 4. Szebeni változások. A hatalomváltás tükröződése a szász főváros életében	37
II. 2. 5. Szász János felemelkedése és bukása	42
II. 3. Az erdélyi szászok és a Rákóczi-szabadságharc	46
III. A Szász Universitas működése a 17–18. század fordulóján	62
III. 1. A gyűlések jellemzői	66
III. 2. A gyűlések tárgya	69
III. 3. A gyűlések típusai	71
III. 4. Szeben szerepe az Universitas ügyvitelében	73
III. 5. A szebeni „duumvirátus”	75
IV. Erdélyi szász követek működése Bécsben	82
IV. 1. Georg Klockner (1691–1692)	82
IV. 2. Szász János (1692–1693)	92
IV. 3. Johannes Hossmann (1697–1698)	106
IV. 4. Simon Baußner (1707)	108
V. Bécsi kapcsolatrendszer	121
V. 1. Képviselet az Erdélyi Udvari Kancellárián	121
V. 1. 1. A „király keze”. A szászok állásfoglalása Erdély bécsi képviselétéről	121
V. 1. 2. Az első szász tagok	124
V. 1. 3. A kancellária szerepe a szász politikában	131
V. 2. Ágensek, hírvivők és patrónusok	134
VI. Szászok az erdélyi Habsburg adminisztrációban	147
VI. 1. Képviselet a Guberniumban	147
VI. 1. 1. Képviseleti arány és rangsorrend	147
VI. 1. 2. Alkalmasság	152
VI. 1. 3. Natio versus religio	156
VI. 1. 4. Belső viszonyok	157
VI. 1. 5. Szászok a Deputációban	163
VI. 2. Képviselet a Királyi Táblán és a szász perek fellebbezése	166

VII. A szebeni királybírói hivatal betöltésének kérdése	176
VII. 1. Az első „konfrontációk” (1691–1693)	177
VII. 2. Szeben kísérlete a szabad királybíró-választásra (1697. október–november)	180
VII. 3. Választás vagy jelölés? Vita Szeben és a Gubernium között	182
VII. 4. A vita tükröződése a szebeni statútumokban és Johannes Kinder művében	188
VII. 5. Divide et impera? A Gubernium körkérdése és a szász városok álláspontja (1698)	191
VII. 6. Szász János küzdelme a guberniumi tanácsosságért	200
VII. 7. Peter Weber szebeni királybíró választásától a beiktatásig (1703–1704)	208
VII. 8. Lengyelfalvi István javaslata és a szebeni „duumvirátus” körüli vita utóhangjai (1704, 1706)	209
VII. 9. Andreas Teutsch kinevezése	212
VIII. Országgyűlések	214
VIII. 1. Az országgyűlések összetétele és menete	215
VIII. 2. A szászok leszavazása	218
VIII. 3. Országgyűlési viták (1701, 1702, 1703)	222
VIII. 4. Az 1705/1706. évi segesvári országgyűlés	227
VIII. 5. Követek és pártfogók	230
IX. Összegzés	235
Mellékletek	246
Forrás- és irodalomjegyzék	261
<i>Összefoglalás</i>	286
<i>Summary</i>	287

I. BEVEZETÉS

I. 1. Célkitűzések

A 17–18. század fordulója Erdély történetének átmeneti, változékony, eseménydús korszaka. A visszafoglaló háborúk során az oszmán hatalmi szférához tartozó fejedelemség fokozatosan veszítette el önálló államiságát és vált a Habsburg Monarchia tartományává. A lassan induló rendszerváltás igencsak töredezett: a főbb állomásai – a Diploma Leopoldinum (1690/1691), a karlócai (1699) és a szatmári béke (1711) – közötti időszakokat végig kísérték a nagy török háború (1683–1699), majd a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) alatti politikai-hatalmi fordulatok. A magyar korona jogán Erdélyre igényt formáló Habsburg uralkodók, I. Lipót (1657–1705) és I. József (1705–1711) mellett a fejedelmi szék betöltéséért lépett fel a trónörökös ifjabb Apafi Mihály, Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc is.

A visszafoglaló háborúk alatti bizonytalan hadi és hatalmi helyzetben az erdélyi Habsburg-kormányzat megszervezésével, belső autonómia biztosítása mellett megtörténtek az első, óvatos lépések a tartomány beillesztésére a Habsburg Monarchiába. Az Erdélyben zajló rendszerváltás különféleképpen érintette a három rendi nemzet (magyar, székely, szász) és a négy bevett felekezet (katolikus, református, evangélikus, unitárius) egyes csoportjait, valamint az abból kiszorult ortodox románokat és az ország többi népét, de a politikai elit tagjait is.

A 12. századtól kezdve német birodalmi területekről több szakaszban Erdélybe települt németajkú népcsoport, az erdélyi szászság számára is új korszak kezdődik a 17–18. század fordulóján. Nyitott kérdés, hogy a középkor óta fennálló szászföldi territoriális autonómiára és a reformáció lutheri ágához csatlakozó szász lakosságra nézve milyen következménnyel jár a Habsburg centralizációs politika. Milyen pozíciót tölt be az erdélyi rendiség szerves részét képező evangélikus, németajkú szászság abban az új helyzetben, amelyben az eddig is összetett felekezeti-rendi viszonyokat egy újabb tényező, a Habsburg-ház összbirodalmi szempontokat szem előtt tartó, katolicizmust pártoló politikája egészíti ki?

A Habsburg-ház és az erdélyi szászság viszonya vizsgálatának szükségességére az elmúlt évtizedekben többen felhívták a figyelmet.¹ Harald Heppner megállapítása szerint Erdély Habsburg-uralom alá kerülésétől kezdve egészen 1867-ig a Habsburg-kormányzat, a magyarok és a szászok között fennálló „háromszög”-viszony jellemezte a politikai hétköznapokat: a szászság Bécsben keresett támaszt a magyar nemességgel szemben, de

¹ „die Rolle Habsburgs für die Siebenbürger Sachsen (und umgekehrt) historiographisch noch immer nicht befriedigend behandelt worden beziehungsweise strittig geblieben ist.” HEPPNER 1999, 48; KESSLER 1989.

vallásszabadsága védelmében vagy az udvar befolyása ellensúlyozásaképp a magyarokhoz közeledett. A szász kortársak és történetírás ambivalens képet alakított ki az erdélyi Habsburg-uralomról: az egyik oldalon a szász érdekek iránti korlátozott érdeklődés, a másik oldalon a szászság részéről a német nyelvű dinasztia felé bizonyos szintű kötődés mutatkozott meg. Előbbi tényező esetében azonban figyelembe kell venni, hogy a 17–18. század fordulóján az erdélyi Habsburg-politikát meghatározta a kétfrontos háború következtében a birodalomra nehezedő teljesítmény- és döntéskényszer. A vezetésben viszonylag kevesen foglalkoztak igen sok és különböző jellegű ügyekkel, amelynek következtében Erdélyre, még inkább a szászságra, csak kevés figyelem jutott.²

Disszertációmban, kapcsolódva Heppner problémafelvetéséhez,³ az erdélyi szászság 1690–1711 közötti történetét speciális megközelítésből kívánom bemutatni. A dolgozat célkitűzése annak vizsgálata, hogyan illeszkedett be a szászság a kiépülőben lévő, részben régi hagyományokat követő erdélyi Habsburg kormányzati rendszerbe, és kísérelte meg érdekeit érvényre juttatni Erdélyben és Bécsben, ennek során milyen stratégiákat alkalmazott és milyen eredményre jutott. Elemzéseim során részben intézménytörténeti megközelítést alkalmaztam, ugyanakkor mindvégig tekintettel voltam azokra a meghatározó politikatörténeti tényezőkre, amelyek az érdekérvényesítés útjait is befolyásolták.

Az Apafi-korszak és az azt követő évtized napjaink Erdély-kutatásának háttérbe szorult időszaka. A polgári korszakban a 17. század második felének erdélyi története magyar vonatkozásaira számos forráskiadás és történeti munka látott napvilágot. Az Apafi-korszakot és az azt követő két évtizedet a régebbi történeti irodalom pusztulással és eljelentéktelenedéssel jellemezte. Arra, hogy a nemzetközi diplomáciai iratokból és művelődéstörténeti forrásokból más kép bontakozik ki, R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet harminc évvel ezelőtt megjelent monográfiájában.⁴ Trócsányi Zsolt kiterjedt alap kutatásai mindmáig meghatározóak a korszak politika- és kormányzattörténetének tanulmányozására nézve – és jelen disszertációnak is egyik fő támpontjául szolgáltak⁵–,

² HEPPNER 1999, 53–54.

³ Heppner többek között szükségesnek tartja megvizsgálni, hogy a szászság a Habsburg-házzal fennálló politikai kapcsolataiban valóban csak „áldozat-szerepet” töltött-e be: „Eine zweifellose sehr aufwendige, aber nützliche Untersuchung über die ganze zeitliche Länge des administrativen Kontakts zu Wien könnte, ja müßte vor Augen führen, inwieweit die Siebenbürger insgesamt (und die Sachsen im speziellen) tatsächlich vorwiegend nur Empfänger von Direktiven beziehungsweise Wortführer von Bitten und Beschwerden waren oder inwieweit der politische Alltag nicht doch in weit höherem Maße als angenommen aus transsilvanischer Mitgestaltung hervorging.” Uo., 56.

⁴ R. VÁRKONYI 1984.

⁵ Különösen: TRÓCSÁNYI 1976; TRÓCSÁNYI 1980; TRÓCSÁNYI 1988. Az Apafi-korszak politikatörténetére: TRÓCSÁNYI 1972.

ugyanakkor számos kérdés tisztázatlanul maradt a 17. század végi Erdély történetére vonatkozóan.

Nincs ez másképp az erdélyi szász történetírással sem, amelynek alakulásában meghatározó szerepet játszott e népcsoport 19–20. századi története. A Szászföld autonómiájának megszűnése (1876) után, majd a két világháborút követően a szász történetírás egyre inkább az önazonosság megőrzését tartotta feladatának.⁶ Ennek következtében a 16. századi felívelést, a humanizmus és a reformáció időszakát követő, a szászság történetében mélypontnak számító 17. század kevésbé népszerű kutatási téma volt. A 17–18. század fordulójának erdélyi szász történetét legrészletesebben mindmáig Ferdinand von Zieglauernek Johannes Sachs von Harteneck (Szász János) szebeni királybíróról írt, gazdag forrásbázisra épülő életrajzából ismerjük.⁷

A 17. század végével ellentétben a Rákóczi-szabadságharc erdélyi vonatkozásai mindmáig viszonylag nagy érdeklődésre tartanak számot a hazai történetírásban, ugyanakkor az erdélyi szászság 1703–1711 közötti történetének alapos rekonstruálására mindeddig sem a szász, sem a magyar, sem a román történetírás nem vállalkozott.⁸

A 17–18. század fordulójának erdélyi szász története tanulmányozása céljából kiterjedt kutatásokat folytattam erdélyi, budapesti és bécsi levéltárakban. A rendkívül gazdag, főleg német és latin nyelvű forrásanyag szisztematikus feltárása és rendszerezése során a szászok és Erdély 1690–1711 közötti politika-, intézmény-, gazdaság- és várostörténetére vonatkozó értékes forrásokra leltem.

A disszertáció terjedelmi korlátai miatt tematikus szűkítésre vállalkoztam, amelynek során a kiindulópontot számomra a szászok által Erdélyben és Bécsben benyújtott kérvények jelentették. Ezekben gazdasági nehézségeik mellett mindenekelőtt politikai elnyomásuk miatt tettek panaszt. Ennek kapcsán főként az országos hatóságokban (Gubernium, Királyi Tábla, Erdélyi Udvari Kancellária) való képviselőjük, vezetőjük, a szász ispán hivatali megerősítése és az országgyűléseken történő háttérbe szorításuk problémáját fogalmazták meg. A politikai érdekképviselőre vonatkozó panaszok feltérképezése arra indított, hogy megvizsgáljam azok előzményeit, hátterét, valóságtartalmát; hogy feltárjam a szászság érdekérvényesítésének lehetőségeit és korlátait a vizsgált mintegy két évtizedben.

A szászok felterjesztéseiből azonban az érdekképviselővel kapcsolatos kérdéseknek csupán azon csoportja rajzolódott ki, amely számukra a korszakban problémát jelentett. A 17.

⁶ HEPPNER 1999, 47.

⁷ ZIEGLAUER 1869; *Harteneck Beilagen*. Zieglauer Szász János bécsi követjárására, az 1701. és az 1702. évi országgyűlésekre, valamint a szebeni királybíró perére helyezi a hangsúlyt.

⁸ Historiográfiai kérdésekre részletesebben az egyes fejezetek, ill. problémakörök kapcsán térünk ki.

század végétől kezdve azonban a szász politika eszközrendszerének ugyanolyan fontos, ha nem fontosabb részét képezte a bécsi jelenlét: a császárvárosba küldött követek, az ott tevékenykedő kancelláriai tanácsosuk és a fokozatosan kiépülő kapcsolatrendszer.

Az erdélyi szászság érdekérvényesítésének elemzéséhez sorra kell tehát vennünk, melyek voltak az erdélyi szász politika színterei és keretei a 17–18. század fordulóján. Elsőként tisztáznunk kell, milyen intézményi keretek biztosították az erdélyi szászság közös politikáját a korszakban. Hogyan működött és milyen politikai funkciót töltött be ekkoriban a szász önkormányzat legfelsőbb szintjét alkotó Szász Universitas? Ügyvitelében milyen szerepet vitt a szászság fővárosa, Nagyszében?

Mivel az országos politika a korszakban új helyszínnel, a bécsi császári udvarral bővült, felmerül a kérdés, hogyan alkalmazkodtak a szászok e változáshoz. Milyen hozadéka volt számukra az ideiglenes és a folyamatos bécsi jelenlétnek? Milyen eredménnyel jártak a szász ügyek előmozdítására a császárvárosba küldött követek? Milyen szerepet játszott az Erdélyi Udvari Kancellária a szász politikában? Kik voltak a szászság segítői a bécsi udvarban?

A következő kérdéscsoport az erdélyi kormányzati-politikai keretekre irányul. Tisztáznunk kell, hogy milyen mozgásteret biztosított a szászok számára az erdélyi Habsburg-adminisztráció. Melyek voltak a szászságnak a guberniumi és a táblai képviseletre, valamint a szász perek fellebbezésére vonatkozó panaszainak előzményei; mi állt e panaszok hátterében, és mi hátráltatta a szászok érvényesülését?

A guberniumi képviselettel szoros összefüggésben áll a szebeni királybírói/szász ispáni méltóság betöltésének ügye. Fel kell tárnunk azokat a tényezőket, amelyek a guberniumi tanácsossággal járó, a szász politika szempontjából kiemelkedő jelentőségű hivatal betöltése és megerősítése körüli, évekig húzódó vitában közrejátszottak. Másrészt az e méltóság elnyerését megcélzó lépések nyomán követése, a politikai háttérküzdelmek kibontása a szászság erdélyi és bécsi érdekérvényesítésére is esettanulmányul szolgálnak.

Végezetül a szászok panaszai alapján felmerül a kérdés: mit jelentett háttérbe szorulásuk az országgyűléseken? Milyen teret biztosított számukra a rendi politika legnagyobb fóruma? Hogyan zajlottak a 17–18. század fordulójának erdélyi országgyűlései, és azokon milyen szerepet töltöttek be a szász követek?

A korszakra vonatkozó modern összegzés hiánya és a kutatásaink során fellelt újabb források megkívánják, hogy a fenti kérdések alapos elemzését megelőzően áttekintsük az erdélyi szászság 1690–1711 közötti történetének fontosabb állomásait. Elbeszélésünkbe néhány jelentős újabb forrást is beépítve kívánjuk kiegészíteni és árnyalni a korszak politika-, gazdaság- és várostörténetéről kialakult képet.

I. 2. A kutatás forrásai és módszere

Bár forrás- és módszertani kérdésekre az egyes problémakörök kapcsán is kitérek, szükségesnek tartom a téma feldolgozása során feltárt forráscsoportok bemutatását és a kutatás során alkalmazott módszer ismertetését. Mindenekelőtt arra hívom fel a figyelmet, hogy kutatásaim legnagyobb részét a Habsburg Monarchia központi és erdélyi kormányzatszerkezei, valamint a Szász Universitas és fővárosa, Szeben levéltárában folytattam, amely alapvetően meghatározta megközelítési módomat. Az erdélyi császári főparancsnokságot, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt a Guberniumot is befogadó szász főváros Habsburg-orientációja a 17–18. század fordulóján a szász politika hivatalos irányzata volt. Ugyanakkor a Szászföld egysége a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc alatt többször is felbomlott, így a többi szász szék és vidék politikájának nyomon követése, valamint azok egymás közti viszonyának rekonstruálása további kutatások tárgyát kell hogy képezze.

A 17–18. század fordulójának erdélyi szász történetére vonatkozó leggazdagabb forrásanyagot Nagyszebenben, a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságában találtam, amely magában foglalja az egykori Szász Nemzeti Levéltár iratanyagát és a Brukenthal-gyűjtemény legnagyobb részét is.⁹ Kutatásaim gerincét az 1700-ig terjedő ún. középkori oklevélgyűjtemény,¹⁰ valamint Szeben város és szék magisztrátusának 1701-gyel kezdődő közigazgatási iratai¹¹ képezték. Mindkét fond rendkívül vegyes anyag, amely tükrözi a Szász Universitas és Nagyszeben város ügyvitelének összefonódását.¹² Az országos jelentőségű vagy a Szász Universitas egészére vonatkozó ügyek mellett a Szebeni Provinciára, azaz Szeben városra és székre, valamint a hozzá tartozó Hét Székre vonatkozó iratok egyaránt megtalálhatók itt. A lajstrommal ellátott „oklevélgyűjtemény” anyaga kronológikusan rendezett, ám a korszakra vonatkozó iratok tárgyak és típusuk szerint is vegyesek: felterjesztések fogalmazványai, guberniumi parancsok, jelentések, nyugták, adóösszeírások, céhes és peres iratok is találhatók közöttük. Az országos jelentőségű dokumentumok között fellelhetők országgyűlési iratok, a Szász Universitas felterjesztései, bécsi követek és ágensek jelentései, az adóügyekre, a kincstári bérletekre, a szászok eladósodására, a portaszám körüli vitákra vonatkozó iratok, hadijelentések a visszafoglaló

⁹ A levéltárat ismerteti: ZIMMERMANN 1901; 120 Jahre öffentliches Archiv in Siebenbürgen 1996.

¹⁰ Colecția de documente medievale (Urkunden), Reg. nr. 26–28.

¹¹ Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative, Inv. nr. 24.

¹² A Szász Universitas hivatali ügyvitelére 1784-ig összekapcsolódott a Szebeni Magisztrátuséval. A szebeni polgármester ugyanis nem csak a város és a szék, hanem a Szász Universitas kiadmányozását is felügyelte. ZIMMERMANN 1901, 73.

háborúról. Mindemellett tartalmaz e sorozat Szeben város belső ügyeire és a Hét Székre, esetenként pedig a többi szász körzetre vonatkozó iratokat, felterjesztéseket.

A 18. századtól kezdve ugrásszerűen megnő a szebeni források mennyisége. Míg az oklevélgyűjtemény korszakra vonatkozó sorozatainak (U V., U VI.) 1690–1700 közötti iratai mintegy 850, általában egy vagy néhány iratból álló egységet tesznek ki, addig a 20. században tematikusan újrendezett magisztrátusi iratok 1701–1711 között mintegy 300 levéltári egységet (ún. dosart) tartalmaznak, amelyek terjedelme igen változó; az átlagos 20–30 fóliótól akár egy csomóig terjedhet. Az átkutatott, rendkívül gazdag iratanyag egy része a Szász Universitas egészére vonatkozik. Az Universitas közös ügyeivel kapcsolatos összefoglaló jellegű felterjesztések, országgyűlési iratok és naplók, az Universitas jegyzőkönyvei, a különféle bécsi minisztereknek, ágenseknek és pártfogóknak írt folyamodványok, valamint a Bécsbe küldött követek utasításai és jelentései betekintést nyújtanak a 18. század eleji Erdély belső rendi ellentéteibe, az Universitas ügyvitelébe, a szászság politikai érdekképviseletének problémáiba és az erdélyi szászok bécsi kapcsolatrendszerébe is. A felkutatott forrásanyagban fontos adalékokat találtam továbbá a 18. század eleji kamarai berendezkedésre, a Rákóczi-szabadságharc erdélyi eseményeire, a korszakban meghatározó szerepet játszó adóügyi vitákra, a rekatolizációs törekvésekre, a szász evangélikus egyház helyzetére, valamint az egyes szász székek ügyeire. Az iratok másik része, a tulajdonképpen magisztrátusi iratok Szeben város és szék különféle ügyeire vonatkoznak. Ezek közé tartoznak a katonaság és a polgárság együttélésével kapcsolatos panaszok, terjedelmes adósság- és adóösszeírások, adómentességi kérelmek, céhek kimutatásai, a Százak Tanácsa felterjesztései, különféle számadások és gazdasági, illetve hadellátással kapcsolatos kimutatások.

E két, rendkívül vegyes fondból a szászság érdekérvényesítésére vonatkozó forrásokat szisztematikus forrásfeltárás és tematikus rendezés útján gyűjtöttem össze. Mindemellett néhány további fond kérdésfeltevémhez könnyebben hasznosítható forrásanyagot szolgáltatott. Ezek közé tartoznak a Szász Universitas és Szeben város jegyzőkönyvei¹³, amelyeket főképp a Szász Universitas működésének bemutatására használtam fel. A korszakra vonatkozó hat kötetből négy DVD-kiadványban is rendelkezésre áll,¹⁴ kettő viszont kizárólag eredetiben férhető hozzá. Az Universitas gyűléseire vonatkozó további forrásokra leltem a magisztrátusi és országgyűlési iratok között.

¹³ Magistratul oraşului și scaunului Sibiu, Acte administrative, Protocole de ședință, Inv. nr. 211.

¹⁴ *Hermannstadt und Siebenbürgen 2007*. Ld. a digitalizált levéltári források jegyzékét.

A korszak politikatörténetére vonatkozó szebeni források közé tartozik az Erdélyi Országgyűlési Iratok¹⁵ sorozata, amely értékes forrásokkal – többek között naplókcal, jelentésekkel – egészíti ki Szilágyi Sándor forráskiadványát.¹⁶ Első tétele egy 1588–1699 közötti iratokat tartalmazó, 800 oldal terjedelmű kötet (Nr. 1.); a sorozat emellett kisebb egységekben 1701–1711 közötti, részben kiadatlan, országos jelentőségű iratokat tartalmaz (Nr. 142–156).

Az előzőekhez képest csekély terjedelmű, ám a szászág érdekérvényesítő tevékenységére kontrollforrásként jól használható forráscsoportot képeznek a Szász Universitas számadásai, amelyek a szebeni polgármester számadásai¹⁷ között találhatóak. E füzet formátumú kimutatások évenként mindössze néhány oldalban sorolják fel az Universitas kiadásait, amelyek között követjárásokra, gyűlések összehívására, ágensek fizetésére és további, a szász érdekek erdélyi és bécsi előmozdításához szükséges lépésekre vonatkozó bejegyzések is olvashatók.

Bár a szebeni levéltárban elsősorban a korszak regisztrátúra anyagát, azon belül is a politikai-adminisztrációs iratokat kutattam, kiegészítésképp a Kéziratgyűjtemény és a rendkívül gazdag Brukenthal-gyűjtemény néhány darabját is felhasználtam.¹⁸

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Gubernium Transylvanicum – nagyrészt mikrofilmezett – fondjának kutatása során a korszakra vonatkozó általános sorozatokra, az ügyiratokra és a kiadmányokat tartalmazó másolati könyvekre összpontosítottam.¹⁹ A Gubernium levéltárának kutatása során figyelembe kellett venni, hogy az 1770-es évektől kezdődő rendezés során az 1691–1771 közötti időszak iratanyaga jelentős selejtezésnek esett áldozatul.²⁰ Különösen érzékelhető volt ez a Rákóczi-szabadságharc éveiben keletkezett ügyiratok esetében: a palliumok ugyanis gyakran üresek. A vizsgált korszakra vonatkozó 25 csomó áttekintését a mutatók mellett a palliumok latin nyelvű regesztái segítették. A Gubernium által a kezdetektől 1711-ig kibocsátott iratok másolatai nyolc, latin és magyar nyelvű kiadmányokat tartalmazó kötetben lelhetőek fel (F 43 – 1–8. kötet), amelyek első két kötetéhez Trócsányi Zsolt készített jól használható lajstromot; a többi kötethez nem áll rendelkezésre segédlet. Mindkét sorozatról megállapítható, hogy az egész

¹⁵ Dieta Transilvaniei, Inv. nr. 35.

¹⁶ EOE.

¹⁷ Magistratul oraşului și scaunului Sibiu, Socoteli consulare, Inv. nr. 207.

¹⁸ Colecția de manuscrise; Colecția Brukenthal (Inv. A 1–5, EE 1–4, W 1–6). Az Erdélyben állomásozó császári hadsereg főparancsnokságának 1703-ban kezdődő iratai a kutatott időszakra vonatkozóan elenyésző mennyiségű forrást tartalmaznak: Comandamentul general al armatei austriece CC din Transilvania, Inv. nr. 6.

¹⁹ Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Ügyiratok (F 46); Uo. Libri conceptuum regii Hungarici et Latini (F 43).

²⁰ TRÓCSÁNYI 1973, 179.

Erdélyre vonatkozó, legkülönfélébb témájú, 1690–1711 között beérkező és kibocsátott iratok között a szászság egészét érintő ügyek aránya meglehetősen csekély.²¹ Mindazonáltal e sorozatok gazdag forrásanyaggal szolgálnak a 17–18. század fordulójára erdélyi politika-, gazdaság- és társadalomtörténetére nézve. E forráscsoportok mellett csupán kiegészítésképp használtam fel a Gubernium magyar és latin nyelvű bejegyzéseket tartalmazó, rendszertelenül vezetett, helyenként nehezen áttekinthető jegyzőkönyveit,²² amelyek tükrözik e hatóság működésének kezdeti kialakulatlanságát. A Gubernium Transylvanicum levéltárában folytatott kutatásaimat végeredményben, a disszertációban főleg a guberniumi képviselő és a szepesi királybírói méltóság betöltésének kérdése kapcsán hasznosítottam.

Az 1695-ben alapított, Bécsben működő Erdélyi Udvari Kancellária levéltára általános ügyiratsorozatának²³ a korszakra vonatkozó – ugyancsak mikrofilmezett – iratait a rendelkezésre álló lajstrom segítségével tekintetem át. E forráscsoportra is érvényes az, amit a Gubernium levéltára kapcsán megállapítottunk: az egész Erdélyt érintő, legkülönfélébb témájú ügyek között igen kevés a kifejezetten a szászságra vonatkozó, elkülöníthető irat. Mindazonáltal kiváltképp a Rákóczi-szabadságharc erdélyi történetére nézve igen jól hasznosítható forrásokkal képeznek a Guberniumtól a kancelláriához beérkező, az ország helyzetét ismertető jelentések és a kancellária válaszainak fogalmazványai, amelyek a bécsi hivatali ügyintézés útjait is ismertetik.

A bécsi Osztrák Állami Levéltárban folytatott kutatásaim során feltárt források közül a disszertációban különösen az Udvari Kamara erdélyi kamarai tárgyalásokra vonatkozó sorozatának a vizsgált időszakban keletkezett iratait hasznosítottam.²⁴ Ez a korszak erdélyi történetére nézve rendkívül gazdag és értékes, további kiaknázásra váró forráscsoport sokkal nagyobb arányban tartalmazott a szászságra vonatkozó iratokat – például másutt fel nem lelhető, terjedelmes, összegző felterjesztéseket –, mint a Gubernium és az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára. Véleményem szerint ez nem csupán a Gubernium levéltárában folytatott selejtezésekkel magyarázható, hanem azt is alátámasztja, hogy a szász politika e korszakban az erdélyi hatóságok helyett gyakran fordult közvetlenül a bécsi központi kormányzathoz. A bécsi kutatásaim során feltárt forrásanyagból a disszertációban felhasználtam továbbá a Harrach-levéltár egy-egy értékes darabját. Ferdinand Bonaventura von Harrach (1636–1706), az Erdélyi Konferencia elnökének (1699–1705) személyét a 17–

²¹ Kutatásaimat a szász natio egészére vonatkozó ügyekre korlátoztam. Az egyes szász városok, székek és vidékek ügyeivel – a szász nemzet politikáját irányító Szepesi kivételével – nem foglalkoztam.

²² Gubernium Transylvanicum (in politicis), Protocolla sessionalia (F 41), 1692–1711: 1–4. kötet.

²³ Erdélyi Kancellária regisztratórája, Acta generalia (B 2); 1711-ig 23 csomó.

²⁴ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Siebenbürgische Kameralverhandlungen, rote Nummer 2–7.

18. század fordulóján nem lehetett kikerülnie annak, aki a bécsi udvarban erdélyi ügyeket akart előmozdítani. Hagyatéka rendkívül izgalmas adalékokkal szolgál a korszak politika- és gazdaságtörténetére nézve.²⁵

Az itt ismertetett forrásanyag feltárása és a disszertáció elkészítése igen hosszú időt vett igénybe, amely szoros összefüggésben állt azzal, hogy – különböző okokból kifolyólag – az erdélyi szászság történetére nézve kevésbé jelentős forrásoktól viszonylag későn jutottam el a téma szempontjából leginkább meghatározó forrásegyüttesig. Kutatásaimat az erdélyi országos kormányhatóságok levéltárában kezdtem, majd Bécsben folytattam, s legvégül jutottam el Nagyszebenbe. Az itt kutatott források alapján számos téma, többek között a szászság bécsi kapcsolatrendszere sokkal tisztábban kirajzolódott, mint korábbi kutatásaim során.

A Nagyszebenben, Budapesten és Bécsben feltárt irategyütteseknek csupán elenyésző része képezett megközelítemhez illeszkedő „sűrű” forráscsoportot. Végeredményben a terjedelmes mennyiségű forrásanyag szisztematikus feltárása és rendszerezése eredményeképp körvonalazódó különféle témák közül kellett kiemelnem a szászság érdekérvényesítésének problémakörét és az arra vonatkozó forrásokat.

Munkámat három éves állami doktori ösztöndíj (2007–2010) támogatta; az Osztrák-Magyar Akció alapítvány számomra négy hónapos bécsi (2009/2010), a Magyar Ösztöndíj Bizottság összesen három hónapos nagyszebeni (2011, 2013) kutatást tett lehetővé.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik a kutatás során segítségemre voltak. Köszönöm témavezetőmnek, J. Újváry Zsuzsannának, hogy figyelemmel kísérte és segítette munkámat. Hálás vagyok külső konzulensemnek, R. Várkonyi Ágnes professzor asszonynak, aki 2007-ben kutatásaim folytatására buzdított, és amíg tehetett, tanácsaival látott el, ám e dolgozat benyújtását sajnos már nem érthette meg. Lőkös Péternek, hogy felkeltette érdeklődésem az erdélyi szászság története iránt. H. Németh Istvánnak és Anton Dörnernek a hasznos szakmai beszélgetéseket. Köszönet illeti a munkámat segítő levéltárosokat: Brassóban Gernot Nussbächert és Thomas Şindilariut, Nagyszebenben Corina Sebişant, a Magyar Nemzeti Levéltárban Bakáts Bernadettet és Kovács Zsuzsannát, Bécsben Fazekas Istvánt, továbbá azokat a kollégáimat, akik egy-egy nehezebb forrás értelmezésében segítségemre voltak: Schramek Lászlót, Lakatos Bálintot, Hende Fannit és Tuza Csillát. Végül, de nem utolsósorban hálás vagyok mindazoknak, akik különféle módon, buzdításukkal, tanácsaikkal támogatták munkámat.

²⁵ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchiv Harrach, Ferdinand Bonaventura I., Siebenbürgische Konferenz, ill. Korrespondenz mit Graf Rabutin.

II. AZ ERDÉLYI SZÁSZOK A VISSZAFoglaló HÁBORÚK ÉS A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC IDEJÉN

II. 1. A visszafoglaló háborúk kezdete és Thököly Imre erdélyi betörése

A visszafoglaló háborúk kora új fejezetet nyitott Európa történetében. Az oszmánok Bécs alatti vereségét (1683) követően a pápai diplomácia eredményeképp létrejött a Szent Liga, a Habsburg Monarchia, Lengyelország, Velence és később Oroszország törökellenes szövetsége. A Magyar Királyság visszafoglalása és megtartása szempontjából a Habsburg Monarchia vezetése fontos stratégiai és gazdasági szerepet szánt Erdélynek, ezért a háború alatt diplomáciai tárgyalások és katonai megszállás útján politikai offenzívába kezdett az oszmán fennhatóság alatt álló fejedelemség megszerzése érdekében.

I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) az új helyzetben felmérte a politikai váltás szükségességét, ugyanakkor nyílt elszakadásra az oszmán katonai beavatkozás veszélye miatt nem vállalkozhatott. A fejedelem és a rendek – ellentétben a Habsburg-politika céljával – Erdély önálló államiságát biztosítva kívántak csatlakozni a törökellenes szövetséghez, amelynek érdekében Európa protestáns hatalmaival is kapcsolatba léptek. A gyorsan változó politikai és hadi helyzetben az erdélyi kormányzat a Habsburg Monarchia képviselével Erdélyben és Bécsben folytatott titkos tárgyalásokat, miközben fenntartotta az Oszmán Birodalom felé fennálló kötelékét is. A Habsburg Monarchiának mindemellett azzal is számolnia kellett, hogy a délkelet-európai hatalmi űr betöltésére Lengyelország is igényt tart.

Az erdélyi–Habsburg tárgyalások során különféle tervezetek és megállapodások születtek: 1685-ben Antidius Dunod tervezete és a kercsesorai titkos szerződés, valamint az ebesfalvi szerződés, 1686-ban a Haller-féle diploma. Ezzel párhuzamosan azonban megkezdődött az ország katonai megszállása is. 1685 végén Antonio Caraffa²⁶ hadai bevonultak Erdély nyugati és északi vármegyéibe. 1686 januárjában a XIV. Lajos (1643–1715) és az oszmánok támogatását élvező, de számottevő erdélyi politikai bázissal már nem rendelkező Thököly Imre hatalomratörési kísérletével, 1686. májustól augusztusig pedig Friedrich Scherffenberg gróf tábornok 10–12 ezres seregével kellett számolnia a két tűz közé került országnak.²⁷

²⁶ Antonio Caraffa di Stigliano gróf (1642–1693), 1687-től lovassági parancsnok, 1688-ban az erdélyi császári hadak parancsnoka. 1688. május–1693. március között főhadbiztos. 1690-ben az erdélyi Habsburg-berendezkedés lehetséges útjait tárgyaló emlékiratot fogalmazott meg „Projekt wie Siebenbürgen unter k. k. österreichischer Devotion zu erhalten” címmel. SCHMIDT-BRENTANO 2006, 18; *Cserei*, 541; OROSS 2013, 282. Vö. BLGS, I. 291–292. Tervezetére: *Caraffa tervezete*; KLEIN 1971; KUTSCHERA 1985, 8–9.

²⁷ Erdély történetét a visszafoglaló háborúk kezdetétől Thököly erdélyi betöréséig részletesen először Szádeczky Béla (1683–1686-ig) és Johann Duldner (1686–1691-ig) dolgozta fel kora irodalma és nyomtatott forrásai

Az 1687. augusztus 12-i nagyharsányi csata és a pozsonyi országgyűlés – amely kimondta a Habsburg dinasztia jogát Szent István koronájára – újabb lendületet adott a császári seregek támadásának. Lotharingiai Károly herceg, a szövetséges csapatok főparancsnoka erdélyi hadjáratát Apafi Mihállyal folytatott tárgyalások követték, amelyek eredményeképp 1687. október 27-én megkötötték a balázsfalvi szerződést. A kortárs Cserei Mihály szerint „*Soha könnyebben sem pogány, sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez*”.²⁸ A megállapodás egyik része a császári csapatok befogadására és ellátására vonatkozó pontokat tartalmazott. Eszerint az ország átengedi a helyőrségek részére a fontosabb erősségeket (Szeben, Kolozsvár, Beszterce, Gyulafehérvár, Szászsebes, Szászváros, Marosvásárhely, Déva, Szamosújvár, Somlyó, Monostor, Tövis), jelentős mértékben kiveszi részét a hadellátásban és 700 000 rajnai forintot fizet. A második rész 28 pontban biztosította az ország önrendelkezését. A fejedelem megtarthatta felségjogait, továbbra is összehívhatta az országgyűléseket; a rendek számára privilégiumaik érvényben maradását és vallásszabadságot, az egész országnak amnesztiát biztosított. A szerződést, amely kimondta, hogy következő tavasszal a helyőrség távozik, a fejedelem és a rendek nagy része átmeneti megállapodásnak tekintette.²⁹ Tény, hogy a benne vállalt készpénz- és terményadó mintegy 17-szeresét tette ki a Haller-diplomában foglalt évi adónak.³⁰ A balázsfalvi szerződés mellett azonban továbbra is fennmaradt Erdélynek a Portához fűződő köteléke, amelyet 1687. december 7-én titkos oszmán–erdélyi megállapodás rögzített.³¹

Nem sokkal később Bécsben a dinasztikus párt már a pozsonyi országgyűlés szellemében kívánta rendezni a Habsburg Monarchia és Erdély közötti viszonyt. E feladat Caraffa generálisra, Erdély katonai főparancsnokára hárult, aki 1688 februárjában bevonult Szebenbe, és hosszas tárgyalásba kezdett Apafival és a rendek követségével.³² Az 1688. május 9-én aláírt, majd az országgyűlés által is megszavazott fogarasi nyilatkozat értelmében Erdély

alapján, Szádeczky a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárát is felhasználva. Trócsányi Zsolt Teleki Mihály életrajzán és kormányzattörténeti, jelentős forrásfeltáráson alapuló munkáin keresztül mutatta be a korszakot, R. Várkonyi Ágnes széles történeti keretbe helyezve, az újabb irodalom beépítésével tekintette át az 1660–1711 közötti időszakot. Gerald Volkmer a nemzetközi jog szempontjából vizsgálta a korszak szerződéseit; újabb német nyelvű összefoglalások (pl. Rolf Kutschera, Paul W. Roth) a német nyelvű irodalom alapján készültek. Thököly Imre erdélyi betörésének történetét Szádeczky Lajos írta meg részletesen; újabban Papp Sándor oszmán források bevonásával egészítette ki a képet. SZÁDECZKY 1901; DULDNER 1897; DULDNER 1901; TRÓCSÁNYI 1972; TRÓCSÁNYI 1980; TRÓCSÁNYI 1988; R. VÁRKONYI 1984; R. VÁRKONYI 1986; VOLKMER 2002, 191–203; KUTSCHERA 1985, 1–11; ROTH 1999; SZÁDECZKY 1898; PAPP 2010.

²⁸ Cserei, 204.

²⁹ DULDNER 1901, 179–199; R. VÁRKONYI 1986, 875; VOLKMER 2002, 194–197.

³⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 198.

³¹ PAPP 2010, 193–194.

³² Ebben tanácsurak – Teleki Mihály, Bethlen Gergely és Elek, Székely László, valamint Valentin Frank szász ispán és Christian Szabó szebeni polgármester – mellett a főrendeket Bethlen Miklós és Apor István képviselte, továbbá részt vett két ítélmester, Alvinczi Péter és Sárosi János, valamint Michael Filstich brassai bíró. TRÓCSÁNYI 1988, 287. 17. jegyz.

viSSzatér a Magyar Királysághoz, felmondja a török védnökséget és I. Lipót császár és magyar király, valamint utódja, I. József király oltalma alá helyezi magát. A fejedelemség a balázsfalvi szerződésben rögzített adó fizetésére kötelezi magát és lehetővé teszi a császári katonaság bebocsátását az ország váraiba; az eddigieken kívül Kővár, Huszt, Görgény és Brassó is megnyitja kapuit. A hűségnyilatkozatban az erdélyiek mindemellett kérték szabadságaik, mindenekelőtt a négy bevett vallás szabad gyakorlatának megerősítését. A fogarasi deklarációt avagy szebeni nyilatkozatot I. Lipót 1688. június 17-én ratifikálta. Általa Erdély – belső autonómiája megőrzése mellett – Habsburg katonai megszállás alá került és a császár rendes szövetségeseként lépett be az oszmánok ellen folytatott háborúba.³³

Az 1680-as évek hatalmi változásai jelentős fordulatot hoztak az erdélyi szász városok életébe is. Elsőként a szász főváros, Szeben lakossága tapasztalhatta meg a változást 1687-ben, Lotharingiai Károly, majd Scherffenberg bevonulásával. A császári parancsnok érkezésének hírére az ideiglenesen ott tartózkodó I. Apafi Mihály fejedelem udvarával és a nemességgel október 29-én elhagyta a várost. Egy krónikás szerint a következő nap három császári ezreddel bevonuló Scherffenberget Valentin Franck szász ispán és Christian Reichart polgármester fogadta, miközben a polgárság sorfalat állt és fegyverrel tisztelgett a katonaságnak. Bár a balázsfalvi szerződés értelmében a magisztrátus feladata volt a főparancsnok és a helyőrség számára megfelelő szállás biztosítása, hamar kiderült, hogy a város számukra nem tud elegendő helyről és élelemlről gondoskodni.³⁴ A beszűkült élettér, a katonaság ellátásából adódó nehézségek, a felekezeti különbségek, valamint az eltérő viselkedésformák és nyelvjárás a polgárság és a katonaság közötti konfliktussorozatot idézett elő.³⁵ Mindez a későbbiekben – különösen a Rákóczi-szabadságharc alatt – egyre fokozódott. A császári főparancsnok főhadiszállásául szolgáló városnak azonban nem volt választási lehetősége.

Szebennel ellentétben Beszterce tanácsa megkísérelt ellenállni a császári katonaság bevonulásának. 1687 októberében a balázsfalvi egyezmény értelmében bevonulni készülő csapatoknak csak a rendek erélyes felszólítása után nyitotta meg kapuit.³⁶

A legerélyesebb ellenállást azonban Brassó tanúsította. A fogarasi nyilatkozat végrehajtása ellen tiltakozó lakosság 1688. május 11-én fellázadt és megtagadta a császári katonaság bevonulását. A felkelők lemondatták a városbíró és a tanácsot, elfoglalták

³³ DULDNER 1901, 209–214; R. VÁRKONYI 1986, 876–877; VOLKMER 2002, 197–198; TRÓCSÁNYI 1988, 198–199.

³⁴ DULDNER 1897, 197, 200, 204.

³⁵ ROTH 2006, 126–127.

³⁶ PHILIPPI 1979, 224.

Töröcsvárat és Şerban Cantacuzino havasalföldi vajda segítségét kérték. A Kaspar Kreisch aranyműves vezette felkelés háttérében társadalmi ellentétek is húzódtak. A város Veterani felszólítására sem adta meg magát, ezért a hadvezér 3000 császári és 5000 erdélyi katonából álló seregével május 25-én támadást intézett ellene. Miután a felkelők másnap feladták a várost, Veterani bevonulása után visszaállította a vezetést, a férfi lakosságot hűségükre kötelezte, a felkelés vezetőit fél év fogság után halálra íteltette és 1689. szeptember 19-én kivégeztette. A városban uralkodó Habsburg-ellenes közhangulatot jelzi, hogy a lakosság az 1689. áprilisi, hatalmas pusztítást hozó tűzvész okozóinak a császári katonákat tartották.³⁷

A brassóiak felkeléséről a szebeni kötődésű Andreas Gunesch (1648–1703) szász lelkész és történetíró elítélően nyilatkozott, megemlékezve arról, hogy a brassóiak 1687-ben még „*kigúnyolták a szebenieket, amiért meggondolatlanul bebocsátották a németeket, és azzal hetvenkedtek, hogy ők soha nem fognak így cselekedni.*”³⁸ Vélekedése tükrözi a két város múltjából és földrajzi fekvéséből adódó, gyakran eltérő politikai állásfoglalást.³⁹

Mindez Thököly Imre 1690. évi betörése idején is megmutatkozott, amikor ismét felbomlott a Szászföld politikai egysége. Apafi Mihály 1690. április 15-én bekövetkezett halála után ugyanis a Porta nem az elhunyt fejedelem még kiskorú, ám a rendek által megválasztott fiát, II. Apafi Mihályt, hanem – a portai francia követ közreműködésével – Thökölyt nevezte ki fejedelemmé. Az erdélyi fejedelemségre már régóta vágyó Thököly kuruc, török, tatár és havasalföldi katonákból álló seregével indult Erdély felé, majd a határhoz közeledve augusztus 17-én nyílt parancsal fordult az erdélyiekhez, főképp a határhoz közel eső városok és falvak lakosaihoz. A Thököly terveiről már korábban értesülő Heisler⁴⁰ erdélyi főparancsok megfelelő hadi előkészületeket tett.⁴¹

A szebeni vezetés pártállása nem volt kérdéses; az erdélyi császári parancsnokokkal állandó kapcsolatban állva várta a fejleményeket. A város 1690 nyarán a Bécsben tartózkodó Caraffa generális útján a szászok hűségéről tájékoztatta I. Lipót császárt, kérve privilégiumai elismerését, mire az uralkodó a város és a szász nemzet iránti jóindulatáról biztosította a

³⁷ PHILIPPI 1979, 224–227; Uő. részletes tanulmánya e témában: PHILIPPI 1984.

³⁸ „*Coronenses autem, alioquin turgida et altum sapientes, Cibiniensibus insultabant, quod incaute Germanos admisissent, se autem talium quid nunquam facturos iactitabant.*” *Quellen Brassó*, VI. 296.

³⁹ SZIRTES 2011, 113–114. Szeben és Brassó között már a 15. századtól jelentős gazdasági konkurenciaharc állt fenn. Míg a kora újkor kezdetén Brassó Erdély legfontosabb és legnépesebb kereskedővárosa lett és a keleti kereskedelembe kapcsolódott be, a Szász Universitas központjaként szolgáló, politikai képviselőben felülreprezentált Szeben nyugat felé volt érdekelt. DAUGSCH, 1990, 190–191.

⁴⁰ Donat Johann Heisler von Heitersheim gróf (†1696). 1689-től altábornagy, 1692-től lovassági parancsnok, 1696-tól tábornagy, 1693. március–1696. szeptember között főhadbiztos. 1690-ben Thököly fogságába került, majd 1692-ben Zrínyi Ilonáért kiváltották. 1696-ban a törökellenes harcokban esett el. SCHMIDT–BRENTANO 2006, 41; OROSS 2013, 282; *Cserei*, 550.

⁴¹ SZÁDECZKY 1898, 232–236. A nemzetközi háttérre: PAPP 2010, 193–195; R. VÁRKONYI 1986, 878–879.

hadvezért.⁴² Július közepén Heisler Brassóból arról értesítette a szebenieket, hogy elkapták Thököly egyik emberét, akinél két pátenst találtak. Arra intette a szebeni polgárságot, hogy ne aggódjon Thököly miatt, mivel a Moldvába és Havasalföldre vezető szorosok őrizetéről gondoskodott.⁴³ Egy hónappal később a Bodza-szoros mellől utasította a város tanácsát, hogy gondoskodjon a közeli szorosok és utak őrzéséről, saját területük és a szomszédos székek lakosságát pedig nyugtassa meg és a mezőgazdasági munkák folytatására szólítsa fel.⁴⁴

Thököly 1690. augusztus 21-én Zernyesten aratott fényes győzelme által megfosztotta az országot politikai és katonai vezetésétől is: Teleki Mihály⁴⁵ elesett, Heisler pedig fogságba került. A közeli Brassó város tanácsa már másnap küldöttséggel hódolt Thökölynek. Egy névtelen brassói krónikás szerint a politikus szívélyesen fogadta a követeket, megígérve, hogy ha hozzásegítik a fejedelmi székhöz, biztosítja az ország, de különösen a város jólétét, amely hozzá mint atyjához fordulhat. A város császári parancsnoka, Guttenstein hiába buzdította ellenállásra az evangélikus politikust lelkesen üdvözlő lakosságot. Mindez fokozta a polgárság és a helyőrség közötti ellentétet.⁴⁶

A székelyek meghódolása után szeptember 1-én Erdély távolabbi városai, közöttük a szász Kőhalom, Segesvár és Szászsebes követei tették tiszteletüket a „kuruc királynál”. Thököly, miután az ország délkeleti részeit meghódoltatta, országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra és kuruc tábornokait, gróf Petróczy Istvánt és Sándor Gáspárt előre küldte a Fogarasföld és a Királyföld megszállására, valamint a szorosok biztosítására. Miközben Thököly szeptember 7-én pátenstben szólította meg az erdélyieket, a Kolozsvárra menekült főurak ellenpátenstben tájékoztatták a lakosságot Badeni Lajos⁴⁷ és a császári hadak közeledtéről. A Földvállról Segesvár felé tartó Thökölyhez azonban egyre többen csatlakoztak. A politikus végül Gyulafehérvár helyett Szeben felé tartott, majd a város falai mellett elhaladva a közeli Keresztényszigeten állapodott meg hadaival.⁴⁸ Radu Greceanunak

⁴² „*auch mündtlich versicheret haben das Sye dero gnade und Clemenz von denen Herrn und der ganzen Sächsischen nation niemahls abziehen werden [...]*.” Caraffa Christian Reichardtnak és Valentin Francknak, 1690. júl. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1672. A levéltári forrásokból idézett német, latin és magyar nyelvű idézeteket mindvégig betűhív átirásban közöljük; a rövidítéseket feloldjuk.

⁴³ „*inmittelst aber sich an die lähre von dem leichtfertigen Tököly anstellende Spargimenta keines weeges zu kheren, noch einige sorge destwegen, zutragen, allermassen ich allhier alle die aus Moldau und Wallachey gehende Päss und weeg also verhauen, verwahren und besetzen lassen, auch sonsten alle anstalt gemacht habe [...]*.” Heisler a Szebeni Tanácsnak, 1690. júl. 14., Brassó. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1673.

⁴⁴ Heisler a Szebeni Tanácsnak, 1690. aug. 13., Bodza melletti tábor. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1674.

⁴⁵ Teleki Mihály (1634k–1690), 1685-től gróf, I. Apafi Mihály alatt kövári kapitány, majd tanácsúr, az erdélyi politika meghatározó alakja. *Cseréi*, 575.

⁴⁶ SZÁDE CZKY 1898, 247, 329; *Tököli Einfall*, 247.

⁴⁷ I. Lajos Vilmos (1655–1707), badeni örgróf (1677–1707). Császári hadvezér, a visszafoglaló háborúk, a pfalzi háború és a spanyol örökösödési háború kiemelkedő személyisége; kortársai „Türkenlouis”-nak is nevezték. Életére: BLGS, III. 56–57.

⁴⁸ SZÁDE CZKY 1898, 332–335; *Tököli Einfall*, 250.

Constantin Brâncoveanu havasalföldi vajda élettörténetét bemutató román nyelvű krónikája szerint Thököly eredetileg Szebenben akarta beiktatni magát a fejedelemségbe, de a császári csapatok jelenléte miatt erre nem kerülhetett sor; így esett a választás a közeli szász falura. Sziláhdár Mehmed török krónikás szerint Thököly serege olyan távolságra táborozott le a szász fővárostól, ahonnan ágyúval már nem lehetett elérni.⁴⁹

Valójában a szász főváros lakossága is fenyegetve érezhette magát 1690 szeptemberében. Szeben tanácsa szeptember 7-én az Erdélybe várt Badeni Lajosnak a város hűségét bizonygatta, és közbenjárását kérte az udvarban a szász nemzet érdekében.⁵⁰ Néhány nap múlva a lakosság saját bőrén tapasztalhatta meg az oszmán had közelségét: Johann Irthell szebeni polgár szeptember 11-én a városba betörő tatárok fogságába került apjával együtt.⁵¹

Az 1690. szeptember 15–29. között zajló keresztényszigeti országgyűlésen a három nemzet képviselői is részt vettek. Az országgyűlés Thökölyt erdélyi fejedelemmé választotta, akinek kondíciói között szerepelt a négy bevett vallás szabadságának és a három nemzet, valamint a városok kiváltságainak biztosítása. Külön törvénycikk rendelkezett a szász nemzet privilégiumainak tiszteletben tartásáról.⁵² Szeptember 21-én került sor Thököly ünnepélyes fejedelmi beiktatására; Cserei elbeszélése szerint a politikus „*nagy pompával, dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inauguráltak*”.⁵³ A brassói névtelen krónikás szerint Thökölyt Lucas Hermann fődékán – ekkor még medgyesi lelkész, később evangélikus püspök⁵⁴ – iktatta be a fejedelemségbe.⁵⁵ Greceanu krónikája szerint Thökölyt a templomban fejedelmi székbe ültették, majd ünnepi zene és az evangélikus szuperintendens félórás beszéde következett. Utána egy erdélyi nemes bejelentette, hogy Thökölyt megválasztották fejedelemnek, mire éljenzés és kint ágyúdörgés következett. Ezt követően bekísérték a templomba a kapidzsi basit, aki átadta a fejedelemnek a szultán ünnepi kaftánját és a megerősítő ahdnámét. Sor került a tatár kán üdvözlő levelének felolvasására is.⁵⁶

⁴⁹ PAPP 2010, 204–205.

⁵⁰ Valentin Franck Badeni Lajosnak, 1690. szept. 7. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1678.

⁵¹ Irthell, 362.

⁵² EOE, XX. 405–421; R. VÁRKONYI 1986, 880.

⁵³ Cserei, 230.

⁵⁴ PHILIPPI 1979, 222. Lucas Hermann 1687-től medgyesi lelkész, fődékán, majd 1691. évi megválasztásától 1707-ben bekövetkezett haláláig szász evangélikus püspök. Schriftsteller-Lexikon, II. 126–127.

⁵⁵ „*und von dem Grossachtbaren Wohlerwürdigen Herrn Lucca Hermanno gewesenenen General Decano, und Superintendenten, nunmehr aber vocirten Bischoff in Siebenbürgen, in der Kirche daselbst vor dem Altar proclamirt, und confirmirt wurde [...].*” Tököli Einfall, 255.

⁵⁶ PAPP 2010, 205–206.

Az erdélyi szász összefoglaló munkák Hermann szerepéről annyit jegyeznek meg, hogy Thököly vele kiáltotta ki magát fejedelemmé.⁵⁷ Úgy tűnik azonban, hogy Hermann szerepéről már 1690 őszén hamis hírek terjedtek. Lucas Hermann Valentin Franck szász ispánnak október 13-án – már Badeni Lajos ellentámadása idején – írt levelében ugyanis határozottan tagadta Thököly fejedelmi beiktatásában játszott szerepét. Hosszasan számolt be arról, miként hurcolták el a kurucok a Thököly-párti szász, a „hűtlen” Hadnagy Márton⁵⁸ közreműködésével Gyulafehérvárra, majd Keresztényszigetre. Elbeszélése szerint miután a csausz a templomban megerősítette Thökölyt a fejedelemségben, a helyi iskolások „siralmas Veni Sancte”-ja után a *református* püspök rövid imája hangzott el, ám a „mérges nyelvek” úgy híresztelték, hogy Hermann „koronázta meg”, balzsamozta be és kiáltotta ki Thökölyt fejedelemnek, amit a „méltóságos fejedelemtől” – bizonyára Badeni Lajostól – maga hallott vissza. A nagydisznódi lelkész azonban, aki szemtanúja volt az eseményeknek, tanúsíthatja, hogy mindez nem igaz: *„Da dann alsobald die Confirmation von den Czauszen in der Kirchen vergangen: da dann die Scholari Insulari ein Klaglicher Veni Sancte gesungen, und drauff ein kurtz gebeht vom Calvinischem Bischoff gehalten wird: ob nun dieses in der wahrheit und nichts anders verhält, so haben doch giftige, lügen und eitelkeit liebende Zungen gar viell anders spargieret, als hätte Ich den Töckely gekrönet, gesalbet und publice gratulieret: wie Ich den solches von dem durchleuchsten und Gnädigen fürsten selbsten gehöret und vernohmmen [...] beruff mich auff des [...] Reverendissimi ac Prudentissimi Domini Pastoris Heltensis praesentiam, der bezeuge es conscientiose, ob nur ein wortt oder nur ein Gestus von mir gesehen oder gehört worden.”*⁵⁹

A császári seregek ellentámadása hamar véget vetett Thököly erdélyi fejedelemségének. Szári Mehmed pasa krónikája szerint amikor Thökölyék értesültek az ellenség bejövételéről, úgy döntöttek, a szászok földjére vonulnak, mivel az erdélyiek egy részét, különösen a szászokat nem tartották megbízhatónak.⁶⁰ E megállapítást Szeben mellett a két tűz közé került Medgyesre és Segesvárra is igaznak tarthatjuk.

Thököly ugyanis, miután értesült Badeni Lajos szeptember végén kezdődő ellentámadásáról, Szeben alsóvárosának és környékének felégetése után seregével Medgyes felé hátrált. Miután október elején a város közelében tábort vert, követelte, hogy a medgyesi magisztrátus hűségesküt tegyen előtte. Samuel Conrad polgármester e kényes helyzetben

⁵⁷ PHILIPPI 1979, 222; DULDNER 1901, 241; TEUTSCH 1874, I. 274.

⁵⁸ Hadnagy Márton 1693-ban Thököly emigránsainak táborában volt. SZÁDECZKY 1898, 705.

⁵⁹ Lucas Hermann Valentin Francknak, 1690. okt. 13., Medgyes. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1681.

⁶⁰ PAPP 2010, 206.

futárt küldött Szebenbe, és Komornik⁶¹ udvari kamarai tanácsos tanácsát kérte: a város megadja-e magát a túlerőben lévő ellenségnek, vagy inkább fogadjon be helyőrséget. Komornik arról biztosította Conradot, hogy e rendkívüli helyzetben nem veszi rossz néven, ha a város és a falvak épségének megőrzése érdekében ideiglenesen befogadja Thököly helyőrségét, és felszólította, hogy mindezt tudassa a segesvári polgármesterrel is. Conrad e tanácsot követte, mivel azonban nem volt hajlandó Thököly előtt hűségesküt tenni, annak fogságába került. Már lefejezéssel fenyegették, amikor Badeni Lajos serege közeledtére Thököly szabadon bocsátotta. Nem sokkal később azonban Lucas Hermannal és Thököly két szász párthívével, Martin és David Klausenburgerrel Badeni Lajos fogságába került. A helyzet tisztázása után, több császári katona és Heisler közbenjárására végül kiszabadult. Badeni Lajos, elismerve a medgyesi polgármester hűségét, ígéretet tett arra, hogy a császári udvarban ajánlani fogja Conrad személyét.⁶² És valóban, Conrad a későbbiekben az első szász guberniumi tanácsosként az erdélyi Habsburg kormányzat egyik vezető szász politikusa lett.⁶³

Thököly nem sokkal később Segesvárra érkezett. Komornik e város vezetésének is azt tanácsolta, hogy a zavargások idején elsősorban a város megmaradását tartsa szem előtt. Amikor azonban Thököly a közeli fehéregyházi táborban választás elé állította a város három fős képviselőjét, az – látva a „barbár népek” pusztítását – nem merte vállalni Thököly helyőrségének befogadását, hanem inkább kiadott kezesnek két tanácsost. A következő nap azonban már megérkezett Badeni Lajos felmentő serege, így a város hamarosan befogadta a császári helyőrséget.⁶⁴

Thököly székelyföldi hadjárata után október 21-én visszaérkezett a Barcaságba, de nem vállalt ütközetet a császári sereggel, hanem a Bodza-szoroson át kivonult az országból. A nemrég még Thökölyt ünneplő brassóiak most az új helyzethez igazodva Badeni Lajost üdvözölték annak Barcaságba érkezése alkalmából. A hadseregnek kenyeret süttettek, két tanácsosukat, majd pedig Simon Drauth és Michael Fillstich bírókat küldték a hadvezér táborába, aki kegyes fogadtatásban részesítette és a császár iránti hűségre buzdította őket. Mindez azonban nem szüntette meg a lakosság és a brassói helyőrség közötti konfliktust.⁶⁵

⁶¹ Paul Karl Komornik von Kleinburg személyére ld. az V. fejezetet.

⁶² DULDNER 1901, 241–242; GROß 254–259. A Heydendorff család krónikája Komornik levelét 1690. szeptember 2-ra datálja, de a későbbi események ismeretében október elején írhatta. Szádeczky szerint ugyanis Thököly október 3-án érkezett Medgyesre.

⁶³ Ld. a VI. 1. alfejezetet.

⁶⁴ Segesvár Tanácsa Szebennek, 1690. okt. 20., Segesvár. Székely oklevéltár VI., 422–423; SZÁDECZKY 1898, 339.

⁶⁵ SZÁDECZKY 1898, 423–429; *Tököly Einfall*, 263–264.

II. 2. A Diploma Leopoldinumtól Szász János bukásáig

II. 2. 1. A Diploma Leopoldinum és az erdélyi Habsburg-kormányzat közjogi-intézményi kereteinek kiépülése

Thököly Imre erdélyi betörése és az oszmánok balkáni sikerei 1690 őszén jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Erdély és a Habsburg Monarchia között tartós és viszonylag kedvező megállapodás jöhessen létre. A bizonytalan hadi helyzetben Kolozsvárra húzódó Fejedelmi Tanács 1690. augusztus végén Bethlen Miklóst küldte Bécsbe II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítése és egy olyan diploma kieszközlése céljából, amely biztosítja, hogy a Habsburg–török békébe belefoglalják Erdélyt. Bethlen szeptember 16-tól kezdve folytatott tárgyalásokat az erdélyi ügyekben legfelsőbb szinten illetékes Erdélyi Konferenciával. Az ennek eredményeképp létrejött Diploma Leopoldinum első, 1690. októberi változata⁶⁶ II. Apafi Mihály fejedelemségének kérdését annak kiskorúságára hivatkozva elnapolta. A tervezet szerint I. Lipót megerősíti a magyar királyok és erdélyi fejedelmek adományait és az általuk adott kiváltságokat, érvényben hagyja Erdély törvényeit (az *Approbatæ* és a *Compilatae Constitutionest*), a *Tripartitumot* és a szász municipiális jogot,⁶⁷ és meghagyja a négy bevett felekezet rendszerét. Az ország kormányzatát a felállítandó kormányzóságra, a Guberniumra hagyja, élén a gubernátorral; az országos tisztviselők közé sorolja továbbá a generálist és a kancellárt. Meghagyja, hogy a Gubernium és a Királyi Tábla tizenkét tagjából legalább három katolikus legyen, míg a többiek a másik három felekezetből kerüljenek ki. A szász ispán számára guberniumi tanácsosságot biztosít. A tervezet szerint az ország békében 50 ezer birodalmi tallért, Magyarország és Erdély elleni háború idején 400 ezer rajnai forintot adózik. Az erdélyi hadak parancsnoka „német” lesz, aki hadügyi kérdések tekintetében kapcsolatban áll a gubernátorral, a Guberniummal és az ország generálisával, de más ügyekben nem illetékes. A tervezet további pontjai közül a szászok számára nagy jelentőséggel bírt az a rendelkezés, amely mentesítette őket az „ingyen gazdálkodás”, ingyen fuvarozás és szállásadás terhéől.

A Diploma Leopoldinum első változata tehát biztosítani látszott Erdély korábbi jogrendjének megmaradását: érvényben hagyta Erdély törvényeit, uralkodóinak adományait; biztosította a Fejedelmi Tábla és a Fejedelmi Tanács továbbélését: előbbi funkcióját a Királyi Tábla, utóbbiét végeredményben a Gubernium örökölte. Ugyanakkor fontos kérdésekben a

⁶⁶ Szövege: *Sylloge Tractatumum*, 67–78. A történetírás a Diploma Leopoldinum első változatát 1690. október 16-ra datálta, Trócsányi szerint azonban feltehetően október 20–25. között jött létre. TRÓCSÁNYI 1988, 203.

⁶⁷ Azaz a Báthory István fejedelem által 1583-ban jóváhagyott szász törvénykönyvet, az ún. „Eigenlandrecht”-et. Vö. *Eigenlandrecht*.

Habsburg-kormányzat későbbi erősebb térnyerését tette lehetővé: nyitva hagyta az erdélyiek számára legjelentősebb ügyet, II. Apafi Mihály fejedelemségét, amely az önálló államiság garanciáját jelentette volna. Bár meghagyta, hogy az ország főtisztjeit erdélyiekből kell választani, az uralkodó számára lehetővé tette a kinevezendő személyek honfiúsítását. A Gubernium és a Királyi Tábla összetételére vonatkozó szabályozás nem biztosította a négy bevett felekezet egyenlő arányú képviselét. És bár Bethlen Miklós a tárgyalások során követelte, hogy a Diplomát az angol, a svéd és a porosz király, valamint a Német Birodalom protestáns fejedelmei garantálják, ezt nem sikerült keresztülvinnie.⁶⁸

A Diploma Leopoldinum első változata Erdélyben nem aratott osztatlan sikert. Bár az 1691. januári–februári országgyűlésen a rendek elfogadták, hűségesküt tettek I. Lipótnak és megválasztották a Guberniumot, újabb tárgyalásokat tartottak szükségesnek. A Bethlen Gergely vezetésével Bécsbe induló követségnek – amelyben a szászokat Georg Klockner képviselte – a Diploma kikérésén túl elsősorban II. Apafi Mihály fejedelmi méltóságának megerősítése ügyében kellett intézkednie. Közben kellett járnia annak érdekében, hogy Huszt és Debrecen, valamint a kincstári jövedelmek Apafi és a Gubernium kezén maradhassanak. Feladata volt többek között annak megakadályozása is, hogy a Partiumot elcsatolják Erdélytől. A követek ezen kívül titkos megbízatásokat is kaptak, a katolikus követ például felekezete érdekeinek képviselőjére, de a szászok is igyekeztek saját érdeküknek megfelelően módosítani a Diploma szövegét.⁶⁹

Az 1691 nyarától Bécsben tartózkodó követség tárgyalásai eredményeképp született meg a Diploma Leopoldinum második, ünnepélyes változata.⁷⁰ Az 1691. december 4-én kiállított oklevél az első változathoz képest az erdélyiek számára kedvezőtlen módosításokat tartalmazott: az ország törvényei és a szász municipiális jog érvényben maradását biztosító 3. cikkely kiegészítése szerint ugyanis amennyiben a rendek nem tudnak megegyezni valamely vallási vagy kiváltságukkal kapcsolatos kérdésben, az uralkodó kezébe kerül a döntés. A 8. cikkely kiegészítése szerint a törvényhatóságok választott tisztjei (tehát a szász királybírók is) továbbra is választhatók, de hivatalba lépésükhöz királyi megerősítés szükséges. Az ekkor még csak 14 éves ifjabb Apafi Mihály fejedelmi megerősítését I. Lipót megtagadta és úgy rendelkezett, hogy nagykorúságáig, azaz 20 éves koráig tanácsosok környezetében éljen, akik kormányzásra nevelik. Mindemellert a Diploma e változata korlátozta a kincstár hozzájárulását az adóhoz, és a honfiúsítással kapcsolatban is kedvezőtlen

⁶⁸ DULDNER 1901, 243–245; TRÓCSÁNYI 1988, 201–203. Bethlen bécsi tárgyalásaira ld. még: Uo. 47–50.

⁶⁹ TRÓCSÁNYI 1988, 204; *Gulácsi diáriuma*, 109; JAKAB 1875, 33–42; EOE, XX. 76; DULDNER 1901, 247; CZEGEI VASS 129–140. A követek 21 pontos instrukciója: *Sylloge Tractatum*, 84–99.

⁷⁰ Bethlen Gergely tárgyalásaira: TRÓCSÁNYI 1988, 51–52.

módosítást tartalmazott. A Diploma Leopoldinum második, 1848-ig érvényben maradó változata azonban így is viszonylag kedvező eredményként könyvelhető el, tekintetbe véve, hogy a szövetségesek 1691. szeptemberi szalánkeméni győzelme a fegyverjog elvének érvényesítésével fenyegette Erdélyt. Létrejötté által de facto sor került Erdély betagolására a Habsburg Monarchiába.⁷¹

A Diploma Leopoldinum 3. pontjában megfogalmazott, az egyes felekezetek és natiók között fennálló viták tisztázására 1692–1693-ban került sor. Az ennek során létrejött szerződéseket a Diploma szerves részének tekinthetjük.⁷²

A szászok és a másik két natio között két megállapodás született. Az első, 1692. április 23-i szerződés eltörölte a szászok nem adóügyi sérelmeinek egy részét, mint például az *Approbatae Constitutiones* azon rendelkezését, amely a másik két nemzet számára birtokszerzési jogot biztosít a szász városokban. Módosította a *Compilatae Constitutiones*nek a szászok fölötti bíráskodást szabályozó törvénycikkét.⁷³ Eltörölte többek között azokat a visszaéléseket, amelyeket a kincstár a szászföldi halastavak és makkos erdők illetéktelen használatával követett el. A második, 1692. július 21-i szerződés újraszabályozta a natiók közötti adófelosztást. Az ún. szász accordákat (szerződéseket) az uralkodó Alvinczi Péterék követjárása végén, 1693. április 7-én és 14-én hagyta jóvá.⁷⁴

A katolikusok és a protestánsok közötti vitás kérdéseket az 1692. márciusi–áprilisi szebeni országgyűlésen, majd Kolozsvárott folytatott eredménytelen tárgyalások után végül az 1693. április 9-i, ún. vallásügyi pótdiploma tisztázta, amelyben a protestánsok kisebb engedményeket tettek a katolikusok javára.⁷⁵

A Habsburg-kormányzattal kapcsolatban tisztázatlanul maradt további kérdések egy részét az Alvinczi Péter vezette országos követség 1692–1693. évi bécsi tárgyalásainak eredményeképp létrejött rendelkezés, az Alvincziana Resolutio rendezte. Az 1693. május 14-én kiadott okirat szabályozta többek között a pereknek az uralkodóhoz történő fellebbezését, és hozzájárult a kincstári javak bérbeadásához. Az evangélikus szászsgot jelentősen érintette

⁷¹ TRÓCSÁNYI 1988, 205; KUTSCHERA 1985, 10–11; ROTH 1999, 6–7; VOLKMER 2002, 199–203. A Diploma második változatának szövege latin eredetiben és német fordításban: KUTSCHERA 1985, 327–342.

⁷² Ld. Szász Károly bevezetőjét in: *Sylloge Tractatumum*.

⁷³ Ld. a VI. 2. alfejezetet.

⁷⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 205–206; TEUTSCH 1874, I. 286. Szövegük: *Sylloge Tractatumum*, 392–402.

⁷⁵ A vallásügyi pótdiploma meghagyta a négy bevett felekezet szabad gyakorlatát és jogait. Úgy rendelkezett, hogy a protestánsok Kolozsvárott adják át a katolikusoknak az óvári református templomot és az unitárius kollégiumot, Gyulafehérvárott pedig a Báthory-templomot, ezen felül váltsák vissza a katolikusok számára a kolozsmonostori uradalmat. A katolikusok számára olyan vikáriust biztosít, aki minden püspöki funkciót elláthat. E diplomát az Alvincziana Resolutio annyiban módosította, hogy Kolozsvárott a piactéri unitárius templomot kellett átadni a katolikusoknak. TRÓCSÁNYI 1988, 207–212; Vö. BÍRÓ 1925, 109–116. Az 1691–1692. évi vallásügyi tárgyalásokra erdélyi szász források alapján: FABRITIUS 1863.

a Resolutio azon pontja, amely a Gubernium és a Királyi Tábla összetételét az evangélikusok és az unitáriusok hátrányára szabályozta az alkalmasság kritériumára hivatkozva.⁷⁶

E szerződések biztosították az erdélyi Habsburg-adminisztráció kereteit. 1692 januárjában I. Lipót megerősítette az országos főtisztségekre és guberniumi tanácsosságra jelölteket. A gubernátori méltóságot Bánffy György⁷⁷ töltötte be, a kancellár Bethlen Miklós⁷⁸, a főgenerális Bethlen Gergely⁷⁹, a kincstartó Haller János⁸⁰ lett.⁸¹

Tekintettel arra, hogy az erdélyi szászok érdekérvényesítésének vizsgálata során ki fogunk térni arra, hogyan törekedtek megfelelő képviselőre az ország főbb közigazgatási és bírói szerveiben, hasznosnak véljük röviden áttekinteni a 17–18. század fordulóján működő erdélyi kormányzat felépítését.⁸²

Az eredetileg Gyulafehérvár székhelyen ülésező Gubernium avagy kormányzótanács közigazgatási, bíraskodási és kincstári igazgatási feladatkört töltött be. Hatásköre az Erdélyi Udvari Kancellária (1695) és a Kamarai Bizottság (1699) létrehozásával beszűkült. A Rákóczi-szabadságharc alatt Szebenbe költözött, és Rabutin erdélyi császári főparancsnok mellett funkciója már csupán rendeletek továbbítására korlátozódott. Tagjainak elhalálózása és a rendkívüli állapotok miatt 1709-ben helyette került sor a Deputatio létrehozására. A Gubernium csak 1713-tól működött újra.⁸³

A bécsi székhelyű Erdélyi Udvari Kancellária felállítására több éves előzetes tárgyalások után 1695-ben került sor. Vezetése az alkancellár – e hivatalban elsőként Kálnoki Sámuel⁸⁴ –

⁷⁶ Eszerint minden bevett felekezetből három-három személynek kell lennie e hatóságokban, ha azonban az unitáriusok és az evangélikusok között nem található elegendő alkalmas személyt, az ő helyeiket katolikusokkal és reformátusokkal kell betölteni, még hozzá úgy, hogy e két felekezet aránya egyenlő legyen. TRÓCSÁNYI 1988, 222.

⁷⁷ Losonci Bánffy György (1660–1708) személyét a kortársak szétszórta, hanyag, kicsapongó életvitelű, kötelességét elhanyagoló politikusként festették le. Gubernátorrá választásakor csupán hat szavazattal előzte meg Bethlen Miklóst, akinek fő riválisa volt a korszakban. Életére: KUTSCHERA 1985, 212–215. Vö. *Bethlen Miklós önéletírása*, 6; *Sudores et cruces*, 1192.

⁷⁸ Bethlen Miklós (1642–1716) a korszak kiemelkedő jelentőségű erdélyi politikusa. Életére (többek között): LUKINICH 1927, 275–458; R. VÁRKONYI 1999; *Bethlen Miklós levelei*; *Bethlen Miklós önéletírása*.

⁷⁹ Bethleni Bethlen Gergely (1641–1697) kinevezése előtt huszti és somlyai főkapitány, 1678–1690 között tanácsúr. *Bethlen Miklós levelei*, II. 1425.

⁸⁰ Haller János (1626–1697) 1664–1690 között tanácsúr, Torda főispánja, 1678-ban kincstárnok. 1679–83 között Fogarason raboskodott a Béldi-mozgalomban való részvételéért. *Bethlen Miklós levelei*, II. 1437.

⁸¹ TRÓCSÁNYI 1988, 219.

⁸² A korszak kormányzattörténetének, az országos hatóságok összetételének és működésének alapos ismertetésére és elemzésére ld. Trócsányi Zsolt alpművét: TRÓCSÁNYI 1988.

⁸³ TRÓCSÁNYI 1973, 149–151. Működésére ld. továbbá a VI. 1. alfejezetet.

⁸⁴ Kálnoki Sámuel (1640–1706) katolikus székely nemes, 1689-től Háromszék és Miklósvárszék főkirálybírája. Az erdélyi sereggel részt vett az 1683. évi Bécs elleni hadjáratban. A zernyesti csata után Thököly fogságába került, ahonnan 1691-ben szabadult. 1694-től alkancellár. 1697-ben I. Lipót grófi címet adományozott neki, majd 1703-ban Apor István helyett kincstartónak nevezte ki, a Rákóczi-szabadságharc azonban megakadályozta hazatérését. 1706-ban halt meg Bécsben. PAPP 2013, 16–18. A Kálnokiakra ld. még: TUDÓS 1998; továbbá Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015 (Erdélyi Tudományos Füzetek 284), megjelenés alatt.

feladata volt; további tanácsosait két referendarius, egy registrator és egy taxator (adókető) tették ki; személyzetét emellett három kancellista (írnok) alkotta. A kancellária tanácsában megvitatták a király elé terjesztendő ügyeket, majd többségi határozat alapján referálták azokat az uralkodónak. A kancellária a vizsgált korszakban alapvetően ellenőrző tevékenységet folytatott; e hatóság örködött a királyi és guberniumi rendeletek végrehajtása fölött. Kezdeti működését meghatározta a Guberniummal folytatott hatásköri vita.⁸⁵

A Fejedelmi Tábla jogutódjaként működő Királyi Tábla országos bíróság volt. Elnöke – miként korábban – egyben az országgyűlés elnöke is, szakbírái az ítélmesterek. Személyzetét ezen kívül ülnökök alkották.⁸⁶

Az Erdélyi Országos Főbiztosság 1686-ban jött létre, amikor a császári katonaság bevonulása következtében országos szinten meg kellett oldani a hadellátással kapcsolatos feladatokat, mint például az élelmezést és az elszállásolást. Állandó, szabályozott hatóságként 1698-tól működött. A három hadbiztos feladata volt az adó kivetése, begyűjtése, a katonasággal való számvétel és a katonaság tartása körüli visszaélések elhárítása. A Rákóczi-szabadságharc alatt a polgári igazgatás egyéb szervei mellett a főbiztosság is fokozatosan háttérbe szorult. Funkcióját 1708-tól a közvetlenül a főparancsnok, közvetetten az Udvari Kamara alá rendelt Haan Ignác mint ellátási főbiztos vitte tovább. A Főbiztosság helyreállítására az 1713–1714. évi országgyűlésen került sor.⁸⁷

Az új korszakban a kincstári igazgatást kezdetben a kincstartó (thesaurarius) vezette, aki azonban nem külön hatóság élén, hanem a Gubernium tagjaként, azzal együttműködve látta el feladatát. A kincstartó járt el az adó begyűjtésében is. Segítői a bányaugyi és harmincadfelügyelő, a fiscalis jószágok prefektusa és a tizedprefektus voltak. 1696-ban az új kincstartó, Apor István már az Udvari Kamara alárendeltje lett, és a Guberniumtól függetlenebbé vált. A kincstári igazgatás feladatát a karlócai békét követően az Udvari Kamara által Erdélybe küldött Kamarai Bizottság (Cameratica Commissio) látta el, amelynek tevékenységét félbeszakította a Rákóczi-szabadságharc.⁸⁸

E hatóságok mellett Erdély kormányzatában a visszafoglaló háborúktól kezdve meghatározó szerepet játszottak a főparancsnokok. A Diploma Leopoldinum 17. pontja ugyanis biztosította Erdélyben a birodalmi hadak állomásozását, és meghagyta, hogy azokat „német”, azaz nem erdélyi főparancsnok irányítsa. Kikötötte, hogy az Udvari Haditanács alá rendelt főparancsnok nem avatkozhat bele országos ügyekbe, hanem kizárólag katonai

⁸⁵ TRÓCSÁNYI 1973, 31–35. Működésére ld. továbbá az V. 1. alfejezetet.

⁸⁶ Bővebben: TRÓCSÁNYI 1988, 269–271.

⁸⁷ TRÓCSÁNYI 1973, 366–368; TRÓCSÁNYI 1960.

⁸⁸ TRÓCSÁNYI 1973, 470–473.

hatáskörrel bír.⁸⁹ Bár a főparancsnok hivatalosan nem volt része az erdélyi kormányzatnak, jelenlétével az uralkodót képviselte. Arra, hogy ez az erdélyi rendek körében kezdetben nem volt nyilvánvaló, rámutat az az epizód, amikor az 1692. áprilisi szebeni országgyűlésen megjelenő Veterani⁹⁰ főparancsnok – aki április 9-én maga iktatta be a Guberniumot – érkezésekor a nemesség nem adta meg neki a kellő tiszteletet, csak miután az határozottan rendreutasította őket.⁹¹ Ettől függetlenül az 1695-ben a lugosi csatában elesett Veteraniról az erdélyiek igen jó véleménnyel voltak: „*Azért sokszor mondták szemünkben holta után: 'Megholt a ti apátok, erdélyiek.' Bizony meg is hala, s megérezők annakutána következett generálok alatt.*”⁹²

Veteranival ellentétben az 1696 áprilisában kinevezett, francia származású Rabutin⁹³ főparancsnok a kortársak szemében gögös, makacs, erőszakos és kegyetlen természetű ember volt.⁹⁴ Az 1682 óta császári szolgálatban álló, 1696 júniusában Erdélybe érkező tiszt rendkívül nehéz feladatot kapott: a közjogilag frissen Habsburg fennhatóság alá került ország kormányzata még kialakulatlan volt, miközben a császár oldalán háborút viselt az oszmánok ellen. Az újabb kutatások kimutatták, hogy Rabutin számára erdélyi működésének első éveiben nagy nehézséget okozott a Diploma Leopoldinumnak a főparancsnok hatáskörére vonatkozó kikötése. Úgy vélte, Erdélyben beállhat olyan helyzet, amely gyors döntést követel, és az országban senki nem tudja jól szolgálni a császárt, ha a főparancsnok nem kap teljhatalmat. E vélekedése azonban az udvarban nem talált meghallgatásra; Rabutin a karlócai béke előtt a szükségesnek tartott teljhatalmat nem tudta megszerezni. Ebben közrejátszott egyrészt az, hogy a bécsi udvarból igen csekély támogatás érkezett a hadellátásra, így annak megoldása érdekében tárgyalásba kellett bocsátkoznia az erdélyi politikai vezetéssel. Másrészt a háborús helyzetben az Erdélyben állomásozó csapatokkal személyesen kényszerült hadba vonulni. Így nem tudta megvalósítani Caraffa 1690. évi tervzetének a

⁸⁹ KUTSCHERA 1985, 206.

⁹⁰ Veterani, Johann Friedrich Anton Ambrosius Graf v. (1650–1695), császári tábornagy. 1685-től vezérőrnagy, 1688-tól altábornagy, 1690-től lovassági tábornok, 1690–1695 között Erdély császári főparancsnoka, 1694-től tábornagy. SCHMIDT–BRENTANO 2006, 105.

⁹¹ TEUTSCH 1984, I. 280; KRABBES 2014 (megjelenés alatt). Ezúton köszönöm Frederik Krabbesnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta tanulmánya kéziratát.

⁹² *Cserei*, 264. Bethlen Miklós hasonlóképp emlékezik meg Veteraniról: „*Ennek tetőzésére lőn anno 1695. a Veterani halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb jó rend, egyesség és a közönséges jóra, diplomára való vigyázás, gondviselés. Ha Veteraninak igaz historicusa lenne, Erdély a jóról szintén úgy megemlegethetné, mint Bastát a rosszról. Ex successore Rabutin vel maxime noscetur, uti sol ex nocte.*” Bethlen Miklós *önéletrása*, II. 20.

⁹³ Rabutin, Jean-Louis de Bussy gróf (1642–1717), francia származású császári tábornok, 1696–1708 között volt Erdély katonai parancsnoka. Életére: KRABBES 2014; BLGS, IV. 1–2; Hlavka, Gertrud: Johann Ludwig Graf Bussy de Rabutin. Feldmarschall, geheimer Rat und kommandierender General in Siebenbürgen 1642–1716. Phil. Diss., Wien 1941.

⁹⁴ Rákóczi Tükör, I. 262; Bethlen Miklós *önéletrása*, II. 28–29.

főparancsnokra vonatkozó elgondolását („*dass er in re wirklich dominire, und doch nicht so scheine*”), amely fontos szerepet szánt a katonai jelenlétnek.⁹⁵

Rabutin erdélyi kiküldetését az udvar azon szándéka is motiválta, hogy a Habsburg Monarchia keleti végéből kövesse nyomon a francia udvar portai követeinek tevékenységét.⁹⁶ Rabutin valóban jelentős diplomáciai hírforrást jelentett a bécsi udvar számára, mindamellett komoly hadszervezői feladatot látott el, és az országban zajló fontosabb politikai eseményekről is tudósított.⁹⁷

Rabutin néhány évvel később azonban hozzájutott a szükségesnek tartott teljhatalomhoz. Erdély kormányzata 1703 után de facto az Udvari Haditanács alá rendelt főhadiparancsnokok kezébe került; a Gubernium és a kincstári igazgatási szervek jelentősége minimálisra csökkent.⁹⁸ Ezzel nem csak Caraffa elképzelése valósult meg, hanem Bethlen Miklós kancellár 1686. évi jóslata is: „*megjövendöltem nekik [...], hogy ugyanazon az emeleten, ahol akkor a fejedelem tartózkodott és tanácskozott, ott lakik majd a vezénylő generális [...]*.”⁹⁹

II. 2. 2. Az erdélyi szászság viszonyulása a hatalomváltáshoz

A Habsburg-berendezkedés e kezdeti szakaszának kormányzati kereteit áttekintve felmerül a kérdés, hogyan viszonyult az erdélyi szászság mint rendi nemzet a 17. század végén bekövetkezett hatalmi váltáshoz?

Először térjünk ki a szászságnak a fejedelmi méltóság betöltésével kapcsolatos állásfoglalására. Ismeretes, hogy az erdélyi Habsburg-kormányzat kiépülése során a politikai elit az ország közjogi státusának és kormányzatának átmentésére törekedett. Több ponton, mint például az egykori Fejedelmi Tanácshoz hasonló feladatkörrel bíró Gubernium létrehozásában, valamint az országos főméltóságok és az évi országgyűlések megtartásában sikerrel járt.¹⁰⁰ II. Apafi Mihály fejedelemségéhez azonban hiába ragaszkodott; a nagykorúságot elért fejedelem eltávolításával – 1696. évi Bécsbe „kísérésével” és 1697. évi

⁹⁵ Frederik Krabbes Caraffa tervezetéből és a Diploma Leopoldinum vonatkozó pontjából kiindulva vizsgálja az erdélyi főparancsnok politikai szerepét Rabutin 1696–1699 közötti erdélyi működésének példáján. KRABBES 2014. Rabutinnek az Udvari Haditanács levéltárában található 1696–1708 közötti jelentéseit Rolf Kutschera is kutatta: KUTSCHERA 1943.

⁹⁶ VÁRKONYI 1954, 19.

⁹⁷ Erről tanúskodnak Ferdinand Bonaventura von Harrachnak, az Erdélyi Konferencia elnökének 1699–1704 között írt levelei is. SZIRTES 2014c, 241–242.

⁹⁸ KUTSCHERA 1985, 206; TRÓCSÁNYI 1988, 359.

⁹⁹ *Sudores et cruces*, 1184. Vö. Bethlen Miklós önéletírása, I. 354.

¹⁰⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 195–196.

lemondásával – nyilvánvalóvá vált a fejedelemség-párti rendek elképzelése és a Habsburg központi kormányzat diktálta valóság közötti szakadék.¹⁰¹

Ifjabb Apafi Mihály azonban nem élvezte az erdélyi politikai elit maradéktalan támogatását. Ez többek között akkor vált nyilvánvalóvá, amikor az 1691. januári fogarasi országgyűlésen hívei nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben megfogadták, hogy az ifjú fejedelem beiktatásának előmozdítására fognak törekedni. A rendek tudta nélkül készült, titokban körbejárt nyilatkozat aláírását azonban nem csak Haller János és Bethlen Miklós, hanem Valentin Franck szebeni királybíró és Christian Reichart polgármester is megtagadta, felháborodva azon, hogy a megfogalmazók e nagy horderejű ügyben előzetes tudtuk nélkül cselekedtek.¹⁰² Amikor pedig Johannes Zabanius (Szász János) szebeni jegyző, a későbbi szász ispán bécsi követjárásakor, 1692 novemberében Kinskynél tett látogatást, a cseh főkancellár úgy vélte: amennyiben a szászok támogatják ifjabb Apafi fejedelemségét, akkor annak beiktatásától kezdve nem számolhatnak I. Lipót támogatásával. A szász követ diplomatikus válaszában úgy fogalmazott: Apafi fejedelemsége esetén is a császáré lesz a valódi hatalom.¹⁰³ Tény, hogy a szászok számára előnyös volt I. Lipót azon 1696. februári határozata, miszerint az erdélyi Főbiztosság velük szembeni adósságát az Apafitól készpénzen visszaváltott fogarasi és gyulafehérvári uradalomból kell törleszteni.¹⁰⁴

A következőkben a 17. század végén kezdődő hatalmi átrendeződés kapcsán ki kell térnünk az erdélyi szászság és a Habsburg-politika viszonyának sokat vitatott kérdésére is. Antonio Caraffa az erdélyi Habsburg-berendezkedés lehetséges módozatait taglaló, Thökölyvel mint politikai ellenféllel számoló tervezetében (1690) úgy látta, hogy a Magyar Királyságot Erdély nélkül nem lehet tartósan uralni. Ennek megvalósításához a fejedelemség fenntartása – azaz ifjabb Apafi beiktatása – helyett a császár közvetlen uralmának bevezetését javasolta. Úgy vélte, az erdélyiek megnyerésének egyik kulcsa a vallásszabadság biztosítása. Különösen fontos, hogy az evangélikus szászság – amelyet Erdély fő erejének és ékességének („*nervus et decus totius Transsylvaniae*”) nevezett – szabad vallásgyakorlatát ne érje sérelem, mivel a magyarországi változások miatt igen bizalmatlanok és vallásszabadságukért készek lennének mindent feláldozni. Caraffa szerint nem csak a szászok fejének, a szebeni királybírónak kell kedvezni, hanem a többi szász főembernek is. Ez ugyanis táplálja a szászok

¹⁰¹ Ifjabb Apafi sorsára összefoglalóan: TRÓCSÁNYI 1988, 213–215. Vö. JAKAB 1875. Ifjabb Apafi fejedelemségének kérdésére ld. még *Tervezet 1696*. Ifjabb Apafi legitimitására: PANYI 2012.

¹⁰² Acta comitorum Fogarasiensium A. 1691. in Jan. celebratorum. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 414–417; Vö. TEUTSCH 1874, I. 277. A szebeni követek mellett Friedrich Falkenhain főhadbiztos, az országgyűlés királyi biztosa is jelentést tett arról, hogy a rendek nagy része titokban aláírt egy okmányt ifjabb Apafi ügyében. TRÓCSÁNYI 1988, 50.

¹⁰³ ZIEGLAUER 1869, 53.

¹⁰⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 214.

és a magyarok között fennálló ellentétet, amely lehetővé teszi a „divide et impera” módszerének alkalmazását.¹⁰⁵ Úgy vélte, a magyarok és a szászok közötti ellentét arra vezethető vissza, hogy az irányítás eddig az előbbiek, míg a gazdasági erő az utóbbiak kezében volt; a magyarok igyekeztek elnyomni a szászokat és rajtuk meggazdagodni.¹⁰⁶ A császár ezt a helyzetet úgy fordíthatja hasznára, ha a korábban elnyomott és túlterhelt szászokat fölemeli és helyzetüket könnyíti, mindezt azonban úgy teszi, hogy a többi erdélyi számára ez ne legyen feltűnő.¹⁰⁷

Caraffa koncepciója az 1690-es évek háborús viszonyai között csak részben valósulhatott meg. Gündisch szerint a korszakban a szászság két kiemelkedő „tárgyaló” politikusa, Valentin Franck szász ispán és hivatali utódja, Johannes Zabanius valóban semlegesítették a magyar nemességnek a Habsburg központi kormányzat követeléseivel szemben tanúsított ellenállását, ezzel megkönnyítve Erdély betagolását a Habsburg Monarchiába. Mindezt cserébe nemességet nyertek.¹⁰⁸

Valentin Franck von Franckenstein (1643–1697) valóban az egyik legjelentősebb erdélyi szász politikus volt a 17. század végén. A szász patríciusról Georg Soterius mint reneszánsz emberről, „homo universalis”-ről, a művészetek és tudományok mecénásáról emlékezett meg. Franck 1684 óta szebeni királybíró és szász ispán, 1685-től fejedelmi titkos tanácsos volt. 1688-ban részt vett a Caraffával folytatott, Erdély és a Habsburg-ház viszonyával kapcsolatos szebeni tárgyalásokban. Hivatalviselése alatt a Szász Universitas sikeresen lépett fel privilégiumai, vallásszabadsága, törvénykönyve és szabad bíróválasztása védelmében. Franck a Habsburg-korszakban guberniumi tanácsos lett. Később I. Lipót megerősítette szász ispáni hivatalában, nemességet adományozott neki és aranylánccal tüntette ki.¹⁰⁹ Sokszínű irodalmi tevékenysége – többek között Ovidius-költemények német, szász, magyar és román nyelvre fordítása – mellett a történetírásban is maradandót alkotott. Franck *Breviculus originum Nationum et praecipue saxonicae in Transilvania/ Kurtz-gefaster Bericht von der Einwohner*

¹⁰⁵ „Durch diesen Generalen müssen nicht allein die Sachsen, (welche immediate ad fundum regium gehören, indem diese Nation Nervus et decus totius Transsilvaniae ist) ihr Capo Judex Regius Cibiniensis eine mehrere als gemeine Obachtung erfordern, sondern auch specialiter ihre Mithäupter und Principales zu remuneriren sein, dadurch in der guten gegen Ihro Majestät tragenden Regierungmeinung beständig zu erhalten. Denn weil an dieser redlichen und wohlintentionirten Nation alles gelegen: so ist es auch e re sie allezeit in der Discrepans, in welcher sie mit denen ungrischen Siebenbürgern stehen, zu steifen, und die unter diesen beiden Nationen stehenden Dissensiones zu fomentiren, juxta illud: divide et impera.” Caraffa tervezete, 172.

¹⁰⁶ E vélekedést olvasva talán nem alaptalanul feltételezzük, hogy Caraffa a szász politikai elit véleményét is kikérte az erdélyi rendek képviselőivel 1688-ban folytatott szebeni tárgyalások során, amelyen – amint már fentebb ismertettük – Valentin Frank szász ispán, Christian Szabó szebeni polgármester és Michael Filstich brassói bíró is részt vett. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 287. 17. jegyz.

¹⁰⁷ Caraffa tervezete; TEUTSCH 1874, I. 274–277; GÜNDISCH 1998, 109.

¹⁰⁸ GÜNDISCH 1998, 111–112.

¹⁰⁹ SZEGEDI 2002, 361–362; GÜNDISCH 1998, 111–112; R. VÁRKONYI 1986, 876.

sonderlich aber der Sächsischen Nation in Siebenbürgen Ursprung című, latinul és német fordításban 1696-ban Nagyszébenben megjelent műve komoly tudományos előrelépést jelentett, Francknak ugyanis eredeti források – mindenekelőtt az *Andreanum* – alapján, Töppelt, Tröster és Miles elméletét elvetve sikerült tisztázni a sokat vitatott erdélyi szász eredetkérdést, ezzel paradigmaváltást hozva a probléma tárgyalásába, valamint a szász elit és társadalom identitástudatába.¹¹⁰ A *Breviculus* politikai indíttatású is volt; benne a 17. század végén Erdélyben megjelenő Habsburgok „régóta óhajtott és természetes urak” („*langgewünschte und natürliche Herren*”) képében jelennek meg, akik a szászokat felszabadították az oszmán iga alól. Franck művében az erdélyi szászok német vérokonságát és a németséghez való hűségét is hangsúlyozta: „*germano scilicet Saxonicus populus, pure Germanum sanguinum et Germanam fidem.*”¹¹¹

A szebeni politikai vezetés, különösképp Valentin Franck és Johannes Zabanius – akinek politikai pályájára a későbbiekben térünk ki – mellett a korszak kiemelkedő szász politikusa volt a medgyesi Samuel Conrad von Heyendorff is, aki a Gubernium szász tanácsosaként, majd 1709-től az ideiglenesen felállított erdélyi Deputáció tagjaként jelentős politikai karriert futott be az új kormányzati rendszerben.¹¹²

Kétségtelen, hogy a Habsburg-korszak kezdetétől fogva a Szász Universitas rendi törekvéseinek érvényesítésében meghatározó szerepet játszott a Habsburg-hű szász elit. Az erdélyi szászság Habsburg-pártisága nem volt előzmény nélküli, ugyanakkor a történetírás e kérdést gyakran leegyszerűsítette. Lemondva itt a magyar és szász történetírás szisztematikus historiográfiai elemzéséről, néhány ismert, a vizsgált korszakot taglaló történeti munkából vett példával érzékeltetjük e kérdés megítélésének változásait.

Zieglauer a 19. század második felében úgy vélte, a hosszú távon fejedelemségben gondolkodó reformátusok ellenében a katolikusok felekezeti, a szászok „nemzeti” okból a Habsburg uralkodó mellett foglaltak állást, az 1688. évi brassói felkelés azonban a szászság e kezdeti lelkesedését kikezdte.¹¹³ Az ő nézetét követte Friedrich Teutsch a 20. század elején, aki szerint Erdélyben a szászság hozta az évszázadok során a legnagyobb áldozatot a Habsburg-ház elismerése érdekében, ezért amikor ez bekövetkezett, a Habsburg hatalomtól

¹¹⁰ FRANK, 1696. További kiadások: Kolozsvár 1697, Helmstedt 1697, Danzig 1701. A mű elemzése historiográfiai szempontból: SZEGEDI 2002, 362–370. Frank műve érdemes arra, hogy aktuális politikai kiszólásai alapján is elemezzük, erre azonban itt nem keríthetünk sort. A VII. fejezetben azonban részben visszatérünk e kérdésre.

¹¹¹ SZEGEDI 2002, 369–370.

¹¹² Ld. bővebben a VI.1.4. és a VI.1.5. alfejezetekben.

¹¹³ ZIEGLAUER 1869, 16, 19.

várt orvoslást gazdasági hanyatlására. Mindemellett felhívta a figyelmet a szászságnak a másik két natióval fennálló ellentétére.¹¹⁴

A szászoknak a Habsburg-ház erdélyi uralmáért tett áldozataira vonatkozó állítás nem alaptalan: tény, hogy 1526-tól kezdve a Habsburg uralkodók és az erdélyi fejedelmek közötti katonai és politikai konfliktusok közepette az erdélyi szászok egy része hagyományosan a Habsburg-ház mellett foglalt állást. E fellépéseiket azonban kevésbé az erdélyi szászság körében a 19. században megjelenő „össznémet gondolkodás”, mint inkább privilégiumaiknak a többi renddel szembeni védelmére irányuló törekvése motiválta.¹¹⁵

Nem véletlen, hogy az új korszakban Andreas Gunesch szász lelkész *Fides Saxonum in Transylvania* (1697) című művében is a szász–Habsburg közös múltra tekintett vissza. A szerző a mohácsi csatától a Bocskai-felkelésig terjedő időszakból azokra az epizódokra összpontosít, amelyek bemutatása által elsősorban a szász fővárosnak, Szebennek a Habsburg-ház iránti hűségét igazolhatja.¹¹⁶

Az erdélyi szászság 17. század végi politikai irányultságának megítélése a háború utáni erdélyi szász történetírásban módosult. Az 1688. évi brassói felkelést feldolgozó Maja Philippi a Habsburg-ellenességre helyezte a hangsúlyt: úgy vélte, a város ellenállása nyitotta meg az elkövetkező két évtized erdélyi ellenállási hullámát (így a Rákóczi-szabadságharcot is). A brassóiak felkelésének hátterében a társadalmi különbségek mellett meghatározó volt a város félelme a császári csapatok pusztításától, a Habsburg ház rekatolizációs intézkedéseitől, privilégiumai megsértésétől és a hadseregnek fizetendő, tetemes összegű kontribúciótól.¹¹⁷ Gündisch is a szászságnak a fenti tényezők miatti kétkedő magatartására hívta fel a figyelmet, hozzáfűzve, hogy miközben a szebeni patríciátus a szász privilégiumok védelmére irányuló tárgyalásokba kezdett, addig a közép- és alsó rétegek nyílt ellenállásra vállalkoztak.¹¹⁸

A szászság ambivalens viszonyulását a Habsburg-uralomhoz jól mutatja, hogy a németiséget hangsúlyozó Franck kortársa, Marcus Fronius (1659–1713) brassói lelkész és történetíró *Diaconus Barcensis* című művében a szászság dák származásának akkor már elavultnak minősülő elméletét hangoztatta a Habsburg uralkodótól és a „német” katonaságtól való elhatárolódás céljából. Utóbbira mutat rá az a jelenség is, hogy a szászság

¹¹⁴ TEUTSCH 1984, 11, 15.

¹¹⁵ KESSLER 1989, 64–65; CZIRÁKI 2011, 48. Hasonló megállapításra jut Cziráki a 17. század elejének Brassóból irányított szász politikáját vizsgálva. A Báthory Gábor, majd Bethlen Gábor ellen 1610–1618 között fellépő szászságot a 2. világháború előtti magyar történetírás egy része Habsburg-hűnek és árulónak bélyegezte meg, holott a szász politika mozgatórugója nem a magyarellenesség, hanem a szabadságjogok megőrzése volt. CZIRÁKI 2009.

¹¹⁶ Gunesch, *Fides Saxonum*. A mű keletkezése hátterére és tartalmára: SZIRTES 2011.

¹¹⁷ PHILIPPI 1979, 227–228.

¹¹⁸ GÜNDISCH 1998, 109.

önmegnevezésére a korszakban a „detsch” (német) helyett egyre inkább a „saksesch” (szász) szót kezdte használni.¹¹⁹

A szászságnak a Habsburg-kormányzathoz való ambivalens viszonyulása azt is jelentette, hogy a 17–18. század fordulóján szász körökben is megfigyelhető volt a török orientáció fenntartása. Andreas Gunesch 1697-ben arra panaszkodott, hogy a császári katonaság törökösséggel, Thököly-pártisággal vádolja a szászokat: *„Im gegentheyl von den Käyserlichen Soldaten, absonderlich von den Gemeinen (die da den rerum statum nicht allerdings recht verstehen) wenns nicht recht in einem oder andern Feldzug nach Wunsch abgelauffen, sich ungescheüt verleuten laßen: dise Sachsen sind Rebellen, Speck-Türcken, haben den Türcken geruffen, verlangen den Tökelyi etc.”*¹²⁰ Épp ennek megcáfolására írta 1697-ben *Fides Saxonum in Transylvania* című művét.

A szászság kettős irányultsága nem meglepő a korszakban. Az erdélyi Habsburg-berendezkedés szempontjából az 1690-es években ugyanis meghatározó volt az a tény, hogy a Habsburg Monarchia harcban áll a törökkel. A bécsi udvar vezető elitje 1699-ig, a karlócai béke megkötéséig nem lehetett biztos abban, hogy Erdély Habsburg kézen marad. A bizonytalanságot az is fokozta, hogy I. Lipót kétfrontos háborút viselt, amely helyzetnek csak a XIV. Lajos vereségével végződő, pfalzi háborút (1688–1697) lezáró ryswicki béke vetett véget egy időre. Különösen feszült volt a helyzet 1695 őszén, az oszmánok Lugosnál aratott győzelmét követően, amelynek Veterani erdélyi főparancsnok is áldozatul esett. Miközben a birodalmi vezető elit hónapokig kétségesnek látta Erdély megtartását, a császári hadak szinte ellenségként kezelték az ország lakosságát.¹²¹ A bécsi udvar 1696-ban is számolt egy lehetséges oszmán betöréssel és Thököly hatalomra törésével.¹²² Másrészt az 1690-es években Erdély fontos szerepet játszott az oszmán haditervekben és ennek kapcsán az emigrációból oszmán támogatással ismét a fejedelemségre pályázó Thököly terveiben is.¹²³

1698/99 fordulóján, a karlócai béketárgyalások idején különösen ingatag volt az erdélyi helyzet. Miközben a Habsburg-török tárgyalások ütközőpontját képezte Erdély birtoklásának kérdése, a császári hadvezetés egy ezzel párhuzamosan folyó oszmán hadmozdulat megakadályozására is előkészületeket tett.¹²⁴ Mindemellett Kallaneck főstrázsamester egy 1698. évi jelentésében az erdélyi politikai elit török kapcsolatairól számolt be Rabutinnek.

¹¹⁹ PHILIPPI 1977, 76.

¹²⁰ Gunesch, *Fides Saxonum*, 224–225.

¹²¹ TRÓCSÁNYI 1988, 194, 213; SZAKÁLY 1986, 110–111, 117–118. Trócsányi úgy vélte, Erdély 1695. évi „rebellis híre” alaptalan volt; egy 1699. évi emlékirat szerint azonban a lugosi csata után Hunyad vármegyébe menekült szökött császári katonákat az erdélyiek lemészárolták és kifosztották. SZIRTES 2013, 411.

¹²² *Tervezet 1696*, 92.

¹²³ Vö. SZÁDECZKY 1898, 499–509, 621–631, 695–715; SZAKÁLY 1986, 113–114, 119, 182.

¹²⁴ SEEWANN 1999, XXXIX–XL; SZIRTES 2013, 413–415.

Értesülése szerint Erdélyben az a hír járja, hogy Bánffy György gubernátor és Bethlen Miklós kancellár titokban követeket és bizalmasokat tartanak a Portán, a császáriak vereségét kívánják, és azt akarják elérni, hogy ne Thököly legyen az erdélyi fejedelem, hanem a rendek szabadon választhassanak. Mindkét főméltóság a legtöbb szavazat elnyerésére pályázik, és e törekvésük megvalósítására jelentős pénzüsszeget fordítanak.¹²⁵

Kallaneck 1698. november 17-i titkos jelentésében már arról írt Rabutinnek, hogy Erdélyben újabb összeesküvés van kibontakozóban. A főnemesség közül egyesek nem csak a Portával, hanem Thökölyvel is leveleznek. A tiszt úgy vélte, Erdély igen veszélyes helyzetben van, mivel a legelőkelőbb erdélyiek, különösen a kálvinisták és az unitáriusok egyáltalán nem hisznek abban, hogy létre fog jönni a béke a törökökkel.¹²⁶

A karlócai béke alatti erdélyi összeesküvéstről Rabutin is beszámolt az Udvari Haditanácsnak. Eszerint a szervezkedők, akik az elmaradó zsold miatt elégedetlenkedő katonaság, az elszállásolással terhelt polgárság és a parasztság támogatásával is számoltak, Rabutin eltávolítását és Thököly Erdélybe hívását tervezték. A Thököly-párti Deák Márton által vezetett összeesküvést, amelyhez Alvinczi ítélőmester és báró Jósika Imre is csatlakozott, Sutoris diák árulása következtében a császári hadvezetésnek sikerült lelepleznie. A résztvevők ellen felségárulási pert indítottak.¹²⁷ Kallaneck jelentéséből az is kiderül, hogy a kivizsgálás során a Lapatschek ezredből több mint 24 katonát tartóztattak le, sőt, Rabutin három szebeni polgárt is vasra veretett, akik érdekeltek voltak a felkelésben.¹²⁸

Újabb forrásokból fény derült arra, hogy a mozgalom vezetője, Deák Márton – akire a leleplezést követően halálos ítélet várt – azonos azzal a Martin Hauptmann nevű, Thökölyt az emigrációba is követő szásszal, akit a történeti irodalom Hadnagy Mártonként ismer.¹²⁹ Hauptmann személye mellett feltételezhetjük, hogy létezett a szászságnak egy csoportja, akik a 17. század végi bizonytalan politikai helyzetben hozzá és a már említett medgyesi Kolozsvári-fivérekhez hasonlóan a velük egy hiten lévő Thököly mellett foglaltak állást. Isak Zabanius felső-magyarországi származású szebeni lelkész ellenzéki megnyilvánulásai is ebbe az irányzatba illeszkednek.¹³⁰

¹²⁵ Anmerkungen welche ich theils selbst erfahren, theils auch von unterschiedlichen glaubhaften Männern zu meiner Wissenschaft colligirt habe. (1698) ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3., fol. 1267–76.

¹²⁶ „unsere sachen stehen sehr gefährlich in Sibembürgen, auch die vornehmste Sibemburger gor nit glauben sonderlich die Calvini undt Unitarii das der Friedt mit den Turcken erfolgen wirdt [...].” Kallaneck az Udvari Kamarának, 1698. nov. 17. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3. fol. 1279–1280.

¹²⁷ HURMUZAKI 1881, 74–75.

¹²⁸ Kallaneck az Udvari Kamarának, 1699. jan. 6., Szeben. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3. fol. 1277–1278; SZIRTES 2013, 415–416.

¹²⁹ SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2177; SZÁDECZKY 1898, 705.

¹³⁰ Isak Zabaniusra a későbbiekben térünk ki. A szászság 1690 utáni keleti politikájának kifejtése további kutatásokat kíván.

II. 2. 3. A Szászföld gazdasági helyzete a visszafoglaló háborúk idején

A visszafoglaló háborúk idején a Szászföld, mint ahogy egész Erdély lakossága hétköznapi életét alapvetően befolyásolta a császári katonaság ellátása és az ahhoz kapcsolódó adóterhek.¹³¹ A karlócai béke (1699) előtt ugyanis a Habsburg-ház erdélyi uralma ingatag volt. Ebben az időszakban két gazdaságpolitikai irányzat érvényesült az erdélyi Habsburg-igazgatásban. Az egyik az ország beolvasztására törekedett, a másik azonban ideiglenes hatalmi területnek tekintette, amelyet a katonaság ellátására és finanszírozására kell felhasználni.¹³² Ezzel magyarázható, hogy az Apafi-kori – egyébként felemelt – török adóhoz képest a Habsburg uralkodó által kivetett adó 6–8-szorosára emelkedett, és jóval felülmúlta a Diplomában maximált összeget. Az Erdélyi Fejedelemség vagy a Magyar Királyság elleni háború esetére megszabott 400 000 rajnai forint helyett az 1690–1696 közötti időszakban a Habsburg igazgatás évente kb. 1–1,25 millió rajnai forintot vetett ki Erdélyre.¹³³ Ez a hatalmas adóösszeg leginkább az erdélyi szászokat terhelte, akiknek a Habsburg-uralom kezdetén annak közel 60 százalékát kellett előteremteniük. A készpénz- és a természetbeni adók (búza, zab, hús, bor, széna stb.) mellett különféle egyéb szolgáltatások, „önkéntes ajándékok” (ún. *discretio*) terhelték a lakosságot. A szászok a rájuk nehezedő óriási adóterhek miatt kölcsön felvételére kényszerültek. Hitelezőik nagyrészt a magyar nemesség soraiból kerültek ki; megtaláljuk közöttük például Apor Istvánt és Bánffy György gubernátort. A felvett kölcsön mellett a törvényesen meghatározott szintet gyakran jóval meghaladó kamat törlesztésének kötelezettsége is rájuk nehezedett. Mindennek következményeképp sok település elzalogosította földjeit, amelyek így hitelezőik birtokába kerültek. A Szászföld gazdasági helyzetét még jobban nehezítette, hogy lakóik közül sokan vármegyei területre vándoroltak az adók elől. Az adózóképes lakosság pótlására sok szász település románok, magyarok és cigányok betelepülését engedélyezte. Azt, hogy a szászság gazdaságilag valóban ellehetetlenedett e korszakban, bizonyítja, hogy felgyülemlett adóssága 1711-ben a kamatokkal együtt több mint 1,5 millió magyar forintot tett ki.¹³⁴

Ebben a helyzetben igen nagy jelentősége volt az adó három nemzet közötti arányos felosztásának. Ennek szabályozására született meg 1692 júliusában az az adóügyi

¹³¹ A lakosság általános helyzetére: MAGYARI 1980.

¹³² TRÓCSÁNYI 1988, 212.

¹³³ TRÓCSÁNYI 1988, 272–273.

¹³⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 357; GÜNDISCH 1998, 112; TEUTSCH 1874, I. 289–291; TEUTSCH 1984, 11; HERRMANN 1883, 55–57; PHILIPPI 1984, 229; Vö. R. VÁRKONYI 1986, 892–893. – A 17. század végétől a Magyar Királyság szabad királyi városait is válságos helyzetbe sodorta a nagymértékű eladósodás, amelynek hátterében az adófizető-képesség csökkenése, az adóterhek növekedése, a 17. századi hadjáratok és a Rákóczi-szabadságharc által okozott károk álltak. H. NÉMETH 2012c, *passim*.

megállapodás, amely szerint a magyar natióra 1000, míg a szászokra 1400 kapuszám (adózási egység) esik. A szász natio teherviseléséhez hozzájárul a szász papok és a királyföldi kereskedők (görögök, örmények, zsidók) adója. További szabályozások mellett a három nemzet megállapodott a szökött jobbágyok kölcsönös kiadásáról is. A szerződést az uralkodó 1693 áprilisában hagyta jóvá.¹³⁵

E megállapodás azonban hosszú távon nem rendezte az adó arányos felosztásával kapcsolatos problémákat, amelyet többek között a szászország 1697. évi felterjesztése is igazol. Eszerint valójában a szerződés több pontja nem teljesült; többek között a szököttek (fugitivusok) ügyét sem sikerült rendezni. A szerződést a szászok csupán ideiglenes megoldásnak tekintették, és azt remélték, hamarosan bekövetkezik a béke, amely adócsökkenést von maga után. A háború azonban még mindig tart, így a továbbra is rájuk eső 1400 portát nem tudják fizetni. Helyzetük könnyítésére a vármegyék által történő tehermentesítést (400 portával), a kamatok csökkentését és moratóriumot kérnek.¹³⁶ Ezeket az 1690-es éveket végigkísérő kéréseiket terjedelmes, 1700. évi felterjesztésükbe is belefoglalták, amely olyan gazdasági kérdésekkel is foglalkozik, mint a szász céhek és kereskedők privilégiumai, a szászország részesedése a sókereskedelemben és a kincstári tizedek bérletében. A gazdasági panaszokat további, a politikai képviselettel kapcsolatos kérések, az egyes szász székek és vidékek memoriáléi és privilégiumaikat igazoló iratmások kísérték.¹³⁷

Azt, hogy a szászok számára e korszakban az adó felosztása jelentette az egyik fő problémát, egy ugyancsak 1700-ban készített terjedelmes emlékiratuk is igazolja. Ebben a török és tatár dúlásokig visszanyúlva, az Apafi-kori erdélyi belpolitikáról igencsak negatív képet festve taglalják az adó natiók közötti felosztásának történetét, a szász nemzet levéltári dokumentumait is felhasználva. Részletes kimutatásokkal telítődve, hosszasan tárgyalják a szász portaszámok alakulását 1598 óta. Kimutatják, hogy a portaszámok körül 1690 után igen nagy zűrzavar keletkezett, s tájékozatlanságukat kihasználva a magyarok becsapták őket. Mivel pedig éveken át senki nem nézett utána a levéltárban, fel sem tűnt nekik az igazságtalanság.¹³⁸

¹³⁵ TRÓCSÁNYI 1988, 206–207.

¹³⁶ A szász nemzet felterjesztése az uralkodónak, 1697. okt. 30., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1630.

¹³⁷ A szász nemzet panasza az uralkodónak, 1700. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. március, fol. 197–248.

¹³⁸ Ad Exelsi Gubernii Regii Quaestionem: Quae sit desolationis, et ruinarum nostrarum Causa, et origo? Universitas Nationis Saxonicae debita cum observantia et respectu replicat et remonstrat sequentia. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. fol. 249–268.

Az adófelosztás kérdésének tárgyalása a század fordulójának országgyűlésein a rendek közötti heves vitákba torkollott, amelyek csúcspontját jelentette Szász János szász ispán 1702-ben benyújtott adóreform-tervezete.¹³⁹

A szászság panaszait Bécsben, 1698 áprilisában és 1700 januárjában tárgyalta az Erdélyi Konferencia,¹⁴⁰ de végleges megoldásukra nem került sor; a szászok eladósodásának problémáját majd csak az 1750-es évekre sikerül rendezni.¹⁴¹

Arról, hogy a szászság a század fordulóján valóban rendkívül nehéz gazdasági helyzetben volt, a bécsi központi kormányiszervek Erdélyben szolgáló tisztjei is megbizonyosodhattak. Közéjük tartozott az Erdélyben állomásozó Gondola császári ezred főstrázsamestere, Alexander Johann von Kollaneck,¹⁴² aki 1698-ban Rabutin erdélyi főparancsnoknak írt 26 pontos jelentésében általános, informális áttekintést adott az erdélyi helyzetről, a szászsággal kapcsolatos problémákról is megemlékezve. Jelentésének nagy része az erdélyi főurak visszaéléseire vonatkozik. Arra például, hogy a hadellátáshoz szükséges gabona szállításából óriási haszonra tesznek szert. Példaként említi a beszerceiek rovására gabonaszállításból nyereszkeskedő Bethlen Miklóst is. Kollaneck szerint a nemesek jobbágyaikat megkötik, a szász nemzetet és a kisebb nemességet elnyomják. Elfoglalják a makkos erdőket, legelőket, és számos falu létezését is letagadják, amelyeket pedig adóztatni lehetne. Kollaneck egyenesen a szász nemzet hanyatlásáról számol be: körükben egyre nő a szököttek száma, akik a porció és a kvártély terhei alól a Szászföldről vármegyei területre menekülnek. A főurak pedig azon vannak, hogy saját birtokukra csalják és szolgálatukba állítsák őket. Hasonlóan ír Kollaneck a szász hivatali elitéről is, amely csak a maga hasznát keresi; életre szóló hivatalviselése során saját gyermekeit igyekszik meggazdagítani és rövid időn belül rendszerint hatalmas vagyonra tesz szert. Az egyes szász székek között sincs egyenlőség – mint írja –, sem a kvártély, sem a porció terén, mivel mindegyik a maga javát keresi.¹⁴³

¹³⁹ Erre a későbbiekben térünk ki.

¹⁴⁰ A Habsburg Monarchiában erdélyi ügyekkel legmagasabb szinten foglalkozó döntéshozó, ill. döntéseket előkészítő testület az 1680-as évek második felétől. Bővebb ismertetését ld. az V. fejezetben.

¹⁴¹ A szász ügyeket tárgyaló konferencia-üléseket ismerteti: TRÓCSÁNYI 1988, 64–68. A szászság által a 17–18. század fordulóján felterjesztett, részben a bécsi és szebeni levéltárakban kiadatlanul maradt gazdasági témájú folyamodványok részletes elemzésére itt nem vállalkozhattunk. Az 1692–1699 közötti országgyűléseken benyújtott posztulátumok egy részét kiadásból ismerjük. Vö. EOE, XXI. A szászok 1693. és egyik 1697. évi beadványát ismertette: ZIEGLAUER 1869, 111–123, 142–147. – A szászság rendkívüli mértékű eladósodása végig kísérte a 18. század első felét. Csupán a Királyföld adósságait feltáró 1750. évi erdélyi összeírást követően történtek intézkedések e probléma megoldására. TRÓCSÁNYI 1986, 1021–1022.

¹⁴² Johann Alexander von Kallaneck 1691-ben császári tiszt Erdélyben, 1703 áprilisától kamarai prefektus, 1709-ben eszéki harmincados, 1717-ben kamarai biztos a Bánátban, 1723-ban szlavóniai főigazgató. HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 214.

¹⁴³ Anmerkungen welche ich theils selbst erfahren, theils auch von unterschiedlichen glaubhaften Männern zu meiner Wissenschaft colligirt habe. (1698) ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3., fol. 1267–76; SZIRTES 2013, 425.

Kollanecknek az erdélyi politikai elit visszaéléseire vonatkozó megfigyelései azt az időszakot tükrözik, amikor az Udvari Kamara még nem vette szoros ellenőrzése alá Erdély gazdaságát. Tény, hogy a Habsburg Monarchiának a 17. század végén elvileg lehetősége nyílt a bányakincsekben rendkívül gazdag Erdély kamarai jövedelmeinek hasznosítására. A Habsburg uralkodó ugyanis a Diploma Leopoldinum által örökölte az egykori erdélyi fejedelmek jövedelmeit, a kincstári birtokokat és a regálékat, amelyek legjövedelmezőbbjei a harmincadvámok, a só- és aranybányászat, valamint a dézsma voltak. A háborús években azonban az udvar az erdélyiekkel szemben igen bizalmatlan volt, ezért az ország kamarai jövedelmeinek végleges rendezése egyelőre nem jöhetett szóba. Ebben a helyzetben az Udvari Kamara, hogy azonnal befolyó biztos jövedelemhez jusson, 1694-től 1699-ig haszonbérbe adta az erdélyi kincstári jövedelmek legjelentősebb részét. E bérleti (appalto, arrenda) rendszer fő haszonélvezői – leszámítva a sókereskedelmet bérlő Eszterházy Pál nádort és alvállalkozóját, Samuel Oppenheimert – az erdélyi politikai elit tagjai, Bánffy György gubernátor, Haller János kincstartó, Apor István, későbbi kincstartó és Bethlen Miklós kancellár voltak. A kamarai tisztek – Kollaneckhez hasonlóan – jelentéseikben elítélően nyilatkoztak az erdélyi mágnásokról, akik vagyonszerzési szenvedélyüket a köz rovására elégítik ki.¹⁴⁴

A szászság kezdettől fogva törekedett arra, hogy az 1694-től működő haszonbérleti rendszerbe beépüljön. Johannes Zabanius (Szász János) szebeni jegyző az Alvinczi-féle követség tagjaként 1692/93-ban a bécsi udvarban folytatott tárgyalásai során igyekezett elérni, hogy a szászság is részesedhessen a kincstári bérletekben. E törekvésében kezdetben nem járt eredménnyel. Nem csoda, hogy már az első szerződés (1693. május) megkötése után néhány hónappal, 1693 októberében a szebeni főtisztek folyamodványt intéztek az Udvari Kamarához, amelyben sajnálatukat fejezték ki, amiért a vöröstoronyi harmincad árendáját elvették a várostól. Fájtlalták, hogy a kincstári bérletekről szóló kamarai leirat a szászokat kizárja a kincstári alkalmazásból, pedig régi privilégiumuk szerint a Királyföldön a szászok tölthetik be a tizedszedő tisztségét.¹⁴⁵ A folyamodvány csak évekkel később vezetett eredményre: 1698 szeptemberében az Udvari Kamara 3 évre bérbe adta a királyföldi tizedeket a szász nemzetnek.¹⁴⁶ A szászság azonban a tizedek bérletét elsősorban nem az azzal járó csekély nyereség miatt kérelmezte, hanem azért, hogy megszabaduljon a tized természetbeni

¹⁴⁴ A visszafoglaló háborúk korának erdélyi kamarai gazdaságpolitikájára: SINKOVICS 1937a; TRÓCSÁNYI 1988, 241–269. A „nádori-erdélyi társaság” (Societas Transylvanico-Palatinalis) sókereskedelmi tevékenységére: SINKOVICS 1937b; Samuel Oppenheimer működésére: SZAKÁLY 1971.

¹⁴⁵ A szebeni királybíró és polgármester levele, 1693. okt. 15., Szeben. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 2. 1693. május, fol. 862–863.

¹⁴⁶ ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3. fol. 1121, 1124; SINKOVICS 1937a, 515.

beszolgáltatásával járó szállítási kötelezettségétől és a magyar dézsmaszedők zaklatásaitól.¹⁴⁷ A jelentős jövedelmet hozó harmincadok, köztük a szebeni és a brassói bérlete 1694–1700 között szintén a magyar főurak, Baranyai Gergely és Apor István, később Bánffy György és Csáki László, végül Apor és Bánffy kezében voltak.¹⁴⁸

A karlócai béke után bekövetkezett gazdaságpolitikai váltás eredményeképp az Udvari Kamara által Erdélybe küldött Kamarai Bizottság (Cameratica Commissio) megkezdte az erdélyi kincstári jövedelmek alapos felmérését.¹⁴⁹ 1700 januárjától a kincstári igazgatás kikerült az erdélyiek kezéből.¹⁵⁰

II. 2. 4. Szebeni változások. A hatalomváltás tükröződése a szász főváros életében

Erdély katonai megszállása az 1680-as évek végétől a szász városok életében is új korszak kezdetét jelentette. A polgárság és a katonaság együttélése számos konfliktust idézett elő, ami különösen érezhető volt a császári haderő főhadiszállásául szolgáló Szebenben. A város vezetése 1691-ben például azt nehezményezte, hogy a katonák beleavatkoznak a kereskedelemben, megsértik a magisztrátus joghatóságát, a város tisztviselői a balázsfalvi szerződés ellenére elszállásolásra vannak kényszerítve, a katonaság feléli a város legelőit és halastavait.¹⁵¹ A magisztrátus 1696. évi panaszában sérelmezte, hogy a helyőrség jogtalanul letartóztatja és bántalmazza a polgárokat, erőszakoskodik a piacon, rongálja a házakat, továbbá kihágásokat követ el a legelőhasználat vagy a halászat terén.¹⁵² A katonaság és a polgárság közötti ilyesfajta súrlódások elkerülhetetlenek voltak, amelyet a Magyar Királyság helyőrséget befogadó városaiból ismert példák is igazolnak.¹⁵³

Az 1690-es években visszatérő problémát jelentett az, hogy a katonák a szászokat – mint ahogy az erdélyi lakosságot – lázadóknak nevezik.¹⁵⁴ Bár Rabutin főparancsnok a Gubernium által továbbított pátensében országszerte megtiltotta, hogy a katonaság a lakosságot árulónak

¹⁴⁷ SINKOVICS 1937a, 525; ZIEGLAUER 1869, 115–116.; A Szász Nemzet a Kamarai Bizottságnak, 1703. SJAN Sibiu, Acte admin. 1703/25. fol. 7–8.

¹⁴⁸ SINKOVICS 1937a, 513. A beszercei harmincadot a 16. század óta folyamatosan a város bérelte. TRÓCSÁNYI 1988, 244.

¹⁴⁹ A 16. századi és 17. század eleji előzményekre: OBORNI 2002; OBORNI 2005; ARENS 2001.

¹⁵⁰ A Kamarai Bizottság tevékenységére: SINKOVICS 1937a, 528–533; TRÓCSÁNYI 1988, 251–269. A Kamarai Bizottság erdélyi működésére vonatkozó további jelentős bécsi és szebeni forrásanyag vár még kiaknázásra, amelynek alapján az erdélyi szászság gazdaságpolitikai tevékenységéről is mélyebb ismereteket szerezhetünk.

¹⁵¹ Szeben város posztulátuma, 1691. dec. 31., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1765a.

¹⁵² A szebeni magisztrátus panasz a helyőrség ellen, 1696. júl.31., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2000.

¹⁵³ Kassa példáján: H. NÉMETH 2009.

¹⁵⁴ „*Allerhand Schmah und Schelt Worte als Spek Türken Rebellen [...].*” A szebeni magisztrátus panasz a helyőrség ellen, 1696. júl. 31., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2000.

kiáltta ki vagy hasonló tartalmú gúnynévvel illesse,¹⁵⁵ a szebeniek néhány év múlva ismét arra panaszkodtak, hogy a helyőrség olyan becsületsértő szavakkal csúfolja őket, mint: „*Rebellen, Speck Türcken, Peltz Tartaren*”.¹⁵⁶ Ezek a konfliktusok is tükrözik azt a hangulatot, amelyet a visszafoglaló háborúk alatti bizonytalanság keltett az országban.

A főparancsnokság székhelyeként fontos stratégiai szerepet játszó szász fővárosban nem kis feszültséget okozott egy 1697 augusztusában, a város szász vezetéséhez címzett – majd a vezetés által Rabutin főparancsnoknak továbbított – török levél beérkezése. Erdély ugyanis 1697 nyarán ismét fontos stratégiai szerepet játszott a törökök terveiben. Az oszmán hadvezetés egy része és Thököly Imre is az Erdélybe való bevonulást támogatta, amely megnyitná az utat Felső-Magyarország felé és lehetővé tenné Thököly „királlyá” való kinevezését. Bár a Felső-Magyarországon fellángoló Habsburg-ellenes hegyaljai-felkeléssel is összefüggésbe hozható tervek megbuktak, az oszmánok továbbra sem akartak lemondani Erdélyről.¹⁵⁷

1697 nyarának politikai feszültségét tetézték Isak Zabanius ellenzéki megnyilvánulásai. A felső-magyarországi szlovák származású evangélikus lelkész az ellenreformációs intézkedések következtében hazájából menekülni kényszerült. 1676-tól Erdélyben tanárként és lelkészként tevékenykedett, majd 1692-ben Szeben városi lelkésze lett.¹⁵⁸ Zabanius az 1690-es években kritikus szemmel nézte az erdélyi Habsburg hatalomátvétellel járó változásokat, amelyekről prédikációiban is megemlékezett. Egy szebeni krónikás szerint 1697-ben a jezsuiták támogatását róttá fel Valentin Franck királybírónak, más alkalommal pedig a császári helyőrséget szidalmazta. Rabutin erdélyi császári főparancsnok 1699-ben arról számolt be, hogy Zabanius bibliai példákkal alátámasztott prédikációjában az óriási adóterhek ellen szólalt fel. A főparancsnok mindkét alkalom után keményen megfenyegette a

¹⁵⁵ „*Végezetre mind a' Vitézek és ez Országbélieknek egyességekért valójában és keményen tiltatik, hogy a' Vitézek őket semmi szitkok nemével, úgymint áruló nével-is, vagy másként boszontván ne illessék, ne nevezzék, hanem az eleikbe adatott Rendhez alkalmaztassák mindenként magokat.*” Rabutin pátense, 1696. aug. 16. Torda. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2005.

¹⁵⁶ „*Rebellen Speck Türcken, Peltz Tartaren [...], wird als ein specielles gravamen, welches bey denen laesis überaus übles geblüth macht, und große Schlägereyen und inconvenienzien Anlaß giebet sintemahlen ein ehrlicher bidermann lieber sich tödten als so beschimpfen läßet [...].*” A szebeni magisztrátus és polgárság panasza, 1700. jún. 2. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2316.; SZIRTES 2011, 82, 99–100.

¹⁵⁷ Az 1697. évi események szebeni vonatkozásaira: SZIRTES 2011.

¹⁵⁸ Isak Zabanius (1632–1707) wittenbergi tanulmányai után 1661-től az eperjesi iskola konrektora volt, majd 1667-től teológiát és bölceletet tanított az újonnan alapított evangélikus kollégiumban. 1670-ben az ellenreformáció intézkedései miatt elveszítette állását. 1673-ban, mint a megszüntetett evangélikus kollégium tanárának, el kellett hagynia a Magyar Királyságot. Danzigba (Gdansk) menekülése után 1676-tól Erdélyben telepedett le. Még ebben az évben a nagyszebeni iskola tanára, 1681-től rektora. Később, 1687-től az unterwaldi Szászorbón (Urwegen), majd 1691-től Szászsebesen volt lelkész. Végül 1692-ben Nagyszeben városi lelkésze lett. *Schriftsteller-Lexikon*, III. 523–525; MAKKAI 1985, 1503; TEUTSCH 1882, 67–69. A felső-magyarországi ellenreformációra ld. MIHALIK 2010; az 1672–73. évi eperjesi eseményekre: Uo. 269–271.

lelkészt és megtiltotta, hogy beszédeiben politizáljon, mivel az ingatag hatalmi helyzetben igen veszélyesnek tartotta azt. Isak Zabanius ellenzéki megnyilvánulásai miatt nem egyszer konfliktusba került fiával, Johannes Zabanius (Szász János) szebeni polgármesterrel (majd királybíróval).¹⁵⁹ Egy 1699. évi, Habsburg-párti katolikus szemléletet tükröző emlékirat Isak Zabaniust a katolikusok nagy ellenségeként, Thököly egykori prédikátoraként és kedveltjeként tartotta számon, akit Rabutin egyenesen lefejezéssel fenyegetett.¹⁶⁰

A Bethlen Miklós szerint gyanakvó természetű Rabutin¹⁶¹ valóban nem idegenkedett attól, hogy hatalmát a megfélemlítés eszközével biztosítsa. Erdélybe érkezésekor állítólag így figyelmeztette a Gubernium tagjait: „*úgy viseljük magunkat, ő bizony akármelyikünknek elütteti a fejét, osztán megírja a császárnak, hogy ha rosszul cselekedte, üttesse el a császár az ő fejét is.*”¹⁶²

Tény, hogy a főparancsnok a 17–18. század fordulóján kegyetlenül leszámolt politikai ellenfeleivel, amelynek a szász főváros lakossága szemtanúja volt. Elsőként az 1699 elején leleplezett Thököly-párti összeesküvés vezetője, a szász Martin Hauptmann (Deák/Hadnagy Márton) kivégzésére került sor Szebenben 1699 januárjában.¹⁶³

Feltehetően ez az esemény is hozzájárult ahhoz, hogy Rabutin szorosabb ellenőrzés alá kívánta vonni több erdélyi város, többek között Szeben vezetését is. Amikor ugyanis a karlócai béke után az Udvari Haditanács jelentést kért tőle az erdélyi császári katonasággal kapcsolatos teendőkről, arról számolt be, hogy Erdélyben igen veszélyes a helyzet, amiért szükséges lenne Moldva, Havasalfölde és Temesvár felé a határok védelme. A megszállandó városok, várak és szorosok felsorolása után külön kiemelte, hogy Szebenben, Kolozsvárott és Besztercén fellegrárat kellene építeni, „*hogy a lakosság nagy részét hűségen lehessen tartani. Ehhez tartozik, hogy megbízható új városi tanácsot kapjanak, hogy Erdélyben a nyugalmi helyzetet fenn lehessen tartani.*”¹⁶⁴

¹⁵⁹ SZIRTES 2011, 85–88; SZIRTES 2014c.

¹⁶⁰ *Annotationes*, 8v.

¹⁶¹ *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 28.

¹⁶² *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 29.

¹⁶³ Az összeesküvő holttestét felnégyelték és kitűzték az országutakon. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, II. 282; *Irtell*, 364. – A következő áldozat az 1703-ban halálra ítélt és lefejezett Szász János comes, akinek bukásában – amint azt az alábbiakban olvashatjuk – Rabutin is közrejátszott. A következő évben már Szász politikai ellenfele, Bethlen Miklós hűtlenségi perét tárgyalta a szebeni országgyűlés. Bár Rabutin megfélemlítésére a rendek a kancellárt fő- és jószágvesztésre ítélték, ennek végrehajtására nem került sor; Bethlent „csupán” több éves szebeni, majd bécsi őrizet, végül haláláig tartó száműzetés sújtotta. A perre: JUHÁSZ 1945.

¹⁶⁴ Tervezet a békekötés utáni magyarországi katonai berendezkedésről, a haderő nagyságáról, a várak és erődítmények lerombolásáról, illetve megerősítésekről. 1699. febr. 21. és márc. 3. *A karlócai béke és Európa*, 153.

Hasonló szemléletet tükröz az a terjedelmes, 1699. évi névtelen emlékirat is, amely a Habsburg ház erdélyi uralma stabilizálásának eszközeivel és a tartomány hivatali és kamarai berendezkedésével kapcsolatos javaslatokat tartalmaz. Az *Annotationes Statum Transylvaniae Concernentes* (Észrevételek az erdélyi helyzetről) című, Habsburg-párti katolikus szerzősége valló összeállítás egyik fő programpontja az erdélyi „eretnekek”, azaz protestánsok háttérbe szorítása. A szerző annak megakadályozására, hogy az erdélyiek a törökökkel, a tatárokkal és a szomszédos havasalföldi és moldvai vajdaságokkal levelezhessenek, a határ menti területek főbb hivatalaiba (főispán, főkirálybíró, alispán, szolgabíró, harmincados, kamarai tisztségek) katolikus személyek beiktatását, a szorosokra (pl. Bodza-szoros, Tömösi-szoros, Töröcsvári-hágó, Vöröstoronyi-szoros, Vulkán-hágó, a hátszegi Vas-kapu és a Beszterce vidékéről Moldvába vezető szorosok) és egyéb veszélyesnek tartott helyekre katonai és kamarai tisztek elhelyezését javasolja. A tervezet szerint különösen fontos, hogy a törökök és a tatárok útjába eső Csík- és Háromszék, Brassó, Szeben, Fogarasföld és Hunyad vármegye élére megbízható tisztek kerüljenek.¹⁶⁵

A tervezet szerzője kitér a szebeni városvezetés kérdésére is. Igencsak negatív képet fest Szász János szebeni polgármesterről, akinek állítólagos Thököly-pártiságára hívja fel a figyelmet.¹⁶⁶ A királybírórágra pályázó Szászt veszélyesnek tartja, mivel hatalomra kerülése esetén a közeli Havasalföldéről és az Oszmán Birodalomból havasalföldi („Valachos”), török és tatár sereget vezetne be az országba, akik leszámolnának a német helyőrségekkel és a kamarai tisztviselőkkel. A gyanúsnak tartott szebeni szász városvezetés helyett a szerző azt javasolja, hogy az uralkodó honfiúsítás által katolikus németeket helyezzen Szebenbe, és közülük nevezze ki a város vezetését. Ha pedig a szebeniek ellentmondanak és a Diploma Leopoldinumra hivatkoznak,¹⁶⁷ azzal kell védekezni, hogy ők is a Diploma ellen cselekedtek, amikor a Magyarországról érkezett szláv származású Johannes Zabaniust (Szász Jánost) tették meg szebeni polgármesternek, aki hasonló armálist szerzett.

A kéziratban nem csak a szebeni vezetés katolizálásának szükségességéről esik szó, hanem arról is, hogy a többi szász szék és város élére is katolikus vezetést kell helyezni, sőt, hasonlóképp kell cselekedni a magyar és székely székek és városok esetében is. Különösen

¹⁶⁵ Vö. SZIRTES 2013.

¹⁶⁶ A tervezet Johannes Sachsról szóló részei kétségtelenül magukon viselik a szebeni politikai ellenzékének hangjait. Minderről a későbbiekben bővebben lesz szó.

¹⁶⁷ A Diploma 5. pontja szerint a politikai, bírói és gazdasági hivatalok betöltése során az erdélyiek előnyt élveznek a külföldiekkel szemben. KUTSCHERA 1985, 338.

fontos ez azokban a városokban, ahol az „eretnekség pestise” („*pestis haereticae*”) uralkodik (Kolozsvár, Vásárhely, Enyed).¹⁶⁸

A karlócai béke után várható fordulatról tájékoztatta egy császári százados is a szebeni evangélikusokat 1699-ben. Christian von Kleiss – talán a Magyar Királyság egy városában tett megfigyelései alapján – az ellene folytatott tanúkihallgatás szerint Szebenben „császári kamara” felállítását és a polgármester, majd a városi tanács katolizálását jósolta meg: „*Es wurde in kurzen ein Kay[serliche] Cammer aufgerichtet werden, und da wurde der Herr Burgermaister die Religion changiren, und Cammer Rath werden, und sodan weiter auch den Rath nach, und nach reformiren, und solche zu Raths Herren machen, welche die Catholische Religion annemben wolten.*“¹⁶⁹ Rabutin főparancsnok, aki – ellentétben az 1699. évi emlékirat szerzőjével – Szász Jánost a szászokon belül a császár legnagyobb tisztelőjeként tartotta számon, úgy vélte, a polgármester ilyesfajta meggyanúsítása egyenesen felségárulásnak nyilvánítható, mivel ez a szász nemzetet és általa a felekezeti váltástól és a kamarától viszolygó többi erdélyit is a császár elleni lázadásra buzdíthatja.¹⁷⁰

Az *Annotationes*-ben olvasható javaslat a városvezetés katolizálására és Kleiss „jóslata” is összhangban áll azzal az abszolutista várospolitikával, amely a Magyar Királyság szabad királyi városaiban a 17. század utolsó harmadától kezdődően vált általánossá. A nyugat-európai és ausztriai példát követő változások egyik alapvető eleme volt a többnyire evangélikus városi tanács és a választott község belső összetételének befolyásolása, méghozzá megbízható katolikusok delegálása által, akik kezdetben a kamarai tisztviselők közül kerültek ki.¹⁷¹

A karlócai béke után Erdélyben is megkezdődött centralizációt a Kamarai Bizottság megjelenése és az ún. katolikus pótdiploma (1699. szeptember 5.) kiállítása jelzi. Utóbbiban az uralkodó különféle, a katolikusok számára kedvező rendelkezéseket hozott. Meghagyta például, hogy a városok és mezővárosok tanácsaiban a protestánsok és a katolikusok egyenlő arányú képviselőt kapjanak.¹⁷² 1699-ben Szebenben is érzékelhető volt a változás: a

¹⁶⁸ SZIRTES 2013, 417–419. Az emlékirat katolikus szemléletét jól tükrözi a hozzá csatolt összeírás, amely felekezetenként veszi számba a jelentősebb erdélyi nemes családokat, külön felhívva a figyelmet azon családokra, amelyeket leginkább ural az „eretnekség”. A nagyrészt reformátusokat tartalmazó lista röviden említi az unitáriusokat, majd az evangélikus szászokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy ők mind a katolikusok ellen vannak: „*Natio vero Saxonica univ[er]sa contra Catholicos agit.*” A katolikus családokat hivatalviselésre való alkalmasságuk szerint három osztályba sorolja. Uo. 423.

¹⁶⁹ Rabutin az Udvari Haditanácsnak, 1699. júl. 19., Szeben (egykorú másolat). ÖStA AVA FA Harrach Kt. 291. (Rabutin Graf); Johann Ziegler gimnáziumi rektor tanúkihallgatása, [1699] máj. 31., [h.n.] Uo. A melléklet.

¹⁷⁰ Rabutin az Udvari Haditanácsnak, 1699. júl. 19., Szeben. Uo. Az esetre bővebben: SZIRTES 2014c.

¹⁷¹ H. NÉMETH 2004, I. 522–528; NÉMETH 2012b; FELHŐ 1946, 248–267; WINKELBAUER 2003, II. 128–129. A kamarának a városi tanács rekatolizációjában betöltött szerepére nyújt példát: MIHALIK 2010.

¹⁷² TRÓCSÁNYI 1988, 280–281; BÍRÓ 1925, 119.

városban, ahol 1688 óta ismét tartottak misét a katolikus helyőrség számára, 1699-ben megjelentek a jezsuiták.¹⁷³ A Habsburg rekatolizációs törekvések azonban az erdélyi szász városokban csak évtizedekkel később léphettek a megvalósulás útjára, igen mérsékelt eredménnyel.¹⁷⁴

II. 2. 5. Szász János felemelkedése és bukása

A 17–18. század fordulójának erdélyi változásait jól szemléleteti Isak Zabanius szebeni lelkész és fia, Johannes Zabanius/Szász János¹⁷⁵ – a korszak szász politikájának meghatározó alakja – politikai irányultsága közötti különbség. Szász János (1664. Eperjes – 1703. Nagyszeben) apjával ellentétben a Szebenből irányított Habsburg-párti szász politika vezetője lett. Személye olyan szorosán összefonódik a 17–18. század fordulójának erdélyi szász politikájával, hogy gazdag forrásbázison alapuló életrajza mindmáig a korszak erdélyi szász történetének alapműve.¹⁷⁶

A gyermekként Erdélybe kerülő, majd Tübingenben bölcséletet hallgató ifjú 1690-ben hazatérve politikai pályára lépett. 1690–1694 között szebeni jegyző, 1692–1693-ban az Alvinczi Péter vezette erdélyi követség tagjaként Bécsben a szász érdekek előmozdítója volt. 1695-ben székbíró, majd polgármester lett. 1697-ben királybíróvá (és egyben szász ispánná) választották, de hivatali megerősítése, amely egyúttal guberniumi tanácsosságot is biztosított volna számára, évekig elhúzódott, részben politikai ellenzéke közbelépése miatt. 1698-ban Sachs von Harteneck néven birodalmi lovagi címet szerzett.

Szász jelentősen hozzájárult a Szászföld közigazgatásának megújításához; irányításával 1698–1702 között számos szászföldi település státútumainak, konstitúcióinak megfogalmazására került sor a régi jogszokások beépítésével. Szász János e szabályozások által a hivatalszervezet újjászervezésére és a tisztviselők visszaéléseinek megszüntetésére törekedett, ezáltal számos ellenséget szerezve a szász hivatalnoki réteg köreiből is.

Szász a 17–18. század fordulójának erdélyi országgyűlésein a szászság érdekeinek határozott képviselője volt, amely az 1701. évi országgyűlésen élénk vitát eredményezett a két másik natióval. Népszerűtlenségét fokozta az 1702. évi országgyűlésen benyújtott, a

¹⁷³ TEUTSCH 1874, I. 288.

¹⁷⁴ Beszterce példájára: OANCEA 2013. Az erdélyi szászság 18. századi felekezeti váltására: OANCEA 2008. Ld. még: Sever Cristian Oancea: *Evangelische Geistlichkeit und habsburgische Herrschaft. Bistritz und Hermannstadt im Wandel (1691–1781)*. Goethe Universität Frankfurt am Main (disszertáció előkészületben).

¹⁷⁵ *Johannes Zabanius* a korszakban több néven volt ismert. 1698. évi nemeslevelével nevét *Johannes Sachs von Harteneck*-re változtatta. Ettől kezdve a magyar forrásokban *Szász János* néven szerepel; Bethlen Miklós is így emlékezik meg róla, és a magyar iratokat maga is magyar néven írta alá. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a főszövegben mindvégig a Szász János nevet használjuk.

¹⁷⁶ ZIEGLAUER 1869; *Harteneck Beilagen*.

jövedelem alapú adózás elvét követő adóreform-tervezete, amellyel maga ellen fordította a magyar és a székely nemzetet.

A történeti irodalom szerint az ekkor kiéleződő konfliktus vezetett Szász János bukásához. A szebeni királybíró ugyanis az ország politikai újjászervezése során a szászság jogaiért a magyar és székely nemzettel folytatott küzdelmében a Habsburg kormányzat támogatására számított. Bécs szászokat pártoló politikájának hátterében azonban – amint azt Caraffa tervezete jól mutatja – mindenekelőtt az erdélyi natiók közötti ellentétek szításának szándéka állt. Szász ennek a machiavellista politikának esett volna áldozatul.

Bukásához hozzájárult Johann Schuller von Rosenthal segesvári polgármester pere, amelyet Szász rendelkezésére folytatott le a segesvári tanács hivatali visszaélés miatt. A Schuller halálos ítéletéhez és kivégzéséhez vezető, egyébként törvényes eljárás ürügyet szolgáltatott arra, hogy politikai ellenfelei leszámoljanak Szásszal. A Gubernium rendelkezésére 1703 októberében a szebeni országgyűlés alatt letartóztatták, és távollétében, kihallgatása nélkül 1703. december 3-án felségárulás és felségsértés vádjával fej- és jószágvesztésre ítélték. A vádak között szerepelt Schuller kivégeztetése, a rendek közötti viszály keltése, a császárt és az alkotmányt sértő javaslatok tétele, rossz hírek keltése az udvarban, ártatlanok elítéltetése és a Gubernium titkos határozatainak elárulása.

Ezzel párhuzamosan a Szebeni Magisztrátus bűnpert folytatott le ellene, amelynek hátterében Szász felesége, Elisabeth Haupt és Acton, Rabutin főhadsegédjének állítólagos viszonya is meghúzódt. ¹⁷⁷ A magisztrátus többek között gyilkosságban való közreműködés vádjával ugyanaznap ugyancsak halálos ítéletet hozott Szász ellen, akit 1703. december 5-én a szebeni Nagypiacon kivégeztek. ¹⁷⁸

Szász János hivatali működésének ütköztetése az ellene felhozott vádakkal további feladat, mint ahogy azon kérdés vizsgálata is, hogy mi és ki állt valójában a Szász Universitas e kimagasló tehetségű, politikai gondolkodásában és képzettségében Bethlen Miklós szintjét közelítő főhivatalnoka bukásának hátterében.

Zieglauer az országgyűlés előtt lefolytatott per kezdeményezői között Rabutint, Bethlent, Bánffy, Aport és Actont nevezi meg, és úgy véli, a Szásszal korábban bizalmas kapcsolatban álló Rabutin főparancsnok a királybíró ellen fordult. A generális emlékiratában – amely annak

¹⁷⁷ Acton von Dreyenfeldt, Carl Ludwig báró (†1722) Rabutin titkára és tolmácsa Erdélyben, 1703-ban „Generaladjutant”, 1707 végén „colonellus”. 1710-ben Magyarországra vezényelték. 1715–1722 között Lipótvár parancsnoka, 1716-ban vezérőrnagy. *Wesselényi*, II. 810; HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 20. – Bethlen Miklós visszaemlékezése szerint „*Jó német, francia, deák; éles, de gonosz elméjű; igaz, jó tolmács, felette parázna házasemberben; mely miatt veszett Szász János.*” *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 32.

¹⁷⁸ Életére összefoglalóan: PHILIPPI 1979, 230–233. Vö. ZIEGLAUER 1869. Szász peréről politikai ellenfele, Bethlen Miklós is megemlékezett: *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 119–131.

halála után, más szerző tollától született – Szász Jánosnak Rákóczival való összeköttetését és felségárusító levelezését nevezte meg a bukás okának. Zieglauer ezt az állítást a peres iratok és Szász János Habsburg-hű beállítottsága ismeretében teljes mértékben valótlannak tartja, és úgy véli, Szász eltávolítása háttérben elsősorban Rabutin aggodalma állhatott, amiért titkára, Acton belekeveredett a Harteneck család belső viszonyaiba. Rabutin eszerint saját céljára használta volna fel Szász politikai ellenzékét, többek között Bethlent.¹⁷⁹

A történetírás azóta sem vitatja Rabutin szerepét Szász János eltávolításában;¹⁸⁰ mindemellett újonnan feltárt források azt jelzik, hogy Szásznak már 1699-ben, a szász ispáni megerősítése érdekében folytatott küzdelmek kapcsán jelentős politikai ellenzékkel kellett számolnia, amely igyekezett az udvarban a szebeni tisztviselő rossz hírért kelteni. Ezt az ellenzéki álláspontot tükrözi az a már említett 1699. évi, *Annotationes Statum Transylvaniae Concernentes* című emlékirat, amelyben hosszú érvelés olvasható Szász János szebeni polgármester királybírói hivatali megerősítése ellen. A szerző nem csupán Szász állítólagos Thököly-pártiságát hozza fel, hanem vagyonszerzésére és fényűző életére is felhívja a figyelmet, amellyel kirí az erdélyi főurak közül.¹⁸¹ Fondorlatos elméjű, csaló, hízog személyiségként állítja be a hivatalnokot, aki feleségének mások jelenlétében fejedelmi ambícióiról nyilatkozott: „*est alias vulgatissimi, nec non fallacissimi ingenii, inconstans, et fraudulentissimus, adulator maximus, etiam (quod toti Transylvaniae notum est) dixit ad suam uxorem praesentibus aliis hominibus: Lisichen in diesem Köpfigen steckt noch ein Furst: Elisabetha in hoc capite haeret adhuc Princeps [...].*”¹⁸²

Az emlékirat tartalmaz egy 55 pontból álló, Erdély gazdasági helyzetét ismertető jelentést is,¹⁸³ amely különböző helyeken ugyancsak elönytelen képet fest Szász Jánosról. A szerző az ő példáját hozza fel a szász hivatalnokok gyors meggazdagodására. Eszerint öt éve tartó polgármestersége alatt hatalmas vagyonra és birtokokra tett szert. Emellett Szeben széket igyekszik jobban védeni az adóktól, mint a többi szász kerületet. Szeben szék jelentős falvakat szerzett meg Segesvár környékéről, amelynek hasznát Szász János és a szék többi

¹⁷⁹ ZIEGLAUER 1869, 334–337.

¹⁸⁰ Vö. pl. PHILIPPI 1979, 233; R. VÁRKONYI 1986, 894; ROTH 2006, 130.

¹⁸¹ Idézésre érdemesnek tartjuk a Szász János meggazdagodásáról, fényűzéséről és ambícióiról beszámoló sorokat: „*Pagos Saxonicales maximos, ubi in uno plures quam centum rustici possessionati inveniuntur, ad se traxit, imo de facto totius universitatis, et Nationis Saxonicae Dominus et Caput existit; Certe liberam tabulam tenet, quidem talem, quod pauci magni Domini Viennae facere non possunt, imo in careta cum sex equis quavis die ex civitate tantum ad hortum pergunt, quod magni Ministri Viennae non faciunt; Canes venatorios in curru vehit, hoc antea nullus magnatum in Transylvania tentavit, etiam sibi hortum ferarum, Thiergarthen exstrui curavit [...].*” *Annotationes*, 8v–9r; SZIRTES 2013, 417–418.

¹⁸² *Annotationes*, 9r.

¹⁸³ Notata quae partim a propria experientia, partim a viris fide dignissimis pro notitia mihi congregavi. *Annotationes*, fol. 15v–31r. Tartalmára összefoglalóan: SZIRTES 2013, 424–425.

hivatalnokáé élvezi. Miközben a szászság igen nagy nélkülözésben él, a szebeni polgármester a királybírótság megüresedésével 12 ezer forinthez jutott. Mindenki számára nyilvánvaló Szász vagyonszerzése, ugyanis igen fényűzően él, szabadosan kezeli a könyvelést, gyanús kereskedelmi és pénzügyletei vannak. A szebeni szászok közül azonban senki nem mer vele ellenkezni, akár jót, akár rosszat tesz, mert a generális (Rabutin) mindenben védelmezi őt. A jelentés szerzője a portaszám elosztása körüli viták kapcsán a szászságon belüli adófelosztás kérdésére is rátér, megállapítva, hogy ennek során Szeben szék jól járt, ám a többi szék hátrányos helyzetbe került. Ezzel magyarázható, hogy azok ellenségesen viszonyulnak a szebeni polgármesterhez. A brassóiak nem akarnak vele érintkezni, mivel „*mindenütt vizsályt szít és önmagát fényezi*”; Beszterce, Segesvár, Újegyház székek és Nagysink szék néhány falva tönkrement, mert nem tudnak több adót fizetni, de Szász nem segít nekik. Medgyes szék hanyatlását az ottani polgármester és Szász János ellentétére vezeti vissza.¹⁸⁴ Különböféle hivatali visszaélések mellett David Klausenburger kivégeztetésének jogosságát is megkérdőjelezi, amelyet Szász rendelt el.¹⁸⁵

Egy további, a többitől jelentősen eltérő adalékkal is szolgál a jelentés. A szerző szerint Szász Jánosnál kell keresni Absolonnak¹⁸⁶ az Ausztriai házra vonatkozó bizonyos titkos és fontos iratait, amelyek az elhunyt császári diplomata özvegyének írnoka, Körvélyesi János¹⁸⁷ által kerülhettek Szász kezébe.¹⁸⁸

A szebeni királybíró elleni per már két évvel később, az 1701. évi országgyűlésen napirenden volt. Idegen származása, a szász nemzetben belüli hivatali visszaélése, úriás életmódja (vadászat, halászat, utazás), a szászföldi szegénység elnyomása, állandó hosszas felszólalásai és ellenzéki szerepe az országgyűléseken, a rendek megvetése, a haza békéjének

¹⁸⁴ Samuel Conrad von Heyendorff és Szász János ellentétére a VI. 1. alfejezetben térünk ki.

¹⁸⁵ David Klausenburger (Kolozsvári Dávid), Lukás Hermann berethalmi püspök egykori titkára perére és kivégzésére: ZIEGLAUER 1869, 294–308; *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 121.

¹⁸⁶ Absolon Dániel, egykori kuruc diplomata, később különböző császári tisztségek viselője. Személyére bővebben ld. az V. fejezetet.

¹⁸⁷ Körvélyesi János szlovák származású evangélikus nemes volt, aki Szebenben Szász János polgármesternek szolgált, majd 1703-tól Apor István, később Rabutin titkára és tolmácsa lett. 1704-ben áttért a kurucokhoz és Pekry Lőrinc szolgálatába lépett. 1708-ban a sárospataki országgyűlésen a magyarországi reformátusok és evangélikusok követüknek jelölték a nyugati protestáns hatalmakhoz. 1709-től diplomáciai szolgálatot teljesített Poroszországban és Hollandiában; részt vett az utrechti békekongresszuson is. *Ráday Pál iratai*, II. 53–54.

¹⁸⁸ Absolon özvegye állítólag írnokanak fogadta fel Körvélyesit, akit Magyarországról Szebenbe küldött, hogy hozza el férje hátrahagyott titkos írásait, könyveit és ingóságait. Szász János azonban rábírta, hogy titkárként álljon az ő és a város szolgálatába. Körvélyesi állítólag megmutatta az iratokat Zabaniusnak, aki a legjelentősebbeket megszerezte. Az iratok nagyrészt a Rákóczi- és más erdélyi fejedelmi levéltárakból származtak, amelyeket Teleki vett magához a fejedelmi kancelláriából, majd annak feleségén keresztül jutottak Absolonhoz. A keresett iratok a harminc éves háborúra, valamint arra a „hosszú és veszélyes magyar lázadásra” vonatkoztak, amely külföldi hatalmasságokkal és városokkal is kapcsolatban állt, azaz feltehetően a Thököly-felkelésre. *Annotationes*, 23r–24r.

megháborítása és egyéb vádak ekkor már hivatalos úton kerültek felterjesztésre a bécsi udvarba.¹⁸⁹

Annak tisztázása, hogy Szász bukása esetében mekkora szerepet játszott az 1703 nyarától fennálló háborús helyzet, a politikus felhalmozott birtokai és a Szász Universitason belüli ellenzéke, további vizsgálatot igényel. Mindenesetre a kortárs szebeni közvéleményt szemléletesen tükrözi Soterius 18. századi Szeben-leírásában, megemlékezve arról a mondáról, miszerint Szász kivégzése előtt a szebeni Justitia-szobor fejéről leesett a korona.¹⁹⁰

II. 3. Az erdélyi szászok és a Rákóczi-szabadságharc

Bár a Rákóczi-szabadságharc hazánk történetírásának igen népszerű időszaka,¹⁹¹ és annak erdélyi vonatkozásaira jelentős számú tanulmány és forráskiadvány áll rendelkezésre,¹⁹² a Szászföld és az erdélyi szászság szabadságharc alatti történetének vizsgálata mindeddig háttérbe szorult mind a magyar, mind a szász történetírásban. Egyes résztanulmányoktól eltekintve¹⁹³ mindmáig nem rendelkezünk erre vonatkozó, szisztematikus forrásfeltáráson

¹⁸⁹ A Gubernium levéltárában található egy Szász Jánosra vonatkozó 1701. évi ügyirat, amely tartalmaz egy 25 pontos latin nyelvű vádiratot a szebeni polgármester ellen. Megtalálható továbbá az ügyiratban Szász Jánosnak a Guberniumhoz írt folyamodványa, amelyben tiltakozik az ellen, hogy meghallgatása nélkül küldjék Bécsbe az ellene szóló panaszt és kilátásba helyezi, hogy a maga védelmére intézkedni fog az udvarban. A Gubernium válaszában kifejtette, hogy egyelőre nem lehetséges kiadnia számára a rendek ellene összeállított panaszának másolatát. Ha majd az udvarban vagy Erdélyben eljárást indítanak ellene („actio instituetur”), tájékoztatni fogják mindenről a maga idejében, egyelőre azonban bizonytalan, hol és mi módon fog lefolyni az eljárás. A kormány szerv Szász értésére adta, hogy felesleges mentenie magát az udvarban vagy máshol, mivel biztos lehet abban, hogy a kellő időben és a kellő helyen meghallgatást talál. Az ügyiratban található továbbá egy magyar nyelvű, kilenc pontos vádirat Szász János ellen. Vö. Gravamina ratione personae Joannis Czabanii vel Sachs et consulis et judicis regii Cibiniensis; Ad inclutum Regium Transylvaniae Gubernium humillima instantia Johannis Sachs; Resolutio Gubernii; Anno 1701 puncta. MNL OL F 46 1701/122.

¹⁹⁰ Soterius, 172. Egy másik szász monda szerint Szászt ártatlanul ítélték halálra, de a kegyelem csak kivégzése után kevéssel érkezett meg. MÜLLER–OREND 1972, 397. Szász János emlékezetét mindmáig őrzi a város; 2009-ben Corina Sebişan levéltáros vezetésével kiállítást rendeztek az egykori szebeni királybíróról. A kiállításról készült kiadvány: Johann Sachs von Harteneck. Coord. Corina Sebişan. Sibiu, Techno Media, 2009.

¹⁹¹ Újabb bibliográfiája és historiográfiája: Rákóczi-szabadságharc 2004; R. VÁRKONYI 2004. A szabadságharc 300. évfordulója alkalmából 2003–2011 között és azóta is számos további tanulmány és kiadvány született, pl. Povstanie Františka II. Rákócziho 2005; Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc 2005; Évfordulós tanácskozások 2005; HECKENAST–MÉSZÁROS 2005; II. Rákóczi Ferenc, az államférfi 2008; II. Rákóczi Ferenc 1711–2011; Hazánknak szabadsága 2011; Az újrakezdés esélye 2012; A hazáért és a szabadságért 2013; GEBEI 2013. Újabb tanulmányok a szatmári békére: Századok 146 (2012); újabb forráskiadványok: *Acta Rákócziána* (CD-ROM); *Theatrum Europaeum 2013*.

¹⁹² Az erdélyi eseményekre összefoglalóan: R. VÁRKONYI 1984, 213–266; R. VÁRKONYI 1986, 894–920. Vonatkozó szakirodalom és forráskiadványok bibliográfiája: Rákóczi-szabadságharc 2004, 774–807. A Rákóczi-szabadságharc erdélyi vonatkozásaira ld. újabban többek között Pál-Antal Sándor, Orgona Angelika, Tüdös S. Kinga, Bariska István, Köpeczi Béla, Magyarai András, Balogh Judit, Mezey Barna, Czigány István, Mészáros Kálmán és Gebei Sándor tanulmányait. Évfordulós tanácskozások 2005; Povstanie Františka II. Rákócziho 2005; MEZEY 2005; CZIGÁNY 2006; CZIGÁNY 2008; II. Rákóczi Ferenc, az államférfi 2008; GEBEI 2010.

¹⁹³ Az erdélyi szász történetírók közül a 19. században elsőként George Michael Gottlieb von Herrmann 1801–1802-ben írt, de a cenzúra miatt csak a 19. század végén megjelent Brassó-monográfiájában emlékezett meg a Rákóczi-szabadságharc erdélyi és brassói eseményeiről. HERRMANN 1883, 57–71, 89–140. Ferdinand von Zieglauer főként a Kriegsarchivban végzett kutatásai alapján írt alapos tanulmányt a szabadságharc erdélyi

alapuló, összegző igényű feldolgozással. Pedig a szász városi és egyházi levéltárakban, valamint az erdélyi országos és a Habsburg Monarchia központi kormányzerveinek levéltáraiban található gazdag forrásanyag és annak ütköztetése az ismert szász és magyar elbeszélő forrásokkal lehetővé tennék nem csak az egyes szász városok és székek, vidékek 1703–1711 közötti történetének rekonstruálását és beépítését az erdélyi hadi események folyásába, hanem annak vizsgálatát is, hogy miként viszonyult az erdélyi szász társadalom Rákóczi politikájához; a szászság mely elemei épültek be Rákóczi erdélyi kormányzatába és hadseregébe.¹⁹⁴ E kérdések taglalása a jövőben külön tanulmányok tárgyát kell hogy képezze; e fejezetben csupán a szakirodalom alapján és néhány újabb forrás beépítésével a szabadságharcnak a szászságra vonatkozó leglényegesebb tényezőire hívjuk fel a figyelmet.

Ismeretes, hogy a szabadságharc kezdetén Erdély másodlagos szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc politikájában. Rákóczi Bercesényivel 1703-ban még úgy tervezte, hogy a Porta támogatásával Thököly Imrét juttatja Erdély trónjára, ezzel szövetségest szerezve a szabadságharc ügyének. Rákóczi 1704. júliusi fejedelemmé választása azonban jelentős fordulatot hozott. Rákóczi ettől kezdve Erdélyen keresztül akarta kivívni a szabadságharc nemzetközi elismertetését, ugyanakkor Erdély független államként történő elismertetése a szabadságharc programjába is belekerült.¹⁹⁵

A szabadságharc kezdetekor Erdélyben már évek óta kibontakozóban volt egy népi jellegű Habsburg-ellenes mozgalom, amely különféle etnikumú, vallási és társadalmi csoportokhoz tartozó elemeket ragadt magával. A hatóságok által különféle megnevezésekkel – „latrones”, „praedones”, „malefactores”, tolvajok – illetett ellenállók mozgalma, amelyben a közép- és főnemesség kivételével a lakosság minden kategóriája képviselve volt, legintenzívebben Máramarosban, Kővár vidékén és a Székelyföldön mutatkozott meg. Az ellenállás kiváltó okai mindenekelőtt a Habsburg-kormányzat erdélyi gazdaságpolitikája, az országra kivetett, rohamosan növekvő adóterhek, a korszerűtlen adórendszer, a pénzdó

történetéről a zsidói csatáig. Dinasztikus szemléletű munkájában a szászföldi eseményekkel érintőlegesen foglalkozott. ZIEGLAUER 1868. Az egyes szász városok és körzetek Rákóczi-szabadságharc alatti történetére vonatkozó tanulmányok közül a legátfogóbb Johannes Höchsmann feldolgozása, bár főként Segesvár perspektívájából és csupán 1705-ig láttatja az eseményeket: HÖCHSMANN 1877. Beszterce 1703–1711 közötti történetét a magisztrátus és a káptalan levéltára alapján először Georg Fischer dolgozta fel: FISCHER 1879. Az 1703–1704. évi szászvárosi és szászvárosszéki eseményeket Anton E. Dörner rekonstruálta: DÖRNER 1991, DÖRNER 1992. A 20. század első két évtizedében közzétett gazdag brassói elbeszélő forrás-gyűjteménynek a korszakra vonatkozó szemelvényei még alapos kiaknázásra várnak. *Quellen Brassó*, IV–VII.

¹⁹⁴ A szász vonatkozások tekintetében a gazdag brassói elbeszélő forrás-irodalom közül mindenekelőtt Simon Christophori német és Marcus Fronius latin nyelvű, terjedelmes naplóira hívjuk fel a figyelmet: *Quellen Brassó*, VII. 1–100, 277–392. Feladatunknak tartjuk a későbbiekben a császári katonai központként szolgáló Szeben városban „raboskodó” Wesselényi István naplójának ütköztetését a szebeni városi forrásokkal. *Wesselényi*.

¹⁹⁵ Rákóczi Erdély-politikájára többek között: KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004; R. VÁRKONYI 1986, 894–920; BÁRCZY 1980; KÖPECZI 1980; BARISKA 2005; KÖPECZI 2005; MEZEY 2005; GEBEI 2010.

mellett a porció, a fuvarozás, a közmunka, a császári katonaság beszállásolásának terhe és a katonaság kihágásai voltak. Mindezt tetézte, hogy az adóterheket önerőből előteremteni gyakran képtelen települések az erdélyi nemességtől kölcsönt vettek fel, amelyet rendkívüli robotmunkában voltak kénytelenek megtéríteni.

Az antifeudális színezetű Habsburg-ellenes mozgalom 1703 nyarától egész Erdélyre kiterjedt, amelynek hatására az attól elzárkózó erdélyi főnemesség nagy része az ország váraiba húzódott vissza. Erdély főparancsnoka, Rabutin 1703 novemberében Szebenbe, a császári katonaság főhadiszállására rendelte az ország jelentősebb főúri családait, politikai vezetését és a törvényhatóságok képviselőit, de a felkelők ellen sikertelenül fellépő császári katonaság jelentős része is ide vonult vissza.¹⁹⁶

A politikai fordulatot az erdélyi szászság 1703/1704 fordulóján ellentétes tartalmú pátensek által is érzékelhette. Míg Rákóczi 1703. november 29-én kiáltványban szólította fegyverbe Erdély lakóit¹⁹⁷, a Szász Universitas 1704. január 6-án körlevelet bocsátott ki a szász törvényhatóságoknak, amelyben a császár iránti hűség megtartására buzdította a lakosságot.¹⁹⁸ Nem sokkal később, február 9-én Rákóczi külön pátensben fordult a szászokhoz, amelyben hivatkozva a „német uralkodása” során rájuk kivetett porció terhére, amely miatt régi szabadságukat elveszítve jobbagysorba kerültek, fegyverbe szólította őket, ígérve, hogy felmenti őket az adósság és a hitelezőknek fizetendő kamatok terhe alól: *„Azért az egész Szász Natio is, midőn láttya, hogy az egész Magyar Nemzet, nem tsak Fegyvert fogot, hanem Magyar Országot egészszen, s nem külömben Erdély Országnak nagyobb részét, Isten kegyelme által, az idegen Nemzet törvénytelen Uralkodása alol fel szabadította, [...] mind az igaz, s eddig Nemzetünkkel valo szomszédaságos barátságára, mind pedig Nemzetünknek fölötte valo terheltetésére ‘s pusztulásra nézve, Nemzetünkkel egygyüt fogjon Fegyvert [...]. Midőn pedig a Szász Nemzet ezen Nemzetünkkel valo Concursussát és Készségét nyilván valová teszi,[...] hogy szabadságának helyyre allittása után is, az majd nyomorgato sok adosság, Portio helyyet valo iga rajta ne maradjon, hanem Nemzetünkkel egygyüt, miden Tereh alol valo könnyebülését szemlélhesse, valamely Pártos Uraknak terhes és interezés adossági a Szász Nation vanak, mint azt az egész Szász Nationak kegyelmesen meg engedjük, annihilállyuk, ugy hogy sem most, sem jövőendőben, akár mi uton ‘s modon is, annak meg fizetésére, ha*

¹⁹⁶ A Rákóczi-szabadságharc erdélyi előzményeire és kezdetére: VÁRKONYI 1954; MAGYARI 1980; MAGYARI 1983.

¹⁹⁷ VÁRKONYI 1954, 50. Német fordításban közzétette: ZIEGLAUER 1868, 172–174.

¹⁹⁸ Egy másolat alapján kiadta: ZIEGLAUER 1868, 200–201. Egykorú fogalmazványa: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/9. fol. 14–15.

szintén azon Pártosok Hűségünkre redeálnának is, nem erőltetnénk, erőltetni is meg nem engedgyük.”¹⁹⁹

Rákóczi e pátense ismeretében felmerül a kérdés, hogyan reagált az erdélyi szászság a felkínált alternatívára? A történetírás főként az aktuálisan katonai erőfölénybe kerülő félnek való kiszolgáltatottságukat és Habsburg-pártiságukat hangsúlyozta.²⁰⁰ Kétségtelen, hogy a hadi helyzet erősen korlátozta lehetőségeiket. Az erős helyőrséggel rendelkező Szeben – a szászok fővárosa és a császári főparancsnokság székhelye – és Brassó mindvégig császári uralom alatt maradt, míg a többi szász várost hol a felkelők, hol a császári haderők foglalták el. Ennek eredményeképp a Szász Universitas politikai egysége felbomlott – legalábbis látszólag. A szász körzetek követői egyaránt részt vettek a császári és a Rákóczi-párti országgyűléseken, és míg a szebeni városvezetés az Universitas nevében felterjesztések és követség által igyekezett a szász nemzet érdekeit képviselni Bécs felé, addig a városon kívül maradt szász közösségek külön gyűléseket tartottak, tárgyalásba bocsátkoztak Rákóczi erdélyi képviselével, beépültek erdélyi kormányzatába és hadseregébe, alkalmanként pedig követséget menesztettek a fejedelemhez a szász érdekek előmozdítására.²⁰¹

Elsőként az 1704. július 7–12. közötti gyulafehérvári országgyűlésnek a szász politika szempontjából meghatározó mozzanataira hívjuk fel a figyelmet. Az országgyűlésen, amelyen a rendek Rákóczit távollétében erdélyi fejedelemmé választották, a szász kerületek Szeben és Brassó kivételével képviseltették magukat, azt megelőzően pedig külön szász nemzeti gyűlést is tartottak.²⁰² Az országgyűlés 24 pontba foglalta Rákóczi erdélyi fejedelmi beiktatásának

¹⁹⁹ A Miskolcon kiadott pátens szövegét Daniel Wolff szásznádasi lelkész *Hydra Transylvanica* (1708) című, iratmásolatokat is tartalmazó kéziratos művéből ismerjük: *Wolff, Hydra Transylvanica*, p. 33–35; Vö. HERRMANN 1883, 64. A pátens német fordítását közli ZIEGLAUER 1868, 174–175.

²⁰⁰ Höchsmann szerint a szász lakosság állásfoglalását kevésbé saját meggyőződése, mint inkább az határozta meg, hogy meddig ért el a császári helyőrség vagy a felkelők katonai uralma. A gyorsan változó erőviszonyok eredményeképp városaik hol a császári hadaknak, hol a felkelőknek adóztak. Ilyen körülmények között nem ütközhetünk meg azon, hogy ugyanazon szász törvényhatóság képviselői Szebenben aláírták a Rákóczi megválasztását elítélő nyilatkozatot, noha nem sokkal korábban még részt vettek a gyulafehérvári fejedelemválasztó országgyűlésen. Friedrich Teutsch hasonlóképp összegezte e korszakot, hangsúlyozva, hogy alig maradt olyan település, amelyet ne foglalt volna el, fosztott ki vagy adóztatott volna meg mindkét fél többször is. A kurucok hatalmi fölénye idején a szász követek kénytelenek voltak Rákóczira felesküdni és országgyűlésein hadai számára adót megszavazni, a császáriak hatalomátvétele során pedig ugyanezt tenni a másik oldalon. Philippi összefoglalásában úgy vélte, hogy a szászok önszántukból nem álltak át a felkelők pártjára Rákóczi hozzájuk intézett manifesztuma ellenére sem, de az aktuálisan erőfölényben lévő pártnak kényszerűségből meghódoltak. Mindemellett hangsúlyozta a szász patrícius réteg Habsburg-pártiságát. Gündisch és Roth is a szászok Habsburg-hűségét hangsúlyozta. HÖCHSMANN 1877, 5–6; TEUTSCH 1984, 34; PHILIPPI 1979, 236, 234; GÜNDISCH 1998, 114; ROTH 2006, 131–132.

²⁰¹ E történeti összefoglalóban nem vállalkozunk annak vizsgálatára, hogy a szászság részéről Rákóczi politikája felé tett lépések mögött mekkora szerepet játszott az erőviszonyok szűlte kényszer és az adott szász város vagy gyűlés egyéni kezdeményezése. Had- és politikatörténeti összefoglalásunkkal elsősorban a történeti kereteket kívánjuk felvázolni a disszertáció elemző részének nagyobb érthetősége kedvéért.

²⁰² Segesvár követői Simon Matthia székbíró, Bartholomäus Bartha szenátor és Sigmund Armbruster voltak, Medgyesé Martin Klausenburger és Peter Auner szenátor, Újegyházé Andreas Rhener esküdt, Szászvárosé

feltételeit, amelyek között szerepelt a négy bevett felekezet szabadságának biztosítása és az ország korábbi törvényeinek – közöttük a szász municipális jogoknak – érvényben maradása. Mindamellett a kondícióknak a fejedelmi hatalmat jelentősen korlátozó megkötései miatt Rákóczi e feltételeket nem fogadta el.²⁰³

A fejedelmi kondícióknak a szászokra vonatkozó pontja szerint a szászok maguk választották volna tisztjeiket; a fejedelemnek csak a Szász Universitas által (!) választott szász ispán megerősítésére lett volna joga.²⁰⁴ E feltételt két, a szász politika szempontjából meghatározó jelentőségű kérdés rendezésére tett kísérletnek tekinthetjük. A szabad hivatalnokválasztásra formált igényt a karlócai béke után erősödő Habsburg rekatolizációs politika fényében kell értelmeznünk. A katolikus pótdiplomának az evangélikus szászság számára különösen sérelmes pontja ugyanis a városi hivatalokba katolikusok beválasztását tette kötelezővé.²⁰⁵ Az, hogy a szász ispán (comes), azaz a szebeni királybíró hivatalának betöltése kapcsán az országgyűlés Szeben helyett az egész Universitasra ruházta volna a választás jogát, a fejedelemnek pedig csupán a megerősítést tette volna lehetővé, a korszakban jelentős reformkísérletnek tekinthető, és szorosan kapcsolódik az e kérdésben az 1690-es években elindult vitához.²⁰⁶

A fejedelemválasztó országgyűlés után néhány héttel, augusztus 2–4. között a szász körzetek külön gyűlést tartottak, amelyen Szeben és Szerdahely kivételével minden szász szék és vidék képviselte magát. A résztvevők úgy határoztak, követet küldenek Rákóczihoz, akit instrukciókkal és a fejedelem számára ajándékkal láttak el. A követ feladata volt Radvánszky Jánoson, Rákóczi teljhatalmú megbízottján keresztül megnyerni a választott fejedelmet. Kérvényeznie kellett Teleki Mihály biztosnál a szászok elkobzott javainak visszaadását is, továbbá memoriálét kellett megfogalmaznia a szászok különféle sérelmei és a rájuk háruló szolgáltatások és terhek ügyében. E feladattal Martin Klausenburgert bízták meg. A megyesi követet már a gyulafehérvári országgyűlésen, július 12-én a rendek is beválasztották Pekry Lőrinc, Mikes Mihály és Tordai István mellé abba küldöttségbe, amelynek feladata az volt, hogy bevezessék Rákóczit az országba fejedelmi széke elfoglalására.²⁰⁷

Lengyelfalvi (István). Képviseltette magát a gyűlésen Szerdahelyszék és közvetve Nagysink, Köhalom és Szászsebeszék is. HÖCHSMANN 1877, 21; R. KISS 1906, 107.

²⁰³ TRÓCSÁNYI 1980, 114; TRÓCSÁNYI 1955, 154–156. Az országgyűlés törvénycikkeit kiadta Csutak Vilmos: *Törvények és okiratok*, 172–185. Az országgyűlésre ld. továbbá: R. KISS 1806; CSUTAK 1993a; R. VÁRKONYI 1984, 224–231; MEZEY 2005.

²⁰⁴ TRÓCSÁNYI 1955, 156.

²⁰⁵ BÍRÓ 1925, 119.

²⁰⁶ E kérdésre ld. a VII. fejezetet és különösen a VII. 8. alfejezetet.

²⁰⁷ HÖCHSMANN 1877, 24–25; CSUTAK 1993a, 173.

A szászok kettős politikáját mutatja, hogy követeik részt vettek a gyulafehérvári országgyűlés után nem sokkal megrendezett szebeni császárpárti országgyűlésen is. Szebenben ugyanis, ahol 1703. november 15. óta Rabutin felügyeletével folytatólagosan ülésezett az országgyűlés,²⁰⁸ Beszterce kivételével mindegyik szász szék vagy vidék követe képviseltette magát.²⁰⁹ A Guberniumnak az országgyűlés alkalmával megfogalmazott 1704. augusztus 2-i nyilatkozatát, amely elítélte Rákóczi erdélyi fejedelemmé választását, a Szebenben tartózkodó főrendek és a három nemzet képviselői is aláírták. A dokumentumon a szászok részéről a Gubernium szász tanácsosa, Samuel Conrad von Heydendorff, valamint Szeben város képvisellete mellett megtaláljuk Segesvár, Brassó, Medgyes, Szászsebes, Nagysink, Kőhalom, Szerdahely, Újegyház és Szászváros követeinek aláírását is.²¹⁰

Mindeközben a szászság beépült Rákóczi erdélyi kormányzatába. A gyulafehérvári országgyűlésen a hadellátás irányítására létrehozott, Száva Mihály által vezetett Országos Commissariatusban a három nemzet egy-egy fővel, a szászság a medgyesi Peter Aunerrel képviselte magát. 1705 januárjától az új főbiztos, Petki Nagy Zsigmond mellé is beosztottak egy szász tisztviselőt.²¹¹ Az 1705. január 20-án létrehozott, főleg kincstári, valamint adó- és commissariatica-ügyek igazgatásával megbízott Erdélyi Consilium tagjait maga Rákóczi jelölte ki. Teleki Mihály, Barcsay Mihály, Jósika Gábor, Sárosi János és Bartha András mellett a szászok részéről ismét a medgyesi Martin Klausenburger neve tűnik elő.²¹²

1705 folyamán a felkelők uralma alá került szász körzetek modus vivendit kerestek Rákóczi erdélyi kormányzatával; követeik részt vettek többek között a Consilium által 1705 márciusában Marosvásárhelyre összehívott, hadélelmezési kérdéseket tárgyaló országgyűlésen, majd augusztusban a Forgách Simon erdélyi főparancsnok által Nagyselykre meghirdetett gyűlésen.²¹³ Olykor a Consilium tanácskozásával egyidőben és egy helyen – Medgyesén, Nagyprépostfalván, Hasságon, majd augusztusban Nagyselyken – részleges

²⁰⁸ JUHÁSZ 1945, 17.

²⁰⁹ HÖCHSMANN 1877, 18.

²¹⁰ Szeben: Peter Weber polgármester, Samuel Christoph von Ehrenburg és Andreas Teutsch szenátorok; Segesvár: Michael Schnell és Michael Schnabel; Brassó: Paul Neydell és Thomas Frantzen; Medgyes: Stephan Hann és Johannes Orth; Szászsebes: Thomas von Scharfenbach királybíró; Nagysink: Martin Jeremiae bíró; Kőhalom: Georgius Artz; Szerdahely: Andreas Acker; Újegyház: Michael Breckner; Szászváros: Györgymaty Böcs János. A nyilatkozatot közzétette: ZIEGLAUER 1868, 269–272. Eredeti példánya: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/9. fol. 18–20.

²¹¹ TRÓCSÁNYI 1955, 157, 165; CSUTAK 1993a, 174.

²¹² TRÓCSÁNYI 1955, 160–162.

²¹³ TRÓCSÁNYI 1955, 166.

Universitas-gyűlésekre²¹⁴ is sor került, amelyeken főleg adó- és hadellátási ügyek tárgyalását készítették elő.²¹⁵

1705 júniusában a Rákóczi-párti erdélyi rendek – közöttük Segesvár, Beszterce, Nagysink és Újgyház küldöttei – követséget indítottak Rákóczihoz Magyarországra, amelynek fő feladata az volt, hogy az előző évi fejedelemmé választásra hivatkozva Rákóczit Erdélybe invitálja széke elfoglalására. A követség tagjai Barcsai Mihály, Lázár Ferenc és Johann Klein von Straußenburg besztercei bíró voltak.²¹⁶ Klein szeptemberben érkezett Szécsénybe, az országgyűlés helyszínére, ahol folyamodványban fordult a fejedelemhez a szász nemzet nevében, belefoglalva a császári fennhatóság alatt maradt Szebent és Brassót is. Szeptember 28-án Egerből szólította fel a szászságot, hogy Rákóczi fejedelmi beiktatásán megfelelő számban jelenjen meg. Októberben hazatérve arra utasította a szász körzeteket, hogy az egész natiót érintő panaszait mihamarabb juttassák el hozzá, hogy azt közös memoriáléban foglalhassa össze. Javasolta, hogy az egyes városok és székek külön kéréseiket is foglalják írásba, hogy Rákóczi Erdélybe érkezésekor már készen legyenek.²¹⁷

Rákóczi beérkezésére készülve a szászság újabb emlékiratot fogalmazott meg, amelyben rendi jogaira, nagymértékű eladósodására, valamint a fejedelemnek és a hazának tett szolgálataira hivatkozva többek között két éves moratóriumot, katonaillesítési és hadellátási kötelezettségének csökkentését és a kontribúció igazságos felosztását kérte.²¹⁸ Beszterce város és a besztercei káptalan a Rákóczi fejedelmi beiktatása céljából 1705. október 26-ra, majd november 4-re Gyulafehérvárra hirdetett országgyűlésre októberben több fős követséget indított útnak.²¹⁹

A szászság e lépései nem meglepőek, hiszen 1705 nyarára Erdély területe Szeben, Brassó és néhány más erősség kivételével a felkelők fennhatósága alá került. A császári kézen maradt várakba szorult nemesség és a Gubernium elveszítette tényleges befolyását; az irányítást a katonai parancsnokság vette át. A Rákóczi-szabadságharc kezdeti erdélyi sikereit azonban visszafordította az I. József által Erdély visszafoglalására küldött Herbeville császári

²¹⁴ Tekintettel az e tanácskozásokból kimaradt Szebennek az Universitason belül betöltött történelmi vezető szerepére, e gyűléseket a szász jogszokás ismeretében nem tekinthetjük szabályos Universitas-gyűléseknek. Az Universitas működésére és Szeben szerepére a III. fejezetben térünk ki.

²¹⁵ HÖCHSMANN 1877, 42, 47–49, 52.

²¹⁶ *Erdélyi Consilium*, 83–84. Az 1705. júniusi gyűlésen Segesvárt Joannes Eczeki polgármester, Besztercét Samuel Bedaeus szenátor, Nagysinket Michael Rochus királybíró, Újgyházat Adamus Kiszling királybíró képviselte.

²¹⁷ Klein 1705. okt. 12-i jelentését és 1705. szept. 13-án Rákóczihoz intézett folyamodványát közli: HÖCHSMANN 1877, 53–55. Höchsmannak nem volt tudomása arról, hogy Klein az erdélyi követség tagjaként járult Rákóczi elé, ezért küldetését a szász politika első Rákóczi felé tett nyílt és önálló lépéseként értelmezte. Fischer már tudott az erdélyi küldöttségről: FISCHER 1879, 22.

²¹⁸ HÖCHSMANN 1877, 57.

²¹⁹ FISCHER 1879, 22; R. VÁRKONYI 1986, 905.

tábornagy támadása. Az 1705. novemberi zsigárdi csata megakadályozta Rákócziak az erdélyi fejedelmi szék elfoglalására irányuló tervét; a vereség a felkelők hadseregének szinte teljes szétesését és az ország császári uralom alá kerülését vonta magával.²²⁰ Az 1705 decemberében kezdődő segesvári császárpárti országgyűlésen és az azzal egyidőben zajló szász nemzeti gyűlésen már az összes szász körzet képviselte magát.²²¹

Az Univerzitacon belüli szakadás azonban a segesvári országgyűlés után továbbra is fennállt: az 1706. március 8–13. között zajló huszti országgyűlésen a magyarországi konföderáció követői és az erdélyi főurak, városok, vármegyék és a székelyek követői mellett a szászok képviselőjében Andreas Schoppelt²²² is részt vett. Az országgyűlés kimondta Erdély elszakadását az Ausztriai-háztól, elismerte Erdély önálló államiségát és konföderációt hozott létre Rákóczi állama és Erdély között.²²³

Miután az 1706 nyarán I. József és II. Rákóczi Ferenc között angol-holland közvetítéssel zajló nagyszombati béketárgyalások kudarcba fulladtak, a császári hadvezetés Rabutin 20 000 főnyi haderejével Magyarországra rendelte. Összel Erdély nagy része – Szeben, Brassó és Fogaras kivételével – ismét a felkelők fennhatósága alá került. Pekry Lőrinc erdélyi főparancsnok hadjárata során lerontatta Medgyes, Beszterce, Szászsebes és Szászváros falait, és leromboltatta Segesvár alsó városát, de hadai Szelindeket sem kímélték.²²⁴

Arra nem rendelkezünk adattal, hogyan képviseltette magát a szászok a Pekry Lőrinc által összehívott, főként gazdasági és hadellátási kérdésekkel foglalkozó 1706. októberi medgyesi és az 1707. januári besztercei kuruc országgyűléseken.²²⁵

Az 1707. évi marosvásárhelyi fejedelemeiktató országgyűlésre (1707. március 28.–április 21.) vonatkozóan már jóval több információ áll rendelkezésünkre, itt azonban elsősorban a szászokra nézve jelentősebb momentumokra hívjuk fel a figyelmet. A beiktatásra Erdélybe vonuló Rákóczit Szamosújváron fogadó erdélyi küldöttségben a szászokat ismét Andreas Schoppelt képviselte. Az országgyűlés kimondta az Ausztriai-ház trónfosztását Erdélyben. A fejedelem választási feltételei között szerepelt a négy bevett vallás szabadságának, az ország törvényeinek és szokásainak tiszteletben tartása. A kondíciók szerint a szászok szabadon választhatják királybíráikat és más tisztségviselőiket; a fejedelemnek csak a szász ispánt áll jogában megerősíteni. Az országgyűlés létrehozta a Fejedelmi Tanácsot, amelynek tagjai Pekry Lőrinc, Barcsai Mihály, Barcsai Ábrahám,

²²⁰ MAGYARI 1983, 28–30; R. VÁRKONYI 1984, 233–235.

²²¹ Az országgyűlésről bővebben a VIII. 4. alfejezetben emlékezünk meg.

²²² Besztercei polgár. FISCHER 1879, 27.

²²³ R. VÁRKONYI 1984, 237–239.

²²⁴ R. VÁRKONYI 1984, 243–245; TEUTSCH 1984, 36; Vö. CSUTAK 1993b, 182–184.

²²⁵ Vö. CSUTAK 1993b.

Thoroczky István, Kemény László, Mikes Mihály, Vay Ádám, Teleki Mihály és a beszercei Johann Arelt²²⁶ voltak. Az országgyűlés törvénybe iktatta a magyarországi rendekkel kötött huszti konföderációt és delegációt küldött a közlő ónodi országgyűlésre. Ebben a Fejedelmi Tanácsot Mikes Mihály, a vármegyét Kemény Simon, a székelyeket Lázár Ferenc, a szászokat pedig Martin Klausenburger képviselte. Az ekkor létrehozott számvevő bizottság szász tagja Peter Auner lett.²²⁷

Miközben a szászok egy része, alkalmazkodva az adott hatalmi viszonyokhoz, a felkelők pártjára állt, addig a császári fennhatóság alatt maradt Szeben Habsburg-hű városvezetése – feltehetően a többi szász törvényhatóság Szebenben tartózkodó követeivel együttműködve – a Szász Universitas nevében lehetőségeihez mérten igyekezett tartani a kapcsolatot Béccsel. Peter Weber polgármester 1704-ben több ízben folyamodott az udvarhoz a szászok és Szeben város érdekében. Hangsúlyozta, hogy a szászok nagy része, amíg ereje engedte, igyekezett tartani magát a felkeléshez csatlakozó, ellenséggé vált magyar és székely nemzettel szemben, végül azonban legtöbb városuk és székük kénytelen volt megadni magát az ellenségnek. Kérte, hogy amennyiben az udvar és a felkelők között békekötésre kerülne sor Erdély bevonásával, foglalják bele a szász nemzet szabadságjogait is.²²⁸

Hasonlóképpen lépett fel a szebeni vezetés a felkelők által elfoglalt szász székek és városok érdekében Rabutin főparancsnoknál is. Rabutin parancsára 1704-ben több ízben szólította fel a szász körzeteket, hogy ne álljanak el a császárnak tett hűségükötől, hanem egy-egy tanácsosukat Szebenbe küldve számoljanak be a hadi eseményekről. Az erőviszonyok változását követően azonban a szebeni polgármester szeptemberben, hivatali kötelességére hivatkozva szólalt fel Rabutinnál a felkelők fennhatósága alá került szász területek védelmében.²²⁹

I. Lipót 1705 májusában bekövetkezett halála után a szász nemzet és Szeben város I. Józsefnek és a bécsi minisztereknek írt felterjesztést, amelyben németységüket és ebből fakadó hűségüket hangsúlyozva felhívták a figyelmet arra, hogy a Rákóczi-szabadságharc hadműveletei leginkább a Szászföldet sújtották, és a szászok nagy része minden vagyonát felélte a császár szolgálatára, miközben óriási adósság terheli őket. Ismételten kérték privilégiumaik megerősítését, nehogy a két magyar nemzet (a magyar és a székely) békekötés

²²⁶ Beszercei bíró. FISCHER 1879, 27.

²²⁷ MAGYARI 1983, 746–752. Az országgyűlésre ld. még: R. VÁRKONYI 1984, 249–255; MEZEY 2005. Az 1704. április 5-i beiktatás ceremóniájára: ERDŐSI 2007.

²²⁸ Peter Weber Hiellnek [Tiellnek], 1704. aug. 26., [Szeben]. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/2. fol. 13–14; Peter Weber Strahlenfeldnek, 1704. ápr. 21., Szeben. Uo. fol. 7–8.

²²⁹ Peter Weber a Szász Universitasnak, 1704. jan. 6., 1704. május, 1704. jún. 3. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/9. fol. 14–15, 9–11, 12–13; A Szász Universitas Rabutinnek, 1704. szept. 14., Szeben. Uo. fol. 21.

esetén azokban megkárosítsa őket.²³⁰ Július közepén hasonló folyamodványt küldtek a császárvárosba Rabutin követén keresztül.²³¹

Tény, hogy 1705 nyarán Szebenszéket felváltva pusztították a császáriak és a felkelők csapatai. Miután Forgách Simon, a felkelők erdélyi főparancsnoka júniusban több hónapi ostrom után bevette Medgyest, seregének egy részét Szeben alá küldte, hogy blokád alá vonja a várost. A Vöröstoronyi-szoros júliusi elfoglalása által csapatai megakadályozták a város kapcsolattartását Béccsel, és a Szeben és Brassó vagy Fogaras közötti hadianyag- és élelem-utánpótlást is. A 3600 fős császári helyőrséget befogadó szász főváros bevétele azonban nem volt reális.²³²

Szeben város és szék számára újabb válságos időszakot jelentett a felkelők 1706 őszén kezdődő támadása, majd 1707 elején a császári segédcsapatok megérkezése. A súlyos helyzet 1707 elején arra indította a magisztrátust, hogy Simon Baußner személyében követet küldjön Bécsbe a Szász Universitas és Szeben város érdekeinek előmozdítására.²³³

A császári haderők másik bázisát, Brassót a felkelők 1704 elejétől 1705 júliusáig blokád alatt tartották. A viszonylag kis helyőrséggel ellátott város 1704-ben mintegy 650 menekült magyar nemesnek adott otthont. Közben a felkelő székelyek 1704. március 14-én a barcasági kiáltványban szólították fegyverbe a környék lakosságát, külön megszólítva a brassóiakat is: *„Legközelebb Brassó városának, tiszteinek, és lakosainak intimáljuk, hogy nem bizván a köztök lévő idegeneknek fegyveréhez, és az erőtlen kőfalakhoz, hódoljanak bé, vélünk értsenek egyet, és az idegeneknek kiirtását vélünk együtt munkálódják.”*²³⁴ A barcasági falvakat prédáló székely hadakra Graven császári ezredes mérte az első nagyobb csapást 1704. április 13-án a feketehalmi csatában. A zsibói csata után a város blokádja megszűnt, de a Barcaságnak továbbra is számolnia kellett a felkelők portyáival. Az 1706-ban a császár hűségére visszatérve Brassóba menekülő Cserei Mihály a szükséghelyzetben javaiból kifosztott nemes szemszögéből emlékezett meg arról, hogyan gazdagodtak meg a brassói szász polgárok a városban tartózkodó nemesség ellátásáért fizetségül kapott ékszerekből és más értéktárgyakból.²³⁵

Szebennel és Brassóval ellentétben Beszterce városa a szabadságharc alatt két ízben is kuruc fennhatóság alá került. Beszterce vidékén már 1703 ősztől portyáztak a felkelők. A

²³⁰ A szász nemzet és Szeben város felterjesztése, 1705. jún. 4., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 6–9.

²³¹ HÖCHSMANN 1877, 46.

²³² CZIGÁNY 2008, 338–341; ZIEGLAUER 1868, 236; HÖCHSMANN 1877, 45–47.

²³³ Ld. a IV. 4. alfejezetet.

²³⁴ *Törvények és okiratok*, 170.

²³⁵ HERRMANN 1883, 66–69, 89–109; ZIEGLAUER 1868, 202–204; R. VÁRKONYI 1984, 222–223; *Cserei*, 377.

mindössze 200 fős helyőrséggel ellátott városnak Falkenheim főstrázsamester irányításával kellett szembenéznie a besztercei lakosságból átállt Pongrácz György és Balog László vezette ostromlókkal. A május végén kezdődő négy hetes ostromot követően a város – amelynek magyar lakossága összejátszott a támadókkal – megadta magát Teleki Mihály kővári kapitánynak. A Pongrácz parancsnoksága alá került Beszterce városra és vidékére jelentős adó- és egyéb terheket rótt az Erdélyi Consilium, amelyet tetézt az 1704 novembere és 1705 júniusa között a városban tartózkodó Pekry Lőrincné, Petrőczy Kata Szidónia „udvartartásának” költsége. A tetemes adók kifizetése érdekében a város kölcsön felvételére kényszerült, többek között Bánffy György gubernátortól. Besztercén 1705. november végén a kivonuló kurucokat a császári helyőrség váltotta fel.²³⁶

Az 1706 őszeig császári kézen lévő városra ezúttal újabb hadellátási terhek hárultak, amelyek a számadások szerint tetézték az 1704–1705. éveket. Murando²³⁷ hadmérnök 1706 júniusában megkezdte Beszterce falainak lerontását, mígnem a város szeptemberben ismét a felkelők kezére került, akik Petrőczy Mihály parancsnoksága alatt 1707 elejéig folytatták Murando tevékenységét. Év végén a város ismét a császáriak fennhatósága alá került. A szüretkor menekülő felkelők fogolyként magukkal vitték Johann Arelt bírót és Andreas Schoppelt polgárt.²³⁸

A szécsényi országgyűlés idején a szászság nevében Rákóczi elé járuló szász követ, Johann Klein von Straußenburg besztercei bíró hányattatott sorsa betekintést nyújt a szászság politikai útkeresésébe a Rákóczi-szabadságharc éveiben. Klein a város kuruc ostromakor még minden erejével azon volt, hogy a császár kezén tartsa a várost, és saját pénzén öntetett ágyúkkal járult hozzá a védelemhez. A kurucok erőfölényét belátva azonban meghajolt az új hatalomnak. 1706-ban Rabutin parancsára elfogták és hűtlenség vádjával katonai bíróság elé állították, azt hozva fel ellene, hogy nem támogatta kellőképpen Falkenheim parancsnokot a város védelmében. A három évig vizsgálati fogságban tartott tisztviselő végül 1710-ben kapott védelevelet Steinville császári főparancsnoktól, az Erdélyi Udvari Kancellária pedig csak 1712-ben ismerte el ártatlanságát.²³⁹

Segesvárnak 1704 elejétől kellett számolnia a felkelők támadásával. Guthi István ezereskapitány 1704 januári hadjárata során, miután Udvarhelyszék, Csíkszék és Háromszék

²³⁶ FISCHER 1879, 12–23; DAHINTEN 1988, 94–96. A szokásos adóterhek és természetbeni szolgáltatások (fuvarozás, hadellátás stb.) mellett a város és a vidék terheit 1705-ben valóban jelentősen növelhette Perky és felesége állatainak tartása, ezért a bíró törekedett arra, hogy ennek költségeit leróják a város adójából. A város puskapor előállításával is foglalkozott. *Erdélyi Consilium*, Nr. 6, 21, 28, 35, ill. 20, 36, 279, 454.

²³⁷ Giovanni Morando Visconti (†1717) itáliai születésű, osztrák császári szolgálatban álló hadmérnök.

²³⁸ FISCHER 1879, 23–29.

²³⁹ DAHINTEN 1988, 98; TEUTSCH 1984, 32.

egy részét megnyerte a felkelésnek, Segesvár ellen indult. A város védelmében a polgárság mellett a Rabutin által küldött helyőrség is részt vett. A felkelők január 23-án betörték a városba. A várat nem tudták ugyan bevenni, de a város egy részét felégették. Guthi a sikertelen ostrom után seregével meghátrált, mígnem 28-án de Tige²⁴⁰ császári ezredes vereséget mért rá a Holdvilági-völgyben.²⁴¹

Segesvárt márciusban a Szászföld hódoltatására készülő Thoroczkay István vette újra ostrom alá. Miután Rabutintól hiába kért katonai erősítést, a tanács végül május elején a város feladására kényszerült. A kapitulációt azonban szigorú feltételekhez kötötte: követelte a város és a szász nemzet privilégiumainak tiszteletben tartását; megtiltotta, hogy a katonák előzetes egyeztetés nélkül bejöjjenek a városba. Nem engedte a város leszerelését és a polgárság besorozását, és nem egyezett bele a törvényben szabott kereteken felüli beszolgáltatásokba. Ugyanakkor kérte, hogy Thoroczkay állítsa le a környéken fosztogató felkelőket, és gondoskodjon a város személyi és anyagi javainak megőrzéséről. Thoroczkay május 6-án elfogadta a kapituláció pontjait, cserébe a város hűségesküt tett Rákóczinak. Höchsmann szerint e kedvező feltételek elfogadtatásával arra törekedett a városvezetés, hogy megőrizze a várost „a hazának és a császárnak”.²⁴² A városvezetés e lépése emlékeztet a Thököly 1690. évi betörése idején alkalmazott stratégiára: ahogy akkor, most is a pillanatnyi erőviszonyok döntöttek.

Segesvár 1705. évi története jól mutatja a két tűz közé került szász városok helyzetét. 1705. január 2-án Rabutin a császár iránti hűségre szólította fel a várost, a következő nap azonban Forgách Simon, a felkelők új főparancsnoka fordult pátenssel a lakossághoz. Közben de Tige császári ezredes természetbeni és pénzadót követelt Segesvár széktől, és a behajtás eredményessége érdekében három tanácsost fogva tartott. Áprilistól bő egy hónapig Rákóczi Erdélyi Consiliuma székelt a városban, amelyet nem kímélt a hadellátás terheitől. Augusztusban Forgách Simon tartózkodott Segesváron,²⁴³ decembertől azonban már a császárpárti erdélyi rendek országgyűlésének adott otthont a város.²⁴⁴ A felkelők 1706. őszi hadjárata, majd a császáriak 1707. őszi ellentámadása következtében a városnak újabb hatalomváltásokkal kellett szembenéznie.

²⁴⁰ Johann Karl (Jean-Charles) de Tige báró (†1729) Rabutin távollétében 1707. január – október között erdélyi császári főparancsnok; 1707. májustól vezérőrnagy. 1726–1729. között erdélyi főhadparancsnok. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 434.

²⁴¹ VÁRKONYI 1954, 57–58; HÖCHSMANN 1877, 8–11; ZIEGLAUER 1868, 197–200; *Wolff, Hydra Transylvanica*, p. 37–39.

²⁴² HÖCHSMANN 1877, 12–16.

²⁴³ HÖCHSMANN 1877, 33–35, 38; TEUTSCH 1984, 34–35; *Erdélyi Consilium*, Nr. 77–90.

²⁴⁴ Bővebben ld. a VIII. 4. alfejezetben.

Medgyes ugyancsak több ízben cserélt gazdát a háborús években. 1704. május végén Thoroczkay István, Erdély katonai főparancsnoka ütött táborot a város mellett. Ettől kezdve szeptember elejéig a felkelők számára Medgyes lett a Rabutin elleni támadások kiindulópontja.²⁴⁵ Október 28-án azonban a város megnyitotta kapuit az 500 lovassal és 300 gyalogossal támadó de Tige alezredesnek.²⁴⁶

1705 áprilisától június közepéig a felkelők Forgách Simon vezetésével ismét ostrom alá vették Medgyest, amelyről több egykorú krónikás is megemlékezett.²⁴⁷ Miután júniusban, élelem hiányában Schleiß százados feladta a várost, a felkelők a kapitulációs tárgyalásokban részt vevő, a későbbiekben Rákóczi kormányzatában aktívan részt vállaló, Thököly-párti Martin Klausenburger szász polgárt tették meg polgármesternek.²⁴⁸ Az ostrom mély nyomot hagyott a környező falvak lakosságának életében is. A közeli Prépostfalván megszálló Forgách dúlásáról Daniel Wolff szásznaplói lelkész emlékezett meg;²⁴⁹ Thomas Scharsius nagyselyki lelkész saját faluja és a környék 1705. évi pusztulásáról számolt be.²⁵⁰ A város, amelynek falait Pekry lerontatta, 1705 szeptemberében az Erdélyi Consiliumnak, 1706 októberében Rákóczi-párti országgyűlésnek adott otthont.²⁵¹

A Királyföld nyugati szélén fekvő Szászvárosnak is számolnia kellett a felkelőkkel. A szék lakossága és a város vezetése az 1680-as évektől rá nehezedő adóterhekre passzív, majd aktív ellenállással válaszolt. 1702-től Szászváros- és Szászsebesszék parasztságának egy része a közeli hegyekbe menekült. A helyzet rendezésére a kormányzat 1703-ban katonai erősítést küldött Szászvárosba, amelynek parancsnokságát Csulay Balázusra bízta. A város környékén 1704 januárja és áprilisa között a felkelők különféle csoportjai portyáztak. Miután 1704. január 13-án támadás érte a várost, a helyőrség a várba húzódott vissza, egy része pedig átállt a felkelőkhöz. Miközben a felkelőknek a Maros túlsó partján állomásozó mintegy 7000 fős serege a Hátszeg vidéke elleni hadjáratra készült, Orlay Miklós, az erdélyi fejedelmi trónt ismét elfoglalni készülő Thököly Imre ezredese a Maros völgyében haladt előre, és február

²⁴⁵ HÖCHSMANN 1877, 16–17.

²⁴⁶ MARKÓ 1933, 205.

²⁴⁷ Az ismert magyar elbeszélők mellett különösen az egykorú erdélyi szász beszámolókra, Thomas Scharsius nagyselyki lelkész, Andreas Hann, Samuel Conrad von Heydendorff és Simon Christophori munkáira, valamint két kéziratban maradt ostromleírásra hívjuk fel a figyelmet: *Scharsius; Scharsius 1705–1708; Belagerung von Mediasch 1705; Quellen Brassó*, VII.; Specification Des Feuer-Wercks, als: Carcassen, Feuer-Ballen, und d. gl. so vom Feinde Anno 1705. vom 7ten April fort, biß den 13ten Junii, nehmlich 9. Wochen und 4. Tage, in die Stadt Medwisch, Zeit wehrender Belagerung gespielet worden. *Wolff, Hydra Transylvanica*, 43–48; Belagerung der Stadt Medwisch A. 1705. SJAN Sibiu, Col. Brukenthal, EE 1–4. Nr. 48.

²⁴⁸ Medgyes 1705. évi ostromára: CZIGÁNY 2006, 338–341; HÖCHSMANN 1877, 39–42.

²⁴⁹ „Forgátsch ist gegen Probsdorff, aber auf den Pfarr Hoff eingezogen. Was für Nutzen, Zeit wehren der Belagerung er allda gestiftet, zeigen die Rudera, des vor so schönen, anjetzo aber gantz verwüsteten Dorffs, wie auch der gantzen daherum liegenden Gegend.” *Wolff, Hydra Transylvanica*, 42–43.

²⁵⁰ *Scharsius; Scharsius 1705–1708*.

²⁵¹ *Erdélyi Consilium*, Nr. 303–305, 366; CSUTAK 1993b; TEUTSCH 1984, 31.

közepén Szászváros közelében tartózkodott. A hónap végére a felkelés hulláma egész Hátszeg vidékét elérte. Szászvárosszék települései közül már csak a város tartotta magát, ezért a Gubernium március végén az időközben minimálisra csökkent helyőrség visszavonulását rendelte el. A Gyulafehérvár felé tartó Csulay – akinek már korábban szándékában állt átállni Orlayékhoz – a felkelőkhöz csatlakozott. Szászváros április közepén a felkelők kezére került.²⁵²

A császáriak 1707 őszi kezdődő ellentámadása következtében az év végére Erdély nagy része ismét I. József uralma alá került. Novemberben a Gubernium a császár amnesztialeveleit küldte szét az országban. 1708-ban megkezdődött a császári kormányzat újjáépítése.²⁵³ Mindeközben Rákóczi utoljára tett kísérletet Erdély visszaszerzésére. Károlyi Sándor, a felkelők új erdélyi főparancsnoka 1708. évi nyári hadjárata során Kolozsvár sikertelen ostromát követően rövid időre elfoglalta Szászsebest és Szászvárost, valamint az érchegységi bányavidéket, de nem sokkal később már a császáriak újabb ellentámadásával kellett számolnia. Szeptemberben báró Kriechbaum altábornagy szállta meg Szászvárost, október végén pedig csapatait többek között Besztercére, Segesvárra, Brassóra, Medgyesre, Szebenbe és Szászvárosra küldte téli szállásra.²⁵⁴ Rákóczi 1708-ban a szászságra kivetett adók behajtására vonatkozó rendelete alapján úgy tűnik, a fejedelem ekkor már nem számolt a hűtlennek tartott szászsággal, akikkel szemben kemény bánásmódot rendelt el, amennyiben azok megtagadnák az adófizetést.²⁵⁵

Az erdélyi szász városok egy részének helyzetét áttekintve²⁵⁶ felmerül a kérdés: milyen várospolitikai változásokkal kellett szembenéznie lakosságuknak a Rákóczi-szabadságharc alatt. Újabb kutatások szerint a felső-magyarországi városok esetében Rákóczi politikáját a háborús helyzetben a fiskális szemlélet jellemezte, amely nagy hasonlóságot mutatott I. Lipót abszolutista várospolitikájával. E politika tetten érhető volt a városokra háruló hadellátási és adóterhekben, az adórendszerben, a kocsmák és mészárszékek lefoglalásában, a katonaállítási és a szállítási kötelezettségben, a városi nemesek megadóztatásában, a nemes polgárság besorozásában és a tisztújítások befolyásolására tett kísérletben. A fejedelem a szabadságharc költségeinek jelentős részét a városokra terhelte, miközben tisztviselőiknek nem sok

²⁵² DÖRNER 1992; VÁRKONYI 1954, 61–62. Szászváros 1703. december és 1704. március közötti jelentéseit közzétette: DÖRNER 1991. Szászvárosra a 18. század első felében: DÖRNER 1983–1984.

²⁵³ R. VÁRKONYI 1984, 258–259.

²⁵⁴ *Erdélyi Consilium*, 14–15; BÁNLAKI 1941, 556.

²⁵⁵ „Mivel azok hozzánk és ez közönséges ügyhöz hidegebbeknek tapasztaltatnak s példásabban is hűségtelenkednek [...]” Idézi: TRÓCSÁNYI 1955, 178.

²⁵⁶ Kőhalom, Nagysink, Újegyház, Szerdahely és Szászsebes város és szék helyzetére külön feldolgozásokat nem találtunk.

beleszólást engedett a politikába, és a Gazdasági Tanácsban sem biztosított számukra képviselőket.²⁵⁷

Kétségtelen, hogy Rákóczi az elfoglalt erdélyi szász városokkal fennálló viszonyára is rányomta bélyegét a háború, ugyanakkor a fentiekben láthattuk, hogy egy-egy szász városi tisztségviselő képviselőt kapott a fejedelem erdélyi kormányzatában. Az erdélyi szász városok helyzetének vizsgálatát ugyanakkor korlátozza, hogy ezek folyamatosan legfeljebb szűk két évig álltak Rákóczi fennhatósága alatt. Ennek fényében e korszakra vonatkozó mélyrehatóbb várospolitikai vizsgálatokra a mindvégig császári uralom alatt maradt Szeben és Brassó ad lehetőséget.²⁵⁸

A szász városok mellett a vidék, különösképpen a főbb hadszíntereken fekvő falvak sorsa is igen hányatott volt a szabadságharc alatt. A lakosság részben önszántából, részben a császári vagy a kuruc hadvezetés felszólítására gyakran elhagyta lakhelyét, hogy ne legyen az ellenséges területként kezelt települések kifosztásának vagy felégetésének áldozata. 1705 februárjában például Forgách Simon, Rákóczi erdélyi főparancsnok pátensben szólította fel a szebenszéki falvakat, hogy költözzenek az Olt vagy a Küküllő túlsó partjára. Rabutin császári főparancsnok viszont ezzel ellentétes pátensében megtiltotta a falvak lakóinak elmozdulását, sőt, a felkelők uralma alatt álló Olton és a Küküllőn túli területek lakosságát Szebenszékre rendelte.²⁵⁹

A Szászföld lakosságának az aktuális hadi helyzet függvényében kellett szembenéznie egyik vagy másik fél pusztításával és kegyetlenségével. 1704 márciusában például a felkelők egy csoportja Berethalomra tört be, kirabolta az erődtemplomot, és az oltár elé menekülő Lucas Hermann szász püspököt megfosztotta ruházatától. A felkelők a szentségtartót eltörték, a község levéltárát feldúlták, a lakosságot kirabolták, ruháikat elvették.²⁶⁰ Hasonló élményekről számolt be Daniel Wolff szásznádasi lelkész, akinek szülőföldjét, a Segesvártól északra fekvő szász falvakat Pekry Lőrinc 1705. évi hadjárata során pusztították a felkelők. Wolff, aki 1708-ra datált krónikájának címében barokk szimbolikát alkalmazva a felkelőket az „Erdélyi Hydra” avagy „az országot rontó sokfejű lázadó kígyó”, a császárt a „Német Herkules” jelképezi, szűkebb pátriájában szerzett tapasztalatai alapján fölöttébb negatív képet őrzött meg a szabadságharcról: „*diese, gantz Ungarn und Siebenbürgen ins äußerste Verderben stürzende Rebellion, [...] dadurch so viel 1000 Menschen, die Ihnen so fest*

²⁵⁷ H. NÉMETH 2015. Köszönöm H. Németh Istvánnak, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.

²⁵⁸ A felkelők fennhatósága alá került szász városokat és székeket sújtó hadellátási és adóterhekre ld. *Erdélyi Consilium*, passim.

²⁵⁹ *Wesselényi*, I. 373–374.

²⁶⁰ NÄGLER 2004, 114; WAGNER 1998, 204. Vö. *Schriftsteller-Lexikon*, II. 126–128.

eingebildete Freyheit oder Libertät, im Tode mit großer Reue bekommen, viel mehrere aber nicht allein unter dem gemeinen Mann, sondern auch unter den Magnaten, ad imam paupertatem, und fast an den Bettel-Stab dadurch gerathen.”²⁶¹

A szász falvaknak azonban hasonlóképpen kellett számolniuk a császári katonaság pusztításával is. Korabeli értesülések szerint például Graven császári ezredes 1705 augusztusában bosszúhadjáratot vezetett Nagydisznódra, amiért a falu kényszerűségből élelmet adott a felkelőknek. A kegyetlen prédálás hatására Kisdisznód lakossága is elmenekült, és az ottani erődbe Rákóczi katonái költöztek. A császáriak, válaszul az ellenük irányított lövésekre, felégették a falut, amelyet Wesselényi István saját szemével látott Szebenből.²⁶²

A Szászföld háború alatti megpróbáltatásait különféle járványok tetézték: először Szebenben ütötte fel a fejét a pestis 1706-ban, majd 1708-ban himlőjárvány, 1710-ben ismét pestis pusztította a város lakosságát. Az 1709/1710. évi segesvári pestis következtében a város több mint 1000 családjából mindössze mintegy 200 maradt életben.²⁶³

²⁶¹ Wolff, *Hydra Transylvanica*, 28–29. A mű, valamint a kéziratban található illusztrációk ismertetését ld. SZIRTES 2008a; SZIRTES 2008b.

²⁶² Wesselényi, I. 507, 524; FABINI 1999, 486.

²⁶³ PHILIPPI 1979, 236.

III. A SZÁSZ UNIVERSITAS MŰKÖDÉSE A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A 17–18. század fordulóján a Szászföld önkormányzata már több mint két évszázados hagyományra tekintett vissza. A 12. századtól kezdve több szakaszban Erdélybe települt németek első közös gyűlésére már 1473-ban sor került. A történetírás a Szász Universitas (Universitas Saxonum) létrejöttét 1486-hoz köti, amikor I. Mátyás (1458–1490) valamennyi szászlakta erdélyi területre kiterjesztette az Andreanum hatáskörét. A Szász Universitas legnagyobb területi egysége, a Szebeni Provincia II. András (1205–1235) 1224. évi kiváltságlevelé által a szász autonómia legrégebbi területét képezte. Részei Szebenszék és a hozzá tartozó ún. Hét Szék: Szászváros/Broos, Szászsebes/Mühlbach, Szerdahely/Reußmarkt (az ún. az alsó székek), Újegyház/Leschkirch, Nagysink/Großschenk, Segesvár/Schäßburg, Kőhalom/Reps (az ún. felső székek). A kiváltságolt terület 1318-ban az ún. Két Székkel (Medgyes és Selyk) – az 1553. évi összevonás után Medgyesszék – , 1366-ban Beszterce vidékével (Nösnerland/Bistritzer Distrikt), 1422-ben pedig a Barcasággal (Burzenland/Kronstädter Distrikt) bővült. A 11 szász körzet nem alkotott teljes földrajzi egységet. Szeben és a Hét Szék viszonylag összefüggő területétől a Barcaság keletebbre, Beszterce vidéke északabbra volt található. Az egyes székek és vidékek területét különféle nemesi birtokok (Szebennél a Héttírák, Brassónál a Hétfalu, Besztercénél Radna vidéke) növelték. Az erdélyi szászság mintegy negyedrésze azonban e körzeteken kívül, vármegyei területen (elsősorban Felső-Fehér, Küküllő, Torda, Kolozs) élt.²⁶⁴

Az egyes szász székeken és vidékeken belüli igazgatás különféle változatokban követhető nyomon. A körzet főhivatalnokai Szeben, Medgyes és Segesvár esetében a polgármester, Brassó és Beszterce esetében a város- vagy főbíró volt, a többi szék – Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Újegyház, Nagysink és Kőhalom – élén a királybíró állt. A szabad királyi város székhellyel rendelkező körzetek (Szeben, Brassó, Segesvár, Medgyes, Szászsebes, Beszterce), valamint Szászváros igazgatását a 6–10 főből álló magisztrátus (szenátus) intézte. Tagjai, a szenátorok a város vagy a szék, illetve vidék irányításában különféle feladatkört kaptak. A magisztrátus munkáját egészítette ki a külső tanács (Kommunität/Hundertschaft/Hundertmannschaft)²⁶⁵, amely városonként eltérő (50, 60, 70, 80, 90 vagy 100 fő) létszámú volt és amelynek élén a szószóló (Orator) állt. A külső tanács feladata volt a városi igazgatás és vagyon ellenőrzése, panaszok intézése, követek választása a Szász Nemzeti Egyetem

²⁶⁴ MÜLLER 1928, 16; NUSSBÄCHER 1981; KUTSCHERA 1985, 39, 46–47.

²⁶⁵ A Külső Tanács további megnevezései egyes magyar, ill. elmagyarosodott városokban Választott vagy Nagytanács, másutt Alba/Electa Communitas volt; tagjait centumvireknek nevezték.

gyűléseire és az országgyűlésekre, valamint számukra instrukció készítése. A mezővárosok igazgatásának élén a bíró és a (város)gazda (Hann), a falvakban a bíró (Hann) és legalább négy esküdt állt. Munkájukat a parasztság által választott testület (Altschaft) egészítette ki, amelynek élén a szóvivő (Wortmann) állt és amely főként a község vagyonát kezelte. Az egyes szász székek és kerületek évente kétszer külön gyűlést tartottak.²⁶⁶

A Szászföld önkormányzatának legfelsőbb szintjén a Szász Universitas állt. Az Universitas Saxonum (Nationsuniversität/Szász Nemzeti Egyetem) fogalma több jelentést hordozott: magában foglalta egyrészt a privilegizált szász nemzet összességét, másrészt rendszeres gyűlésüket („National-Conflux/-Universität”, „General-Congregation”); ezen felül azonban jelenthette a szász nemzet képviselőiben „delegált Universitasként” eljáró Szebeni Magisztrátust is.²⁶⁷ A Szász Universitas mint testület felelt a királyföldi igazgatásért, igazságszolgáltatásért; politikai kérdésekben a szász nemzet nevében foglalt állást.²⁶⁸ Hatásköre a reformációt követően a rendi élet minden belső ügyére kiterjedt.²⁶⁹

Az Universitas foglalkozott egyrészt az egyes szász székek és kerületek ügyeivel. Szükség esetén szabályozta a főhivatalnoki pozíciók betöltésének módját; rendelkezéseket hozott a szász hivatalnokok szolgálatával és fizetésével kapcsolatban; esetenként szabályozta a szász székek és vidékek székhelyei és mezővárosai közti viszonyt. Az Universitas hagyta jóvá az egyes székek és vidékek által hozott szabályrendeleteket (statútumokat), gondoskodott a szász kerületek védelméről és az Universitas gyűlésén hozott rendelkezések végrehajtásáról.²⁷⁰

A Szász Nemzeti Egyetem az erdélyi szász egyház (Geistliche Universität) védelmezőjeként az egyházi ügyekre – többek között a püspökség betöltésére, az evangélikus lelkészek, prédikátorok, tanárok és diákok ügyeire – is befolyással volt. Az Universitas rendelkezett a céhalapítás jogával, foglalkozott a szász céhek szabályozásával, a céhek által hozott statútumok jóváhagyásával, lehetőség szerint árszabályozással, valamint súlyok és mértékek egységesítésével. Az Universitas mindezek mellett fellebbezési fórumként, valamint bizonyos esetekben első fokú bírósággként is működött. A Szász Nemzeti Egyetem által tárgyalt pereket közvetlenül a királyhoz, illetve a fejedelemhez fellebbezték.²⁷¹

Az Universitas hagyta jóvá a szászságra kivetett adókat és háborús terheket, szervezte meg az adóalap meghatározásához szükséges szászföldi összeírásokat, és szabta meg az adók

²⁶⁶ KUTSCHERA, 46–50. A székek és vidékek önkormányzatáról részletesen ld. MÜLLER 1985.

²⁶⁷ KESSLER 1990, 4; NUSSBÄCHER 1981, 16.

²⁶⁸ BINDER 1990, 45.

²⁶⁹ DAUGSCH 1990, 203.

²⁷⁰ MÜLLER 1928, 72–86.

²⁷¹ MÜLLER 1928, 86–111, 113–119, 129–132.

Szászföldön belüli felosztását. A Szász Nemzeti Egyetem ugyanakkor országos ügyekkel is foglalkozott. Előkészítette az adók és háborús terhek országgyűlésen történő megszavazását, állást foglalt politikai ügyekben, és az országgyűléseken a három nemzet egyikeként szavazati joggal rendelkezett.²⁷² Az Universitas tehát képviselőtestületként és politikai testületként is működött, amely kifelé a szászság érdekeit képviselte és az országgyűlésekre követeket küldött.²⁷³

A Szász Universitas évente legalább egyszer, Katalin nap táján (november 25.), rendszerint Szebenben gyűlésezett, miután a szebeni polgármester meghívót küldött az egyes szász körzeteknek. A Szebenben megrendezett ún. rendes gyűlésekre általában a régi városházán került sor, a Szebeni Magisztrátus és az egyes székek és vidékek követségének részvételével.²⁷⁴ Utóbbiak rendszerint az adott szék vagy vidék főhivatalnokából és a magisztrátus vagy a székhivatal által delegált további egy-két főből álltak. A székek és városok Szebenben saját házzal (ún. Herrenhof) rendelkeztek, ahol a gyűlések idején követeik megszállhattak. A Szász Universitas szóvivője a segesvári követ volt, aki a többi szász szék és vidék érdekeit képviselte Szebennel szemben, szükség esetén felelősségre vonva a szebeni duumvireket, azaz a polgármestert és a királybíró.²⁷⁵

A visszafoglaló háborúkkal kezdődő átmeneti, váratlan fordulatokkal telített időszak politikatörténete a szászság legfőbb intézményére is hatással volt. A disszertációban vizsgált mintegy két évtized (1690–1711) a Szász Universitas működését általában vagy akár részleteiben bemutató szakirodalomban igencsak háttérbe szorul, és a kérdéskörre vonatkozó alapvető forrás, a Szász Universitas e korszakra vonatkozó jegyzőkönyveinek alaposabb vizsgálatára vagy hagyományos értelemben vett kiadására²⁷⁶ sem került sor – néhány kisebb forrásközléstől eltekintve.²⁷⁷ Szükségesnek tartom ezért bemutatni azt, hogyan működött a

²⁷² MÜLLER, 1928, 119–128, 133–138.

²⁷³ DAUGSCH 1990, 203.

²⁷⁴ A régi városházát, Thomas Altemberger egykori polgármester házát 1545-ben vásárolta meg a tanács. Ettől kezdve mintegy 400 évig, 1948-ig adott otthont e ház a tanács és a Szász Universitas gyűléseinek. FABINI 2003, 67. Az egykori tanácsterem a várostörténeti kiállítás részeként ma is megtekinthető. – Járvány vagy országgyűlések idején a gyűlés helyszíne más város is lehetett. A gyűlések részvételét 1549-től kezdve szabályozták. RÜSZ-FOGARASI 2013, 51–52.

²⁷⁵ MÜLLER 1928, 46, 62–63; TEUTSCH 1899, 300–302; SCHULER VON LIBLOY 1867, 457; GÜNDISCH, 108–109.

²⁷⁶ Szeben városnak és az Universitasnak az 1391–1705 között keletkezett jegyzőkönyveit Thomas Şindilariu, Käthe Hienz és Bernhard Heigl kutatta fel és tette közzé DVD-kiadványban. A jegyzőkönyvekről készült fotókat tartalmazó DVD-hez tartozó kötet egy kevésbé használható, 1800 körül készült mutatót is tartalmaz. *Hermannstadt und Siebenbürgen 2007*.

²⁷⁷ Georg Eduard Müller rendkívül adatgazdag, alpműnek tekinthető alkotmány- és kormányzattörténeti munkájában a kora újkorra felhozott példák között alig találunk adatot a 17. század második, illetve a 18. század első feléből, nem említve 17–18. század fordulóját. A történetírás Müller munkásságában a szerző túl sematikus megközelítési módját nehezményezte, valamint hiányolta azt is, hogy kevésbé vette figyelembe azokat a politikai fordulatokat, amelyek a Szász Nemzeti Egyetem intézményére hatást gyakoroltak. MÜLLER 1928. Vö. ŞINDILARIU 2007, 14–15; GÜNDISCH 1985b, V–XXII. – A Szász Universitas létrejöttének 500. évfordulója

Szász Universitas mint képviselőtestület és milyen politikai szerepet töltött be a 17–18. század fordulójának változékony, gyakran háború sújtotta politikai helyzetében. A rendelkezésre álló alapvető források bemutatását követően jellemző példákon keresztül bemutatom a korszak Universitas-gyűléseinek általános jellemzőit (gyakoriság, időtartam, helyszín, résztvevők),²⁷⁸ a gyűlések menetét és a tárgyalta ügyek jellegét. Ennek során a gyakran előforduló peres, céhes és egyéb belső ügyek helyett elsősorban arra koncentrálok, hogy a vizsgált korszakban a rendes vagy rendkívüli gyűléseken milyen közös, a szászság egészét érintő vagy országos politikai ügyek kerültek terítékre.²⁷⁹ Végül arra keresem a választ, hogy milyen szerepet játszott az Universitas ügyvitelében e korszakban a Szebeni Magisztrátus és a szebeni „duumvirek”, azaz a királybíró és a polgármester.

A Szász Universitas mint intézmény 1690–1711 közötti működését bemutató legalapvetőbb forráscsoportot az Universitas e korszakban keletkezett jegyzőkönyvei, valamint – tekintettel Szeben város és az Universitas ügyvitelének összefonódására – Szeben város jegyzőkönyvei alkotják. E sajátos összekapcsolódást tükrözi, hogy több Universitas-ülésjegyzőkönyv a városi jegyzőkönyvbe, a magisztrátusi ülések között került lejegyzésre. A városi jegyzőkönyvek ugyanakkor Szebennek az Universitasban betöltött különleges szerepének a vizsgálatára is lehetőséget adnak.²⁸⁰

A kutatást megnehezítette, hogy az 1706–1711 közötti időszakra az Universitas jegyzőkönyveinek sorozatában nem maradt fenn kötet.²⁸¹ Ugyanakkor az egykori Szász Nemzeti Levéltár különféle fondjaiban elszórva több kiadatlan ülésjegyzőkönyvre vagy azt helyettesítő, illetve kiegészítő iratra (ülésjegyzőkönyv-fogalmazvány, az ülésről készített

alkalmából megjelent tanulmánykötet értékes, ám elsősorban összegző jellegű írásokat tartalmaz a kora újkorra vonatkozóan is. Vö. Gruppenautonomie 1990. – Friedrich Schuler von Libloy jogtörténeti munkájában a Szász Universitasnak is szentel egy fejezetet, amelyben ismerteti többek között az Universitas 1698. május 15-i, a szebeni főtisztekre vonatkozó nyilatkozatát, valamint közli az 1699. november 8-i, a perek fellebbezését szabályozó határozatokat. SCHULER VON LIBLOY 1867, 450–470, SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 208–209. – Gustav Seiwert forráskiadványában részleteket közölt az Universitas 1694. januárjában kezdődő gyűlésének jegyzőkönyvéből (január 15., január 27.), valamint publikálta az Universitas 1698. február 13–14-i, a nagysinkai tisztújításra vonatkozó határozatait. *Akten und Daten*, 126, 127, 128. forrás. – Szélesebb politikátörténeti keretbe foglalva – ám a fennmaradt jegyzőkönyveket mellőzve, egyéb források alapján – ismertette Ferdinand von Zieglauer az Universitas 1701. áprilisi gyűlését, Johannes Höchsmann pedig több, 1704–1705 közötti, rendhagyó gyűlést, elsősorban segesvári források alapján. ZIEGLAUER 1869, 196–208; HÖCHSMANN 1877.

²⁷⁸ Ld. az 1–3. sz. mellékleteket.

²⁷⁹ A Szász Universitas mint bírói fórum, valamint a szász egyház (Geistliche Universität) működésével a disszertációban nem foglalkozom. E témákra összefoglalóan ld.: TONTSCH 1990; RÜSZ-FOGARASI 2013; BINDER 1990; MÜLLER 1928.

²⁸⁰ A korszakra vonatkozó kötetek egy része digitális kiadványban (*Hermannstadt und Siebenbürgen 2007*) is hozzáférhető: SNU Prot. 1694–1705; HR Prot. 1636–1692; HR Prot. 1690–1697; HR Prot. 1698–1705. A nagyszebeni levéltárban található, a korszakra vonatkozó további városi jegyzőkönyvek: HR Prot. 1704–1709; HR Prot. 1711–1716. A kutatást részben megkönnyítette Szeben város 1521–1700 közötti jegyzőkönyveinek kiadott regesztája: *Inventarul protoalelor primăriei Sibiu* 1958.

²⁸¹ Vö. ZIMMERMANN 1901, 147–148. Ezt magyarázhatja a Rákóczi-szabadságharc miatt fennálló rendkívüli helyzet.

jegyzet, előterjesztés, az ülés határozatainak kivonata) akadtam a hiányzó korszakból, sőt, olyan, a korábbi, 1690–1705 közötti évekre vonatkozó példányok is előkerültek, amelyek az ismert jegyzőkönyv-kötetekben nem voltak megtalálhatók. Továbbá néhány, a korszakban íródott országgyűlési napló egyben az ugyanott és ugyanakkor tartott Universitas-gyűlésről is tudósít.²⁸² Emellett néhány Universitas-gyűlésre vonatkozó naplószerű feljegyzést az ismert brassói elbeszélő forrás-kiadványban is találtunk.²⁸³

A jegyzőkönyvek felkutatása mellett kontrollforrásként használtuk a Szász Universitas számadásait, amelyek az Universitas gyűlését meghirdető körlevelek kibocsátására vonatkozó rövid bejegyzéseket tartalmaznak, a gyűlés kezdetének és a körlevél költségének feltüntetésével.²⁸⁴ E bejegyzésekből csupán a gyűlés tényére következtethetünk, és nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az 1690–1711 közötti időszakból az 1696., 1697., 1704. és 1705. évekre e sorozatban nem található Universitas-számadás.

E forráscsoportokat összevetve megállapítható, hogy azok inkább kiegészítik, mint fedik egymást. A korszakra összesen 27 gyűlésre találtunk adatot (ld. 1. sz. melléklet). Ebből 20 gyűlésre találtunk jegyzőkönyvet, illetve kapcsolódó forrást, további 7 gyűlésre pedig csupán számadás-bejegyzést. Mindössze 4 gyűlésről maradt fenn jegyzőkönyv és számadáskönyv-bejegyzés is. A beazonosított gyűlések és vonatkozó forrásaik listája (ld. 2. sz. melléklet) a további kutatások során minden bizonnyal bővülni fog.

III. 1. A gyűlések jellemzői

Kutatásaim során az 1690–1711 közötti korszakból az Universitasnak összesen 18 olyan gyűlésére találtam forrást, amelyeken a szászság közös önkormányzati és politikai ügyekkel (is) foglalkozott.²⁸⁵ A *gyűlések gyakorisága* az előkerült források alapján változó. A forrással alátámasztott években (1690, 1692, 1694, 1695, 1698–1703, 1706, 1710, 1711) általában egy-kettő, ritkábban három, 1699-ben 4 gyűlésre került sor.²⁸⁶ A fennmaradt források alapján a

²⁸² Az említett jegyzőkönyvek és egyéb vonatkozó iratok a Szebeni Magisztrátus iratai, valamint a szebeni országgyűlési irományok közül kerültek elő. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin.; SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei. Utóbbi sorozatba több olyan irat – közöttük jegyzőkönyv is – került, amely eredetileg a Szász Nemzeti Levéltár egykori oklevélsorozatának (SJAN Sibiu, Col. med.) részét képezte.

²⁸³ Aus den Landtagsdiarien Simon Scheipners und anderer 1692 bis 1717. In: *Quellen Brassó*, VII. 589–614. A korszakra: 589–608.

²⁸⁴ A korszakra vonatkozó, fűzet formátumú Universitas-számadások a polgármesteri számadások között lelhetők fel: SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 343. (1690–1691); Nr. 345. (1692); Nr. 355. és Nr. 370. (1693); Nr. 380. (1694), Nr. 388. (1694. december–1695), Nr. 405. (1698–1699), Nr. 409. (1699. április–december), Nr. 410. (1699. december–1701. április); Nr. 429–431. (1702); Nr. 432. (1702. november–1703); Nr. 447–448. (1706–1711).

²⁸⁵ Az 1705. januári, valamint február 20-i gyűléseken kizárólag egy-egy perrel kapcsolatban intézkedtek.

²⁸⁶ Az 1705. december 28.–1706. március 3. közötti segesvári gyűlést az 1706. évhez soroltam.

gyűlések többnyire télen, novemberben, decemberben vagy januárban kezdődtek (16 alkalommal) – ezeket tekinthetjük az évi Katalin-napi (november 25.) gyűléseknek. Ritkábban került sor tavaszi vagy őszi gyűlésre; nyári ülésre pedig mindössze két adattal rendelkezünk. A gyűlések *időtartama* néhány naptól két hónapig is terjedhetett. *Helyszínük* általában Szeben – rendszerint a városháza, néhány alkalommal pedig a királybíró háza²⁸⁷ –, esetenként az országgyűlés helyszíne (Gyulafehérvár, Segesvár, Medgyes), 1710–1711-ben pedig további három alkalommal Medgyes volt. A *részvevők* katalógusának fennmaradása a jegyzőkönyvekben esetleges (ld. 3. sz. melléklet). A szebeni királybíró (egyben szász ispán), a polgármester és a székbíró – a szebeni főtisztek –, valamint a Szebeni Szenátus mellett a többi szász szék és vidék általában két-két képviselőt delegált.²⁸⁸ Ezek között nem minden esetben volt jelen a legelőkelőbb tisztviselő. Ezért az 1699. november 8-án kezdődő Katalin napi gyűlésen elrendelte az Universitas, hogy ezeken a legfőbb tisztviselők – akik fizetést kapnak – személyesen jelenjenek meg, és ne tanácsstagot küldjenek maguk helyett.²⁸⁹

A bevezetőben szó esett arról, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatti háborús helyzet az Universitason belül törést eredményezett. Ez ahhoz vezetett, hogy a felkelők fennhatósága alá került szász körzetek több alkalommal Universitas-részgyűlést tartottak Szeben részvétele nélkül, miközben az 1703. novemberi országgyűlésre küldött szász követeknek – amint arról egy 1705. évi jegyzőkönyv-bejegyzés is megemlékezik – Rabutin és a Gubernium parancsára Szebenben kellett maradniuk. Ettől kezdve szükség esetén az Universitas Szebenbe szorult tagjai tanácskoztak a közös ügyekről. Ezekről a gyűlésekről csak néhány, 1705. évi bejegyzés maradt fenn. 1705 januárjában például Brassó egy hűtlenségi per ügyében fordult az Universitashoz, amelynek hatására sor került az Universitas *jelenlévő* tisztjeinek és követeinek összehívására. A levél felolvasása után a gyűlés résztvevői az Universitas *nevében* válaszoltak. 1705. június 17-én a szebeni tanácsülési jegyzőkönyv az Universitas követeinek távozását említi, a résztvevők felsorolása nélkül.²⁹⁰

A következőkben térjünk ki arra, *hogyan zajlottak* a gyűlések a vizsgált korszakban. A hagyományos körülmények között megrendezett Universitas-gyűlések nyitó ceremóniájáról

²⁸⁷ A jegyzőkönyvek a gyűlés helyszínét többféleképpen említik: „in rostris” (1690. január), „in rostris publicis” (1698. január, 1701. április), „in publica civitatis Cibiniensis curia” (1702. december), „auff dem Raths-Hause” (1711. június). Az 1694. január 14-én és november 30-án kezdődő gyűlésekre Valentin Franck von Franckenstein szász ispán és szebeni királybíró házában került sor annak betegsége miatt. HR Prot. 1690–1697, p. 6; SNU Prot. 1694–1705, p. 135, 259; HR Prot. 1711–1716, fol. 5.

²⁸⁸ A fennmaradt katalógusok az Universitas gyűlésein bevett ülésrendet tükrözik: Szeben, Segesvár, Brassó, Medgyes, Beszterce, Szászsebes, Nagysink, Kóhalom, Szerdahely, Újgyház, Szászváros. Vö. TEUTSCH 1899, 302. (Kóhalom és Szerdahely sorrendje néhol felcserélődött.)

²⁸⁹ SNU Prot. 1694–1705, p. 234–235.

²⁹⁰ SNU Prot. 1694–1705, p. 389, 391; HR Prot. 1704–1709, fol. 25.

nem rendelkezünk információval, de azt néhány bejegyzés alapján feltételezhetjük, hogy rendszerint fohással kezdődtek.²⁹¹ Ezt követően a gyűlés elnöke – a szebeni polgármester vagy a szász ispán – előterjesztette a megtárgyalandó témákat. Gyakran került sor egy-egy jelentősebb uralkodói leirat vagy országos kormány szerv által kiadott rendelet, illetve a szászságnak írt levél felolvasására és megvitatására.²⁹² Az üléseken az országos és központi kormány szerveknek írandó felterjesztésekkel is foglalkoztak, amelyek elkészítésére esetenként bizottságot jelöltek ki.²⁹³

A szász követek az ülések alkalmával szükség esetén személyesen is tárgyaltak valamely központi kormány szerv képviselőivel. Ez esetenként – amennyiben a keresett személy nem az ülés helyszínén tartózkodott – azt jelentette, hogy az Universitas által kijelölt néhány fős küldöttségnek kisebb-nagyobb utat kellett megtennie.

Az 1699. november 8-án kezdődő szebeni Katalin napi gyűlésen a követek úgy határoztak, hogy Peter Weber szebeni székbíró, Georg Schuler segesvári polgármestert, Georg Evae kőhalmi királybíró és Körtvélyesi Jánost, a szász nemzet expeditorát (kiadóját) Marosvásárhelyre küldi az ott ülésező Guberniumhoz, hogy a szász ispán megerősítése, az Erdélyi Udvari Kancellária szász képviselete és más jelentős ügyekben tolmácsolják a szászok kérelmeit.²⁹⁴ Az 1702. december 1-én kezdődő szebeni gyűlés december 10–13. között a Gubernium Szebenben tartózkodása miatt szünetelt. 13-án a szász ispán, a szebeni polgármester, a beszercei bíró és a szászvárosi királybíró személyesen tett látogatást a gubernátornál, hogy átnyújtsa a szászok felterjesztését.²⁹⁵

Az 1710. októberi medgyesi gyűlés résztvevői arról határoztak, hogy a következő gyűlést az erdélyi Deputáció novemberre tervezett medgyesi ülészakával egy időben tartják majd. Az 1710. novemberi gyűlésen összeírták a háború, a természeti csapások és a pestis miatti panaszait, majd az elkészült felterjesztést Andreas Göckell szebeni szenátor és Georgius

²⁹¹ 1690. jan. 14. HR Prot. 1690–1697. p. 6., 1694. nov. SNU Prot. 1694–1705, p. 65., 1711. jan. 19. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1711/11. fol. 1.

²⁹² Az 1694. november 30-án kezdődő gyűlésen (Donat Johann Graf Heißler von) Heitersheim levelét olvasták fel, amelyben a főhadbiztos megdicsérte a szászságot az uralkodónak tett hű szolgálataiért és ennek folytatására buzdította. 1698 januárjában ismertették az új császári regulamentumot, 1702 decemberében egy guberniumi határozatot; 1701. áprilisban Johann Hossmannak, az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosának és Kollonich Lipót esztergomi érseknek az Universitashoz írt leveleit. SNU Prot. 1694–1705, p. 66, 136; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 5; Uo. 1701/17. fol. 20, 23.

²⁹³ Az 1702. decemberi gyűlésen sor került például „az uralkodó által az erdélyi katolikusoknak kiadott öt pont” (azaz az 1699. szeptember 5-i, ún. katolikus pótdiploma) megtárgyalására. A comes szükségesnek tartotta egy ezzel kapcsolatos, az uralkodónak benyújtandó memororiálé elkészítését, amellyel az összegyűlt követek Johannes Klein beszercei bíró, a kőhalmi polgármestert, Georgius Reußner szebeni szenátort és Andreas Teutsch szebeni íródeákot (ammanuensis) bízták meg. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 6.

²⁹⁴ SNU Prot. 1694–1705, p. 221.

²⁹⁵ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 1–16.

Czakó brassói szenátor személyesen nyújtotta át a Deputációnak.²⁹⁶ Az 1711. januári medgyesi gyűlés résztvevői úgy határoztak, hogy követeket küldenek a Deputációhoz a szászságra kivetett adó és annak önkényes felosztása miatti tiltakozásuk kinyilvánítására. E feladatra Scheibner brassói szenátort, a medgyesi székbíró, Bedaeus besztercei szenátort és Lang kőhalmi polgármestert nevezték ki.²⁹⁷

Az 1711. júniusi szebeni ülés alkalmával a szász ispán, a segesvári székbíró és a besztercei bíró a főparancsnoknál tett látogatást, hogy segítséget kérjen a szászság felhalmozódott adóssága ügyében.²⁹⁸ Gazdasági ügyekben az Udvari Kamara erdélyi képviselőjével is kapcsolatba lépett az Universitas. Az 1694. december 4-i ülésen személyesen megjelenő Paul Karl Komornik von Kleinburg udvari kamarai tanácsossal a szász nemzet szorult helyzetéről és annak orvoslásáról tárgyaltak. Az 1701. áprilisi szebeni gyűlés alkalmával az Universitas a kincstári tizedek haszonbérleti szerződésének meghosszabbítása ügyében követséget küldött Gyulafehérvárra a Kamarai Bizottsághoz, miután a követeket instrukcióval látta el.²⁹⁹

III. 2. A gyűlések tárgya

Az Universitas gyűléseinek tematikája igen sokszínű a vizsgált korszakban is. A szászság egészét érintő politikai és gazdasági kérdések, egyházi és céhes ügyek vagy egy-egy szász törvényhatóság felterjesztésének tárgyalása mellett általában törvénykezésre is sor került.

A Szász Nemzeti Egyetem gyűlésein több esetben fontos napirendi pont volt a következő országgyűlés. Az 1694. november 30-án kezdődő gyűlés például részben a közeli marosvásárhelyi országgyűlést készítette elő (ld. 4. sz. melléklet). A gyűlésen a comes felhozta többek között a portaszámok felosztásának kérdését. A szászság súlyos helyzetére hivatkozva felszólította a követeket, hogy gyűjtsék össze az elintézendő politikai és gazdasági ügyeket, a közeledő országgyűlésre való tekintettel pedig gondolkozzanak el a benyújtandó posztulátumokon. Továbbította a Gubernium parancsát, amely szerint mindenki, aki nyugtával rendelkezik, hozza el az országgyűlésre. Úgy tűnik, a gyűlés érdemi része az országgyűlés kezdete előtt, december 10-én véget ért; ezt követően már csak a polgármester

²⁹⁶ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1710/5. fol. 1–7.

²⁹⁷ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1711/11. fol. 1–11.

²⁹⁸ HR Prot. 1711–1716, fol. 5–8.

²⁹⁹ SNU Prot. 1694–1705, p. 69; SNU Prot. 1694–1705, p. 266; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1701/17. fol. 26–27.

számadására került sor december 23–24-én.³⁰⁰ Az 1701. decemberi gyűlésen felolvasták az 1702. januárra meghirdetett országgyűlésre készített posztulátumokat.³⁰¹

Sor kerülhetett olyan országos jelentőségű problémák megtárgyalására is, amelyek a legutóbbi országgyűlés során merültek fel. Például 1701 áprilisában a követek tiltakozásukat fejezték ki a Bethlen Miklós vezetésével Bécsbe küldendő erdélyi követség ügyében; 1702 decemberében pedig elhatárolódtak az erdélyiek nevében Bethlen László által Bécsben benyújtott tervezettől.³⁰²

Rendszeresen tárgyalták az Universitas ülésein a szászságra kivetett adóval kapcsolatban felmerülő kérdéseket. Foglalkoztak a portaszámok kiigazításával, a tűzvész sújtotta települések (combusták) számbavételével és az adó Szászföldön belüli felosztásával (subrepartitio), s az ezekről készült kimutatásokat gyakran jegyzőkönyvbe vezették.³⁰³ A háború és pestis sújtotta Szászföld adókéességének felmérése érdekében 1710 októberében és 1711 júniusában összeírás készítését hagyták jóvá.³⁰⁴ A szászság egyre elviselhetlenebb mértékű eladósodására való tekintettel 1702 decemberében a comes a legújabb adósságösszeírások kiegészítését és javítását kezdeményezte, hangsúlyozva, hogy ez az egyetlen érv, amelyet „ellenfelek” – azaz a másik két rendi nemzet – elfogadnak. 1711 júniusában, a Rákóczi-szabadságharcot követően ismét aktuálissá vált a téma; 1711. szeptemberben már az elkészült összeírást tanulmányozva keresték a megoldást.³⁰⁵

Az Universitas gyűlésein foglalkoztak továbbá az országban állomásozó katonasággal kapcsolatos feladatokkal: 1699 decemberében például meghatározták a katonaság elleni panasz esetén követendő eljárásmodot. A katonai végrehajtások (executio) enyhítésére abban segédkező szász katonák kiállításáról döntöttek, valamint arról, hogy a téli hadellátás biztosítására már augusztustól kezdve készpénz- és terményalapot kell létrehozni, a termények beszolgáltatása során pedig az egy székhez tartozó szász községeknek lehetőségeikhez mérten segíteniük kell egymást.³⁰⁶ A közös gazdasági jellegű ügyek között gyakran szerepelt a kincstári tizedek bérletével kapcsolatos ügyintézés és tanácskozás.³⁰⁷

³⁰⁰ SNU Prot. 1694–1705, p. 63–94.

³⁰¹ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1701/17. fol. 6.

³⁰² SNU Prot. 1694–1705, p. 268–272; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 3–11.

³⁰³ Pl. 1698. január: SNU Prot. 1694–1705, p. 139–145; 1699. május: SNU Prot. 1694–1705, p. 197; 1701. április: SNU Prot. 1694–1705, p. 262–265; 1710. október: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1710/5. fol. 1–3.

³⁰⁴ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1710/5. fol. 1–3; HR Prot. 1711–1716, fol. 6–7.

³⁰⁵ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 3–4.; HR Prot. 1711–1716, fol. 5–8.; Mag. Acte admin., 1711/11. fol. 14–16.

³⁰⁶ SNU Prot. 1694–1705, p. 228–232.

³⁰⁷ 1702. december: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 1–16; 1703. december: SNU Prot. 1694–1705, p. 373–375.

Mindezekon kívül sor kerülhetett a szászság egészét érintő különféle egyéb ügyek tárgyalására is. Szász János szász ispán 1703. decemberi kivégzését követően fontos tanácskozásra került sor, amelynek során többek között azt vette számba a szászság, hogy az egykori királybíró javainak elkobzása milyen veszélyt jelent az Universitasra nézve.³⁰⁸ 1711 júniusában foglalkoztak a Deputációban megüresedett evangélikus hely betöltésének kérdésével, határozatot hoztak a szász statútumok kommentárjának kiadásáról és a szabad királyi városok és székek számára magyar ügyvéd felvételéről.³⁰⁹

A vizsgált korszakban is tükröződik a Szász Universitas befolyása egyházi ügyekre. 1703 decemberében például a szebeni polgármester ismertette az egyházi rend panaszát; 1710 októberében – a pestis idején – felolvasták a szász püspök bűnbánatra felszólító írását és ezzel kapcsolatos határozatot hoztak.³¹⁰ Hasonlóképp foglalkozott az Universitas az egyes székek felterjesztéseivel és céhes ügyekkel. 1698 februárjában például az újegyháziak és szerdahelyiek intéztek folyamodványt az Universitashoz tisztviselőik tehermentesítése ügyében. 1699 novemberében a szászvárosszéki Perkász falu kért engedélyt egy földterület bérbeadására, amelynek kapcsán felmerült az idegenek szászföldi földszerzésének és a Szászföld integritásának kérdése.³¹¹

III. 3. A gyűlések típusai

Georg Müller munkájában megkülönbözteti a rendes, azaz Katalin napi (november 25.), esetleg Szent György napi (április 24.) gyűléseket a rendkívüliektől. Utóbbiakra sor kerülhetett az országgyűléssel egy időben Szebenben, illetve az országgyűlés alatt az országgyűlés színhelyén, de az országgyűléstől függetlenül is, a szebeni polgármester kezdeményezésére. Ezen kívül a 18. században felsőbb hatóságok (az erdélyi főparancsnok vagy a Gubernium) is kezdeményezhettek az országgyűléstől független Universitas-gyűlést közvetett vagy közvetlen úton; időnként pedig külső hatóság kezdeményezése nélkül, egy-egy belső önkormányzati ügy elintézése végett gyűlt össze a szászság.³¹²

A vizsgált korszakban a gyűlések időpontja változó, és nem mindig köthető Katalin vagy Szent György naphoz.³¹³ A gyűlések jellegét tekintve kérdésfeltevésünkhöz igazodva

³⁰⁸ SNU Prot. 1694–1705, p. 363–364.

³⁰⁹ HR Prot. 1711–1716, fol. 5–6.

³¹⁰ SNU Prot. 1694–1705, p. 375; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1710/5. fol. 1–3.

³¹¹ SNU Prot. 1694–1705, p. 153, 226–228.

³¹² MÜLLER 1928, 21–28.

³¹³ A jegyzőkönyvekben csak néhány esetben találtunk hivatkozást Katalin napra: 1694. november 30.–december 24.; 1701. december 15–31.; 1702. december 1–18., valamint egy megkezdett jegyzőkönyv, amely szerint 1696. december 22-én a szebeni főtisztek és a szenátus részvételével került sor Katalin napi gyűlésre.

elsősorban azt tekintjük meghatározónak, hogy az országgyűléstől függetlenül vagy azzal egy időben – esetleg arra készülve – került-e rájuk sor.

A felkutatott jegyzőkönyvek nagy része az országgyűléstől függetlenül zajló gyűléseket rögzíti. Ezeken – részben az aktuális politikai helyzettől függően – különböző súllyal kerültek elő a közös politikai vagy egyéb ügyek. Az 1694. január 14-én kezdődő gyűlésen például elsősorban pereket és céhes ügyeket tárgyaltak, többnyire párhuzamosan. Végül sor került Christian Reichart szebeni polgármester (és egyben a Szebeni Provincia polgármestere, consul provincialis) éves számadására az Universitas, valamint a Hét Szék bevételeiről és kiadásairól. Az 1699. november 8-án kezdődő Katalin napi, valamint az 1702. december 1-én kezdődő gyűléseken az Universitas túlnyomórészt az egész szászságot érintő politikai ügyeket tárgyalt.³¹⁴

A szász követek az országgyűléssel egy időben, az országgyűlés helyszínén is gyűléseztek (ld. 4. sz. melléklet).³¹⁵ Ilyesfajta, szász nemzeti gyűlésnek nevezett tanácskozásra került sor például az 1701 januárjában kezdődő, a szászság és a másik két nemzet közötti heves vitával terhelt gyulafehérvári országgyűlés alatt. A szász követek gyulafehérvári gyűlésére szolgáló épület (ún. Nationalhaus, ill. szebeni „Herrenhof”) bevett hely lehetett. Amikor ugyanis a gubernátor felszólította az Universitást, hogy márciusban benyújtott deklarációját más helyszínen tárgyalják meg a másik két nemzet képviselőivel, a szász követek kezdetben ellenezték a kezdeményezést arra hivatkozva, hogy nemzeti gyűlésük helyének megváltoztatása régi szokásjoguk megsértése volna.³¹⁶

A vizsgált korszakban összesen hét szász nemzeti gyűlésre találtunk adatot, de nyilvánvaló, hogy a szász országgyűlési követek rendszeresen tanácskoztak. Az 1699. szeptember 11-én kezdődő gyulafehérvári gyűlésen kizárólag szász közös ügyekkel foglalkoztak: a rendeknek és a Guberniumnak benyújtandó posztulátumokat és folyamodványokat fogalmaztak meg, foglalkoztak a szász ispáni hivatal megerősítésének kérdésével, és a többi protestáns felekezettel folytatandó vallásügyi tárgyalásokat készítették elő.³¹⁷ Hasonló típusú gyűlésre került sor 1703. március 17-től kezdve, szintén a

SNU Prot. 1694–1705, p. 121. Egy számadáskönyv-bejegyzés szokatlan módon Katalin napi gyűlésnek nevezi az 1701. áprilisa meghirdetett gyűlést. SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 410. fol. 3v.

³¹⁴ SNU Prot. 1694–1705, p.1–59; SNU Prot. 1694–1705, p. 221–243; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 1–16.

³¹⁵ MÜLLER 1928, 25–27, 43–46. Ezekon a rendkívüli gyűléseken – egy 1661. évi határozat szerint – a legelőkelőbb szász hivatalnokoknak kellett részt venniük. Ilyenkor elsősorban országos ügyeket tárgyaltak, belső ügyeket mellőzték. Uo. 26–27.

³¹⁶ ZIEGLAUER 1869, 188–190.

³¹⁷ SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei, I. p. 718–720.

gyulafehérvári országgyűlés alatt.³¹⁸ Ennek során foglalkoztak többek között a három nemzet közötti igazságosabb adófelosztással, az Erdélyi Udvari Kancellária költségeivel és különféle felterjesztésekkel. Végül meg kell említenünk azt a kiemelkedő jelentőségű gyűlést is, amelyre az 1705 decemberében kezdődő segesvári országgyűléssel párhuzamosan került sor (1705. december 28.–1706. március 3.).³¹⁹

III. 4. Szeben szerepe az Universitas ügyvitelében

Szeben város történelmi okból kifolyólag az Universitas gyűlésein kiemelt szerepet játszott. Ezeken ugyanis a Szebeni Magisztrátus (azaz a 12 fős belső tanács) tagjai mindannyian részt vettek, míg a többi szék és kerület rendszerint két-három követet küldött.³²⁰ Bár e számbeli felülreprezentáltság a vizsgált időszakban a szavazatok számára feltehetően nem hatott ki – 18. századi adatok szerint minden szék és kerület egy-egy szavazattal rendelkezett³²¹ –, a Szebeni Magisztrátus jelenléte minden bizonnyal befolyással volt a közös döntésekre.³²²

E kiemelt szerep szorosan összefüggött Szebennek a szász igazságszolgáltatáson belül betöltött szerepével. A Szász Universitas jogszolgáltatási tevékenységét ugyanis – amelyre általában a gyűlések végén, a törvénytapon került sor – a város kancelláriája látta el. Itt regisztrálták és készítették elő tárgyalásra a felterjesztett ügyeket, és az ítéletleveleket is itt állították ki. Ez a tevékenység igen fejlett városi kancelláriát és magasan képzett, az erdélyi szász joggyakorlatban jártas hivatalnoki réteget feltételezett, akiktől a szász városok nem egyszer kértek tanácsot jogi ügyletekben. Mindez a városnak komoly tekintélyt kölcsönzött.³²³

Szebennek a Szász Nemzeti Egyetemen belüli különleges szerepe abban is megnyilvánult, hogy két Universitas-gyűlés között a Szebeni Magisztrátus vagy a királybíró és a polgármester párosa mint „delegált Szász Universitas”³²⁴ intézhette a szászság ügyeit. A Szebeni Magisztrátus e feladatra több esetben általános meghatalmazást kapott, bizonyos esetekben pedig egy konkrét feladattal – például a szász nemzet országgyűlési képviselőjével – bízta meg az Universitas. 1731-ben például a Szebeni Magisztrátus teljhatalmat kapott

³¹⁸ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1703/3. fol. 13–14; Uo. 1703/1. fol. 3–17.

³¹⁹ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1706/1. fol. 1–12. Ismertetését ld. a VII. 8. és a VIII. 4. alfejezetekben.

³²⁰ MÜLLER 1928, 47–49.

³²¹ MÜLLER 1928, 55–56. 1734. évi adat szerint a Szebeni Magisztrátus is csak egy szavazattal rendelkezett. HÖCHSMANN 1881, 129.

³²² A többi szék és kerület követői például 1716-ban nehezményezték a Szebeni Magisztrátus túlsúlyát az adófelosztást tárgyaló üléseken. MÜLLER 1928, 47.

³²³ RÜSZ-FOGARASI 2013, 49–52.

³²⁴ „delegierte Nationsuniversität”. MÜLLER 1928, 29–35. A Müller által használt fogalom a vizsgált korszak forrásainak szóhasználatában nem kerül elő. Schuler von Libloy a „helyettes Szász Universitas” („stellvertretende Universität der Sachsen”) fogalmát használja. SCHULER VON LIBLOY 1867, 454.

politikai, bírósági, gazdasági és vallási ügyekben. 1792-ben a meghatalmazást többek között azzal egészítette ki az Universitas, hogy a Szebeni Magisztrátus köteles külön jegyzőkönyvet vezetni a natio nevében tárgyalt ügyekről. Az Universitas nevében történő eljárás esetenként konfliktust idézett elő. A Szebeni Magisztrátusnak e különleges szerepe egészen 1793-ig fennállt; ekkortól kezdve kizárólag a szász ispán és a szebeni polgármester képviselhették az Universitást, míg 1796-ban a szebeni polgármester is elveszítette e funkcióját.³²⁵

Mindezen tények ismeretében felmerül a kérdés, hogy a vizsgált korszakban a Szebeni Magisztrátus, illetve a szebeni „duumvirátus” milyen szerepet játszott az Universitas ügyvitelében; kapott-e meghatalmazást az Universitástól, illetve adódott-e hatásköri konfliktus Szeben és az Universitas többi tagja között az ügyvitel során.

Szeben város és az Universitas ügyvitelének összefonódását tükrözik a korszakra vonatkozó alapvető iratsorozatok,³²⁶ de a városi jegyzőkönyvek is. A Szebeni Magisztrátus 1690–1711 közötti protokollumaiba ugyanis több Universitas-ülésjegyzőkönyvet is bevezettek,³²⁷ a magisztrátus pedig szükség esetén az egész szászságot érintő kérdéseket tárgyalt és az egész Universitas nevében járt el.³²⁸

A visszafoglaló háborúk idején, 1692 februárjában például Lajos Vilmos badeni örgróf a fogságba esett Heisler³²⁹ váltságdíjára kért támogatást a szászságtól, amelynek hatására a Szebeni Szenátus 1000 aranyat szavazott meg számára az Universitas nevében. Az ugyanebben az évben a szászság nevében bécsi követségbe induló Szász János szebeni jegyző instrukciójának kivonatát is megtaláljuk a szebeni tanácsülési jegyzőkönyvben.³³⁰ 1702-ben a Szebeni Magisztrátus intézkedett az Universitasban működő céhek privilégiumainak elismertetése ügyében.³³¹ 1704 áprilisában levelet írt Strahlenfeld bécsi ágensnek és Johann Hossmann von Rothenfelsnek a szász nemzet és a város különféle ügyeinek az udvarban történő előmozdítása érdekében. Júniusban a Gubernium parancsát ismertető körlevelet

³²⁵ MÜLLER 1928, 29–33. Müller a Szebeni Magisztrátus meghatalmazására, valamint az ezzel kapcsolatban felmerülő konfliktusokra a 17–18. század fordulójából nem hoz fel példát.

³²⁶ Az 1527–1700 közötti időszakra vonatkozó ún. oklevélgyűjteményben (SJAN Sibiu, Col. med.), valamint az ezt követő, 1701–1784 évköri iratsorozatban (ma részben: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin.) Szeben város és szék iratai mellett az Universitas fogalmazványai és beérkező iratai is megtalálhatók. Vö. ZIMMERMANN 1901. 61–68, 73.

³²⁷ 1690. jan. 14–27. HR Prot. 1690–1697, p. 6–14; 1711. jún. 14–17. HR Prot. 1711–1716, fol. 5–8.

³²⁸ A Szász Nemzeti Egyetem 1694–1705 közötti jegyzőkönyvében található egy bejegyzés egy 1696 decemberében kezdődő Katalin napi gyűlésre, ám a Valentin Franck házában összeült résztvevők listáján csak a szebeni főtisztek és a szenátus szerepel. Lehetséges, hogy a jegyzőkönyv vezetése megszakadt, ám az is elképzelhető, hogy a Szebeni Magisztrátus ebben az esetben mint delegált Universitas járt el. HR Prot. 1694–1705, p. 121.

³²⁹ Donat Johann Graf Heisler von Heitersheim (†1696), ekkor lovassági tábornok. 1690-ben Thököly fogságába esett, ahonnan Zrínyi Ilonáért váltották ki.

³³⁰ HR Prot. 1690–1697, p. 92, 107; Vö. ZIEGLAUER 1869, 57.

³³¹ HR Prot. 1698–1705, p. 208.

intézett az Universitas tagjaihoz, amelyben megtiltotta, hogy az egyes szász székek és vidékek átálljanak a felkelőkhöz.³³² Decemberben ismét közös ügyek kerültek napirendre: felolvasták Johann Hossmann von Rothenfels Bécsből küldött jelentését az aktuális politikai helyzetről, és arról is határoztak, hogy az Universitas szegődményeseit (salaristáit) a jelenlegi rendkívüli állapotokra való tekintettel, későbbi elszámolás fejében a város állítja ki és fizeti.³³³ A háborús helyzet miatt a következő év végéig nem került sor hagyományos Universitas-gyűlésre, ezért az 1705. december végén kezdődő, a segesvári országgyűlés alkalmából tartott szász nemzeti gyűlésen utólagosan tárgyalták meg az év közben intézett közös ügyeket. Ennek során a segesvári polgármester az Universitas nevében méltatta a szebeni főtiszteket és a magisztrátust, amiért az udvarban és a főparancsnoknál az Universitas ügyének előmozdításán fáradoztak.³³⁴ A gyűlésen sor került több, a natio nevében 1705-ben írt felterjesztés ismertetésére és utólagos megtárgyalására.³³⁵ 1711 júliusában a Szebeni Magisztrátus a szász ispán révén első kézből értesülhetett a Deputáció legutóbbi gyűlésén tárgyalt közös ügyekről.³³⁶

A szebeni magisztrátusnak a városi jegyzőkönyvekből tükröződő szerepvállalását vizsgálva meg kell jegyeznünk, hogy korszakunkban az Universitas általi meghatalmazásnak nem maradt nyoma. Kérdés, hogy Szeben dominanciája esetében a 17–18. század fordulóján a szokásjog érvényesüléséről, vagy az eddigi hagyományt megtörő, erőteljesebb befolyásról volt-e szó? Hogyan viszonyult a többi szász törvényhatóság Szeben befolyásához? Ehhez szükséges megvizsgálnunk a szebeni főtiszteken belül a királybíró és a polgármester jogkörét és betekintenünk az Universitas politikájában vitt szerepükbe.

III. 5. A szebeni „duumvirátus”

A Szász Nemzeti Egyetem élén a 18. század végéig a szebeni polgármester – mint a Szebeni Provincia, azaz a Hét Szék polgármestere (Provinzialbürgermeister) – és a szebeni királybíró – egyben a szász nemzet ispánja (Sachsencomes/Sachsengraf) – állt. Mindkét személyt a szebeni Százak Tanácsa (Hundertmannschaft) választotta a Magisztrátus tagjai közül, de míg a polgármester személye évente vagy legfeljebb két évente cserélődött, a királybíró élete

³³² HR Prot. 1698–1705, p. 393, 416.

³³³ HR Prot. 1704–1709, fol. 10–12.

³³⁴ A köszönetnyilvánítás a többi szász körzet nevében feltehetően a protokoll része volt. A segesvári polgármester mint szóvivő hasonló köszönetnyilvánítása olvasható az Universitas 1653. novemberi gyűlésén. A beszédet közli TEUTSCH 1899, 302–303.

³³⁵ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1706/1. fol. 1–12.

³³⁶ Többek között I. József haláláról és III. Károly trónutódlásáról, az Erdélyi Udvari Kancellária taxatori hivatala betöltéséről, valamint a natio adósságának ügyéről. HR Prot. 1711–1716, fol. 10–11.

végéig tölthette be e méltóságot, és hivatalba lépéséhez szükséges volt az uralkodó megerősítése.³³⁷ E két főhivatalnok Szeben városban, valamint az Universitasban betöltött szerepével a 17. század végén Valentin Franck von Franckenstein szász ispán, Szeben város és a Szász Universitas is foglalkozott. E leírások tartalmi átfedéseket tartalmaznak; a szebeni főtisztek jogkörének pontos ismertetése miatt mégis fontosnak tartjuk összefoglalni ezeket.

Franckenstein *Breviculus originum Nationum et praecipue saxonicae in Transylvania / Kurtz-gefaster Bericht von der Einwohner sonderlich aber der Sächsischen Nation in Siebenbürgen Ursprung* (Nagyszeben, 1696) című művében kifejtette, hogy a szebeni királybíró és polgármester a városban duumvirátust alkot és míg az első egyben a szász nemzet ispánja (comes), addig a másik az egész natio gazdaságáért felel.³³⁸

Az 1698-ra datált szebeni statútumokban³³⁹ külön fejezet olvasható e két szebeni főhivatalnokról, akik mind a Szász Universitasban, mind Szeben városban „duumvirátust” alkotnak. Eszerint a királybíró és a polgármester feladata a szász nemzet és Szeben város érdekeinek képviselete, ezért megfelelő kollegiális viszonyban kell lenniük és a másik tudta és beleegyezése nélkül egyik sem intézhet a natio egészét illető ügyet (41. pont). A statútum régóta elfogadott tényként ismerteti, hogy a városban a polgármester, a városon kívül a királybíró rendelkezik elsőbbséggel, ezért egyenlő rangúak és duumvireknek nevezhetők. A régi szokás megőrzése mellett azonban e két hivatal különvált, amennyiben az egyik a gazdasági, a másik a jogszolgáltatási ügyeket felügyeli (42. pont). Mindketten részt vesznek az országgyűléseken (43. pont). Egymás ellenőrei; peres eljárás esetén a királybíró és a szenátus lesz a polgármester bírója, és fordítva, a királybíró pere esetében a polgármester és a szenátus ítélkezik (44. pont). Befolyással vannak az egyházi és iskolai állások betöltésére, és e területekre főfelügyelőként gondot viselnek (46. pont).³⁴⁰

Az 1698. évi szebeni statútumok ismertetik a polgármesternek a városban és a székbén, valamint az Universitasban betöltött feladatkörét és előjogait. Eszerint a szebeni polgármester hivatala politikai-gazdasági tisztség. Az ő feladata többek között a Szász Universitas bevételeiről és kiadásairól számadást készíteni (49. pont). A szebeni polgármester a Szász Universitas és a Szebeni Szenátus üléseinek elnöke; ő terjeszti elő és bocsátja vitára az ügyeket, és a szavazattöbbség alapján megszületett határozat végrehajtásáról is ő

³³⁷ DAUGSCH 1990, 210–211.

³³⁸ *Frank Breviculus*, 49; SZIRTES 2012, 478. Johann Cloos von Cronenthal szász ispán 1782. évi észrevételei szerint Franck használta először a duumvirátus kifejezést a szebeni főtisztekre. JAKAB 1871, 23.

³³⁹ *Neueste Constitutiones et Statuta Reipublicae Cibiniensis ab Anno 1698* címen közölte: SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 325–340.

³⁴⁰ SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 333–334; SZIRTES 2012, 477–478.

gondoskodik (54. pont). Ő küldi ki az Universitas számára megfogalmazott körleveleket, miután megtárgyalta azokat a királybíróval (56. pont).

A szebeni királybíró egyben a szász nemzet ispánja is (Comes) (63. pont). Feladata többek között a natió belüli igazságszolgáltatás felügyelete (64. pont), politikai és igazságszolgáltatási ügyekben kiadmányok kibocsátása (65. pont). A Diploma szerint a szebeni királybíró a Gubernium tagja, ezért ottani működése során a városok és székek érdekeit kell képviselnie, félelem és részrehajlás (Partialitát) nélkül (70. pont). A Királyföld területén határjáró (71. pont).³⁴¹

A Szász Universitas 1698. május 15-i nyilatkozatában, hivatkozva Valentin Franckra, aki a szebeni polgármestert és királybírót együttesen duumvirátusnak nevezi, a statútumoknál részletesebben fejtette ki e két hivatallal járó feladatkört. Eszerint a szebeni polgármester a szász natio gyűlésének elnöke, határozatainak végrehajtója, pecsétjének őre; a *comes* (azaz a királybíró) ügyvitelének ellenőre a Szebeni Szenátussal együtt, nehogy az teljesen függetlennek tartsa magát. Nem engedi át az elsőbbséget a királybírónak Szeben városban és a városon kívül sem az Universitas gyűlésein (azaz a városban és a gyűléseken ő irányít); a királybírónak a Szebeni Szenátussal együtt közvetlen hatósága és bírása. A polgármester a szász natio fő gazdasági vezetője, aki emberemlékezet óta az egész Universitas éves adóját kezeli. Ezzel nem ellentétes az sem, hogy a háborús helyzet a biztosságot (Commissarius Universalis)³⁴² létrehozta, amely, ha megszűnik a háború, maga is meg fog szűnni, és az eljárások rendje visszatérhet a korábbi gyakorlathoz. A polgármester kiveti és begyűjti az Universitas rendes jövedelmeit, amelyet a városok tisztviselőinek fizetésére és a natio szükségleteire fordít, minderről számot adva az Universitasnak. A *comes*, azaz a szebeni királybíró igazságszolgáltatási ügyekben a natió belül a legfőbb hatalommal rendelkezik („*Comitis vero sive Judicis Regii Cibiniensis autoritas in rebus Justitiariis, est in Natione suprema [...]*”), ezért kötelessége ügyelni, hogy az igazságszolgáltatás a natió belül megfelelően működjön. A polgármesternek bírása és hatósága, de úgy, hogy a fölötte való bíráskodáshoz az egész Szebeni Szenátus összeüljön. A polgármester számadásakor ő elnököl; a közügyek vitelében a polgármesterrel kollégák és egymás ellenőrei. A királybíró a szász natio ügyeiről, a natio és az egyes városok és székek privilégiumairól, helyhatósági alkotmányairól és bevett szokásairól egyenlő módon köteles gondoskodni. Az ő feladata a figyelmeztetés, a polgármesteri tanács összehívása és határozatainak végrehajtása. Ezért az

³⁴¹ SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 335–337; Vö. SCHULER VON LIBLOY 1867, 455–456. A két szebeni főhivatalnak a törvénykezésben, valamint a városban és a székekben betöltött jogkörének ismertetésével itt nem foglalkozunk.

³⁴² Ez alatt bizonyára az 1698-tól állandó hatóságként működő Erdélyi Országos Főbiztosság értendő.

Universitas kiadmányait először a polgármester, másodsor a királybíró, harmadszor a székbíró és a Szebeni Szenátus írja alá. És végül: a királybíró feladata a szász natio igazságszolgáltatása elnökeként („*tanquam supremi Justitiae in Natione Saxonica Praesidis*”) királyföldi határvitákban ítélni. A nyilatkozat szerint a felsorolt feladatkörök a régi jogszokáson alapulnak.³⁴³

E jogköri leírásokat olvasva úgy tűnhet, hogy az 1690-es években a szebeni polgármester és a királybíró az Universitas egészére nézve hasonló politikai súllyal bírt: mindkettőjük feladata volt a szász nemzet képviselése és az országgyűléseken való részvétel, és míg a polgármester a Szász Universitas gyűlésein játszott kiemelt szerepet, addig a királybíró és comes a Gubernium tanácsosaként képviselte a szászság érdekeit. Kettőjük közül azonban korszakunkban a guberniumi tanácsossággal járó, élethosszig tartó comesi és szebeni királybírói méltóság előkelőbbnek számított. Később, 1796-tól már az egyesült szász körzeteket kifelé képviselő szebeni királybíróra mint szász comesre hárult az Universitas elnöklete is, további hatásköri bővítések mellett.³⁴⁴ Ugyanakkor előfordulhatott, hogy hosszabb-rövidebb ideig egy személy töltötte be e két méltóságot.³⁴⁵ Ez több esetben azzal állt összefüggésben, hogy a királybíróvá megválasztott polgármester hivatali megerősítése és beiktatása elhúzódott.

Az 1698. évi részletes jogköri leírások szükségességét támasztja alá, ha megfigyelünk két, néhány évvel korábbi esetet, amelyek a szász comes jogkörének tisztázatlanságára mutatnak rá. Egy 1694-ben keletkezett jegyzőkönyv-bejegyzés egy, Franck szebeni királybíró és a medgyesi hivatalnokok közötti hatásköri vita kapcsán négy pontban fejt ki a szász ispán feladatkörét. Ebben, bár igen tömören, de arról is szó esik, hogy a comes a gazdasági ügyek felügyeletében is részt vesz.³⁴⁶ A comes gazdasági szerepének tisztázatlanságát támasztja alá az az eset, amikor 1695-ben a Medgyesi Szenátus követeket küldött Szebenbe adócsökkentés ügyében. A követek kifejtették Medgyes város és szék pusztulásának okait, megemlítve a szék eladósodásának problémáját is. Az ezt követő jegyzőkönyv-bejegyzés szerint régebben nem volt szokás az Universitas comeseit gazdasági ügyben felkeresni („*in usus econtra*

³⁴³ A Szász Universitas nyilatkozata, 1698. máj. 15., [h.n.] SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2138., másolata: MNL OL F 46 1699/318. (1698. augusztus 8-i hiteles másolat); JAKAB 1871, 18–19; SCHULER VON LIBLOY 1867, 456–457; SZIRTES 2012, 482–483.

³⁴⁴ SCHULLER 1907, 365–366; SCHULER VON LIBLOY 1867, 459–460.

³⁴⁵ A 17. században például Johann Haupt 1685–1686 között, a 17–18. század fordulóján Szász János 1697–1701 között.

³⁴⁶ A bejegyzés szerint a comes feladata minden időben a szász székek és városok igazgatásának, igazságszolgáltatásának és gazdaságának adminisztrációja oly módon, hogy ezeket a hivatalnokok szorgalmasan felügyeljék (1. pont). A hivatali szolgálatában elmaradó vagy kihágást elkövető tiszteket köteles haladék nélkül intéssel vagy büntetéssel rendre utasítani (2. pont). A harmadik és negyedik pont a comes bírói jogkörét határozza meg. HR Prot. 1690–1697, p. 222–223. (1694. máj. 13.)

vetustiori non fuisse, inquirere Dominos Almae Nationis Comites in res oeconomicas, sed solum iustitiae”). A Szebeni Szenátus, közbenjárását ígérve, türelemre intette a megyesi követeket. Ezek azonban nem fogadták el a választ, arra hivatkozva, hogy őket nem a Szebeni Szenátushoz, hanem a comeshez küldték. Valentin Franck comes azonban elhatárolódott az ügytől, a szenátus válaszána elfogadására buzdítva a megyesieket.³⁴⁷

A vizsgált korszakban mindössze egyetlen alkalommal, 1701 áprilisában került lejegyzésre, hogy az Universitas meghatalmazza a comest a szászságot érintő ügyek intézésével.³⁴⁸ Az 1698. évi jogköri leírások alapján meghatalmazás nélkül is indokoltnak tűnik, hogy a szebeni főtiszték szükség esetén az egész szászságot érintő ügyekben jártak el. 1705 márciusában például egy peres ügy gyorsítása végett a szebeni főtiszték az Universitas nevében tárgyaltak a főparancsnokkal. Ugyanazon év júniusában levelet írtak a császárnak és a minisztereknek a szászság nevében, de az eredményt felolvasták a Szebeni Magisztrátusnak.³⁴⁹ Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szebeni duumvirátusnak az Universitas ügyvitelében vitt szerepe nem nyerte el a többi szász törvényhatóság egyértelmű tetszését.

Ezt példázza az Universitas 1703. decemberi gyűlése, amelyre a Johannes Sachs von Harteneck szász ispán kivégzését követő napokban került sor. A december 7-i, első ülés végén – amelyen a comes birtokai elkobzásának veszélyeit vették számba – a szebeni polgármester, Peter Weber felhívta a résztvevők figyelmét arra, hogy a szász nemzetben belüli „harmónia és szeretet” egy ideje megszűnt, ezért azt – tekintettel a jelenlegi vészes helyzetre – újra meg kell erősíteni, így ugyanis a „szerencsétlen natio” könnyebben tud ügyeiről tanácskozni. Weber felszólalására Samuel Conrad von Heydendorff válaszolt az Universitas nevében. A szász guberniumi tanácsos a legutóbbi szebeni királybírók, Valentin Franck von Franckenstein és Szász János által az Universitasban gyakorolt eljárásmodot újnak és korábban nem szokványosnak nevezte, hozzáfűzve, hogy *ők ketten a natió uralkodni kezdtek*. Amit tettek, ezentúl nem kell megtörténnie: az Universitas a következő királybíróknak és a Szebeni Szenátusnak segíteni fog az ügyek lebonyolításában.³⁵⁰ Nem

³⁴⁷ HR Prot. 1690–1697. p. 261–263. (1695. jan. 26.) – A konfliktus érzékeltetésére idézzük a comes jegyzőkönyvben megörökített szavait: „*In me, [...] cuditur faba! Ego vero, si noluit audire Amplissimus Senatus resolutionem, a me ipso responsum dare nec possum nec volo.*” („Ennek én iszom meg a levét! Ha nem akarja meghallgatni a szenátus válaszát, én sem adhatok és nem is akarok választ adni.”)

³⁴⁸ „*Die Anthwohrt und alle vor Zeit zu Zeit ertheilende Nachrichten, beliebe mann nur an unsern Herrn Comitem zu adressiren, auch von den ferneren unsrer Nation Nothdurfften, welche ein und andre Coniuncturen anhängen geben dörrffte, von ihme zu vernehmen, welches er ex officio zu thun schuldíg und hinzu von uns einstimmig bevollmächtiget ist.*” SNU Prot. 1694–1705, p. 274.

³⁴⁹ SNU Prot. 1694–1705, p. 395–397; HR Prot. 1704–1709, fol. 35. (1705. júl. 14.)

³⁵⁰ „*Cui assurgendo, nomine Almae Universitatis replicat Spectabilis ac Generosus Dominus Samuel Conrad ab Heydendorff: Magno cum dolore expertam esse Almae Universitatis novum et antea inusitatum agendi modum,*

hagyhatjuk ugyan figyelmen kívül Heydendorffnak a két szebeni királybíróval fennálló személyes ellentétét,³⁵¹ mégis, e megállapítás sokat elárul az egyébként egymással köztudottan jó viszonyt ápoló Valentin Franck és Szász János „duumvirátusáról” (1695–1697).³⁵²

Nem egyszer előfordult, hogy a szebeni főtiszték az Universitasban betöltött szerepüket igyekeztek Szeben javára fordítani. 1711 júniusában például Andreas Teutsch szebeni polgármester és comes a szenátus segítségével elérte, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária megüresedett szász tanácsosi helyét az akkori szebeni jegyző töltsse be.³⁵³

A korszakból fennmaradt ülésjegyzőkönyvekben ritkán találunk adatot arra, hogy ki töltötte be az elnökséget az Universitas gyűlésein. 1702 decemberében a comes, azaz az ekkor a szebeni királybírói és polgármesteri hivatalt egy személyben betöltő Szász János terjesztette elő az ülésen tárgyalandó pontokat. 1711 januárjában és júniusában Andreas Teutsch szebeni polgármester elnökölt, akit időközben comessé választottak, így beiktatásáig ideiglenesen (1711. szeptemberig) szintén egy személyben töltötte be a két hivatalt (ld. 4. sz. melléklet).³⁵⁴

A Szász Universitas 1690–1711 közötti gyűléseire vonatkozó fellelt források alapján kirajzolódik a szász önkormányzat belső működése és politikai tevékenysége a vizsgált időszakban. A felhozott példák igazolják, hogy a Szebeni Magisztrátus és a szebeni duumvirátus a korszakban is élt az Universitason belül betöltött különleges szerepével. Mindamellett az is megállapítható, hogy a szebeni királybírónak és a polgármesternek az Universitason belül érvényesülő dominanciája nem nyerte el a kortárs szász hivatalnokok egyértelmű tetszését.

A Szász Universitas mint politikai fórum bizonyos szinten párhuzamba állítható az országgyűlésekkel, tartományi és megyegyűlésekkel, és az Európa-szerte létező városszövetségekkel is. A felső-magyarországi városszövetség működését ismertető kutatások alapján a hasonlóság több ponton tetten érhető.

a iudicibus regiis Dominibus Valentin Franck a Franckenstein et Johannes Sachs ab Harteneck practicum, qui ambo nationi dominari et Almae Universitatis servitium tractare incepissent. Quicquid vero illorum sit, id quod factum hactenus, deinceps fieri non debere, Almam Universitatem vero futuris iudicibus regiis et senatui Cibiniensi, omnem exhibituram respectum, facturam omnia debita obligationis munia, adstituram et opem in expediendis negotiis laturam, etc.” SNU Prot. 1694–1705, p. 366. (Kiemelés tőlem, Sz. Zs.)

³⁵¹ GROß 1892, 262–263. Heydendorff személyét a VI. 1. 4. alfejezetben mutatjuk be.

³⁵² További kérdés, hogy miért épp az ő regnálásuk éveiből nem maradt fenn Universitas-jegyzőkönyv, eltekintve egy 1696. decemberi, néhány soros bejegyzéstől. SNU Prot. 1694–1705, p. 121. Mivel az Universitas számadásai is ezekből az évekből (1696, 1697) hiányoznak, az is elképzelhető, hogy e források egy, ezzel az időszakkal foglalkozó korábbi történész hagyatékában lappanganak.

³⁵³ Ld. bővebben az V. 1. alfejezetben.

³⁵⁴ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1702/37. fol. 1–16; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1711/11. fol. 1–6, 7–11; HR Prot. 1711–1716, fol. 5–8.

Az egyik lényeges pont a szövetségen belül politikai vezető szerepet játszó város (Kassa) befolyása a döntésekre, amely megnyilvánult többek között a gyűlés helyszínének és időpontjának meghatározásában vagy akár az udvarba küldött követek kiválasztásában.³⁵⁵ Utóbbi – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – a Szász Universitason belüli domináns szerepet játszó Szeben esetében is megfigyelhető.

További párhuzamok fedezhetők fel a gyűlések menetét és résztvevőit illetően. A városszövetségi gyűlések összehívására gyakran valamely uralkodói, kamarai vagy főkapitányi parancslevél miatt került sor. Utóbbiak megtárgyalásának helyszínéül célszerű volt Kassát választani, mivel az ott székelő kamara képviselőjét vagy a főkapitányt meghívva a gyűlésre, a városok megtakaríthatták a követség küldésének költségeit.³⁵⁶ Ahogy azt a fentiekben áttekintettük, az Universitas gyűlései is gyakran valamely felsőbb rendelet megtárgyalásával kezdődtek, amelynek kapcsán az erdélyi szászság ugyancsak felvette a kapcsolatot az illetékes hatóságnak (Gubernium, Deputáció, Kamarai Bizottság, Főparancsnokság) a helyszínen vagy más városban tartózkodó képviselőivel.

Az Universitas-gyűlésekhez hasonlóan a városszövetségi gyűlések esetében is megfigyelhető, hogy azok összehívásának célja gyakran az országgyűléseken képviselendő álláspontok előzetes megtárgyalása és közös álláspont kialakítása volt, továbbá, hogy a városok az országgyűlések alatt is tanácskoztak.³⁵⁷

Végezetül megállapítható, hogy ahogy a felső-magyarországi városszövetségen belül elkülöníthetők a tárnoki szék városai (Kassa, Bártfa, Eperjes)³⁵⁸, úgy a Szász Universitason belül is külön csoportot képeztek a később csatlakozó Medgyes, Beszterce és Brassó szabad királyi városok, ami az általunk vizsgált korszakban különösen a szebeni királybíró választása és jogköre körüli vita kapcsán érzékelhető.

Mindemellett lényeges különbség, hogy a Szász Universitas illetékessége nem csupán városokra, hanem az egyes szász székek és vidékek összességére és – amint e fejezet bevezetőjében ismertettük – a rendi élet összes területére kiterjedt.

³⁵⁵ H. NÉMETH 2004, 164–166.

³⁵⁶ Uo. 166–167.

³⁵⁷ Uo. 182–184, 190.

³⁵⁸ Uo. 177.

IV. ERDÉLYI SZÁSZ KÖVETEK MŰKÖDÉSE BÉCSBEN

Szebennek a Szász Universitason belül betöltött politikai vezető szerepét a császárvárosba küldött szász követek tevékenysége is igazolja. Az erdélyi három rendi nemzet vagy négy bevett felekezet képviselőiből álló küldöttségekben ugyanis az evangélikus szászokat rendszerint szebeni követek képviselték. 1686-ban a Haller János vezette követség tagjaként Matthias Miles utazott Bécsbe; 1691/92-ben Georg Klockner képviselte a szászságot Bethlen Gergely követségében; 1692/93-ban Szász János, a későbbi szász ispán volt az Alvinczi Péter vezette delegáció szász tagja. E követek az erdélyi közös ügyek mellett igyekeztek saját natiójuk érdekeit is képviselni, amely a fennálló érdekellentétek miatt rendszerint feszültséget idézett elő magyar követtársaikkal. A vizsgált korszakban a szebeniek esetenként önálló, az erdélyi magyar rendektől független követet – 1697-ben Johannes Hossmant, 1707-ben Simon Baußnert – indítottak útnak saját érdekeik képviseletére.

Előre kell bocsátanunk, hogy vizsgálódásunkban kizárólag a Bécsbe induló szebeni követek tevékenységét mutatjuk be, mivel ők hivatalosan a szász nemzet egészét érintő ügyekkel foglalkoztak és ottani kapcsolatrendszerük kiépülése jelentősen formálta a későbbi szász politikát. Mindemellett számolnunk kell azzal, hogy a korszakban más szász városok követői is megfordultak Bécsben.³⁵⁹

*IV. 1. Georg Klockner (1691–1692)*³⁶⁰

Az 1691-ben útnak indított Georg Klockner szebeni tanácsos erdélyi politikai tevékenységébe betekintést nyújtanak a Szász Universitas számadásai, amelyek a szászság nevében az országgyűlésekre és különféle tanácskozásokra küldött hivatalnokok útiköltségeire vonatkozó bejegyzéseket is tartalmaznak. Klockner 1690 áprilisában Johannes Lutschcsal Fogarasra utazott, hogy a szászság nevében meggyászolják a 15-én elhunyt Apafi Mihály fejedelmet. Májusban szebeni követeket (Valentin Franck szász ispánt, Marcus Draudt³⁶¹ polgárt és Johannes Vayda jegyzőt³⁶²) kísért sáfárként a főurak tanácskozására („*Magnaten consultation*”).³⁶³ Júniusban ismét sáfárként kísérte a szász ispánt a radnóti országgyűlésre.

³⁵⁹ A szászvárosi magyarok például 1702-ben Lengyelfalvi Istvánt küldték a császárvárosba. TRÓCSÁNYI 1988, 134. 237. jegyz. – Az átmeneti korszakban esetlegesen Konstantinápolyba küldött szász követek tevékenysége külön kutatást igényel; az általunk feltárt forrásokban nem találtunk erre vonatkozó adatot.

³⁶⁰ E fejezet alábbi publikációm kiegészített és javított változata: SZIRTES 2014a.

³⁶¹ A deputáció tagja. TRÓCSÁNYI 1980, 171.

³⁶² E tisztségben 1686–1690. ZIMMERMANN 1884.

³⁶³ Feltehetően az 1685-ben felállított deputáció ülésére. Vö. TRÓCSÁNYI 1980, 149–151.

Októberben Johannes Stenczellel³⁶⁴ együtt felkereste az Erdélybe érkező Lajos badeni örgrófot, hogy a Szász Universitas nevében gratuláljon neki hadi sikereihez. Az 1691–1692. évi bécsi követjárás után hasonló megbízásokat kapott: 1692 júniusában Veteranit kereste fel a szászság nevében, szeptemberben a tordai, decemberben a marosvásárhelyi országgyűlés egyik szebeni követe volt.³⁶⁵ Klockner 1693 végén hunyhatott el, mivel 1694. januárban már Szász János örökölte szenátusi helyét.³⁶⁶

E kisebb adalékok alapján is úgy tűnik, Klockner tevékenyen részt vett az erdélyi politikában. Bécsi küldetésére azt követően került sor, hogy az 1691. január 10-én kezdődő fogarasi országgyűlésen Bethlen Miklós beszámolt az előző évben lezajlott bécsi tárgyalásairól és bemutatta az ennek eredményeként létrejött Diploma Leopoldinum első, 1690. október 16-i változatát.³⁶⁷ Ennek megszavazása után a rendek arról határoztak, hogy a Diploma ünnepélyes kiállítása céljából és egyéb országos ügyekben ismét követséget indítanak Bécsbe. A küldöttségben a fejedelmi tanács és a három nemzet is képviseltette magát; tagjainak a „tanácsi rendből” Bethlen Gergelyt,³⁶⁸ a székelységből Gyulaffi Lászlót,³⁶⁹ a vármegyéből Alvinczi Pétert,³⁷⁰ a szászság részéről pedig a medgyesi Üstgyártó Andrást³⁷¹ jelölték. A követek megválasztása azonban nem volt zökkenőmentes, és az 1691 májusában útnak indított követség összetétele végül több ponton is módosult.³⁷² Alvinczi lemondott és helyébe Czegei Vass György³⁷³ lépett, aki azonban csak később, szeptember 1-jén érkezett Bécsbe a már ott tartózkodó társaihoz. A szászokat végül Georg Klockner képviselte.³⁷⁴

³⁶⁴ 1696–1699 között szebeni városgazda, majd 1702–1708 között székbíró. ZIMMERMANN 1884.

³⁶⁵ SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 343. (1690. ápr. 16., máj. 18., jún. 18., okt. 11.); Uo. Nr. 345. (1692. jún. 25., szept. 21., dec. 8.). Badeni Lajos erdélyi fogadására: DULDNER 1901, 231.

³⁶⁶ HR Prot. 1690–1697, p. 209. (1694. jan. 2.)

³⁶⁷ Bethlen Miklós az erdélyi fejedelmi tanács követeként 1690. szeptember 16-tól kezdve folytatott tárgyalásokat az Erdélyi Konferenciával. Bővebben: TRÓCSÁNYI 1988, 47–50.

³⁶⁸ Bethlen Gergely az ország generálisaként az újonnan választott Gubernium rangban második főtisztviselését viselte. TRÓCSÁNYI 1988, 204, 30. jegyz.

³⁶⁹ A deputáció tagja. TRÓCSÁNYI 1980, 149.

³⁷⁰ Borberek Alvinczi Péter (1639k–1701) erdélyi ítélőmester és jogtudós. Életére: SZILÁGYI 1870.

³⁷¹ Andreas Keßler medgyesi szenátor. FABRITIUS 1863, 112.

³⁷² Ld. az 1691. január 10-re kihirdetett fogarasi országgyűlés utolsó törvénycikkét: *Sylloge Tractatum*, 83–84; EOE, XX. 449. A módosítás okairól a rendek levélben tájékoztatták Veteranit, s e – számunkra ismeretlen – levélre a követutasításban is hivatkoztak. *Sylloge Tractatum*, 97–98. Trócsányi e módosítást nem említi. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 204, 30. jegyz.

³⁷³ Czegei Vass György (1658/1659–1705) emlékiró; Doboka, majd Kolozs vármegye táblabírája, hadbiztos, majd 1691 tavaszán Szebenben számvevő. 1695-ben hadbiztos, 1696-ban generális perceptor, 1697-ben a kolozsvári kollégium kurátora, 1703-ban kolozsvári vicekapitány lett. 1704-ben II. Rákóczi Ferenc hűségére állt. Háromszor járt Bécsben országos ügyben (1691, 1698–1700, 1700). *Czegei Vass*, VII–X.

³⁷⁴ A Bécsbe küldött szász követ a forrásokban és a szakirodalomban különféle néven bukkan elő. Német nyelvű követjelentéseiben Georgius Clognerusként írja alá; a követség számára kiadott közös instrukcióban Georg Clockner, id. Johan Irthell szebeni polgár naplójában és Heinrich Herbert közleményében *Andreas* Klockner néven szerepel. Jakab Elek történeti munkájában Szász Károly forráskiadványát hibásan idézve (*Sylloge Tractatum*, 84.) Üstgyártó (Klockner) Pál szász követet említ, a két személyt összemosva. Már Szilágyi Sándor

Amint arról a fentiekben már szó esett, a követek instrukciójában nagy hangsúlyt kapott ifjabb Apafi Mihály fejedelemsége megerősítésének kérdése, de egyéb országos ügyekben, például a Partium elcsatolásának megakadályozása érdekében is közben kellett járniuk.

A követséghez – mintegy „nem hivatalos tagként” – csatlakozott Gulácsi Albert, aki Bethlenekkel egyidőben utazott Bécsbe, és valószínűleg titkos megbízottként ifjabb Apafi Mihály megerősítésének ügyét képviselte. Bár nevét a kapcsolódó országgyűlési iratok nem tüntetik fel, fennmaradt diáriuma bizonyítja a követségben való részvételét.³⁷⁵

Miután Üstgyártó (Keßler) visszautasította a követi megbízatást,³⁷⁶ Samuel Conrad medgyesi szenátor, majd annak betegsége miatt Szász János szebeni jegyző merült fel lehetséges követként.³⁷⁷ Kiküldetésére már 1691. április végén történtek előkészületek: a Szebenben tartózkodó udvari kamarai tanácsos, Paul Karl Komornik von Kleinburg bécsi kollégáját, David von Palm³⁷⁸ udvari kamarai tanácsost – akit a Főhadbiztosság meghatalmazott titkáráként tartott számon – arról tájékoztatta, hogy a Bethlen Gergely követségében Bécsbe utazó Szász többek között a főhadbiztossal, Caraffával is szeretne tárgyalni. Mivel azonban nincs ismeretsége, Kleinburgtól kért ajánlólevelet számára.³⁷⁹ Mindemellett Szász az uralkodónak címzett, a szász nemzet („Universitas Nationis Teutonicae in Transylvania”) által kiállított ajánlólevelet is kapott.³⁸⁰ 1691. áprilisában a nagysinkiek is úgy tudták, a szebeni jegyző készül Bécsbe, ezért kiküldetéséhez sok szerencsét kívántak.³⁸¹

Szász 1691. évi szerepére ellentmondásos információink vannak. Amennyiben hitelt adunk idősebb Johann Irthell szebeni polgár naplójának, a hivatalos erdélyi követségtől – amelyben a szászokat végül is Klockner képviselte – függetlenül, néhány héttel korábban ő is

is arra következtetésre jutott, hogy két különböző személyről van szó. *Sylloge Tractatumum*, 84; JAKAB 1875, 38; *Irthell*, 363; HERBERT 1896, 57; EOE, XX. 72.

³⁷⁵ *Gulácsi diáriuma*, 109–110. Gulácsi Albert naplóját közzétette Nagy Levente: *Gulácsi diáriuma*.

³⁷⁶ Üstgyártó visszalépése hátterében feltételezéseink szerint a követválasztás körüli viták álltak. A szászok egy későbbi, a Guberniumnak és a rendeknek az 1701. évi országgyűlésen benyújtott folyamodványából kiderül, hogy 1691-ben a rendek többségi szavazással – azaz a szászok leszavazásával – akarták megválasztani a tagokat, és azok beleegyezése nélkül akarták megtenni a Bethlen Gergely-féle követség tagjává Medgyesi Üstgyártó Andrást. A szászok azonban tiltakoztak, és főhivatalnokaik Georg Klocknert választották ki e feladatra. ZIEGLAUER 1869, I. 176–177. Vö. A szász nemzet folyamodványa és a Gubernium válasza, 1701. febr. 28. MNL OL F 46 1701/125. Az 1701. évi országgyűlésen heves viták folytak többek között az erdélyi követség tagjainak kiválasztása miatt. Vö. ZIEGLAUER 1869, 157–195.

³⁷⁷ FABRITIUS 1863, 112.

³⁷⁸ Johann David von Palm (1657–1721) 1688-tól udvari kamarai titkár, majd egyben tanácsos, hadügyi szakértő, Starhemberg elnöke alatt annak legfontosabb embere. Az Udvari Kamara Tanácsának igazgatója, a Főhadbiztosság kancelláriaigazgatója. KÖRBL 2009, 367–368.

³⁷⁹ Paul Karl Komornik von Kleinburg David von Palmnak, 1691. ápr. 27., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1728.

³⁸⁰ A szász nemzet felterjesztése I. Lipótnak, 1691. ápr. 28. Uo. Nr. 1729.

³⁸¹ A nagysinkiek Christian Reichertnek és Valentin Francknak, 1691. ápr. 21. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1606.

útnak indult Bécsbe.³⁸² Ottani tevékenységére és Klocknerrel való kapcsolatára azonban nem találtunk utalást sem Klockner és bécsi segítőinek fennmaradt jelentéseiben, sem a szebeni krónikákban.³⁸³

Az erdélyi küldöttség 1691. május 12-én indult Bethlenből, Bethlen Gergely udvarából és június 11-én érkezett meg a császárvárosba. Az egy hónapos út Gulácsi Albert naplójából és Georg Klocknernek az útiköltségről vezetett számadásából jól nyomon követhető; a főbb állomások Munkács, Ungvár, Eperjes, Lőcse, Nagyszombat és Pozsony voltak.³⁸⁴

Maga Klockner május 12-én Szebenből indult³⁸⁵; az első éjszaka Szelindeken (Stolzenburg) szállt meg, ahol a helyi tanárok szerenádot adtak neki. Következő nap délben Medgyesen pihent meg, ahol hasonlóképp ének- és trombitaszóval fogadták. Désig ún. Rákóczi-darabontok („Rákóczitrabanten”), majd Kővárig „német konvoj” („Teutscher Confoi”) kísérte. Az erdélyi követség hosszabb pihenőre először Eperjesen vállalkozott, ahol két éjszakát töltött.³⁸⁶ Klockner innen írta első jelentését 1691. május 28-án, amelyben arról számolt be, hogy Nagybányán csatlakozott „a többi nemesúrhoz”, akik igen távolságtartóan viselkednek vele. Bethlen gyakran invitálja magához ebédelni, de nem hívja meg kocsjába, ezért lóháton tette meg a (közös) utat és feltehetően így is folytatja majd. Bethlen sokat ad informátora, Gulácsi szavára, ám vele eddig még nem beszéltek a követségről és instrukciójáról sem kérdezték, bár erre nem is adott nekik alkalmat. Igyekszik lehetősége szerint a szász nemzet érdekeit képviselni. Klockner Eperjesen megismerkedett egy bizonyos Zieglerrel, aki Absolontól várt levelet, követtársaival pedig Martin Lederernél³⁸⁷ vendégeskedtek.³⁸⁸ Június 10-én már Pozsonyból adott hírt magáról; a követség itt előző nap audiencián volt Széchényi György (1605/1606–1695) esztergomi érseknél, aki készségesen

³⁸² „Den 21. April ist H. Joh. Zabanius, Stadt Schreiber nacher Wien verreiset zum Geisel./ Den 12. Mai ist H. Georg Klockner, Rathsgeschwornen, legations-Weiß nacher Wien abgeschickt worden.” Irthell, 363. (A „Geisel” szó jelentése itt fontos megbízatást teljesítő hírszerző.) Irthell értesülését kétségessé teszi, hogy Szász indulásának időpontja néhány nappal megelőzi a számára kiállított ajánlólevelekét.

³⁸³ A Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum c. szebeni krónika csak Szász későbbi, 1692–1693. évi követjárását említi. Vö. *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* II, 255, 257. Fabritius is úgy értelmezi, hogy Szász – ismeretlen okokból – végül nem került be a követségbe. FABRITIUS 1863, 112.

³⁸⁴ *Gulácsi diáriuma*, Klockner számadását ismertette: HERBERT 1896. Gulácsi Retteg és Munkács között külön úton haladt, Klockner pedig Nagybányán csatlakozott a többi követhez. Vö. Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. máj. 28., Eperjes. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1735.

³⁸⁵ Irthell, 363.

³⁸⁶ HERBERT 1896, 58.

³⁸⁷ Martin Lederer (†1696) eperjesi kereskedő tevékenységére és fennmaradt irataira ld. MAKSAJ 1992, 106.

³⁸⁸ „biß noch haben wir uns ziemlich gutt miteinander vergliechen, aber ich fürchte, es wirdt nicht lang dauren können, denn der H. Bedlen ist arthliges humors, ich darff mich biß itzo vast nicht von ihm regen, waß wirdt denn weiter geschehen; Zum Eßen rufft er nicht öfters, aber in seinen Wagen zu sitzen, will er mich nicht nöthigen; habe also meine Reise biß noch reittend fortghesetzt [...] mich wundert, sie haben biß noch keinen discours von der Legation mit mir gehalten, ja mich auch nicht einmahl gefragt von einziger Instruction, habe ihnen zwar auch mit fleis keine gelegenheit darzu gegeben”. Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. máj. 28., Eperjes. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1735.

fogadta és ebédre is meghívta őket. Széchenyi biztosította őket, hogy az udvartól kedvező választ fognak kapni; jelenlétükben különféle írásokat küldött Bécsbe Erdély – különösen a magyar nemzet – érdekében és hosszasan magyarázott a hadi előkészületekről, a diplomáciai helyzetről és arról, hogy I. Lipót év végére békekötést tervez mind a törökökkel, mind a franciákkal. Klockner beszámolt továbbá arról is, hogy találkozott egy erdélyi magyar jezsuitával, aki a „szebeni prépost” címet viseli. A szerzetes „kellemetlen beszélgetésbe” kezdett vele főleg felekezeti kérdésekben.³⁸⁹

Az erdélyi követség több mint tíz hónapos bécsi tartózkodása során³⁹⁰ végeredményben hivatalos megbízatásának csak egyik részét tudta elérni: a Diploma Leopoldinum ünnepélyes, több helyen módosított változatával tért haza, ám ifjabb Apafi Mihály fejedelemségének megerősítését nem tudta kieszközölni.³⁹¹ A követségben részt vevő Klockner bizonyára rendelkezett a szász nemzettől kapott instrukcióval, ám ez kutatásaink során nem került elő; a szász követ fennmaradt jelentéseiből azonban következtethetünk megbízatása tartalmára.

A Szebenbe érkező levelekből kitűnik, hogy követjárása megfelelően elő volt készítve. Fő segítőtje Absolon Dániel volt, akit ezekben az években a szászság egyik patrónusaként tarthatunk számon.³⁹² Absolon, aki Klockner előtt néhány héttel érkezett Bécsbe, a követség megérkezése előtt néhány nappal már arról tájékoztatta a szebeni vezetést, hogy hosszán beszélgetett Caraffával és Kinskyvel³⁹³ is a szászság elnyomott helyzetéről és az udvarban remélhetőleg orvosolják majd a natio ügyét. A tárgyalást megkönnyítette, hogy Absolon Caraffánál szállt meg; e szerencsés körülménytől Klockner is a szász ügyek jóra fordulását várta.³⁹⁴ Absolon Klockner megérkezését követően is tájékoztatta a szebeni főtiszteket a tárgyalásokról és a szász ügyekben tett lépéseiről, biztosítva őket arról, hogy a szászságot élete végéig szolgálni fogja, és lehetőségéhez mérten Klocknert is segíti.³⁹⁵ Klockner Bécsbe érkezéséről és a visszafoglaló háborúk aktuális hadmozdulatairól nem csak Absolon, hanem egy bizonyos Michael Schönleben is tájékoztatta a szebenieket, aki Klockner kísérője vagy

³⁸⁹ „Es ist allhier ein Jesuvit, auß Siebenbürgen entsproßen ein Unger, welcher den Tittel hat, Propst von Herrmanstadt, der kompt zu mir und führet mancherley unangenehme discours, insonderheit von religious sachen, und sagt: er hoffe in kurzem beßer mit mir beandt zu werden”. Georg Klockner (a Szebeni Tanácsnak), 1691. jún.10., Pozsony. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1738.; *Gulácsi diáriuma*, 117.

³⁹⁰ Klockner 1692. április 3-án érkezett haza Szebenbe. *Irthell*, 363. Irthell szebeni polgár szerint Bethlen Gergely 1692. március 17-én, az ott megrendezett országgyűlés kezdete előtt érkezett Szebenbe. Uo.

³⁹¹ JAKAB 1875, 40–42.

³⁹² Valentin Franck szebeni királybíró 1692. évi jegyzőkönyv-bejegyzése szerint Absolon a szász ügyek gyakorlott előmozdítója („*causae nostrae promotor dexterrimus*”). HR Prot. 1690–1697, p. 115.

³⁹³ Franz Ulrich von Kinsky (1634–1699) cseh udvari főkancellár.

³⁹⁴ Daniel Absolon a szebeni főtiszteknak, 1691. jún. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1737; Georg Klockner (a Szebeni Tanácsnak), 1691. jún. 10., Pozsony. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1738.

³⁹⁵ Daniel Absolon Christian Reichartnak és Valentin Francknak, 1691. júl. 26., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1748.

valamely patrónusának szolgája lehetett. Schönleben június végi jelentésében Klocknert méltatta, aki „nem fél a magyar követektől, látja ugyanis, hogy erős oszlopokon támaszkodik”. Jelentése szerint a követ részletes audiencián volt a főminisztereknél, és Ófelségéhez is megy majd.³⁹⁶

Az előkerült források Klockner hosszú bécsi tartózkodásából az első két hónapot örökítik meg. Első, az otthoniaknak írt jelentésében arról számolt be, hogy június 18-án követtársaival együtt kihallgatáson volt I. Lipótnál a Favoritában³⁹⁷; 20-án József királynál³⁹⁸ jártak, majd egyedül tett látogatást Caraffánál, aki felhánytorgatta neki a szászság előző évben tanúsított hűtlenségét.³⁹⁹ Klockner igyekezett kimenteni a szászságot és mindenekelőtt Szebent, mire Caraffa végül megenyhült. Miután átvette a szász nemzet ajándékát, hangsúlyozta, nem azért teszi ezt, mert megérdemli, hanem hogy ne távolodjon el tőlük és jelezze: ahogy korábban patrónusuk volt, úgy ezután is az kíván maradni. Klockner ekkor a Diplomával kapcsolatos pontokat adott át neki és segítségét kérte. Caraffa a pontokkal és az uralkodónak írt kérelemmel Kinskyhez⁴⁰⁰ irányította.⁴⁰¹

Klockner Kinskynél tett magánlátogatása alkalmával – amelyre még a két követtársával megejtett közös látogatást megelőző nap került sor – ismertette a szászság előterjesztését, mire Kinsky biztosította arról, hogy mindent megtesz ügyükben, mivel jól ismeri a szászság panaszait.⁴⁰² A Klockner által ismertetett előterjesztés, avagy pontok minden bizonnyal a

³⁹⁶ „*Non possum effari, quam bene se accomodet Dominus Glockner, nec etiam quidpiam timet ablegatos Hungaricos, videt enim se forti columna fulcitum esse, contra quam nennus quidpiam audet, jam apud supremos ministros particularem habebat audientiam, velut intellexi, etiam apud suam Majestatem Sacratissimam habiturus est. Domini Hungari nimis somnolenter agunt res, magnanimitas enim ipsorum valde corruit, spero cum desideratissima resolutione, reditirum Dominum Glocknerus, informatio enim, tam apud Suam Maiestatem Sacratissimam, quam supremos Ministros est facta per Dominum meum, qui non uti peregrinus, sed velut Nativus Saxo partes hasce tuetur.*” Michael Schönleben levele (a szebenieknek), 1691. jún. 29., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1742.

³⁹⁷ A császárnék nyári palotája Bécsben, a későbbi Theresianum. *Gulácsi diáriuma*, 118.

³⁹⁸ I. József magyar király (1705–1711) koronázására már 9 évesen, 1687-ben sor került a pozsonyi országgyűlésen. SCHMIDT 1990, 186.

³⁹⁹ Azaz bizonyos szász városok elpártolását Thököly 1690. évi erdélyi betörése idején.

⁴⁰⁰ Franz Ulrich Kinsky cseh főkancellár ekkoriban az Erdélyi Konferencia elnöke. TRÓCSÁNYI 1988, 35–36.

⁴⁰¹ Klockner a Caraffával való találkozásról a következőképp számolt be: „*Carafa, welcher mir anfangs ziemlich starck zugeredet und verwiesen, warumb wir vorm Jahr so untreu gehandelt und so baldt abtrenning worden, er hätte daß niemahls von der Sächsichen Nation gehoffet, und vermahne unß darnebenst ernstlich, solches nicht mehr zu tentiern, waß geschehen saye, daß sey nunmehr vergeßen; Ich habe die nation, insonderheit aber Herrmanstadt nach möglichkeit auff alle weiß excusieret, aber es war umb sonst, da hies es nur: Herrmanstadt hat nicht so fug zum auffruhr gehabt, sonsten hätten sie es gleich so gutt gemacht, alß die übrigen; welches alles nicht so übel gemeinet war, vielmehr eine anmahnung zur künfftigen Treue.*” Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. jún. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1739.

⁴⁰² Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. jún. 28., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1741.

szászság által megfogalmazott, a Diploma Leopoldinum első változatának pontjaihoz fűzött megjegyzések, azaz a Diploma elfogadásának feltételei voltak.⁴⁰³

A felterjesztésben a szászok a Diploma nyolc pontjához fűznek kitételeket. Üdvözlük az első pontot, amelyben az uralkodó a bevett vallások szabad gyakorlatát biztosítja. A királyi és fejedelmi adományozások és privilégiumok megerősítését biztosító második ponttal kapcsolatban kérelmezik, hogy érvénytelenítse azon adományozásokat, amelyek privilégiumaikra nézve hátrányosak („*dasz andre Donationen wenn ja welche sein möchten, so zu unsrer Privilegien und Hattertrechte Nachtheil gemacht ungültig sein sollen*”). Az *Approbatae* és a *Compilatae Constitutiones*, a *Tripartitum* és a szász municipiális jog érvényben maradását biztosító harmadik pont kapcsán kérik, hogy az erdélyi törvénykönyvek azon cikkelyei, amelyek alapvető jogaikra nézve hátrányosak, ne legyenek rájuk érvényesek. A Diploma első változatában az uralkodó elrendelte, hogy az országos főméltóságokra jelölt személyeket e hivatalok megüresedését követően a rendek mutassák be az uralkodónak megerősítésre (8. pont). Ehhez kapcsolódóan a szászok kérelmezik, hogy a szebeni királybíró avagy „főispán” halála után annak utódlására régi szokás szerint a szebeni Százak Tanácsa jelölhessen személy(eke)t.⁴⁰⁴ Kérték továbbá, hogy a szász comes mindig tagja legyen a „titkos tanácsnak” (azaz a felállítandó Guberniumnak) – ahogy azt a Diploma 9. cikkelye biztosítja –, de ne kizárólag ő, azaz más szász hivatalnok is bekerülhessen a Guberniumba. Annak kapcsán, hogy az uralkodó a Diploma 12., Erdély adózását tárgyaló pontjában az adó felvetését és beszedésének módját az erdélyiekre bízta, felhívják a figyelmet az adófelosztás aránytalanságára és kérik, hogy a szászok ugyanannyit adózhassanak, mint a vármegyék (és ne többet). Mivel az uralkodó ígéretet tett arra, hogy nagy és szükségtelen helyőrséggel nem terheli az országot (17. pont), segítségét kérik a helyőrséggel kapcsolatban fellépő kellemetlenségek megszüntetésében és az ellátás költségeinek megtérítésében. Úgy tűnik, a szászságot rendkívül megterhelte az „ingyen való gazdálkodás” – azaz postalovak, vonómarhák és kvártély ingyenes biztosítása utazók számára –, mert nem győznek hálálkodni az ezt eltörlő 18. pont miatt. Ugyanakkor reményüket fejezik ki e rendelkezés végrehajtását és az ugyanebben a cikkelyben elrendelt fogadók építését illetően, amelyekben pénzért látják majd el az utazókat. Kérik, hogy az uralkodó e házak számára privilégiumot bocsásson ki és engedélyezze azok megbüntetését, akik e helyeken erőszakot gyakorolnak, illetve a 18.

⁴⁰³ Feltételezéseink szerint a Kinskyhez benyújtott felterjesztés egyezik azzal a forrással, amelyet Gustav Seiwert „Vorstellung der Universität” címmel, kommentár és pontos levéltári jelzet megadása nélkül, hozzávetőleges datálással (1691/1692) tett közzé. *Akten und Daten*, 119–122. – A Szász Nemzeti Levéltárban található fogalmazványa: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1766.

⁴⁰⁴ A szebeni királybíró választása, ill. jelölése az 1690-es években több éves vitát indított el. Ld. a VII. fejezetet.

cikkely ellen vétének. Végül kéri a császárt, hogy ünnepélyesen erősítse meg ismét privilégiumaikat, örökös hatállyal. A többi cikkellyel elégedettek.⁴⁰⁵

Összevetve e beadványt a Diploma második, 1691. december 4-i változatával, látható, hogy a szászség kérelmei csak részben találtak meghallgatásra. A 3. cikkelyhez fűzött kiegészítés szerint ugyanis ha a rendek között viszály támad vallási ügyekben és kiváltságaik kérdésében, és nem sikerül megegyezniük, a felek és a Gubernium meghallgatása után az uralkodó a döntés. A szászok különféle sérelmeinek orvoslása csak később, 1692-ben folytatódott, a már említett, ún. szász accordák megkötése által. E két szerződést az uralkodó 1693 áprilisában, Alvinczi Péterék követjárása idején hagyta jóvá, miközben a szászság által felterjesztett több jelentős kérdést nyitva hagyott.⁴⁰⁶

A Kinskynél tett magánlátogatás után Klockner követtársaival együtt Lajos badeni örgrófnál járt, aki a törökellenes szövetség kedvező hadi helyzetére és a háború nemsokára várható befejezésére való tekintettel arra intette őket, hogy Erdély mutassa ki a császár és király felé tanúsított hűségét. Ezután Lajos örgróf Caraffához hasonló „megrovásban” részesítette a szászságot: Klocknerhez fordulva elismerte, hogy Szeben tartotta magát a hűséghez. Egyúttal azonban arra kérte a szász követet, hogy a többi szász várost is buzdítsa a császár iránti hűségre, nehogy ismét úgy viselkedjenek, mint előző évben, mert még egyszer nem lesz ilyen elnéző velük. Ezután tájékoztatta a követeket a tervezett hadjáratról.⁴⁰⁷

A szász követ további jelentéseiben az erdélyi követség közös látogatásairól is beszámol, de magyar követtársai ügyvitelére is némi betekintést nyújt. Ezek a hírfoszlányok jól kiegészítik Gulácsi naplóját, amely 1691 júliusától a követség bécsi ügyvitelére nem sok konkrétumot tartalmaz. Klockner június 30-i beszámolója szerint a „két magyar” – feltehetően Bethlen Gergely és Gyulafi László – kimutatást nyújtott be a legutóbbi négy évben Erdély által befizetett adóról. Klocknernek szüksége lett volna a szászság által teljesített kontribúció kimutatására, de ilyennel nem rendelkezett.⁴⁰⁸ Július 12-én arról tett

⁴⁰⁵ *Akten und Daten*, 119–122.

⁴⁰⁶ ZIEGLAUER 1869, 128–130; *Zabanius Referat*, 377–381.

⁴⁰⁷ Badeni Lajos intő szavai Klockner tolmácsolásában: „*untern andern sagte er, man solte den Feindt nicht mit fleiß ins Landt ziehen, sondern vielmehr Ihm zeigen, daß das Landt keine zuneigung mehr zu Ihm habe; zu mir sagte er auch, die Herrmanstädter hätten sich zwar recht gehalten, aber ich solte die übrige Städte undt nationsgenossen auch ernstlich zu Ihrer Mayestädt Treyheit vermahnen, nicht daß sie abermahl, alß vorm Jahr, sich verhalten mögten, dann wie gnädig er dahmals gewesen, so streng würden sie ihn haben, und auch keine gnadt mehr finden, ja auch sonsten sagte er sehr viell, wie der Außgang dieses Kriegs sein würde, und wie daß Landt auch weitter könnte conservieret werden*”. Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. jún. 28., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1741.

⁴⁰⁸ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. jún.30., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1743.

jelentést, hogy két társával előző nap a nádornál – Esterházy Pál hercegnél – ebédelt.⁴⁰⁹ 20-án összeült a régóta várt Erdélyi Konferencia, amelyen Strattmann⁴¹⁰ megróttta az erdélyieket, amiért fölösleges bonyodalmat okoznak a Diploma körül, amelyet Erdély egyszer már elfogadott, sőt, az ország hűségesküt is tett az uralkodónak. Strattmann szerint tárgyalásaikkal I. Lipót bizalmatlanságát váltják ki. Hazafelé menet a két magyar követ veszekedni kezdett, egymásnak felróva, amiért nem beszélt a másik. Strattmann figyelmeztetése Klockner számára azonban nem volt meglepetés, őt ugyanis bizalmasan már előzetesen értesítették arról, hogy a kancellár korholni fogja a magyarokat.⁴¹¹ Az Erdélyi Konferencia július 27-i ülésén a három erdélyi követen kívül részt vett többek között Kinsky, Strattmann és Eilers titkár, aki megkérdezte tőlük, szeretnének-e még valamit a korábban benyújtott pontokon kívül, mivel azokat már megtárgyalták. Erre Bethlen Gergely benyújtott még néhány – Klockner szerint kevésbé jelentős (!) – pontot. A szász követ szerette volna tovább vinni a szász ügyeket, de Kinsky leállította arra hivatkozva, hogy a korábbi szász beadványt már figyelembe vették. Ha azonban a Diploma ünnepélyes formában kiadott változatában találnak majd valamit, ami a szászságra nézve kedvezőtlen, Absolon segítségével azon lesz, hogy kijavítsák.⁴¹²

Úgy tűnik, Klocknernek magyar követtársaival Bécsben sem sikerült együttműködnie – ez a fennálló érdekellentétek miatt érthető is –, legalábbis az ő tájékozatlanságukat okolta, amiért az Erdélyi Konferencia csak később ült össze.⁴¹³ A követség elhúzódnását a magyar követek „abszurd előterjesztéseivel” magyarázta.⁴¹⁴ Azt is megállapította, hogy a magyarországi és erdélyi magyarok részéről a szászok nem sok jóra számíthatnak, ám ügyeik szerencsére nem tőlük függenek.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. júl.12., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1745.

⁴¹⁰ Theodor Heinrich von Strattmann (1637k–1693), 1682-től osztrák udvari kancellár. Életére: SIENELL 2001, 178–180.

⁴¹¹ „Dieser, daß Herrn Stradtmanns discours, ist mir noch zuvor in confidentia entdeckt worden, daß die Herr Ungern mit Ihrem viellen difficultätten solches erlangen würden.” Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. júl. 22., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1747.

⁴¹² Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. júl. 29., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1750. – Bethlenék a július 27-i kihallgatáson biztosítékot kértek az erdélyi rendek számára arról, hogy ifj. Apafi Mihályt az uralkodó megerősíti fejedelemségében, amint eléri a nagykorúságot. Kérvényezték többek között azt is, hogy Erdély kerüljön ki a Magyar Udvari Kancellária joghatósága alól. TRÓCSÁNYI 1988, 51.

⁴¹³ „die Schuldt ist unsern Herr abgesandten, denn sie wollen sich nicht rathen lassen, und wissen gleichwohl nicht viell, sonstn wären wir leichtlich können abgefärtiget werden.” Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. jún. 28., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1741.

⁴¹⁴ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. jún. 30., Bécs. SJAN Sibiu, Col.med. U VI. Nr. 1743.

⁴¹⁵ „aber daß beste ists, daß sie uns nicht immer nach verlangen schaden können, denn es nicht bey Ihnen stehet.” Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybíróknak, 1691. júl. 12., Bécs. SJAN Sibiu, Col.med. U VI. Nr. 1745.

Klockner küldetése nem pusztán a közös szász ügyek képviselőjére korlátozódott; a szebeni vezetés személyes kéréseinek is igyekezett eleget tenni. Ő tudósította Valentin Franck szebeni királybíró címeres levele ügyéről, amelynek kiállítása érdekében Absolon járt közben.⁴¹⁶ Bécsi tartózkodása során több alkalommal is tájékoztatta a szebeni vezetést az ottani árukinálatról, elsősorban a különféle ékszerekről, ígérve, hogy ha talál valamit kedvező áron, nem mulasztja el megvenni számukra.⁴¹⁷ A szebeni királybíró a tőle kapott pénzből „sok szép dolgot vásárolt, de elég drágán”; Georg (Francknak) kérésére beszerezett egy szép újmódi órát.⁴¹⁸

Klockner jelentései kisebb kultúrtörténeti adalékokkal is szolgálnak: az 1691. nyári bécsi hadi előkészületek mellett a szász követ beszámolt egy óriási pompával megrendezett, öt hétig tartó lakodalomról, amely „Ahasvéruséval vetekedett”, és amelyhez foghatót Erdélyben nem látott.⁴¹⁹ Megemlékezett arról is, hogy az uralkodónál a Favoritában tett június 18-i látogatás után öfelségével és a miniszterekkel együtt megtekintettek egy komédiát, amelyet követően az ifjú József király táncelőadással lépett fel a színpadon: „*nach vollendetter Commedi ist der Junge König Joseph springendt und künstlich tanzendt zu sehen gewesen, auff öffentlichem Teatro.*”⁴²⁰

Klockner a „Zum goldenen Ochsen” nevű bécsi fogadóban szállt meg; útiköltsége és megélhetése nem kevés kiadást – összesen mintegy 6540 forintot – jelentett a szászság számára, amely bizonyára nem számított arra, hogy követjárása közel egy évig el fog húzódni. Bécsi életviteléről, kíséretéről, kosztjáról, szórakozásáról a fennmaradt számadás tudósít.⁴²¹

Klockner jelentései 1691 augusztusában megszakadnak.⁴²² Ez magyarázható többek között az 1691. évi törökellenes hadjárattal, amelynek előkészületeiről maga is tudósított,⁴²³

⁴¹⁶ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. júl. 29., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1750. Franck 1692-ben kiállított címereslevelének eredeti példánya: SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1741.

⁴¹⁷ „*Weiber Schmuck auff hiesige arth, bringt man gnug zu verkauffen, mit Demanten, Rubinthen und Schmaragden, wie auch Demandt Ringen und Perlen, aber man helt selbige hoch an, auch in Siebenbürgen ist daß Steinwerck und Perlen nicht theürer [...] Ich habe für ein Paar Demandt Ringen, jede in 9 Dehmanten bestehendt, [...] hundert Thaller gebothen, will sie aber unter fl 240 Reinische nicht geben.*” Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. jún. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1739.

⁴¹⁸ „*eine schöne und neue modi Sack Uhr oder Zeiger*”. Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. júl. 12., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1745.

⁴¹⁹ Georg Klockner Valentin Francknak, 1691. júl. 5., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1744.

⁴²⁰ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. jún. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1739. Gulácsi is megemlékezik a június 18-i színelőadásról, amelyre I. Lipót születésnapja alkalmából került sor, József szerepléséről azonban nem ír. *Gulácsi diáriuma*, 118.

⁴²¹ HERBERT 1896, 59–63. Klockner is megtekintett például egy betanított lovat („Künst kennendes Pferd”), amely talán a Gulácsi által részletesen bemutatott lóval egyezik. *Gulácsi diáriuma*, 119–120.

⁴²² Az erdélyi követség további tárgyalásaira ld. TRÓCSÁNYI 1988, 51–52.

⁴²³ SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1743, 1744, 1745.

és amelynek kiemelkedő eseménye volt a szövetségesek augusztus 19-i szalánkeméni győzelme. Ezt követően további diplomáciai tevékenységére nem maradt fenn forrás, leszámítva azt, hogy – nem kevés költségen – készítettett egy másolatot a Diploma Leopoldinum 1691. december 4-én kiállított második változatáról.⁴²⁴ Januárban már hazaújtát készítette elő: Vass Györggyel együtt kérvényezték az Udvari Kamaránál, hogy a követség idején vásárolt különféle holmijaikat vámmentesen szállíttathassák haza Erdélybe, és e célból a Kamara útlevelet állítson ki számukra.⁴²⁵ Az erdélyi követség 1692. január 21-én kapta kézhez a Diploma díszes példányát. 18-án búcsúlátogatást tettek I. Lipót császárnál, aki a négy követet aranylánccal ajándékozta meg, majd 24-én haza indultak. Klockner visszafelé Eperjesen Absolonnál szállt meg. Amennyiben hitelt adunk Irthell naplójának, 1692. április 3-án érkezett haza. Visszaútja több mint két hónapot vett igénybe, amelyhez a téli időjárás is hozzájárulhatott.⁴²⁶ Klockner vállalkozását kortársai igen veszélyesnek tartották és követjárásának minden bizonnyal nagy jelentőséget tulajdonítottak; mi sem jelzi ezt jobban, mint hogy hazaérkezéséig a szebeni prédikátorok naponta imádkoztak érte a templomban.⁴²⁷

IV. 2. Szász János (1692–1693)

A Bethlen Gergely vezette erdélyi követség hazaérkezése után megrendezett szebeni országgyűlésen (1692. március 15.–április 25.) és az azt követő néhány hónapban folyó, a katolikusok erdélyi térnyerésével kapcsolatos vallásügyi tárgyalások zátonyra futottak, így szükségesnek tűnt, hogy újabb erdélyi követség látogasson a császárvárosba. A katolikusok e célból már júniusban útnak indították Baranyai Gergelyt. Őt követte augusztusban az Alvinczi Péter vezette protestáns követség, amelynek tagjai a reformátusok képviselőjével is megbízott jogtudóson kívül az unitáriusok részéről Dálnoky János,⁴²⁸ később Horváth Ferenc, valamint az evangélikus szászok nevében Szász János szebeni kerületi jegyző voltak. Megbízatusuk a felekezeti kérdéson kívül számos országos politikai és gazdasági kérdésre – mint például II. Apafi Mihály fejedelemségének megerősítésére, a Partium hovatartozásának

⁴²⁴ Kiállításához Klockner Werdenburg titkárnak 30 dukátot/135 forintot, a másolatot készítő írnoknak 20 dukátot/90 forintot, a többi kancellistának összesen 10 dukátot/45 forintot adott. A Diplomát 24 forintért vörös bársonyba köttette, és számára bádogtokot készítettett 3 forintért. HERBERT 1896, 62. A Diploma 1692. január 21-i hiteles másolatának díszes példánya az egykori Szász Nemzeti Levéltárban: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1764.

⁴²⁵ Georg Klockner és Vass György az Udvari Kamarának, 1692. jan. 16. ÖStA FHKA Sieb. r. Nr. 2. fol. 445–448. Kérvényükhöz Daniel Absolon írt ajánlólevelet. Daniel Absolon az Udvari Kamarának, [é.n.], Uo.

⁴²⁶ HERBERT 1896, 63; EOE, XX. 76; *Irthell*, 363.

⁴²⁷ HERBERT 1896, 59.

⁴²⁸ Kolozsvári szenátusi ülnök. *Zabanius Referat*, 348.

tisztázására, az udvarban működő erdélyi kancellária felállítására vagy a kincstári jövedelmekre – kiterjedt.⁴²⁹

A szász nemzeti gyűlésen követté választott Szász János megbízatása sem pusztán az evangélikus felekezet érdekeinek képviselőjét irányozta elő. Legrészletesebb, 18 pontos instrukciója tartalmazta azokat a problémákat, amelyek nagy része újra és újra megjelent a szász nemzet által a 17–18. század fordulóján Bécsbe felterjesztett folyamodványokban. Feladata volt többek között kieszközölni a szászok és a másik két erdélyi nemzet között 1692-ben kötött két szerződés uralkodó általi megerősítését.⁴³⁰ Fel kellett szólalnia a nemesség által a szászságnak adott kölcsönre kiszabott magas uzsora ellen, kérnie kellett a szászok elleni különféle visszaélések, a tőlük jogtalanul követelt különféle adók és szolgáltatások eltörlését. Instrukciójában szerepeltek a szászság politikai képviselőjére és a perek fellebbezésének módjára vonatkozó kérések is. Fel kellett hívnia a figyelmet a hadellátás terheivel kiemelten sújtott Szeben város helyzetére is, és kérnie a város számára a pénzverés visszaállítását, valamint, hogy ezentúl az országgyűléseket is ott tartsák.⁴³¹

A fennmaradt másik két, összefoglaló jellegű instrukció szerint vallási ügyekben támogatnia kellett protestáns követtársait, ugyanakkor minden olyan kezdeményezést is, amely a szász nemzet javát szolgálja. Szorgalmaznia kellett továbbá, hogy a Diploma Leopoldinumnak a szászokra nézve kedvező pontjai megvalósulhassanak. Megbízatást kapott arra is, hogy visszaszerezze azon szász javakat, amelyekre a kincstár törvénytelenül rátette a kezét. Végül gondoskodnia kellett arról, hogy a szászság a jövőben is szabadon járulhasson az uralkodó elé.⁴³²

Szász János követjárásának története a szakirodalomból és a rendelkezésre álló bőséges, jelentős részben kiadott forrásanyagból ismert;⁴³³ tekintettel azonban arra, hogy bécsi tevékenysége a korszak szász politikájában meghatározó jelentőséggel bírt, nem kerülhetjük el összefoglaló jellegű ismertetését, ugyanakkor hasznosnak tartjuk néhány új szempont

⁴²⁹ EOE, XXI. 5–10; TRÓCSÁNYI 1988, 208–211. Alvinczi hivatalos és titkos instrukciója: *Sylloge Tractatum*, 251–262, 262–266; Alvinczi követjárása során keletkezett kiadott források: *Sylloge Tractatum*, 266–369. Alvinczi követjárására: TRÓCSÁNYI 1988, 211–213, 215–216, 220–222, 233–235, 241–243.

⁴³⁰ Amint arról már fent szó esett, az 1692. április 23-i szerződés orvosolta a szászok nem adóügyi sérelmeit, az 1692. július 21-i szerződés pedig a szászok és a többi rend közötti adó felosztására és annak számítására vonatkozott.

⁴³¹ Az instrukciót kiadta Kemény József: *Zabanius Referat*, 339–341.

⁴³² ZIEGLAUER 1869, 57–58.

⁴³³ Ferdinand von Zieglauer monográfiájában terjedelmes fejezetet szánt e témának, amelyben alaposan ismertette a szász követ bécsi tartózkodása során írt latin nyelvű naplóját is. A monográfiát kiegészítő, utólag megjelentetett forráskiadvány Szász János 44 német és részben latin nyelvű, Szebenbe írt jelentését tartalmazza. E jelentések a monográfiához képest további, nem elhanyagolható adalékokkal szolgálnak bécsi politikai tevékenységére és a korszak erdélyi történetére nézve. Szász követjárásának történetét terjedelmes német nyelvű jelentésben is összefoglalta, amelyet Kemény József adott ki. ZIEGLAUER 1869, 56–133; *Harteneck Beilagen; Zabanius Referat*.

érvényesítését. Mindezt néhány újonnan előkerült vonatkozó forrás is indokoltá teszi. Elemzésünk során főként azon kérdéseket kívánjuk kiértékelni, hogy mi módon valósult meg Szász bécsi érdekérvényesítése, hogyan alakult viszonya magyar követtársaival, kik voltak segítői, milyen kapcsolatban állt az udvari főméltóságokkal, miniszterekkel, milyen betekintést nyert az udvari ügyvitelbe és Bécs Erdély-koncepciójába? Hogyan képviselte a szászság érdekeit, ennek során milyen súllyal voltak jelen a szebeni érdekek? Milyen rövid és hosszú távú hozadéka volt kiküldetésének és kilenc hónapos bécsi tevékenységének a szászságra nézve?

Szász János 1692. augusztus 1-jén indult el Szebenből. Bonchida felé egy szakaszon együtt haladt Bethlen Miklóssal, aki tudatta vele a követség belüli szerepét. Eszerint őt azért állították Alvinczi mellé, hogy az akatolikus küldöttségnek méltóságot szerezzenek és az udvar felé megmutassák, hogy a vallásügyi tárgyalásokat mindegyik felekezeti támogatja. A Gubernium meghagyta Alvinczinek, hogy vallási, politikai és gazdasági ügyekben Szász tudtával tárgyaljon, ugyanakkor a szász küldött hivatalosan nem vehet részt a közügyek tárgyalásában, nehogy ezt az udvar a katolikusok kizárásaként értelmezze („*dass der Hof des katholischen Ausschlusses nicht hoch empfinde*”).⁴³⁴ Ennek megfelelően Szászt megbízólevele is kizárólag vallásügyi tárgyalásokra jogosította fel. Ez kezdetben aggasztotta a szász követet, mert attól tartott, hogy a király előtt nem tudja majd a vallásügyeken kívüli szász érdekeket képviselni. Az első hónapban bebizonyosodott az aggodalma, ugyanis általános megbízólevél hiányában még egy miniszter előtt ki kellett mentenie magát, ugyanis a politikai megkérdőjelezte követi megbízatását.⁴³⁵ E kezdeti aggodalma azonban hamar eloszlott, s a közös tárgyalások mellett önálló útra tért, amelyet – mint látni fogjuk – az erdélyi ügyekben illetékes bécsi politikusok is elfogadtak.

A követség élén álló Alvinczi Péterrel viszonya nem volt éppen feszültségmentes. Szász Bécs felé tartva Eperjesen csatlakozott Alvinczihez augusztus 12-én, aki barátságosan fogadta és ígéretet tett neki arra, hogy tudta és beleegyezése nélkül semmit nem fog intézni az udvarban. Megmutatta neki a vallásügyi és politikai előterjesztéseket, ugyanakkor instrukcióit és a kincstári javakat ismertető jelentést igyekezett elrejtteni követtársa elől. Úgy tűnik, nem járt sikerrel: a szász követ ugyanis Eperjesről küldött, titkosírással írt jelentésében ismertette az instrukciónak a szászokra vonatkozó kitételeit. Az összefoglalásból nyilvánvalóvá válik,

⁴³⁴ Zabanius Referat, 347–348.

⁴³⁵ Zabanius jelentése, 1692. aug. 6., Kolozsvár; 1692. szept. 13., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 1, 7.

hogy Alvinczi titkos instrukciójához sikerült hozzáférnie, amely több, a szászokra nézve kedvezőtlen pontot tartalmazott.⁴³⁶

A követek augusztus 25–26-án érkeztek Bécsbe, majd szeptember 3-án járultak először I. Lipót császár és magyar király elé. A meghallgatáson Alvinczi vitte a szót, aki kinyilvánította a Gubernium és a rendek hűségét, átadta a megbízólevelet és egy vastag, emlékiratokból és mellékletekből álló köteget az uralkodónak. Szeptember 5-én Franz Ulrich von Kinsky gróf titkos tanácsosnál és cseh udvari főkancellárnál jártak, akivel hosszasan tárgyaltak felekezeti kérdésekről. Szeptember 15-én Alvinczi és Szász politikai ügyekről is beszélt vele Pellendorfbán. Ennek során felmerült többek között ifjabb Apafi Mihály fejedelemségének kérdése, a Gubernium befolyása a hivatalok betöltésére és a Bécsben felállítandó erdélyi kancellária ügye. Szász beszámolója szerint Alvinczi az előterjesztés ismertetése során kihagyta a szászokat érintő pontokat annak ellenére, hogy emlékeztette őt erre. Alvinczi kitérő válasza – „*bé adtam írásban*” – titkos instrukciója ismeretében nem meglepő, mivel az több ponton ütközött a szász érdekekkel.⁴³⁷

Az eltérő érdekek és az egymás iránti bizalmatlanság következtében Szász különvált követársaitól attól kezdve, hogy Alvinczi szeptember 10-én értesítése nélkül ment audienciára Strattmannhoz, majd Dálnokyval együtt Breunerhez⁴³⁸ – aki azonban hiányolta és utólag ebédre hívta a szász követet. Szász távolmaradása háttérben állt Dálnokyval való ellentéte is. Ettől kezdve külön látogatta az erdélyi ügyekben befolyással bíró államférfiakat.⁴³⁹

E tevékenységében segítségére volt Paul Ingram, a szász nemzet ágense, akiről Szász igen jó véleménnyel volt. A szebeni követ Bécsbe érkezésétől kezdve Ingram mindvégig segítségére volt. Ő szerzett számára szállást, Szász általában nála ebédelt és szász ügyekben rendszerint kikérte véleményét. „Szívbeli jóbarátjának és legjobb bizalmasának”, kedves és becsületos, és nem utolsó sorban rendkívül ügyes embernek tartotta a hivatalnokot.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Zabanius értesült arról, hogy a gubernátor akarja megszerezni az evangélikus püspökök és lelkészek, valamint a királybírók megerősítésének jogát; hogy a Gubernium a kincstári harmincadok együttes bérbeadását javasolja (ami a szászok kizárását jelentené); és bár támogatja a szászok által évente fizetendő, 6000 ft-ot kitevő Szent Márton napi honorárium eltörlését, tanácsosai továbbra is igényt tartanak a szászok által évente „ajándékozott” aranyozott kupákra. Zabanius jelentése, 1692. aug. 13., Eperjes. *Harteneck Beilagen*, Nr. 2. – *Zabanius Referat*, 350–351. Alvinczi 1692. július 21-én kelt ún. partikuláris instrukciója: *Sylloge Tractatumum*, 262–282; ismerteti: TRÓCSÁNYI 1988, 220–222.

⁴³⁷ ZIEGLAUER 1869, 67–74, 77–83; Zabanius jelentése, 1692. szept. 7., szept. 17. *Harteneck Beilagen*, Nr. 5, 8.

⁴³⁸ Seifried Christoph Breuner (1633–1698), ekkor az Udvari Kamara elnökhelyettese; 1694-től 1698-ig elnöke. ZIEGLAUER 1869, 64; KÖRBL 2009, 362.

⁴³⁹ ZIEGLAUER 1869, 83–85; *Zabanius Referat*, 358.

⁴⁴⁰ Paul Ingram a szebeni vezetésnek, 1692. aug. 31., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1802.; Zabanius jelentése, 1692. aug. 27., 1692. aug. 30., 1692. szept. 13., 1692. okt. 15., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 3, 4, 7, 12.

A gyakran látogatott miniszterek egyike Franz Ulrich von Kinsky, az Erdélyi Konferenciában jelentős szerepet betöltő cseh főkancellár volt⁴⁴¹, aki a szász követet bécsi tartózkodása során tizenhétszer fogadta külön.⁴⁴² Először 1692. szeptember 8-án járt nála magánkihallgatáson, amelynek során megköszönte, hogy támogatja a szászokat és további segítségét kérte. 1693 májusában, a követek hazautazása előtt is felkereste a cseh főkancellárt, hogy tanácsot kérjen a megoldatlanul maradt szász ügyekkel kapcsolatos további eljárás és lépések ügyében. Búcsúlátogatása alkalmával Kinsky – a szászok állhatatosságát és hűségét méltatva – biztosította a szász követet arról, hogy az udvarban mindig tekintettel lesznek rájuk.⁴⁴³

A követek, így Szász János is, gyakran keresték fel az erdélyi ügyekben jártas Antonio Caraffát, aki ekkor főhadbiztosi hivatalát töltötte be, és befolyással bírt a bécsi tanácsosokra erdélyi ügyekben. Szász hozzá fordult legszívesebben, a szászok különleges patrónusának tartotta („*der Sachsen special Patron*”, „*magnus Saxonum patronus*”). Első, szeptember 12-i látogatása alkalmával Caraffa készségesen fogadta a szász követet, akinek apjára, az Eperjesből Erdélybe menekült Isak Zabanius felső-magyarországi lelkészre is emlékezett; Valentin Franck szebeni királybírónak pedig – akit 1688. évi szebeni bevonulása alkalmával ismerhetett meg – üdvözlését küldte. Szász János kiemelt bánásmódban részesült: szeptember 20-i jelentése szerint Alvinczi már ötször járt Caraffánál, de egyszer sem jutott be; neki viszont ekkor már kétszer is módjában állt tárgyalni a főhadbiztossal. Október 10-i látogatása alkalmával a szebeni követ szászellenes ügyeket összefoglaló emlékiratot adott át Caraffának, aki biztosította Szászt, hogy az Erdélyi Konferencián képviselni fogja a szászok érdekeit. Caraffa Szász elbeszélése hatására többek között a magyar nemesség által a tizedszállítás során elkövetett, a szász parasztságot is érintő visszaélések ügyében írt Veteráninak. Az 1693 januárjában visszavonuló Caraffát Heisler váltotta a főhadbiztosi pozícióban. Szász János felismerte, hogy a szászokra nézve alapvetően kedvezőtlennek tűnő változás a viszonyok átrendeződését vonja magával, amely akár előnyös következményekkel is járhat a szász ügyekre nézve.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Kinsky 1688–1689-ben az Erdélyi Konferencia elnöke volt; 1693-ban Kollonich Lipót esztergomi érsek elnöksége után a második helyre szorult. TRÓCSÁNYI 1988, 36.

⁴⁴² Alvinczi 15-ször. Együtt 4-szer jártak nála; Alvinczi és Horváth közösen szintén 4-szer. ZIEGLAUER 1869, 63.

⁴⁴³ ZIEGLAUER 1869, 75, 129–130; Zabanius jelentése, 1692. szept. 9., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 6; *Zabanius Referat*, 377–382.

⁴⁴⁴ „*Bei dieser Metamorphosi ist dieses zu observieren, quod propter Caraffam magna in aula fuerint factiones, Heisler vero ametur ab omnibus. In specie werden nunmehr Caraffa absente Collonitsch und Kinsky Freunde werden, denen beyden Heißler lieb ist, und ist etwas Gutes aus dem malo zu erwarten.*” Zabanius jelentése, 1693. febr. 7., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 30. – ZIEGLAUER 1869, 66; Zabanius jelentése, 1692. szept. 13., 1692. szept. 20., 1692. okt. 11., 1692. okt. 18., Bécs. ZIEGLAUER 1869, Nr. 7, 9, 11, 13.

Február 13-án Szász fontos beszélgetést folytatott le Heislerrel, aki a szászság lekötelezettjének tartotta magát, amiért a natio kimentette a fogságból.⁴⁴⁵ A beszélgetés egyik fő témája az erdélyi adózás kérdése volt. Heisler úgy látta, hogy nem csak a magyarok és a szászok között, hanem a szászokon belül is igazságtalan az adózás módja, mivel a legtehetősebbek adómentességet élveznek és a szegénységre hárítják az óriási adóterhet. Felhívta Szász figyelmét az osztrák rendszerre, amely magát Heislert is adófizetésre kötelezi. Elismerte, hogy Erdélyben a nemesség elnyomja a szász nemzetet, amelynek alsóbb rétegei elszegényednek, ugyanakkor felhívta figyelmét arra, hogy mindez a szász hivatalnokok engedékenységének is köszönhető. Nehezményezte, hogy (szebeni) királybírójuk hízeleg a nemességnek. Franck bizonyára úgy gondolja: a császár erdélyi uralma bizonytalan, ezért könnyen megtörténhet, hogy magyar befolyásra megváltozik a kormányzati forma, amelynek következtében a szászság még inkább ki lesz téve a nemesség hatalmának. Ezt a nézetet azonban nem szabad elfogadni, vallotta Heisler, aki Franckot nyereség-hajhászó, önérdékű vezetőnek ítélte meg. Szász azonban válaszában megvédte a szász ispánt, akinek a magyar nemességhez való viszonyulását meghatározta az udvarnak a háború alatti, a nemességgel szemben engedékeny politikája. Franck nem egy alkalommal, legutóbb a szászok és a két másik nemzet között létrejött szerződések megkötésekor bizonyosságot tett arról, hogy „igaz és bátor szász gróf”. A királybíró meggazdagodásával kapcsolatban hangot adott feltételezésének, miszerint Heisler bizonyára mástól tájékozódott, sokan igyekeznek ugyanis irigységből Franck nevét befeketíteni. Személyes példájával kelt a királybíró védelmére, aki a legjobban ismeri jogszokásaikat és privilégiumaikat és akitől ő maga is a legtöbbet tanulta.⁴⁴⁶ Szóba került Bethlen Miklós kancellár, aki Szász szerint több, a szászságra nézve kedvezőtlen döntést hozott, és akiről Heisler sem volt jó véleménnyel. Szász attól tartott, hogy Bethlen főpostamester akar lenni, amely még nagyobb terhet jelentene a szászságra nézve. Heisler tanácsot adott neki a szász vendégházak létesítésével kapcsolatban, továbbá megoldási javaslattal állt elő a szászok eladósodása ügyében. Szász János e találkozás alapján Heislerben a szász nemzet igazi patrónusát látta.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ A fentiekben már említettük, hogy a szászság 1692 februárjában valóban hozzájárult Heisler váltságdíjához.

⁴⁴⁶ „Auch ist allgemein bekannt, daß, wenn uns Gott in der gegenwärtigen Zeit nicht diesen Königsrichter gegeben hätte, der wie kein anderer über unsere alten Rechtsgewohnheiten unterrichtet ist und den Inhalt unserer Privilegien genau kennt, wir uns sicher nicht einmal in dem Zustande, in dem wir jetzt weilen, befinden würden. Ich, dem die öffentliche Meinung doch auch einige Kenntniß unserer Rechte und Gesetze zuschreibt, muß offen gestehen, daß ich das Meiste von unserm Königsrichter gelernt habe, und daß ich mich diesem Herrn deßhalb sehr verpflichtet fühle.” Szász János naplójából idézi: ZIEGLAUER 1869, 100.

⁴⁴⁷ „Nichtsdestoweniger kan ich mit Freüden versichern, daß die löbliche Nation einen recht redlichen und sehr gnaedigen Patron an Ihrer Excellenz habe, die villeicht mehr als wir selbsten auf Mittel bedacht ist, uns unter die Arme zu greifen und aus unsern Nöthen, worinnen wir stecken, zu helfen.” Zabanius jelentése, 1693. febr. 14., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 32.

Franck szebeni királybíró Heisler által említett nyereségajhászása bizonyára Szásznak a kincstári bérletekre vonatkozó megbízatására vonatkozott, amelynek kapcsán a szebeni követ Kollonich Lipót kalocsai érseket,⁴⁴⁸ az Udvari Kamara új elnökét is felkereste. Szász első, 1692. december 14-i látogatása során az érsek a szászok hűségét méltatta, kifejezte nagyrabecsülését és biztosította Szászt, hogy vallásszabadságukon nem esik csorba. Kifejtette: az udvarban nem várnak mást, mint hogy Erdély a kereszténység védőbástyája legyen a törökökkel szemben. Bár érseki joghatósága Erdélyre is kiterjed, nem fog mást tenni, mint imádkozni azért, hogy a szászok térjenek vissza a katolikus egyházhoz, amely azonban az ő lelkiismereti kérdésük. Biztosította a követet arról, hogy szolgálni és segíteni fogja a szászságot, és az uralkodó minden esetben tekintettel lesz az erdélyi németekre. Felajánlotta Szásznak, hogy felekezeti hovatartozásától függetlenül bármikor fordulhat hozzá.⁴⁴⁹ Szász január 20-án és 22-én emlékiratot nyújtott át Kollonichnak abból a célból, hogy a kincstári javak és tizedek bérbeadása során a szászok érdekeit is vegyék figyelembe. Kollonich a szászok németségére hivatkozva segítségéről biztosította a követet.⁴⁵⁰ Úgy tűnik, Szász igyekezett titokban tartani a Kollonichcsal kincstári ügyekben folytatott tárgyalásait. Nem kis kellemetlensége adódott ugyanis abból, hogy – a jelentésekben Gergely Deáknak nevezett – Baranyai Gergely követen keresztül Alvinczi Péter is tudomást szerzett a bíborosnál tett látogatásáról. Baranyai arról számolt be, hogy Kollonich kedveli Szászt és azt üzeni neki, hogy szabadon mehet hozzá. Ez az epizód is azt támasztja alá, hogy Alvinczi hiába próbálta háttérbe szorítani Szász személyét a miniszterek előtt.⁴⁵¹ Június 5-i látogatása alkalmával Szász megköszönte a bíboros közreműködését a császári resolutio létrejöttében, és ismét felhívta figyelmét arra, hogy a kincstári javak bérletében a szászok is érdekeltek. Kollonich tájékoztatta a követet a szász ügyekben elért eddigi eredményekről és a kilátásokról, majd biztatta: ha katolizálni akar, hozzá forduljon. Szász János neveltetésére hivatkozva

⁴⁴⁸ Életére összefoglalóan: VARGA 2010, 27–30.

⁴⁴⁹ „Obwohl meine archiepiscopale Jurisdiktion sich auch über Siebenbürgen erstreckt, so werde ich dennoch kraft meines Amtes nichts Anderes thun, als für die Sachsen im Gebete das ewige Leben erleben, und werde Gott bitten, daß Ihr der katholischen Kirche zurückgegeben werdet; im Uebrigen könnet Ihre selbst sehen, wie Ihr Gott und Eurem Gewissen entspricht; wahrlich, die Sachsen können meiner Zuneigung versichert sein, wo ich immer eine Gelegenheit erspähen werde, ihnen zu dienen und zu helfen, werde ich nicht unterlassen, Beweise zu geben, daß ich den Sachsen mit besonderer Liebe zugethan bin. Auch kann ich die Versicherung geben, daß Seine geheiligte Majestät seine Siebenbürger Deutschen ganz außerordentlich liebe, in allen Fällen auf sie Rücksicht zu nehmen bestrebt sei [...]” Szász János naplójából idézi: ZIEGLAUER 1869, 90.

⁴⁵⁰ ZIEGLAUER 1869, 89–91.

⁴⁵¹ „Doch hatt Niemand hart darvon urtheilen dürfen, wohl aber sehen können, daß man sich umbsonst bemühet habe, meine Person durch eügenpersöhnliche Requisition der Minister gleichsam zu vertuschen. Ich kan nicht darvor, daß der Cardinal bene de me locutus.” Zabanius jelentése, 1693. febr. 7., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 30. – ZIEGLAUER 1869, 95.

illedelmesen visszautasította az ajánlatot.⁴⁵² Figyelemre méltó a katolikus megújulást pártoló főpap visszafogottsága annak ismeretében, hogy két évtizeddel korábban még a pozsonyi vértörvényszéken elítélt protestáns lelkészek és tanítók gályarabságra küldése mellett foglalt állást.⁴⁵³ Ezt a változást Erdély különleges stratégiai szerepe – amelyet maga Kollonich is elismert – és a katonai helyzet ingatagsága magyarázza.

Szász János több alkalommal is látogatást tett az erdélyi ügyekben jártas Stefan Andreas von Werdenburg⁴⁵⁴ titkáránál. 1692. október 21-i látogatása során Werdenburg a szászok Erdélybe telepedésének története után érdeklődött, majd meghallgatta a szász álláspontot a Bécsben létesítendő erdélyi kancelláriával kapcsolatban. Novemberben és decemberben kincstári ügyekről és a szászok beadványáról tárgyaltak. Werdenburg elismerte, hogy a magyar mágnások „szomjasak és szász ezüstserlegből akarják inni a bort”. Márciusban az erdélyi követség együtt ment audienciára Werdenburg lakására. Miután több napig hiába vártak, Alvinczi izgatottan berontott a hivatalnok szobájába és azonnali meghallgatást követelt arra hivatkozva, hogy Erdély ügye sürgős, és könnyen lehet, hogy ha most nem hallgatja meg a küldöttséget, a császár elveszíti Erdélyt. Áprilisban – amikor a követség már nyolc hónapja időzött Bécsben – Werdenburg azzal fogadta a szász követet, hogy bár a szászok kérései közül sok jogos, ki kell várniuk az alkalmas időpontot.⁴⁵⁵

Werdenburg segítője erdélyi ügyekben Johann Ignaz Albrecht von Albrechtsburg⁴⁵⁶ titkár volt⁴⁵⁷, akit Szász különleges patrónusának tartott. Albrechtsburg szintén türelemre intette a szebeni követet.⁴⁵⁸ 1693. februári bizalmas beszélgetésük során kifejtette: az udvar szándéka a szászok fokozatos felemelése, de ki kell várniuk a megfelelő alkalmat. Előzetesen, még januárban betekintést nyújtott Szásznak az udvar Erdéllyel kapcsolatos kormányzati elveibe.

⁴⁵² ZIEGLAUER 1869, 131.

⁴⁵³ VARGA 2010, 28.

⁴⁵⁴ Stephan Andreas von Werdenburg (1644–1694) a Titkos Konferencia egyik titkára, 1681-től belső-ausztriai titkos udvari titkár és belső-ausztriai udvari kamarai referendárius. Utolsó éveiben elsősorban „délkelet-európai” ügyekkel foglalkozott; 1689-ben közreműködött a Portával folyó tárgyalásokban; 1694-ben alátámaszthatóan az Erdélyi Konferencia titkára. Életére: SIENELL 2001, 263–266. Zieglauer szerint Werdenburg ekkor az Osztrák Udvari Kancellária elnökletében az erdélyi ügyek referense volt. ZIEGLAUER 1869, 64.

⁴⁵⁵ Zabanius jelentése, 1692. okt. 22., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 14.; ZIEGLAUER 1869, 88–89, 108, 126.

⁴⁵⁶ Johann Ignaz von Albrechtsburg (1647k–1705) az Erdélyi Konferencia egyik titkára, 1670-től az Osztrák Udvari Kancelláriánál szolgált. 1690-ben császári tanácsosként, „titkos osztrák birodalmi titkárként” és referendáriusként említik. SIENELL 2001, 266–267.

⁴⁵⁷ ZIEGLAUER 1869, 63.

⁴⁵⁸ „man sey auf alle Weise intentioniert, die Ihrige (d. i. die sächsische Nation) nach und nach über andere aufzurichten, wir sollten nur der rechten Zeit erwarten.” Zabanius jelentése, 1693. febr. 11., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 31.

Eszerint az udvar elsődleges célja a nemzetek közötti harmonikus együttműködés és a kiskirályok hatalmának megtörése.⁴⁵⁹

Szász néhány alkalommal Luigi Ferdinando Marsiglival⁴⁶⁰ is találkozott Bécsben. Az Erdélyt is megjárta tudós-hadmérnök-katona nagyra értékelte a szebeni szászokat, és erdélyi tartózkodása során személyes kapcsolatba is léphetett a város vezetésével. 1693. áprilisi beszélgetésük során arra buzdította a követet, hogy panaszait szakadatlan terjesszék fel, hogy az udvar a megfelelő pillanatban orvosolhassa azokat. Ugyanakkor azt üzent a (szebeni) királybírónak, hogy kösse szászai lelkére: ne vessék meg a „németeket”, hanem tiszteljék őket és ügyeljenek arra, hogy ne kerüljön sor a zernyestihez hasonló konfliktusra. Emellett tájékoztatta Szászt, hogy az udvartól megbízást kapott a Szászföld határainak megrajzolására, amihez a követ segítségét kérte. Marsigli említést tett arról, hogy vlah nyelven földrajzi művet tervez megjelentetni; ennek kapcsán Szász ismertette Marsigliel Valentin Francknak a szászok betelepülésével kapcsolatos elméletét.⁴⁶¹

Az erdélyi követség bécsi tartózkodása igencsak hosszúra nyúlt; tagjai már 1692 novemberében hazavágytak.⁴⁶² December közepén Alvinczi Kinskyt „könnyekkel sürgette”, majd Caraffát és Strattmant is felkereste.⁴⁶³ Az unitárius Dálnoky János januárban megelégette a várakozást és hazautazott. Zabanius január elején úgy látta, a szász ügyek tekintetében sok minden változik, amiben már majdnem biztosak voltak.⁴⁶⁴

A tárgyalások elhúzódása nem volt független a háború alakulásától. A keresztény seregek 1692 májusában Nagyváradot ostromolták, míg végül a törökök június 6-án feladták a várat. Az Erdély védelmében fontos szerepet játszó erődítmény császári kézre kerülése előnyös tárgyalási pozíciót jelentett az udvar számára. Október 1-jén a Porta újabb béketárgyalásokat

⁴⁵⁹ „Es ist das Sinnen und Trachten des kaiserlichen Hofes dahin gerichtet [...], die Regierungsaufgaben in der Art durch entsprechende Mittel zu lösen, daß ein harmonisches Zusammenwirken der Nationen erzielt werde, und daß den vielen kleinen Königen die von ihnen usurpirte Gewalt allmählig entrissen werde. Es kann dies auf keine bessere Art geschehen, als wenn die Appellation an den König nicht nur den Ständen und Communitäten, sondern auch den einzelnen Privatpersonen eröffnet wird, denn dann kann keine Persönlichkeit weiter Veranlassung nehmen, sich dem Gedanken hinzugeben, daß sie und nicht die Krone die höchste Stelle in der Provinz einnehme.” Szász János naplójából idézi: ZIEGLAUER 1869, 92–93.

⁴⁶⁰ Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) kiváló olasz tudós és katona, aki 1690-től több alkalommal is járt Erdélyben. 1690 szeptemberében és októberében Nagyszebenben tartózkodott. 1698/1699 fordulóján I. Lipót császár képviselőjeként részt vett a karlócai béketárgyalásokon, majd 1699. márciustól 1701-ig határkijelölő biztos. A munkája során bejárta területekről jelentős gazdasági, népesedési, vallási, nyelvi, történelmi és földrajzi ismereteket szerzett, amelynek jelentős része – 1726-ban megjelent művétől eltekintve – kéziratban maradt. F. MOLNÁR 2006, 1480; GALAVICS 1990, 82.

⁴⁶¹ Zabanius jelentése, 1693. febr. 18., 1693. ápr. 15., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 33, 40; ZIEGLAUER 1869, 126–127. A bécsi látogatások során Marsigli több alkalommal kérte Szászt, hogy gondoskodjon a szebeni városházán hagyott ládájáról.

⁴⁶² „Unser so langwüriges aufhalten macht uns gantz grün und gelb.” Zabanius jelentése, 1692. nov. 8., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 15.

⁴⁶³ Zabanius jelentése, 1692. dec. 17., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 24.

⁴⁶⁴ Zabanius jelentése, 1693. jan. 7., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 25.

javasolt I. Lipótnak. A háborús párt felülkerekedése Isztambulban azonban újabb fordulatot eredményezett. Az új nagyvezír, Biiklü Musztafa – a hírek szerint Thököly ösztönzésére – Erdély visszahódítását tűzte ki célul az 1693. évre.⁴⁶⁵ A bizonytalan hadi helyzet az erdélyi követség tárgyalásaira is hatással volt. Szász 1693 áprilisában a következőképpen látta az udvar álláspontját Erdéllyel – és a szászszággal – kapcsolatban: amíg tart a háború, addig várhatóan általános, homályos értelmű határozatok fognak születni, amelyek miatt újra és újra az udvarhoz kell fordulni. Később, a béke beálltával azonban Erdély abszolút uralom alá kerül majd. Béke idején feltehetően a szászoknak fognak kedvezni, addig viszont türelemmel kell várakozni. A háború kimenetele bizonytalan, és az udvar semmitől nem fél jobban, mint a belső ellenségtől, és bár általában a szászok felemelkedését pártolná, most mégsem akarja ezt, nehogy a többiek „megkeseredett lelke által feltáruljon a kapu az ellenségnek” és így felbomoljon Erdély egysége.⁴⁶⁶ Az ügyek halogatásával kapcsolatban Szász egyenesen úgy fogalmazott: vak az, aki nem látja a mögöttes szándékot. Tudomása szerint sokkal komolyabb törökellenes hadjárat várható, mint előző évben, ezért az udvarban különösen aggódnak Erdélyért.⁴⁶⁷ Az udvar koncepciója havonta, sőt, majdhogynem hetente változik, ezért türelemmel kell várni a békére.⁴⁶⁸ Májusban az volt a benyomása, hogy az udvar a hadműveletek miatt nem akar hallani az erdélyi államügyekről sem; sürgetéseikre mindig találnak valami kifogást.⁴⁶⁹

Szász Jánosnak az erdélyi követségen belül sikerült méltó rangot kivívnia magának. Már Bécsbe indulásuk előtt, Bonchidán konfliktust idézett elő a rangsorrend kérdése közte és az unitárius követ, Dálnoky János között. Végül Szász foglalta el a második helyet Alvinczi után.⁴⁷⁰ Szász októberben már arról számolt be, hogy sikerült személyét elismertetni a miniszterek körében, akik beadványait nemcsak hogy elfogadják, hanem figyelembe is

⁴⁶⁵ Biiklü Musztafa 1693 júniusában indult Erdély ellen, ám hadjáratát keresztülhúzta a szövetséges had augusztus elején kezdődő Belgrád elleni támadása. EOE, XXI. 12; SZAKÁLY 1986, 103–104, 171–172.

⁴⁶⁶ „Besorge aber, es dürften größtentheils nimis generalia aut ambigua herauskommen, wormit man sich nicht viel behelfen, sondern den Hof bald widerumb wird ersuchen und usque ad pacis tempora sich bonis verbis aufmuntern, dann und entlich aber absolutum transylvaniae dominum recht erkennen müssen. Ich sehe, daß man alle consilia nach der Zeit regiert, und nachdeme die conjuncturen favorabl zu seyn scheinen, sich mit der sucerenität [!] je mehr und mehr zu ersehen giebet: und weil von einem Tökölischen Einfall daß gantze Römische Reich redet und den Ausgang selbsten nicht allerdings vorsehen kan, so will man auch in denen Materien, da der magnaten ihr procedere etwas blos gegeben werden soll, nicht recht daran, und glaube festiglich, man werde auf dieses wohl nur laviren; tempora pacis succurrent fundamentaliter saxonibus, interea patientia! [...] eventus belli nondum judicatur esse certus, nihilque aula magis, quam hostem intestinum metuuit et licet Saxones velit omnino notanter elevatos, ita tamen eos elevare non vult, ut nimis exacerbatis reliquorum animis, hosti porta patefiat[ur], atque sic integra transylvania sepeliatur.” Zabanius jelentése, 1693.ápr.4., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 38.

⁴⁶⁷ Zabanius jelentése, 1693. ápr. 11., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 39.

⁴⁶⁸ Zabanius jelentése, 1693. ápr. 15., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 40.

⁴⁶⁹ Zabanius jelentése, 1693. máj. 20., Bécs. Harteneck Beilagen, Nr. 41.

⁴⁷⁰ Zabanius Referat, 348–349.

veszik.⁴⁷¹ Néhány nappal később levelet kapott a gubernátortól és a kancellártól, amely szerint le kell váltani Dálnokyt. Szász szerint ennek háttérében bizonyára az állt, hogy szégyellték magukat, amiért szász követként megelőzte magyar kollégáját („*daß ein Sachs einem Ungar vorgehet*”).⁴⁷² November 19-én érkezett Bécsbe a másik unitárius követ, Horváth Ferenc, aki magával hozta a gubernátor és a kancellár instrukcióját. Ebben néhány sorban Szász leváltásáról is szó volt, aki azonban nem volt hajlandó visszalépni, arra hivatkozva, hogy ő a szász evangélikus egyháznak az udvar által is elismert követe. A konfliktus tisztázására Kinskyhez fordultak, aki megvédte Szász pozícióját. Nemcsak a cseh főkancellár, hanem Ingram és az „államügyekhez értő más személyek” sem akarták, hogy átadja a helyét Horváthnak – még akkor sem, ha az „mágnás” – amíg unitárius követként lép fel. Úgy tűnt, e kérdésben Alvinczi is egyetértett a szász követtel. Már csak azért is, mert november közepén még arra panaszkodott, nem kap audienciát a miniszterektől, ha az „ariánus” követtel jelenik meg, ezért tenni fog arról, hogy Szász menjen vele. Szász tisztában volt azzal, hogy a visszalépés megtagadása miatt támadás érheti, de nem tartotta célszerűnek eddig betöltött szerepéről lemondani.⁴⁷³ 1693 januárjában ideiglenesen tisztázódott a helyzet: Dálnoky hazautazott; unitárius követtársa, Horváth magánszemélyként maradt, így Szásznak sikerült megőriznie az erdélyi követség belüli rangját.⁴⁷⁴ Február végén azonban Alvinczi és Horváth ismét Kinskyhez fordult Szász ügyében. A cseh kancellártól azt az utasítást kapták: a szász követet ismerjék el abban a rangjában, amelyben az udvar elismeri.⁴⁷⁵ A követség hazautazása előtt ismét felmerült a rangsorrend kérdése. Horváth ugyanis sértve érezte magát, amiért kiszorul a búcsúaudienciáról. Alvinczi és Horváth ismét Kinsky segítségét kérte, de nem járt sikerrel: a szász követ ugyanis – Alvinczihez hasonlóan – lehetőséget kapott arra, hogy külön búcsúaudiencián vehessen részt. Szász Kollonichtól is azt a tanácsot kapta, hogy egyedül menjen kihallgatásra. Jelentéséből kiderül, hogy a lehetőséget nagy megtiszteltetésnek érezte.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ „*Was meiner Person legitimierung in facultate requirendi eos, quorum interest, anlanget, so glaube ich und fühle deutlich, daß bey den Ministern es weiter keine difficultäten haben werde, weil mir ebenso als dem ersten character ablegati gegeben wird und meine Memorialien nicht allein gnädig angenommen, sondern auch in gnädige Betrachtung gezogen worden.*” Zabanius jelentése, 1692. okt. 18., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 13.

⁴⁷² Zabanius jelentése, 1692. okt. 22., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 14.

⁴⁷³ *Zabanius Referat*, 367–368; Zabanius jelentése, 1692. nov. 15., 1692. nov. 22., 1692. nov. 26., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 17, 19, 20.

⁴⁷⁴ Zabanius jelentése, 1693. jan. 7., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 25.

⁴⁷⁵ Zabanius jelentése, 1693. febr. 25., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 35.

⁴⁷⁶ A Kinskyvel folytatott megbeszélés kapcsán Alvinczi állítólag e szavakkal fordult Szászhoz: „*Hogy othon ne mondgyák, hogy rossz ember voltam, és csak ezt sem tudtam végig vinni, hogy eő kylyme. (Horvath ur) kylyd. előtt járjon, én meg mondtam a dolgot Kynsky uramnak, maga Horvath uram hallota mit mondot eő Nga. én arrol már nem tehetek, hanem kglyd. Zabanius ur külön bucsuzhatik.*” Zabanius jelentése, 1693. jún. 3., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 44.

Szász János megbízatása során szívósan dolgozott azon, hogy a rá bízott feladatoknak eleget tegyen. Már októberben megjegyezte: senki nem gondolhatta otthon, hogy mekkora munkával jár küldetése.⁴⁷⁷ 1692 októberében arról számolt be apósának, Michael Spöckelius szebeni székbírónak, hogy minden elképzelhető szász ügyet előadott és emlékirat formájában is benyújtott: „*nichts von Nöthen mehr erdacht werden kan, welches ich nicht in memorialien gebracht, und an behörige Orthen nicht anhängig gemacht hette. Schulden, Interesse, Voxolás, Königs Richters Confirmation, freyer Gang zum Keyser, Appellanten, Becher oder Pockalen, Honorarium von 6/m gulden, unabgebrachte posterey, Maut, Wirths Häuser, Posten, 4mahl hundert tausend fl Anschlag, Herrmannstädter perpetuierliche Gvarnison, übrige heü Quittungen, Apro Tisztek Confirmationja, Land-Tags Stelle, Zehenden vectur und Zehendner insolenz, Executiones, Pfarrers Korn Gelder etc. alles münd und schriftlich.*”⁴⁷⁸ Tevékenységének legfontosabb dokumentuma egy terjedelmes emlékirat kidolgozása és benyújtása (1693. március 15-én), amelyben részletesen kifejti a szászság gazdasági és politikai problémáit.⁴⁷⁹ Szász felismerte, hogy a szász érdekek érvényesítésének lehetséges módja a Gubernium kikerülése. 1693 februárjában Albrechtsburgnál tett látogatása során kifejtette: ha panaszaikat visszaküldik a Guberniumnak véleményezésre, minden olyan kérdésben, amelyben a magyar nemesség és a szászság érdekellentéte nyilvánul meg, az utóbbiak hátrányára fog döntés születni.⁴⁸⁰ Az erdélyi ügyekben illetékes bécsi politikusoknál és hivatalnokoknál tett rendszeres látogatásai során újra és újra felhozott szász ügyek mellett jelentéseiből kirajzolódik az a háttérküzdelem, amit Alvinczivel folytatott annak érdekében, hogy a szászság is részesülhessen a kincstári bérletekben.⁴⁸¹

Szász János az ügyvitel gördülékennyé tétele érdekében – kollégáihoz hasonlóan – igyekezett kihasználni a honoráriumok, ajándékok osztogatásában rejlő lehetőségeket.⁴⁸² Tájékozódott arról, miért nem akarta például Werdenburg titkár elfogadni az újonnan beiktatott (guberniumi) tisztviselők által küldött honoráriumot: az udvarban ugyanis óvatosan

⁴⁷⁷ Zabanius jelentése, 1692. okt.18., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 13.

⁴⁷⁸ E sorokkal a szász követ tulajdonképp címszavakban összegzi azokat az ügyeket, amelyek nagy része a szászság 17–18. század fordulóján benyújtott panaszainak ismételt visszatérő elemei. Johann Zabanius Michael Spöckeliusnak, 1692. okt. 18., Bécs. SJAN Sibiu, Col Bruk. W 1–6. Nr. 160. Ezúton köszönöm Sever Cristian Oanceának, hogy felhívta figyelmemet e levélre és másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴⁷⁹ Ismerteti: ZIEGLAUER 1869, 108–123. Fontosabb témái: a szászok hatalmas adóssága, a szászokkal szembeni különféle gazdasági visszaélések, igényük a kincstári bérletekben való részesedésre, a hadellátás terhei, a szászok érvényesülése az országgyűléseken, képviselőjük a Királyi Táblán és a Guberniumban.

⁴⁸⁰ ZIEGLAUER 1869, 96.

⁴⁸¹ Vö. Zabanius Referat, 369–370; Zabanius jelentése, 1692. nov. 29., 1692. dec. 10., 1693. jan. 7., 1693. jan. 10., 1693. jan. 17., 1693. febr. 21., 1693. febr. 25., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 21, 22, 25, 26, 27, 34, 35.

⁴⁸² Alvinczi októberben feltárta előtte a lefizetésekre vonatkozó titkos utasítását, amelyet eredetileg állítólag el akart titkolni előtte, mivel a szász nemzettel fizettették volna meg nagy részét. Alvinczi ekkor megegyezett szász követársával, hogy ettől kezdve annak tudta nélkül nem ígér senkinek pénzt. *Zabanius Referat*, 360–362.

és finoman kell bánni az ilyesfajta juttatásokkal, nem úgy, mintha meg akarnák kötni az illető kezét. Októberben egy bizonyos fajta olajat („*Krumpholtz Oehl*”) szerzett be, amely által „sok jó barátot szerzett”, többek között Werdenburgot, akit Ingram közreműködésével látott el. Decemberben Ingramon keresztül honoráriumot ígért Werdenburgnak, amennyiben a szász ügyek jól végződnek.⁴⁸³ Egy Alvinczivel Caraffánál tett decemberi látogatás során a főhadbiztos egy bizonyos török textília után érdeklődött, amelyből mintát is adott. Szász János javasolta a szebeni vezetésnek, hogy szerezzen be ilyen kelmét és küldje futárral Bécsbe, mivel őexcellenciája „bolondul” az efféle holmikért, a textilmintát pedig gondosan őrizték meg és küldjék vissza, mivel azt Caraffa az aranyánál is többre értékeli. A szebeniek januárban már mintát küldtek egy hasonló anyagból, amellyel azonban a főhadbiztos nem volt megelégedve.⁴⁸⁴

Szász János szebeni követként és a szebeni kerület jegyzőjeként igyekezett szem előtt tartani szűkebb pátriája érdekeit is. Októberben értesült arról, hogy Veterani hadtestén kívül további négy lovasezredet készülnek Erdélybe helyezni. Ennek kapcsán arról biztosította a szebeni vezetést: igyekszik elérni, hogy a katonaság elhelyezése során kíméeljék a szászokat, Szebenszékre pedig különösen figyelni fog. Novemberben már úgy vélte, Szebenszék kímélése a hadi helyzettől és a főparancsnok kegyelmétől függ, ezért nehéz volna felmentőlevelet kapni, de minden tőle telhetőt megtesz az ügyben. Nem járt túl nagy sikerrel: decemberben nyolc század Szeben székbe helyezése miatt panaszkodott Caraffának és kérte közreműködését ennek megakadályozásában.⁴⁸⁵

Mindezen feladatok mellett – Klocknerhez hasonlóan – egyéni megbízásoknak is igyekezett eleget tenni. Megszervezte a Valentin Franck szebeni királybíró tiszteletére készült *Rosetum Franckianum* (1692, Bécs) című verseskötet kiadását; bizonyára erre vonatkoztak a nyomdász, a rézkarckészítő és a könyvkötő munkájával kapcsolatos jelentései is.⁴⁸⁶ A comes számlájára különféle árukat, így például több medált, a szuperintendens számára pedig vörös színű brokátot szerzett be, és további elegáns textíliákat tervezett vásárolni.⁴⁸⁷ Klockner megbízatását folytatva foglalkozott Valentin Franck 1692. szeptember 30-án kelt címereslevelének díszes formában történő kiállításával.⁴⁸⁸

⁴⁸³ Zabanius jelentése, 1692. szept. 20., 1692. okt. 11., 1692. okt. 22., 1692. dec. 13., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 9, 11, 14, 23.

⁴⁸⁴ Zabanius jelentése, 1692. dec. 17., 1693. jan. 17., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 24, 27.

⁴⁸⁵ Zabanius jelentése, 1692. okt. 15., 1692. nov. 12., 1692. dec. 17., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 12, 16, 24.

⁴⁸⁶ Zabanius jelentése, 1692. nov. 12., 1692. nov. 26., 1692. dec. 10., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 16, 20, 22.

⁴⁸⁷ Zabanius jelentése, 1692. dec. 10., 1693. febr. 7., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 22, 30.

⁴⁸⁸ Zabanius Valentin Francknak, 1692. szept.24., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1806.; Zabanius jelentése, 1692. okt. 15., 1692. okt. 22., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 12, 14.

Hosszúra nyúlt követjárása során bekapcsolódott a bécsi kulturális életbe; Mindenszentekkor hallotta a híres barokk prédikátor, Abraham a Sancta Clara ágostonrendi szerzetes prédikációját, más alkalommal a jezsuita kollégium színelőadásait; szeptemberben látta a Bécs török alóli felszabadulása emlékére rendezett ünnepélyes körmenetet.⁴⁸⁹

A hosszas tárgyalások eredményeképp az uralkodó 1693. április 9-én kiadta az ún. vallásügyi pótdiplomát, május 14-én pedig megerősítette az Alvinczi-féle resolútiót. A szász ügyekkel kapcsolatos tárgyalások a szászok és a magyarok közötti két megállapodás uralkodói jóváhagyásával (1693. április 7. és 14.), valamint I. Lipótnak a szászok számára fogalmazott április 28-i resolúciójával zárultak.⁴⁹⁰ Szász János a kilenc hónapos munka eredményében csalódott, mivel a továbbított panaszok és a március 15-én benyújtott emlékirat nyilvánvalóan ellentétben álltak a kibocsátott dekrétumokkal. A szerződések megerősítése fontos eredmény volt ugyan, ám az uralkodó a szászok panaszainak orvoslását a Guberniumra hagyta. Kinsky hangsúlyozta, hogy a szászok számára a Diploma lehetőséget biztosít arra, hogy – amennyiben a Gubernium kötelessége teljesítésében hanyag volna – ismét az uralkodóhoz forduljanak. Egyéb megoldatlan kérdések rendezését a cseh főkancellár nem tartotta időszerűnek, ezért türelemre intette a követet. Azt is világossá tette számára: a jelenlegi választ úgy kellett megfogalmazni, hogy a többi natiót se érje komolyabb sérelem, ezért a szászságnak meg kell értenie, hogy az udvarnak ezúttal nem állt módjában minden egyes problémáját orvosolni. I. Lipót a búcsúaudiencián biztosította a szász követet, hogy szereti Erdélyt, mindig tekintettel lesz a szászságra, és nem fogja hagyni, hogy elnyomják őket. Június 20-án Kollonich átnyújtotta Szásznak a császár ajándékát, egy aranyláncot (Gnadenkette), amellyel „német becsületessége és állhatatossága” megőrzésére buzdította az erdélyi szászságot. Ez a gesztus a követ csalódottságának enyhítésére is szolgált.⁴⁹¹

Szász János Bánffy György parancsára követtársaival együtt utazott haza, hogy a Guberniumnak bemutassanak minden, az uralkodótól kapott resolútiót. Szebenbe 1693. június 29-én érkezett meg.⁴⁹² Követjárása meghatározó jelentőséggel bírt nem csak saját karrierjére, hanem az elkövetkező évtized szász politikájára nézve is. A Bécsben töltött hónapok során

⁴⁸⁹ ZIEGLAUER 1869, 61. Jelentései további kultúrtörténeti adalékokkal szolgálnak.

⁴⁹⁰ A Szász Jánosnak átnyújtott császári resolútiót kiadta Szász Károly: *Sylloge Tractatumum*, 451–453. Az 1693. április 7-i szerződés, valamint I. Lipót resolúciójának oklevél formában kiállított példánya: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1829, 1832.

⁴⁹¹ ZIEGLAUER 1869, 129–132, *Zabanius Referat*, 377–382.

⁴⁹² Zabanius jelentése, 1693. máj. 23., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 42; ZIEGLAUER 1869, 133.

szerzett kapcsolathálót ugyanis később, polgármesterként, majd szebeni királybíróként is kamatoztatni tudta.⁴⁹³

IV. 3. Johannes Hossmann (1697–1698)

A szintén szebeni hivatalt betöltő Johannes Hossmann bécsi követjárására az 1697. évi szebeni királybíró-választás kapcsán került sor. Miután Valentin Franck von Franckenstein szász ispán és szebeni királybíró 1697. szeptember 27-én elhunyt, október 29-én a szebeni Százak Tanácsa az Andreanumra hivatkozva szabad választást rendezett, és Szász János polgármestert tette meg királybírónak. Tekintettel arra, hogy a szebeni királybíró és egyben szász comest a Diploma Leopoldinum szerint guberniumi tanácsosi hely illette meg, a város ellentétbe került a Guberniummal, amely befolyásolni akarta a választást. Az 1697 őszi kezdődő konfliktussorozat egészen az 1700-as évek elejéig eltartott; háttérben Szász Jánosnak a szász nemzet ügyében tett politikai tevékenysége, a rendek közötti adóügyi viták, a Guberniumon belüli személyes ellentétek, és nem utolsósorban az egyes szász törvényhatóságoknak Szeben politikai vezető szerepéhez való viszonyulása húzódott meg.⁴⁹⁴

A szebeni vezetés 1697 őszi úgy döntött, hogy a megválasztott Szász János hivatali megerősítését kéri az uralkodótól, és az ügy előmozdítására követet küld az udvarba. E célból a Bécsben tartózkodó Paul Ingram ágensnek is írt.⁴⁹⁵ Ingram 1697. október 21-i levelében beszámolt Kinskynél tett látogatásáról, és figyelmeztette a szebenieket, hogy Bánffy György gubernátort és Bethlen Miklós kancellárt is a napokban várják Bécsbe. Sürgetésére a szebeniek által küldött jegyző, Hossmann kénytelen volt „versenyt futni” az erdélyi főméltóságokkal.⁴⁹⁶ A három főúr november 7-én indult útnak. Hossmann Kolozsvárig velük tartott, onnan azonban lóháton előresietett, hogy előbb érkezvén Bécsbe, előkészítse a megerősítést.⁴⁹⁷

A szebeniek az újabb bécsi követségről Rabutin véleményét is kikérték. Ebből kiderül, hogy a főparancsnok már korábban tanácsolta a szebeni polgármesternek, hogy követet menessen Bécsbe, mivel ezen múlik az egész szász nemzet megmaradása.⁴⁹⁸ Hossmann nem

⁴⁹³ Paul Ingram Szász hazatérését követően rendszeresen tájékoztatta a szebenieket a bécsi hírekről, vö. Paul Ingram jelentései a szebeni vezetésnek, 1693. okt. 7., okt. 31.; 1694. szept. 18.; 1694. dec. 15.; 1695. okt. 13.; 1696. jún. 4.; 1696. jún. 16.; 1696. aug. 22.; 1697. máj. 4., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. Nr. 1863, 1897, 1906, 1945, 1996, 1997, 2006, 2054.

⁴⁹⁴ Bővebben ld. a VII. fejezetben.

⁴⁹⁵ Szeben Paul Ingramnak, 1697. október 9., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2083.

⁴⁹⁶ Paul Ingram Szebennek, 1697. október 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2085.

⁴⁹⁷ ZIEGLAUER 1869, 139.

⁴⁹⁸ Jean Louis Rabutin Johannes Zabaniusnak, 1697. okt. 31., Karánsebesi tábor. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2088.

kizárólag Szász királybírói megerősítése miatt utazott Bécsbe, ám kiutazásának időpontjára befolyással volt az ősszel Szeben város és a Gubernium között a szebeni királybíró választása miatt kirobbanó konfliktus.

A később jelentős pályát befutó Johann Hossmann (†1716) többek között Wittenbergben tanult. 1696 szeptemberétől szebeni *ammanuensis* (íródeák), 1697. októbertől jegyző lett. 1698-ban von Rothenfels néven nemességet nyert. 1700-tól az Erdélyi Udvari Kancellária referense és taxatora, 1702. júniustól szebeni szenátor. 1711-ben az erdélyi Deputáció tagja lett, majd 1711–1716 között szebeni polgármester.⁴⁹⁹

Hossmann bécsi tevékenységére viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre, de a fennmaradt dokumentumokból az általa intézett legfontosabb ügyek rekonstruálhatók.⁵⁰⁰ A szebeni jegyző 1697. november 16-án már Bécsben tartózkodott, és – Szász Jánoshoz hasonlóan – felvette a kapcsolatot Paul Ingram ágenssel. Ingram biztosította számára, hogy november 14-én audienciára mehessen Kinskyhez, aki azt javasolta a követnek, hogy a benyújtandó panaszpontokat és a királybíró megerősítésével kapcsolatos kérelmet a császárnak nyújtsa át. Ingram azonban attól tartott, hogy Hossmann nem fog rögtön időpontot kapni audienciára, többek között azért, mert a következő napra várják az erdélyi főnemeseket, ezért azt tanácsolta a követnek, hogy a panaszt és a kérelmet Waldstein főkamrás⁵⁰¹ által juttassa el az uralkodóhoz. Az ágens arról is beszámolt, hogy látogatást tettek Rabutin feleségénél, Holstein hercegnőjénél,⁵⁰² valamint Marsiglinél, aki Szászt is megemlítette, és felajánlotta nekik segítségét.⁵⁰³

A jelentésben említett panaszpontok alatt minden bizonnyal arra a felterjesztésre kell gondolnunk, amelyet a szász nemzet 1697. október 30-án foglalt írásba.⁵⁰⁴ Hossmann bécsi tartózkodása során, elődjéhez hasonlóan, igyekezett a szászok kincstári érdekeltségeit is érvényre juttatni. 1698 áprilisában kérvényt nyújtott be az Udvari Kamarának a királyföldi harmincadok és más kincstári javak árendája ügyében. Szeptemberben a szászföldi tizedek

⁴⁹⁹ ZIMMERMANN 1884; DÖRNER 2009, 257; TRÓCSÁNYI 1988, 240, 309; HERBERT 1883, 456–457.

⁵⁰⁰ Hossmann jelentései – Klocknerrel és Szásszal ellentétben – nem maradtak meg az egykori Szász Nemzeti Levéltárban, ám rendelkezésünkre állnak az általa benyújtott beadványok fogalmazványai vagy másolatai.

⁵⁰¹ Karl Ferdinand Waldstein gróf (1634–1702), 1690–1702 között főkamrás. Életére: SIENELL 2001, 193–194.

⁵⁰² Dorothea Elisabeth von Holstein-Sonderburg-Wiesenburg (1645–1725).

⁵⁰³ Paul Ingram a szebeni vezetésnek, 1697. nov. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2093.

⁵⁰⁴ Memoriale per Generosum Dominum Johannem Hosman Suae Maiestati porrectum Anno 1697. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1630. Nr. 2386. (másolat). A 14 pontos emlékirat kiemelten foglalkozik az adózással kapcsolatos problémákkal, valamint az 1690-es és 1700-évek elején ismételt felemlített szász panaszokkal (magas kamat, eladósodás, képviselő az Erdélyi Udvari Kancellárián és a Királyi Táblán, a szebeni királybíró választása, harmincadbérletek és egyéb kincstári ügyek).

bérleti díjának csökkentését kérvényezte, amelynek eredményeként az Udvari Kamara engedményt tett.⁵⁰⁵

Hossmann előnyös helyzetét a nagysinkai vezetés is igyekezett kihasználni: 1698 februárjában az oppidum és szék tisztjei Bécsbe írtak neki, hogy járjon közben érdekükben.⁵⁰⁶ Hossmann bécsi tartózkodása idején készült el Szász János nemeslevele, amelynek kiállítás körüli ügyintézésben – elődeihez hasonlóan – bizonyára szerepe volt a szász követnek.⁵⁰⁷ Hossmann nemeslevele is nem sokkal később, 1698 áprilisában készült el.⁵⁰⁸

Hossmann – elődeitől, Klocknertől és Szásztól eltérően – már nem az erdélyi követség tagjaként tartózkodott Bécsben. A három erdélyi főméltóság, Bánffy György gubernátor, Bethlen Miklós kancellár és Apor István kincstartó – akik közül Bánffy és Bethlen 1697 ősze óta feltehetően folyamatosan Bécsben tartózkodott – 1698 tavaszán több alkalommal is részt vett az Erdélyi Konferencia ülésein, így az 1698. április 11–12-i, szász ügyeket alaposan tárgyaló tanácskozáson is. Ennek során a magyar főurak több esetben kihasználták e rendkívüli helyzetet saját – a szászságéval nem egy esetben ellentétes – érdekeik hangoztatására. A szász portaszám lecsökkentésére vonatkozó kérés megvitatása során például mindhárman ellenvéleményüknek adtak hangot.⁵⁰⁹ Hossmann kiszorult e tárgyalásokból. Az országos követség Bécsben tartózkodása miatt mégis különösen fontos volt, hogy „tűzközben” legyen. Rabutin korábban idézett véleményéből nyilvánvaló, hogy az erdélyi kormányzatszervek e kezdeti működése és a háború okozta bizonytalanságok idején a személyes ügyintézésnek mekkora szerepe volt az érdekérvényesítésben.

Hossmann később az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosaként, majd az erdélyi Deputáció tagjaként és szebeni polgármesterként jelentős politikai pályát futott be. Felemelkedésében minden bizonnyal nagy jelentősége volt bécsi követjárásának.

⁵⁰⁵ Johann Hossmann az Udvari Kamarának, 1698. ápr. 22., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2128; Uő. az Udvari Kamarának, 1698. (beérkezés dátuma: 1698. szept. 22.) és az Udvari Kamara határozata, 1698. szept. 22., Bécs. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3. fol. 1121–1124. – További feltevései a szászföldi harmincadok, ill. a kincstári tizedek bérlete ügyében: Uő. az Udvari Kamarának, 1698, [h.n.], U VI. Nr. 2184.; Uő. az Udvari Kamarának, 1698. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1642.

⁵⁰⁶ Nagysink oppidum és szék Johann Hossmannak, 1698. febr. 26., Nagysink. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2183.

⁵⁰⁷ Johannes Zabanius Sachs von Harteneck armálásának díszes példánya: 1698. márc. 1. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1758. Szövegét kiadta: *Harteneck Beilagen*, 75–80.

⁵⁰⁸ 1698. ápr. 17. MNL OL B 2 1698/63. (fogalmazvány), MNL OL B 18, 1. köt. p. 446–450. (címerrajz nélkül).

⁵⁰⁹ Az 1698. április 11–12-i ülést ismerteti: TRÓCSÁNYI 1988, 64–66, 77.

IV. 4. *Simon Baußner (1707)*⁵¹⁰

A következő, a szász nemzet és a város képviselőiben Bécsbe induló szebeni követ útjára a Rákóczi-szabadságharc alatt, 1707 tavaszán került sor. A Szebenbe szorult szász polgárság és magyar nemesség, valamint a környező falvakban élő parasztság szempontjából igen kritikus időszak volt ez, mivel a felkelők 1706 őszen immár másodszor foglalták el az ország jelentős részét.

A nagyszombati béketárgyalások után Rákóczi Pekry Lőrinc, a felkelők erdélyi főparancsnoka vezetésével jelentős haderőt küldött Erdélybe, maga pedig erdélyi fejedelmi beiktatására készült. Rabutin minderről értesülve 1706 decemberében úgy döntött, visszavonul Erdélybe, ám elképzelését megghiúsította a császári hadvezetés újabb parancsa, amely Budára rendelte, és meghagyta, hogy Erdélybe csak egy lovas különítményt küldjön. Rabutin ennek megfelelően Tige báró ezredes vezetésével 2000 lovast küldött Erdélybe. Az ezredes feladata az Erdélyben császári uralom alatt maradt erődítmények megsegítése volt.⁵¹¹ Erre különösen nagy szüksége volt Szebennek, a várost ugyanis 1706. október 5. óta blokád alatt tartották a felkelők.⁵¹² Tige január 6-án indult Erdélybe, és bevonulása során felmentette a felkelők által körülzárt Dévát és Vajdahunyadot, majd e várak császári helyőrségét pénzzel, élelemmel és fával látta el. Ezt követően Szászvároson és Szászsebesen át érkezett Szebenbe január 18-án. Tige lovasságának megérkezésére a várost körülvevő felkelők szétszéledtek.⁵¹³

A császári katonaság beérkezése azonban nem jelentett könnyebbséget az erdélyi lakosság számára. Az erdélyi főparancsnokságot újonnan betöltő Tige arra szólította fel a Guberniumot, hogy a beérkező katonaság ellátására újabb pénz- és terményadót (200 000 rajnai forintot, 30 000 köböl búzát, 30 000 köböl zabot, valamint 12 000 szekér szénát) hajtson be az országtól. A Gubernium tanácsosai teljesíthetetlennek tartották a parancsot, és rendkívül nehéznek ítélték meg mind a Szebenben tartózkodó főurak, mint az ország lakosságának helyzetét, ezért 1707. január 20-án levelet írtak az Erdélyi Udvari Kancelláriának, Bécsbe. Ebben kifejtették: az elmúlt közel három esztendő alatt nem szenvedtek ekkora szükségét, mint a legutóbbi hónapokban. A „szegénység” nem tud adózni a túlerőbe került kurucok miatt, és az egész országban összesen nincsen 200 000 forint. Tige mégis azt parancsolta, vessék ki az adót, „mert az honnan administrallyak, jo, az honnan nem, mégh az tsets szopotis kardra hányattya.” Miután 1706 nyarán a császári katonaság

⁵¹⁰ E fejezet németül publikált változata: SZIRTES 2014b.

⁵¹¹ Feldzug 1707, 291, 309; R. VÁRKONYI 1986, 909–910.

⁵¹² A Gubernium az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1707. jan. 20., Szeben. MNL OL B 2 1707/1.

⁵¹³ Feldzug 1707, 309–311; *Wesselényi*, II. 28–29.

elhagyta az országot, azóta a kurucok pusztítanak szinte mindenütt: a városok, várak, kastélyok – Segesvár, Medgyes, Szászsebes, Szászváros, Marosvásárhely, Gyalu, Bonchida – kőfalait lerontották, a lakosság pedig mindkét félnek ki van szolgáltatva: *„már most supervenialvan [odavetődven] az militia, uttyában valahun valamit az szegenységnek találta, aszt mind el vette, s el hozta, edgyik fél egy felé, az másik fél más felé kívánván szolgálattya, az fegyver között olyan veszedelme és nyomorusága, az mellyet sem penna le nem írhat, sem ember, az ki nem experiallya, el nem hiheti”*. Ebben a helyzetben nem tudják vállalni a felelősséget az ország sorsáért: *„Azert mü protestalunk, hogy az nyomorult haza vegsö veszedelméért mü sem Isten, sem az kereszteny világh, sem az mü kegyelmes urunk előtt nem okoztathatunk.”* A nép nem tudott ellenállni a kurucoknak, és nincsen olyan katonaság, amely megvédené. A learatott és leszüretelt terményeket az ellenség takarította be. A szebeni főurak pénzüket a katonaság és saját maguk szükségére fordították, ám hűségüknek nagy ára van: *„az kik az eo Felsege hüsége mellet szenvedünk, mindenünkből ki fordulván, világh tsufságara, s mindenek példájára mazurrá maradtunk, s kevés napok mulva éhel halásra jutunk.”* Mindezeket figyelembe véve a Gubernium tanácsosai, Bánffy György gubernátor, Haller István, a rendek elnöke és a két szász tanácsos, Samuel Conrad és Peter Weber szebeni királybíró és szász comes arra kérték a kancelláriát: ismertesse a „haza nyomorúságát és veszedelmét” az uralkodóval és a „minisztériummal”, hangsúlyozva, hogy az erdélyi lakosság – őt védelő katonaság hiányában – nem tudott ellenállni a kurucoknak. Továbbá eszközölje ki, hogy a Szebenben tartózkodó magyarok megélhetésükhöz segítséget kapjanak.⁵¹⁴

Egy hónappal később a szebeni magyarok arról döntöttek, hogy a lesújtó erdélyi állapotok érzékeltetésére futárt küldenek Bécsbe, akinek feladata volna, hogy segítséget szerezzen nekik, vagy legalább kieszközölje, hogy Havasalföldre menekülhessenek. E feladatra Sándor Gergely guberniumi regisztrátort választották meg.⁵¹⁵ Követjárása költségeit a főrendek maguk között osztották fel, és a vállalkozáshoz Tige ajánlását kérték. A főparancsnok kezdetben bizalmatlanul fogadta a magyarok kezdeményezését és szükségtelennek tartotta az akciót, arra hivatkozva, hogy az udvarban Bethlen László ágensük közreműködését is kérhetik. Néhány nap múlva, február 27-én Tige – a Gubernium vállalkozását megelőzve – saját emberét küldte az udvarba. Sándor Gergely ekkor már készen állt, ám útnak indítása a

⁵¹⁴ A Gubernium az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1707. jan. 20., Szeben. MNL OL B 2 1707/1. A naplóíró Wesselényi István részletesen ismerteti a Gubernium felterjesztését és keletkezése körülményeit: *Wesselényi napló* II., 30–34. (1707. jan. 19–20.)

⁵¹⁵ Sándor Gergely 1702-től viselte e hivatalt. 1709-ben az erdélyi Deputáció tagja lett, később erdélyi ítélmester. HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 372.

környéken garázdálkodó kurucok miatt néhány héttel elhúzódott. Időközben a Gubernium futárja, Balásfi is megérkezett Bécsből, aki friss híreket hozott. A levelekből kiderült az udvar tájékozatlansága az erdélyi hadi helyzetet illetően: Bécsben azt hitték, Tige bejövetelével az egész ország ismét császári kézre került. Mindez még jobban alátámasztotta Sándor Gergely személyes expedíciójának szükségességét. A követet március 17-én indították útnak.⁵¹⁶ Bécsbe indításáról az Erdélyi Udvari Kancelláriát is értesítették.⁵¹⁷

1707 elején a szebeni szászok hasonlóan ítélték meg a helyzetet, mint a városban tartózkodó főurak. Maguk is szükségesnek látták, hogy szorongattatásaikról személyesen is beszámoljanak az udvarban. Vállalkozásukat a Gubernium szervezkedése motiválhatta: „Az magyarokra nézve pedig a szászok is követet akarnának felküldeni Bécsbe, űk is defendálván a magok causáját. Kérdezte is a királybíró, hogy Sándor uramnak leszen-é szolgálja, akivel felmegyen.”⁵¹⁸ A szebeni követ, Simon Baußner Sándor Gergellyel együtt, kereskedők és császári lovas katonák kíséretében indult útnak.⁵¹⁹

Simon Friedrich Baußner (Bausnern) (1677–1742), Bartholomäus Baußner szász szuperintendens fia Nagyenyeden és Szebenben tanult, ahol a gimnázium befejezése után hivatali szolgálatba lépett.⁵²⁰ 1702-ben a Guberniumnál szolgáló hat kancellista egyike volt.⁵²¹ 1704-ben a Szebeni Magisztrátus titkára és a Százak Tanácsa tagja lett.⁵²² 1707-ben, a bécsi követsége alkalmából számára kiállított útlevél szerint szebeni esküdt és titkár.⁵²³ Követi megbízatása – a korábbi szebeni követekhez, Szász Jánoshoz és Johannes Hossmannhoz hasonlóan – bizonyára hozzájárult későbbi felemelkedéséhez. 1711-ben a Szebeni Provincia jegyzőjeként tűnt fel, majd ugyanebben az évben Johannes Hossmann után ő töltötte be Bécsben az Erdélyi Udvari Kancellária taxatori állását. E minőségében 1715-ben felvételt nyert a Szebeni Szenátusba, majd 1718-ban nemességet szerzett. 1730 augusztusában a Szebeni Tanács királybíróvá választotta, majd VI. Károly (III. Károly magyar király, 1711–1740) 1732 decemberében megerősítve a választást, szász ispánná és guberniumi tanácsossá nevezte ki. Baußner 1733 februárjában tért haza Bécsből, majd miután

⁵¹⁶ *Wesselényi*, II. 81–110. (1707. febr. 22. – márc. 17.)

⁵¹⁷ A Gubernium az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1707. márc. 15., Szeben. MNL OL B 2 1707/12.; Vö. MNL OL F 43 4. köt. p. 333–336.

⁵¹⁸ *Wesselényi*, II. 101. (1707. márc. 9.)

⁵¹⁹ *Wesselényi*, II., 110. (1707. márc. 17.)

⁵²⁰ Anyakönyve szerint: „*ad magnificum dominum Sárosi statui politico se applicaturus.*” HERBERT 1883, 444. Itt feltehetően Sárosi János (†1703) guberniumi tanácsosra és erdélyi főbiztosra kell gondolnunk. Életére: *Cserei*, 570.

⁵²¹ TRÓCSÁNYI 1988, 291.

⁵²² HERBERT 1883, 444.

⁵²³ A szebeni magisztrátus által Baußner számára kiállított útlevél (1707. márc. 15.): SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 1.

hűségesküt tett a Guberniumnak, júniusban iktatták be szász ispáni méltóságába. 1733 júliusában a császár aranylánccal tüntette ki. 1742-ben halt meg Szebenben.⁵²⁴

Baußner számára a Szebeni Magisztrátus részletes, 28 pontból álló instrukciót készített.⁵²⁵ Az utasítás tükrözi a szebeni vezetésnek a hatékony bécsi érdekérvényesítés lehetőségeiről kialakított képét, de a háborús években a Szászföldön és különösen Szebenben uralkodó állapotokat is.

A magisztrátus a következőkre utasította a követet: 1. a lehető leggyorsabban igyekezzen Bécsbe jutni, és amint módjában áll, postával folytassa útját.⁵²⁶ 2. Ha útközben arról értesül, hogy Rabutin Magyarországon – valószínűleg a Duna mentén – tartózkodik, amennyiben nincs túl messze, tájékoztassa küldetéséről, ismertesse vele az országot, a szászságot és Szeben helyzetét, és kérje segítségét az udvarban.⁵²⁷ Amennyiben Rabutin Bécsben tartózkodik, Baußner először őt és Actont⁵²⁸ keresse fel. Ha alkalma adódik, beszéljen Löwenburg

⁵²⁴ HERBERT 1883, 444; SEIVERT 1782–1783, III. 428–430; TRÓCSÁNYI 1988, 311, 326, 399; DÖRNER 2009, 258. A Baußner fivérek, Balthasar és Simon nemeslevelének másolata: MNL OL B 2 1718/76; Uo. B 18 6. köt. p. 778–784. – Életére és hivatali működésére további adalékok: SEIVERT 1782–1783, III. 428–430; HERBERT 1883, 444.

⁵²⁵ Az instrukció körül forráskritikai kérdések merültek fel. A Szebeni Magisztrátus iratanyagában ugyanis Simon Baußner követjárására vonatkozóan két instrukció maradt fenn. A latin nyelvű, datálatlan fogalmazványt az 1707. évi, a követjárásra vonatkozó további iratok (jelentések, költségkimutatás) mellé sorolták be. Az 1711. évi iratok között szintén található egy, Baußner bécsi küldetésére vonatkozó irategyüttes (az inventárium szerint: „Documente referitoare la călătoria făcută de Samuel (!) von Bausnern la Viena pentru a interveni în favoarea drepturilor saşilor.” /Iratok Baußner bécsi útjára vonatkozóan, amelynek során a szászok jogaiért járt közben/), amelyben megtaláljuk az instrukció német fordítását, bővebb, néhol módosított változatban. Több tényező azonban azt támasztja alá, hogy a német változat szintén 1707-ben készült, és tévedésből avagy későbbi tájékozódás céljából keveredhetett az 1711-i iratok közé. (Utóbbi mellett szól, hogy az iratot a korábbi rendezés során is az 1711. évhez sorolták.) A német nyelvű utasítás végén betoldás olvasható, amely arról tájékoztat, hogy Tige báró ezredes 1707. március 14-én 6000 Rft és 500–600 köböl zab előleget követelt Szebentől. Mivel Baußner ezekben a napokban indult Bécsbe, a város vezetése valószínűleg fontosnak tartotta, hogy e jelentős tényezőt még hozzátoldja instrukciójához. 1711-ben ez a bejegyzés már nyilván aktualitását veszítette. Az utasítás emellett több helyen is felhívja a háborús helyzet bizonytalanságát és egy esetleges békekötéssel is számol, tehát mindenképpen a szatmári béke előtti időszakra kell datálnunk. Ennek alapján feltételezhetnénk, hogy Baußner 1711 elején, ill. tavaszán ment volna Bécsbe. A Szász Universitas számadáskönyve azonban – ellentétben az 1707. évvel – nem tartalmaz bejegyzést arra vonatkozóan, hogy Baußner 1711 tavaszán Bécsbe utazott volna. Az 1711. évi számadás szerint a szebeni hivatalnok 1711. november 10-én 240 ft-ot kapott bécsi útja költségeire, ez már azonban arra a tényre vezethető vissza, hogy Baußner 1711-ben megörökölte az Erdélyi Udvari Kancellária taxatori hivatalát Johann Hossmanntól. Erre vonatkoznak az 1711. évi aktában található, 1711. december 15-én kelt, Bécsben benyújtandó ajánlások fogalmazványai is. Vö. *Momenta Instructionis pro tit. D. Baußner Viennam expediendo*. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 2–6. (latin); *Instructio pro Domino Simone Bausnero, Civitatis Cibiniensis Secretario nomine Nationis Saxonicae ad Augustam Aulam Caesarem abituro*. Uo. 1711/17. fol. 1–8. (német); SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448. – Az instrukció ismertetése során elsősorban a bővebb, német nyelvű változatra támaszkodunk.

⁵²⁶ Klockner követjárásához képest figyelemre méltó a rendkívül nehéz anyagi helyzetbe került város takarékosága: arra szólítja fel a követet, hogy amint megfelelő postát kap, szolgájával küldje vissza lovát Szebenbe.

⁵²⁷ Rabutin 1707 januárjában érkezett Pestre, majd februárban dunántúli hadjáratra indult. Ezt követően március 18-án Sopronból Bécsbe indult. Hadjárata ld. *Feldzug 1707*, 291–296.

⁵²⁸ Acton von Dreyenfeldt, Carl Ludwig báró (†1722) Rabutin titkára és tolmácsa Erdélyben.

generálissal,⁵²⁹ Virmonddal,⁵³⁰ Nehemmel⁵³¹ („*de Nehm*”) és Löffelholzzal⁵³² is. 3. Bécsbe érkezvén keresse fel Johann Hossmann von Rothenfelst,⁵³³ fejezze ki a szász nemzet belé vetett bizalmát, reménységét és ismertesse vele az erdélyi helyzetet. Beszélje el az elmúlt évek eseményeit, különösen az előző év augusztusa óta történeteket: az ellenség – azaz a felkelők – pusztítását, a városokon és erődítményeken okozott károkat, hogyan szipolyozták ki a lakosságot („*die Leute biß auffß blut außgesauget*”). Ismertesse, hogy Tige és a segédcsoportok bevonulása óta az ellenség még jobban garázdálkodik a szászokon; Szebenszékét porrá égette. Mindeközben a császári katonaság is a szászokból próbál megélni: a megmaradt falvakat a takarmányozás során teljesen kifosztotta, a lakosságot bántalmazza. A szebeni polgárság a kvártély terhe alatt roskadozik, különféle szolgálattal tartozik a katonáknak, amelyet tetéz a tőlük elszenvedett szóbeli és tettleges bántalmazás. Ennek következtében sok polgár inkább átengedte házáat a katonáknak. Baußner feladata volt „végeláthatatlan panaszaikat” alkalmasint előadni a minisztereknek és mielőbb kiváltani együttérzésüket.

Az utasítás következő pontjai (4–6.) szerint Baußner kérje Hossmann segítségét abban, hogy felvegye a kapcsolatot a miniszterekkel és más fontos udvari méltóságokkal, valamint a szászok „patrónusaival”. Utóbbiak között nevezi meg Rabutint, Actont, Thiell⁵³⁴ és Brentano főhadbiztos⁵³⁵. Az ő segítségüket kérje ügyük előmozdításában és abban, hogy bejusson Salm herceghez⁵³⁶ és a többi „miniszterhez”. A felkeresendő udvari hivatalviselők között megtaláljuk a központi kormányzati szervek vezetőit, fontosabb hivatalnokait és erdélyi ügyekben jártas szakembereit: az Udvari Haditanács elnökét, Savoyai Eugen herceget,⁵³⁷ Schlik generálist,⁵³⁸ az Osztrák Udvari Kancellária vezetőit, Seilern⁵³⁹ és Sinzendorffot,⁵⁴⁰ az

⁵²⁹ Friedrich gr. Löwenburg (†1717) 1706. áprilistól császári altábornagy; 1705. november 11-én, a zsigó csatában a császári jobbszárny parancsnoka. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 271.

⁵³⁰ Damian Hugo Comes a Virmond (†1722) 1706. augusztustól császári altábornagy, tábornokként részt vett a zsigó csatában. 1721-től erdélyi főhadparancsnok. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 459.

⁵³¹ Dietrich Heinrich Frh. von Nehem (†1713) 1704. májustól császári tábornok. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 303.

⁵³² Georg Wilhelm Frh. Löffelholz von Colberg (†1717) 1704. áprilistól császári vezérőrnagy, 1707. májustól altábornagy. Életére: Uo. 270.

⁵³³ Hossmann ekkor az Erdélyi Udvari Kancellária szász tagja volt.

⁵³⁴ Johann von Thiell, az Udvari Haditanács hadi titkára, 1706-ban a nagyszombati császári békelegáció tagja. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 432.

⁵³⁵ Cimarolo Brentano császári hadbiztos; a Rákóczi-szabadságharc éveiben Erdélyt is megjárta. Feldzüge Reg., 115.

⁵³⁶ Karl Dietrich Otto Salm főudvarmester 1705–1709. DÖRNER 2009, 242.

⁵³⁷ François-Eugène de Savoie-Carignan (†1736) 1703–1736 között az Udvari Haditanács elnöke. HECKENAST – MÉSZÁROS 2005, 374–375.

⁵³⁸ Leopold Schlick gr. (†1723) 1705. júliustól császári főhadbiztos, 1707. májustól tábornagy. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 376.

⁵³⁹ Johann Friedrich Seilern br., majd gr., 1705–1715 között osztrák udvari főkancellár. DÖRNER 2009, 246.

⁵⁴⁰ Philipp Ludwig Sinzendorff gr., 1705–1715 között osztrák udvari kancellár. DÖRNER 2009, 246.

Udvari Kamarából Starhemberg elnököt;⁵⁴¹, a jelentős szerepet betöltő Palm tanácsost, valamint az Erdélyt megjárta további tanácsosokat, Kleinburgot,⁵⁴² Seeaut⁵⁴³ és Eklert.⁵⁴⁴ Az instrukció említi továbbá Holstein hercegnőt, Rabutin feleségét. Baußner feladata volt e patrónusok közvetítésével uralkodói audienciát kieszközölni.⁵⁴⁵

Az instrukció további pontjai alapján kirajzolódik, hogyan próbálta a szebeni vezetés a szász követ bécsi jelenléte által hatékonyabbá tenni a szász érdekek érvényesítését. Baußnernek mindenekelőtt ügyelnie kellett arra, hogy a magyar többségű Erdélyi Udvari Kancellária ne lehessen befolyással a szász ügyekre.⁵⁴⁶ Az instrukció 20. pontja arra vonatkozó utasítást tartalmazott, hogy – mivel a szász nemzetnek jelenleg nincs ágense – Hossmann és Baußner szerződtesen egy évre egy erre alkalmas, a mostani minisztereknél bejáratos személyt.

A 9. pont szerint nem érdemes előzetesen formába önteni az uralkodónak benyújtandó kérvényt, mivel még nem lehet tudni sem azt, hogy folytatódik-e a háború avagy békekötésre kerül sor, sem azt, hogy az udvarban milyen állapotok uralkodnak. Az emlékiratot ezért helyben állítsa össze a szász követ, Hossmann és a szászok patrónusai tanácsának figyelembevételével, felhasználva a korábban elkészített folyamodványokat. Az instrukció ennek során hivatkozik a Szász János comes és Johannes Hossmann által korábban benyújtott, valamint a szász nemzet által 1705 decemberében felterjesztett, terjedelmes emlékiratra.⁵⁴⁷ Baußner mindezen iratokat megkaphatja Hossmanntól Bécsben.

Az instrukció 10. pontja szerint a benyújtandó memoriáléban megfelelő stílusban, „élénk színekkel kell lefesteni” a szászság „reménytelen és nyomorúságos helyzetét”, kiemelve,

⁵⁴¹ Gundaker Thomas Starhemberg gr., 1703–1715 között az Udvari Kamara elnöke. DÖRNER 2005, 251.

⁵⁴² Paul Komornik von Kleinburg (br.) udvari kamarai tanácsos, korábban hadélelmezési tiszt; az 1680–1690-es években végzett szolgálatai révén Erdély ügyeinek alapos ismerője. 1706-ban az Udvari Kamara kincstári biztosnak küldte Erdélybe, de nem tudni, hogy a hadi állapotok lehetővé tették-e szolgálata teljesítését. 1719. április–1720. május között a Subdelegatio Neoacquistica ülésén elnökölt. TRÓCSÁNYI 1988, 131. 183. jegyz., 150; 298. 303. jegyz.

⁵⁴³ Az Erdélyt megjárta Seeau-fivérek egyike. Johann Friedrich Seeau udvari kamarai tanácsos, a gmundeni sóhivatal vezetője. 1700 decemberében váltotta Ludwig Albert Thavonathot az 1699 nyarán Erdélybe küldött Kamarai Bizottság vezetésében. 1702. júniustól testvére, Johann Honorius Seeau udvari kamarai tanácsos váltotta e feladatkörben. 1706 februárjában I. József engedélyezte, hogy Bécsbe visszatérjen. TRÓCSÁNYI 1988, 251, 258, 297. 297. jegyz.

⁵⁴⁴ Georg Eckhler udvari kamarai tanácsos, Thavonath mellett kamarai biztos Erdélyben. Hivatali utódja 1708. szeptembertől Ignaz Haan. TRÓCSÁNYI 1988, 251, 258.

⁵⁴⁵ E célból az uralkodónak címzett ajánlólevelet is kapott: 1707. márc. 15., SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 28–29. Szeben város az Universitas nevében már 1707 februárjában kérte Salm és Seilern segítségét: Szeben felterjesztése, 1707. febr. 6., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/8. fol. 1–2.

⁵⁴⁶ Az instrukció erre vonatkozó pontjainak (7–8, 25.) részletes ismertetését ld. a VI. 1. alfejezetben.

⁵⁴⁷ Vö. A szász nemzet és Szeben felterjesztése az uralkodónak, 1705. dec. 17/18., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 25–37. (fogalmazvány), 38–45. (másolat); MNL OL B 2 1705/28. [é.n.]. Az emlékiratot Herbeville bevonulása alkalmából fogalmazta meg a szebeni vezetés az új uralkodó, I. József számára. Vö. TEUTSCH 1984, 37.

hogy kéréseik célja a császár szolgálatának előmozdítása. Ha ugyanis a szászok tönkremennek, akkor megszűnik az országban a császár szolgálata. Ha a városok elpusztulnak – amely részben már bekövetkezett –, hol is található menedéket a császári katonaság? Ha nem segítik a szászokat és építik újjá a tartomány erősségeit, azok köhalommá omlanak össze.⁵⁴⁸

Az instrukció több ponton is hivatkozik a bizonytalan háborús helyzetre, és egy esetleges békekötéssel is számol.⁵⁴⁹ A 11. pontban a magisztrátus arra figyelmeztet, hogy ha megkötik a békét, de a Szász Universitas nem tud időben gyűlést tartani, könnyen leszavazhatják őket az erdélyi közügyek tárgyalásakor, mint ahogy ez korábban is előfordult: *„nicht, wie vor deme mehrentheils geschehen, in deliberationibus provincialibus per plurima vota überstimmet unterliegen müßen”*. Ezt úgy lehet megelőzni, ha Baußner alapos felterjesztést nyújt be az udvarban. A 17. pont szerint békekötés esetén az illetékes minisztereknél mindent be kell vetni a szászság érdekében: *„müste bey denjenigen Ministers, so dem Friedenswerk praesidieren würden, alles mögliche, lamentando, remonstrando, sollicitando vorgekehret werden”*.

A Baußner által képviselendő ügyek nagyrészt a háború által sújtott szászság gazdasági talpraállítására, valamint a katonasággal fennálló konfliktusok megoldására, enyhítésére vonatkoztak. A 12. pontban a magisztrátus arra utasította Baußnert, hogy az 1705. decemberi felterjesztés 6., 7., 10., 12., 17. és 19. pontjaira vonatkozóan uralkodói választ eszközöljön ki.

E pontokban a szászok kérték, hogy – tekintettel óriási adósságukra és a császár iránti hűségükre – az uralkodó dekrétumban törölje el a felkelőknek fizetendő adósságukat. Ennek során a felkelés (*„Rebellion”*) igazságtalanságára hivatkoztak, mivel a hitelezők fegyvert fogtak törvényes uruk ellen. Ezzel eljátszották jogaikat, így javaik a császári kincstárra

⁵⁴⁸ *„Denn wir sind festiglich persuadiert, [...] daß die Versicherung Ihrer Kayserlichen Mayestät Regierung in dieser Provinz größtentheils mit darinnen beruhe, damit die Sächsische Nation erhalten und vor dem Untergang praeservieret werde. Denn warrlich wo wir zu grunde gehen, so ist es mit der beförderung des Kayserlichen Dienstes hier zu Lande auß. So die Städte, wie es schon verschiedentlich angefangen hat, Wüste werden, wo wird die Kayserliche Militz ihre Sicherheit finden und unterkommen? Und ist nicht zu zweiffeln, daß die propugnacula Provinciae, wann der Nation nicht geholffen werden kan, in ermangelnder reparation, zu des Landesherrn höchsten Undienst in Steinhauffen verfallen und untergehen werden.”* SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1711/17. fol. 1–8.

⁵⁴⁹ A szebeni szászok feltehetően a Balásfi által márciusban Bécsből hozott hírek alapján számoltak a béke eshetőségével. Tény, hogy a nagyszombati béketárgyalások megszakadása után Jan Jacob Hammel Bruyninx bécsi holland követ továbbra is kapcsolatot tartott fenn a két szemben álló féllel. Rákóczi 1706 októberében úgy fogalmazott: olyan előterjesztést vár az udvartól, amely tartós béke megkötését biztosítja. Bruyninx azonban 1707 januárjában is csak általánosságban írt a császár békére irányuló szándékáról. Rákóczi mindezt pusztán ígéretként értékelte, ezért hamarosan beiktatta magát az erdélyi fejedelemségbe. *Wesselényi napló*, II. 104, 744. 54. jegyz.

hárulnak.⁵⁵⁰ A felkelő magyarok kincstárra szállt birtokaiból kártérítést követeltek, különösen Szeben számára. Kérték, hogy beszolgáltatásaik ellentételezésére ismét bérelhessék a szászföldi kincstári tizedeket; hogy kereskedőik továbbra is harmincad- és vámmentességet élvezhessenek. Továbbá, hogy a magyar felkelők által megkárosított szászok kártérítést követelhessenek az elkövetőktől. Mivel az ország még nem térítette meg a Szeben város által 1687 óta teljesített rendkívüli szolgáltatások (fa, gyertya, széna, istálló és barakkok biztosítása, részvétel az erődítésben és raktárépítésben, kvártély) egy részét, kérték, hogy ez történjen meg, vagy legalább részesülhessenek a felkelőktől elkobzott kincstári javakból.⁵⁵¹

A Baußner számára készített instrukcióban továbbfejlesztették az 1705. évi felterjesztés némely gondolatát. A 15. pont szerint külön kell foglalkozni Szeben, illetve Szebenzék és Brassó tehermentesítésével, az e városok által beszolgáltatott rendkívüli pénz- és terményadók jóvátételével, de a Szászföld többi, háború által pusztított területének megsegítésével is, amelyet a „hűtlenek” birtokaiból és az őket illető sójövödelmekből lehetne biztosítani. A 18. pont szerint a leégett falvak (combusták) számára biztosítani kell a szokásos három év adómentességet. Ez különösen érinti Szebenzéket, amelyben egyetlen falu sem maradt épen („*nicht ein dorff unverbrand übrigblieben*”).

A helyőrséggel ellátott városokban a katonaság és a polgárság között fennálló konfliktusokat idézi a 19. pont, amely Szeben és a többi város magisztrátusa joghatóságának sérelmét hozza fel. A jogtalan letartóztatások, a kereskedelem megzavarásának stb. beszüntetése érdekében ki kell eszközölni egy rendeletet a főparancsnok és a parancsnokok számára.

Az instrukció a 14. és 26. pontban megemlékezik arról, hogy az uralkodó több alkalommal helyezte a szász nemzetet a Szebenben székelő erdélyi főparancsnokság védelmébe. Ebből kiindulva el kell érni, hogy ismét készüljön hasonló tartalmú leirat az erdélyi főparancsnok, illetve a szebeni parancsnok („*Commandierender Herr Obrist*”, azaz Tige) számára. Ha bekövetkezik a béke (24. pont), szorgalmazni kell, hogy Szebenben kaszárnyák épüljenek, hogy a lakosság mentesüljön az öt húsz éve sújtó kvártély terhetől.

Az instrukció a szász papság érdekét is képviseli a 23. pontban: mivel őket is kiszípolozta az ellenség, de a császári katonaságnak is rendkívüli szolgálatokat tettek, kérni

⁵⁵⁰ „*viele derer Creditorum, denen die Nation mit Schulden verhaftet, sich durch die führung der Waffen wieder Ihren rechtmäßigen Landes-Herrn aller Kayserlichen Genade verlustig gemacht, deren alle Substanz folglich Eurer Kaiserlichen und Königlichen Maiestät Fisco, ipso facto gehören*”. A szász nemzet és Szeben város kérelme az uralkodónak, 1705. dec. 17/18. MNL OL B 2 1705/28.

⁵⁵¹ A szász nemzet és Szeben város kérelme az uralkodónak, 1705. dec. 17/18. MNL OL B 2 1705/28. 6., 7., 10., 12., 17. és 19. pont. – Az említett „rendkívüli” (extraordinaria) szolgáltatások egy része – a katonák részére téli szállás, tűzifa és a gyertya, a tisztek lovai számára istálló – kötelezően teljesítendő volt a korszakban a Magyar Királyság területén. SCHRAMEK 2011, 49; Vö. H. NÉMETH 2009, 297.

kell számukra adójuk, az ún. census cathedraticus csökkentését, idővel elengedését. A 16. pont a béke utáni gazdasági helyreállítást irányozza elő: a magisztrátus arra emlékeztet, hogy néhány évvel ezelőtt Franck királybíró és mások közbenjárására az uralkodó átengedte a szászságnak Fogarasföldet, ám e rendelkezésnek nem lett eredménye. El kell érni, hogy Hossmann nézzen utána az ügynek a kancellária iratai között, mivel e terület megszerzése jelentősen segítené helyreállításukat.⁵⁵² Az instrukció 27. pontjában a magisztrátus felszólal a Gubernium szász tagjai 3–4 éve elmaradt fizetésének pótlása érdekében, amelyet a felkelőkhöz tartozó tizedekből lehetne biztosítani.

A szebeni magisztrátus a 21. pontban meghagyta Baußnernek, hogy minden adandó alkalommal tájékoztassa a fejleményekről, és az udvarban benyújtott felterjesztésekről mindig küldjön másolatot. Felvetette, hogy a levelezést egy bizonyos Georg Schemelen keresztül lehetne lebonyolítani. Baußner feladata volt továbbá (22. pont) ügyelni „földijei” – azaz az erdélyi magyarok – minden ügyködésére és megakadályozni, hogy a szászságra nézve hátrányos határozat szülessen. Végezetül bécsi követségének időtartamát a szebeni vezetés a háborús helyzet alakulásától és az ügyintézés előrehaladásától tette függővé (28. pont).⁵⁵³

Baußner 1707. március 18-án indult útnak szolgájával és egy hónappal később, április 18-án érkezett Bécsbe.⁵⁵⁴ Az utazási és megélhetési költségeiről készített jegyzéke alapján rekonstruálható oda- és visszaútjának útvonala, de bécsi tartózkodása során folytatott életvitelébe is betekintést nyerhetünk. Az 1690-es évek gyakorlatával ellentétben, amikor az erdélyi követek – így például Klockner is – Felső-Magyarországon keresztül közelítették meg Bécsét, déli útvonalat választott. Havasalföldén, az oszmán fennhatóság alatt álló Bánságon, Szlavónián, Horvátországon és Stájerországon keresztül közelítette meg a császárvárost.⁵⁵⁵ Útvonalát a hadi helyzet határozta meg, 1707 elején ugyanis Magyarország és Erdély nagy része a felkelők uralma alatt állt.⁵⁵⁶

Baußner bécsi tartózkodásának első két hónapjában (ápr. 18.–jún. 20.) az „Im weißen Ochsen” nevű szállóban lakott Adam nevű szolgájával együtt. Itt szobát, ágyat, istállót és rendszeres étkezést is biztosítottak számára. A következő két hónapot (jún. 20.–aug. 27.) a

⁵⁵² A szászok ebben az ügyben csak fél évszázaddal később jártak sikerrel. Miután a központi kormányzat 1757-ben a hétéves háború miatt elidegenítette a kincstári uradalmakat, Bethlen Gábor udvari kancellár vásárolta fel azokat Fogaras vidékével együtt, amelyről lemondott a Szász Universitas javára. TRÓCSÁNYI 1986, 993.

⁵⁵³ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1711/17. fol. 1–8; Uo. 1707/1. fol. 2–6.

⁵⁵⁴ Követjárását röviden említi: HERMANN 1839, 185.

⁵⁵⁵ Consignation aller und jeder meiner Expeditionen Unkosten von Herrmannstadt auß biß Wienn, daselbst, und auff der Ruck Reise. Anno 1707. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 22–27. (a továbbiakban: *Consignation*) – Baußner az utazás viszontagságairól állítólag április 9-i, Péterváradról írt levelében számolt be, amely azonban nem található a szebeni városi iratok között. Baußner jelentése (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1717/1. fol. 20–21.

⁵⁵⁶ HECKENAST 1984, 384.

jezsuitáknál töltötte („*im Jesuvitter Hauß*”). Útiköltsége és bécsi megélhetése a szász nemzetnek mintegy 600 rajnai forintjába került.⁵⁵⁷

A szász követ Bécsben először Johann Hossmann von Rothenfelst kereste fel, aki az instrukció és Baußner elbeszélése alapján megszívlelte Erdélyben maradt társai ügyét. Hossmannal először Rabutinnél tettek látogatást, aki jól ismerte a szebeni helyzetet. Miután megfogalmazták a felterjesztést, Acton segítségével jóváhagyatták Rabutinnel, aki még meg is toldotta azt. A folyamodványt még húsvét előtt bejuttatták a minisztereknek, majd sorra látogatták őket. A gyengélkedő Salm herceghez csak május 6-án jutottak be. Császári audienciát is igyekeztek kieszközölni, de első próbálkozásuk nem járt sikerrel.

Felterjesztésükre májusban még csak szóbeli választ kaptak: kérelmeiket írják meg Tigenek, később pedig az ismét Erdélybe vonuló Rabutint ellátják majd panaszait orvosló instrukcióval. Baußner az udvarban ismertetett szász panaszok eredményének könyvelte el az Udvari Haditanács határozatát, amely szerint Rabutinnek 10 ezreddel Erdélybe kell vonulnia: „*Es hatt auch endlich unser lamentieren so viell geschaffet, daß unser liebe General Rabutin mit 10. Regimentern uns zu succurrieren resolvieret worden.*”⁵⁵⁸

Baußner több helyen is méltatta Rabutint, aki nehezen viseli a nehézkes udvari ügymenetet, a szászságról és Szebenről atyai nyilatkozik, és védelmébe veszi a város érdekeit. A híresztelésekkel ellentétben a császár kegyében áll: valódi titkos tanácsossá tették, és részt vesz a haditanács ülésein, ahol magyar ügyekben kikérik véleményét.⁵⁵⁹ Baußner a benyújtott folyamodványban is dicsérte a 11 éves erdélyi tapasztalattal rendelkező főparancsnokot, kérve, hogy az uralkodó küldje őt vissza Erdélybe.⁵⁶⁰

Baußner beszámolt arról is, hogy egy új, a felkelők által tett békejavaslat híre terjed az udvarban, amellyel azonban nem akarnak foglalkozni. Úgy tűnik, a békét karddal kell kikényszeríteni, amelyet a franciák is remélnek. Az instrukciónak további, a benyújtott kérvényből kimaradt pontjaival az udvarban jártas tanácsadók szerint egyelőre nem érdemes foglalkozni. Baußner jelentése írásakor még úgy tervezte, hogy két héten belül – azaz május végén – hazaindul, mivel Rabutin és Acton úgy látták, többet már nem fog tudni intézni.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Kimutatásában feltüntetett általános költségeit (utazás, szállás, élelem, takarmány és borralalók) és egyéb kiadásait is (pl. iratmásolatás, pecsételtetés, írószer, kocsis). *Consignation*. Költségeire ld. még: SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448. 3v–4v. – A Szász Universitas számadásaiból kiderül, hogy költségei jelentős részét, 420 Rft-ot Michael Bordan előlegezte meg. Uo. 4r.

⁵⁵⁸ Baußner jelentése (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1707/1. fol. 20–21.

⁵⁵⁹ 1707 januárjában bizonyos udvari körökben valóban Rabutint tették felelőssé az 1706. évi kedvezőtlen fordulatért. *Feldzug 1707*, 292.

⁵⁶⁰ Baußner jelentése (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1707/1. fol. 20–21.

⁵⁶¹ Baußner jelentése (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1717/1. fol. 20–21.

Hasonlóan tájékoztatta Johann Hossmann a szebeni magisztrátust, hírt adva arról is, hogy kérvényüket reményeikkel ellentétben egyelőre nem tárgyalták konferencián, hanem az Udvari Haditanács elé került, amely Tige-re és Rabutinre bízta a további lépéseket. Arról tájékoztatta az otthoniakat, hogy Rabutin várhatóan néhány héten belül bevonul; rajta kívül Cusani⁵⁶², Virmond, Löffelholz és Montecuccoli⁵⁶³ ezredei is erre vonatkozó parancsot kaptak. Hossmann – értesülve a szebeni Kispiacon történt fosztogatásról⁵⁶⁴ – átérezte a Szebenben uralkodó kritikus helyzetet és azon aggódott, nehogy túl későn érkezen a katonai segítség.⁵⁶⁵

Baußner végül május 25-én volt audiencián I. Józsefnél Laxenburgban.⁵⁶⁶ A „nagy memoriálé”, amelynek egyik példányát feltehetően az uralkodónak nyújtotta át, élénk színekkel festi le az erdélyi szászság, különösen a szebeni és a brassói polgárság szorongatott helyzetét (pl. a katonaság kihágásait és az élelem hiányát), és orvoslást kér mindezekre.⁵⁶⁷

Az audiencia után a szász követ még három hónapot időzött Bécsben. Követjárása eredményeképp könyvelhetjük el, hogy az Udvari Haditanács júliusban válaszolt az általa benyújtott felterjesztésre, ismertetve az uralkodó ezzel kapcsolatos rendeletét. Eszerint a szász nemzet kéréseit teljesíteni kell, számukra védelmet és segítséget kell nyújtani. Erről tájékoztatni kell a jelenlegi és a későbbi parancsnokokat, a magasabb és alacsonyabb rangú tisztviselőket. Rabutinnek Erdélybe visszatérvén, amint lehetséges, végre kell hajtania a jóváhagyott pontokat, különösen a szebeni és brassói kaszárnyák építésére vonatkozó kérést, ezzel tehermentesítve a városi lakosságot. Az Udvari Haditanács az uralkodó nevében parancslevélben továbbította Rabutinnek a szászság felterjesztését és ezzel kapcsolatos utasítását.⁵⁶⁸

⁵⁶² Jacob Joseph Cusani maarchese (†1715/1716), 1704. májustól altábornagy, 1707. áprilistól lovassági tábornok. 1708. májustól júniusig ideiglenes erdélyi császári főparancsnok. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 87.

⁵⁶³ Herkules Pius Montecuccoli gr. (†1729), 1704. áprilistól vezérőrnagy, 1707–1710 között Erdélyben harcolt, 1710-ben ideiglenesen erdélyi főparancsnok. Életére: HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 292.

⁵⁶⁴ 1707 áprilisában a Szebenben állomásozó neuburgi ezred lovassága fosztogatott a szebeni Kispiacon. A rablók vezetőit felakasztották. PLATTNER 1927; SIGERUS 2006, 30. – Andreas Teutsch április végi, feltehetően Rabutinnek tett jelentésében nem csak a piaci fosztogatásról számolt be, hanem arról is, hogy a lovasság betört a magyar főurakhoz, a tanácsosokhoz és a polgárokhoz, erőszakkal elvette szénájukat és megfenyegette őket. A kihágásokért azonban nem büntetik meg őket, hanem szabadon prédálhatnak. Andreas Teutsch Ismeretlenek, 1707. ápr. 28., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 14–15.

⁵⁶⁵ Johann Hossmann von Rothenfels Szebennek, 1707. máj. 14., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 16–19.

⁵⁶⁶ *Consignation*.

⁵⁶⁷ A szász nemzet főtisztjei és a Szebeni Magisztrátus memoriáléja, 1707. ápr. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 10–13.

⁵⁶⁸ Az Udvari Haditanács a szász nemzet főtisztjeinek és a Szebeni Tanácsnak, 1707. júl. 12., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/6. fol. 3–4; Az Udvari Haditanács parancsa Rabutinnek, 1707. júl. 12., Bécs. Uo. fol. 1–2.

Baußner augusztus 27-én indult haza és szeptember 26-án érkezett meg Szebenbe.⁵⁶⁹ Távolléte alatt még kritikusabbá vált az Erdélyben tartózkodó császárhűek helyzete. Az 1707. március végén kezdődő marosvásárhelyi országgyűlésen Rákóczi ünnepélyesen elfoglalta fejedelmi székét. Ezt követően az országgyűlés kimondta, hogy Erdély elszakad a Habsburg-háztól, és uralkodójának II. Rákóczi Ferenc fejedelmet tekinti.⁵⁷⁰ Szebenben Tige hóhérral égettette el a marosvásárhelyi országgyűlés törvénycikkeit, a Gubernium pedig törvénytelennek nyilvánította azokat.⁵⁷¹

A felkelők elfoglalták a Vöröstoronyi-szorost, amely Havasalföldén át biztosította a kapcsolattartást Béccsel. Tige június végén hadjáratot indított a szoros felmentésére.⁵⁷² Miközben a kuruc hadsereg jelentős része Szebent ostromolta, Bécsben a főbb császári hadvezérek és politikusok a dunántúli hadi események miatt már Erdély feladását latolgatták az augusztus 2-i konferencián. I. József azonban az Erdély ügye mellett egyedül kiálló Rabutin véleményéhez csatlakozott és úgy rendelkezett, hogy Erdélyt még időben meg kell segíteni, mivel a tartomány elvesztése pótolhatatlan kárt jelentene.⁵⁷³

Rabutin az Udvari Haditanács parancsára 1707. augusztus 6-án indult el Bécsből Erdély felé, majd október 10. körül érkezett meg Szebenbe. Az újonnan beérkező császári haderő november végére a felkelést nagyjából leverte. Az erdélyi nemesség nagy része visszatért I. József hűségére; a Rákóczi pártján maradtak a román vajdaságokba vagy Magyarországra bujdosnak.⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ *Consignation.*

⁵⁷⁰ R. VÁRKONYI 1986, 912–914.

⁵⁷¹ TEUTSCH 1984, 38.

⁵⁷² Feldzug 1707, 312–313. Tige 1707. évi erdélyi hadműveleteire: Uo. 311–317.

⁵⁷³ „Allein das Allernothwendigste und Pressanteste sei dermalen, Siebenbürgen noch in tempore zu securriren, inmassen die aus dessen Verlust sonst besorgliche Consequenzen, wie Jedermann bekannt, einen unersetzlichen Schaden nach sich ziehen würden.” Feldzug 1707, 306–307.

⁵⁷⁴ Feldzug 1707, 307–308, 318–320; HECKENAST 1984, 388.

V. BÉCSI KAPCSOLATRENDSZER

A szászság császárvárosba látogató követei és Erdélyben tartózkodó vezetése számára egyaránt nagy jelentőséggel bírt az állandó bécsi érdekképviselő. Mivel a Habsburg-berendezkedés első éveiben létrehozott Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosai között a szászság is helyet kapott, felmerül kérdés: milyen szerepet töltött be a kancellária a szász politikában? Ennek kapcsán szükséges áttekintenünk, hogyan vélekedett a szászság e hatóság létrehozásáról, és kik voltak első szász tagjai, azok milyen mozgástérrel rendelkeztek? Mindemellett ugyanilyen fontosnak tartjuk bemutatni azon személyek – ágensek és különféle segítők – körét, akik információik, kapcsolataik révén a szászság bécsi érdekérvényesítésének zálogai voltak.

V. 1. Képviselő az Erdélyi Udvari Kancellárián

V. 1. 1. A „király keze”. A szászok állásfoglalása Erdély bécsi képviselőtéről

Az erdélyi érdekeket a bécsi udvarban képviselni hivatott országos kormány szerv, az Erdélyi Udvari Kancellária alapításának mintegy három évig tartó folyamata (1692–1695) során a Guberniumnak és a rendeknek alapvető közjogi-kormányzati kérdésben kellett állást foglalniuk. A bécsi képviselő formája mellett a legfontosabb kérdés az volt, hogy e hatóság a Magyar Kancellária alá fog-e tartozni, avagy önálló kormány szerv lesz? Mielőtt tehát az 1695-ben alapított Erdélyi Udvari Kancelláriának⁵⁷⁵ a szász politikai életben betöltött szerepét vizsgálnánk, tekintsük át: hogyan vélekedett a szászság e hivatal felállításáról? Tekintettel arra, hogy Szász János bécsi követjárásakor maga is részt vett több, a kancellária felállítása körüli tárgyaláson, és első kézből értesülhetett az ezzel kapcsolatos hírekről, fennmaradt jelentései értékes adalékokkal szolgálnak e kérdés megválaszolásához.

Az Alvinczi Péter vezette követség számára megfogalmazott titkos instrukcióban (1692) az erdélyi rendek Bécsben mindössze egy referendarius működését irányozták elő, hangsúlyozva, hogy az semmiképp se függjön a Magyar Kancelláriától, mint ahogy az Erdélyben működő kancellária is független legyen.⁵⁷⁶ Az ifjabb Apafi Mihály fejedelemségét

⁵⁷⁵ Az Erdélyi Udvari Kancellária alapítására és működésének kezdeti szakaszára ld. TRÓCSÁNYI 1988, 233–241, TRÓCSÁNYI 1973, 31–36. A kancellária működésére és az erdélyiekkel fennálló kapcsolatára ld. továbbá Bethlen Miklósnak a kancelláriához írt leveleit: *Bethlen Miklós levelei*, I–II. passim.

⁵⁷⁶ TRÓCSÁNYI 1988, 233. A Magyar Királlyal szembeni különállás fenntartása érdekében már a Bethlen Gergely vezette követség is foglalkozott 1691-ben a kancellária kérdésével: követelte, hogy Erdély ügyeiben a Magyar Udvari Kancellária helyett az Osztrák Udvari Kancellária adja ki az uralkodó rendeleteit. TRÓCSÁNYI 1988, 204. Georg Müller felhívta a figyelmet arra, hogy bécsi erdélyi kancellária hiányában az erdélyi

támogató reformátusok Erdély önálló államiséga mellett foglaltak állást, így a Magyar Kancellária alá tartozást is elutasították. Ezzel szemben a katolikusok Erdélyt a Magyar Királyság részeként látták, s ennek megfelelően az önálló kancellária helyett a Magyar Kancellária főségét támogatták volna. A szászok, bár elleneztek ifjabb Apafi fejedelmi beiktatását, a kancellária kérdésében a reformátusokhoz csatlakoztak.⁵⁷⁷

Alvinczi és Szász 1692. szeptember 15-én Kinskyvel Pellendorfbán folytatott tárgyalást, amelynek során a kancellária kérdése is terítékre került. Az erdélyi referens ötletét Kinsky elvetette, azzal érvelve, hogy egyetlen személy tájékoztatására nem támaszkodhat a bécsi udvar. A politikus két lehetséges megoldást látott: Erdélyt vagy a Magyar Kancellária alá kell helyezni, vagy önálló, Bécsben működő erdélyi kancelláriát kell felállítani.⁵⁷⁸

Szász János 1692 őszén Szebenbe írt jelentéseiben a kancelláriával kapcsolatos kezdeti tárgyalásokról is beszámolt. Levelei azt a bizonytalan helyzetet tükrözik, amelyben a szebeni jegyző a kivárást taktikáját javasolta.⁵⁷⁹ 1692. október 22-én arról számolt be, hogy előző nap Werdenburg titkárnál járt, aki megkérdezte, milyen kancelláriát akarnak az udvarban, majd e témáról hosszan beszélgettek. Szász János jelentésében felhívta a szász vezetés figyelmét egy kérdésre, amelynek megválaszolása problémát okozott számára: A középkori Magyar Királyság fennállása alatt mely kancellárián adták ki a szászokra vonatkozó királyi privilégiumokat és határozatokat? A szász követ jelentéséből megismerhetjük azon érveket, amelyekkel a szebeni vezetés fel akarta menteni a szászságot a Magyar Kancellária fennhatósága alól. A szebeniek október 3-i levelükben úgy érveltek: (1.) az uralkodó által megerősített privilégiumaik szerint a szászok nem függnék sem a vajda bíróságától, sem a királyi kúriától. Az Andreamum világosan kimondja, hogy (2.) a szászok egyetlen bíró alá tartoznak, továbbá, hogy (3.) fölöttük senki sem ítélezhet a királyon és a szebeni ispánon kívül. Mindemellett e privilégiumuk felmenti őket minden (idegen) bírói joghatóság alól

Habsburg-berendezkedés kezdetén kiadott legfontosabb alkotmányjogi okiratokat (Diploma Leopoldinum, az országos főméltóságok instrukciója, a szászok és a másik két natio közti, valamint a katolikusok és a protestánsok közötti megállapodások) az osztrák udvari kancellár állította ki. Ezzel magyarázható, hogy azok az Ausztriában szokásos oklevél formában kerültek kibocsátásra. MÜLLER 1907, 51–52.

⁵⁷⁷ ZIEGLAUER 1869, 54–55.

⁵⁷⁸ Szász János naplójában leírja, hogy Alvinczi a referendarius ötletének említése előtt magát Kinskyt kérte fel az erdélyi ügyek udvari közvetítőjének, aki azonban korára és túlterheltségére hivatkozva visszautasította a kérést. ZIEGLAUER 1869, 80–82.

⁵⁷⁹ „*Betreffend die difficultät wegen determinierung der kay. Hofcanczley-Instanz, so ist es eine solche difficultät, daß unsere Magnaten eher ethwas wagen [...], als daß sie sich von der ungrischen Canczley dependent machen ließen. So seyn wir denn hierin falls in difficultate communi, ubi junctis viribus poterit agendum. Was E. E. N. V. W. mir zu suggerieren geruhen, hatte ich schon ad notam genommen, wissend was in privilegio nostro fundamentali stehe; alleine weil noch keine Ansehen zu einem Ausschlag rechts oder links gewesen, war es rathsam in wachtsamer Stille einzuhalten. Gott und die Zeit werden schon lehren, was hierin falls vorzuwenden sey.*” Zabanius jelentése, 1692. okt.18., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 13. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.] Ld. még 1692. szept. 20-i jelentését, Uo. Nr. 9.

(4.).⁵⁸⁰ Szász a felsorolt érveket a következőképp kommentálta: az 1. ponttal kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy bár a szászok nem tartoztak sem a vajda, sem a kúria bírói joghatósága alá, az bizonyos, hogy a királytól függték, „*akinek keze a kancellária*”.⁵⁸¹ Szász szerint a szebeniek érvelése alátámasztja ugyan, hogy a szászok nem függnék a gubernátor vagy a magyar nádor bíróságától, a király kancelláriáját azonban nem lehet kikerülni, hiszen az a privilégium is, amelyre az 1. pontban hivatkoznak, e hivatalban készült. A szebeni követ ezért az azzal kapcsolatos érveket is problémásnak találta. Az Andreanumnak a szászok fölötti bíraskodás módját szabályozó 6. pontja kapcsán megállapította: a király kéz – azaz kancellária – hiányában nem ítélezhet.⁵⁸² Szász igen aggasztónak találta a helyzetet, és a szebeni vezetés utasítását várta e kérdésben, attól tartva, hogy szilárd érvek hiányában alulmaradnak a vitában – azaz a Magyar Kancellária hatásköre alá kerülnek.

1692. december 16-án az erdélyi követség Kinskynél tett látogatása során a tárgyalások középpontjában az udvari kancellária kérdése állt. Az udvari képviselő módjára vonatkozóan Kinsky négy lehetőséget vázolt fel. Lehetséges volna az erdélyi ügyeket a Cseh vagy az Osztrák Udvari Kancellária alá rendelni, e megoldások azonban az illetékes főkancellárok, Kinsky, illetve Strattmann számára igen nagy megterhelést jelentettek volna, tekintettel arra, hogy ehhez meg kell ismerniük az erdélyi törvényeket. A harmadik lehetőség a Magyar Kancellária fennhatósága. Végül Kinsky negyedik lehetőségként – az erdélyi rezidens ötletét elvetve – önálló erdélyi kancellária létrehozását javasolta.⁵⁸³

Mindezen lehetőségek közül a bécsi központi kormányzat kezdetben a Magyar Kancellária fennhatósága mellett foglalt állást. A kancellária ügyét az 1692. decemberi országgyűlésen tárgyalták az erdélyi rendek. A protestánsok egy, a nádortól, az országbírótól és a Magyar Kancelláriától független erdélyi ügyvivőség létrehozását szorgalmazták. Javasolták, hogy a felállítandó hivatal egy referendariusból, a három nemzet egy-egy képviselőjéből és egy titkárból álljon, akik a négy bevett felekezetből kerüljenek ki, és hivataluk egy évre szóljon. A Magyar Kancellária álláspontjára való tekintettel a katolikusok kétkedve fogadták a javaslatot. Az udvar azonban végül elfogadta a független erdélyi

⁵⁸⁰ Zabanius jelentése, 1692. okt. 22., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 14. Vö. az Andreanum 1., 6. és 9. pontjával: QGSS, 18–19.

⁵⁸¹ „*Esto enim, Saxones nec a iudicio Vayvodali nec a curia regni Hungariae dependisse ac dependere, certum tamen est, dependisse a rege, cuius manus est cancellaria.*” Zabanius jelentése, 1692. okt. 22., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 14.

⁵⁸² „*Esto enim, nullum iudicare Saxones nisi vel comitem vel regem; tunc tamen, cum rex iudicat, manu carere non potest, quae est cancellaria.*” Uo.

⁵⁸³ ZIEGLAUER 1869, 106–107. Kinsky már novemberben hasonlóképp vázolta fel az erdélyi képviselőlet lehetséges módzatait. Ld. Zabanius jelentése, 1692. nov. 19., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 18.

képviselőre formált igényt.⁵⁸⁴ Az országgyűlésen megszavazottak híre 1693 elején a Bécsben tartózkodó Szász Jánoshoz is eljutott, aki helyesen jósolta meg a kancelláriával kapcsolatos vita következő napirendi pontjait: tudniillik azt, hogy kikből tevődjön össze az erdélyi udvari képviselő, és az függjön-e bizonyos szinten a Guberniumtól.⁵⁸⁵

V. 1. 2. Az első szász tagok

Az Erdélyi Udvari Kancellária tagjainak kiválasztására azután került sor, hogy az uralkodó – miután megtagadta az 1693. szeptemberi országgyűlésen alkancellárnak választott református Alvinczi Péter kinevezését – 1694 decemberében a katolikus Kálnoki Sámuel helyezte az Erdélyi Udvari Kancellária élére.⁵⁸⁶ Ezután az 1695. februári–márciusi országgyűlésen – a kancellária összetételével kapcsolatos felekezeti vitát követően – a rendek úgy határoztak: a négy bevett felekezetből egy-egy személy kerüljön az új kormány szervbe. A reformátusokat Szentkereszti András⁵⁸⁷ referendáriusi munkakörben, a katolikusokat Henter Benedek⁵⁸⁸ szintén referendáriusként, az unitáriusokat Pálffy Ferenc titkári és egyben regisztratori (iktató) feladatkörben képviselte, az evangélikus szász tag pedig a titkári és taxatori feladatokat ellátó Georg Czakó⁵⁸⁹ lett.⁵⁹⁰

Szász Jánosnak a kolozsvári országgyűlésről írt jelentéséből azonban kiderül, hogy eredetileg nem Czakó személyére esett a választás. Szász szerint Bánffy György gubernátor és Bethlen Miklós kancellár bizalmasan arról tájékoztatta a szebeni követet, hogy a Gubernium az Erdélyi Udvari Kancellária tagjaival kapcsolatos tárgyalások során titkárnak és referendáriusnak választotta. Szász azonban tiltakozott megválasztása ellen, és arra szólította fel az Universitas többi követét, hogy a kihirdetés után felmentést kérjenek számára. Az ügy

⁵⁸⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 233–234.

⁵⁸⁵ Zabanius jelentése, 1693. jan. 7. *Harteneck Beilagen*, Nr. 25.

⁵⁸⁶ Kálnoki kinevezésének körülményeire: TRÓCSÁNYI 1988, 234–235.

⁵⁸⁷ Szentkereszti András, zágoni (†1736) Magyarországról került Erdélybe; ügyvéd, 1680–1683 között a kisebb kancellária írnoka, 1695-től az Erdélyi Udvari Kancellária református tanácsosa, 1706–1708 között annak tényleges vezetője. Bécsi szolgálatát követően ítélőmester és guberniumi tanácsos. *Bethlen Miklós levelei*, II. 1462; TRÓCSÁNYI 1980, 370. 1690 utáni működésére ld. TRÓCSÁNYI 1988, passim.

⁵⁸⁸ Henter Benedek bécsi hivatalviselését követően Csíkszék főkirálybírája, guberniumi tanácsos; a Rákóczi-szabadságharc alatt a felkelőkhöz csatlakozott. *Cserei*, 551.

⁵⁸⁹ Georg Czakó 1686–1690 között brassói titkár, majd 1691–1695 között jegyző. 1695. július 7-én utazott Bécsbe erdélyi udvari kancelláriai hivatala betöltésére. 1697-ben I. Lipót de Rosenfeld néven nemességet adományozott neki. Stenner adatai szerint a kancellárián 1698. december 3-tól udvari tanácsos és taxator aulicus. Hazatérve 1698–1708 között ismét jegyző, 1709–1710 között szenátor, majd városgazda (Stadthann) (1710–1715, 1718–1720, 1723–1725), valamint további városi tisztségek viselője. 1726. június 20-án halt meg. STENNER 1916, 26. – Georg Czakó armálisa: MNL OL B 2 1697/52. (fogalmazvány); MNL OL B 18 I. köt. p. 137–145. (címerrajz nélkül)

⁵⁹⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 236. A kancellária írnokai kezdetben Bíró Mózes, Balcu Mihály és Kozma Kelemen voltak. PAPP 2013, 18.

érdekében a szászok patrónusát, Absolont, valamint Simonffit⁵⁹¹ is mozgósította. A helyzet ellentmondásosságát maga Absolon is elismerte, aki szerint lehetetlen, hogy a szász követ úgy ítélkezzen (tudniillik nemrég elnyert szebeni székbírói minőségében)⁵⁹², hogy nincs jelen. Szász a kinevezés ellen mindenekelőtt hivatali funkcióját és egészségi állapotát hozta fel.⁵⁹³ Ennek az epizódnak az ismeretében joggal merül fel a kérdés, hogy mi állhatott a szebeni követ elzárkózásának hátterében? Miért „aggasztotta” megválasztásának ügye, és mi lehetett az a „számtalan érv”, amit ez ellen fel tudott hozni? Véleményünk szerint a választ a Szász számára Erdélyben feltáruló karrier perspektívájában kell keresnünk. A szebeni követ Valentin Franck szász ispán bizalmasa volt, aki méltán remélhette felemelkedését, így feltételezhetjük, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonított a hazai politikai életnek, mint az ekkor még megalakulóban lévő bécsi kormány szervnek. Ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy az erdélyi politikai elit a Bécsben felállítandó erdélyi kancelláriának a Guberniumhoz képest igen korlátozott, közvetítő funkciót kívánt biztosítani, amelyet a rendek 1694. április 3-i instrukció-terve is tükröz.⁵⁹⁴ Ennek kidolgozásában maga Szász is részt vett az 1694. februári–áprilisi kolozsvári országgyűlésen.⁵⁹⁵ Az 1695. februári–márciusi országgyűlés során megválasztott tagok számára készült újabb instrukció az előzőhöz képest még inkább hangsúlyozta a kancellária függését a Guberniumtól és a rendektől.⁵⁹⁶

A kancellária tagjainak Bécsbe utazásával⁵⁹⁷ és eskütételével (1695. november) átmeneti időszak vette kezdetét, amelyet az új kormány szerv illetékessége és működése körüli

⁵⁹¹ Feltehetően a szászok magyar ügyvivőjét, Simonffi Mihályt. Ld. a VIII. fejezetet.

⁵⁹² Szász János 1695. február 22-én nyerte el a szebeni székbírói hivatalt, majd április 7-én a polgármesterséget. ZIMMERMANN 1884.

⁵⁹³ „*me vero, ut mihi ab Excellentissimo Domino Gubernatore et Cancellario sub rosa (necdum enim res publicae notitiae data est) annunciatum, ad defungendum munere secretarii et simul referendarii elegerunt, contra quam electionem in privato jam sum protestatus, dispositique sunt Dominorum delegatorum Almae Universitatis cuncti, ut facta publicatione (cui tamen potenter generosus Dominus Absolon se praestructurum sponndit, persuasus, impossibile esse agere judicem, et abesse) serio rei impossibilitatem deprecentur. Angit me casus iste non leviter, haereoque vehementer, quid facto opus sit, ubi Gubernium cedere noluerit. Habeo argumentum quoddam in numerato, praeter omnia, quae vel officii mei qualitas, vel valetudinaria mei constitutio, vel alia magis obvia suggerere possent, speroque firmiter, fore sicut nob. Dominum Simonffi argumenti validitas movit vehementer et affecit, Illustre quoque Gubernium ad mea desideria dispositurum, de quo tamen, volente Deo, coram Illustrissimus Dominus Cancellarius bona format verba [...].*” Johannes Zabanius jelentése a kolozsvári országgyűlésről, 1695. márc. 3. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1913.

⁵⁹⁴ Az 1694. április 3-i instrukció-terv szerint a kancellária feladata megvizsgálni, hogy az uralkodóhoz felvitt perek szabályos fellebbezéssel, a Gubernium ajánlásával kerültek-e fel az udvarba. Hasonlóképp ellenőriznie kell a birtokadomány- és tisztségkérekeket. A mások becsületét, javait veszélyeztető irományokat vissza kell küldenie a Guberniumhoz. Az erdélyi ügyek tárgyalásán az alkancellárnak egy beosztottjával kell részt vennie, és a fontos ügyekről tájékoztatnia a Guberniumot. Az Erdélyből érkező vitás felekezeti ügyeket eredeti formájukban kell az uralkodó elé terjesztenie. TRÓCSÁNYI 1988, 235.

⁵⁹⁵ EOE, XXI. 21.

⁵⁹⁶ TRÓCSÁNYI 1988, 236.

⁵⁹⁷ A kancellária tagjai 1695. augusztus 16-án léptek hivatalba Bécsben. PAPP 2013, 18.

bizonytalanság, kialakulatlanság és a Guberniummal folytatott hatalmi harc jellemzett.⁵⁹⁸ Ezt a kezdetlegességet jelzi a szász képviselő alakulása is. Miután Szász visszautasította a referendáriusi pozíciót, Georg Czakó brassói jegyző nyerte el a hivatalt.⁵⁹⁹ Bár a szászok már az előkészítő időszakban, 1693-ban, majd 1694-ben is kérelmezték, hogy maguk választhassák meg a kancelláriai képviselőket,⁶⁰⁰ egy későbbi felterjesztésben arra panaszkodtak, hogy Czakót a Gubernium saját tetszése szerint nevezte ki, amelybe nekik nem volt beleszólásuk.⁶⁰¹

Czakó bécsi tevékenységére csak elszórt információink vannak; egyetlen, a Szász Universitasnak, illetve a szebeni főtisztéknek e minőségében írt jelentése sem maradt ránk.⁶⁰² Bethlen Miklós levelei alapján úgy tűnik, már 1696 tavaszán felmerült a brassói hivatalnok hazautazása, amely a kancellár szerint sem a szász nemzetnek, sem a városnak nem érdeke, de felekezeti szempontból sem javasolt: „*Czako György Taxator Uram le jövelet en nem javallom, nec pro Natione, nec pro religione, nec pro ipsa Civitate Corona tanacos, mellyről ha kegyelmetekkel szembe lehetnek bővebben beszélhetnek [...]*.”⁶⁰³ Czakó az unitárius Pálffy Ferenc halála – 1696. szeptember 6.⁶⁰⁴ – után ideiglenesen annak regisztrátori feladatkörét is ellátta.⁶⁰⁵

Bécsi tevékenységére kevés, de sokat mondó adalékkal szolgál egy brassói forrás. Az 1697. júniusi–júliusi tordai országgyűlés brassói követei arról számoltak be, hogy július 3-án találkoztak Kálnoki Sámuellel, aki Czakóra panaszkodott. Az alkancellár szerint a szász titkár Bécsben nem viselkedik megfelelően, fukar életmódjával lejáratja a szászokat, még a Konferenciára is gyalog jár, ezért nem tisztelik, ő maga pedig nem veszi komolyan natiója

⁵⁹⁸ Ennek alapos elemzését (1708-ig) ld. TRÓCSÁNYI 1988, 236–241.

⁵⁹⁹ Czakó már 1695. április 30-án Bécsbe készült, amikor arról értesült, hogy egyelőre még nem indulhat útnak. *Quellen Brassó*, VI. 237. Georg Czakó reverzálisa: 1695. jún. 20., Gyulafehérvár. MNL OL F 46 1695/572.

⁶⁰⁰ A szász nemzet memoriáléja, 1693. szept. 29. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1852.; A szász nemzet posztulátuma, 1694. márc. 16. EOE, XXI. 179.

⁶⁰¹ „*zu sonderlichen praejudiz unßerer Nation, auß bloßen gefallen des Löblichen Gubernii ohne unseren consens zu dieser function denominiret worden, einige andere Stände entgegen die freyheit gehabt, solche, die ihnen anständig geweißten, zu besagter Löblicher Canzley zuernennen [...]*.” A szász nemzet felterjesztése az uralkodónak, 1699. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2391., ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. február, fol. 130–135.

⁶⁰² Sem a Szász Universitas jegyzőkönyveiben (ld. melléklet), sem számadásaiban (SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons.) és 1700-ig terjedő iratsorozatában (SJAN Sibiu, Col. med.) nem találtunk rá vonatkozó érdemleges információt. Tevékenységére bizonyára értékes adalékokkal szolgál Brassó város levéltára.

⁶⁰³ Bethlen Miklós Brassó város tanácsának. Bethlenszentmiklós, 1696. ápr. 24. *Bethlen Miklós levelei*, I. 485–486. (Nr. 334.) – Czakó 1696-ban vélhetően valóban hazalátogatott. Michael Fronius (1675–1728) brassói krónikás ugyanis arról számolt be, hogy 1696-ban három peregrinációra készülő szász diáktársával együtt csatlakoztak a Bécsbe tartó Czakóhoz, aki bejuttatta volna a kancellária szolgálatába, ám ő inkább a wittenbergi egyetemet választotta. *Quellen Brassó*, VII. CXV–CXVII.

⁶⁰⁴ *Bethlen Miklós levelei*, I. 751.

⁶⁰⁵ Bethlen Miklós a kancelláriának. Gyulafehérvár, 1696. okt. 8. *Bethlen Miklós levelei*, I. 505–506. (Nr. 348.); Georgius Czakó Kinskynek, 1698. jan. 26. MNL OL B 2 1698/13.

ügyeit, és „nagyon tunya”: „Die 3. Julii hat uns Herr Samuel Kálnoki auf der Gassen begegnet und beklaget sich über Herrn Georgium Czako, dass er sich zu Wien nicht also verhalten, wie es sich gebühre, sondern er lebe sordide, der Nation zu grossem Despect, er sei so gar korich oder geizig, dass er niemalen mit einem guten Freunde ein Stück Fleisch esse oder ein Trunk Wein trinke, ja so gar dass er auch auf die Conferenzen zu Fuss käme und aus diesen Ursachen habe er auch keinen Respect, er nehme sich auch der Nationsachen nicht mit rechtem Ernst an, sondern sei sehr schläfrig.”⁶⁰⁶ Vélhetően ez az epizód is hozzájárult ahhoz, hogy a szász követek a következő napon bizalmatlanságukat fejezték ki a kancelláriával szemben. 1697. július 4-i posztulátumuk szerint arról értesültek, hogy a kancellária bécsi küldöttei függetlenítik magukat az erdélyiektől, ezért kifejtették: nem akarnak nekik fizetést adni.⁶⁰⁷ A fentiek ismeretében úgy véljük, e pont éppúgy szólhatott Czakó, mint a kancellária magyar tagjai ellen. Mindazonáltal a szász követ szerény életmódja nyilván anyagi okokra – a bécsi élet igen magas költségeire – vezethető vissza.⁶⁰⁸

A szászok néhány hónappal később követet küldtek az udvarba Johann Hossmann személyében. A szebeni kerületi jegyző által vitt 1697. október 30-i terjedelmes memoriáléban nehezményezték, hogy Czakót megkérdésük nélkül tették meg az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosává. Kérték az uralkodót, hogy bocsássa el a brassói jegyzőt, és helyébe az általuk megszavazott Hossmannt tegye. A továbbiakra nézve pedig kérték: valahányszor a rendek valamely szászt választanak, az uralkodó vegye figyelembe a natio votumát, hogy megfelelő személy jusson hivatalba.⁶⁰⁹

Bár 1697 áprilisában ismét híre kelt Czakó hazatérésének,⁶¹⁰ a brassói hivatalnok leváltásának ügye mintegy két és fél évig húzódott. Az 1697. októberi felterjesztésre az uralkodó 1698. április 12-i resolútiójában szokatlan választ adott: ahelyett, hogy jóvá hagyta volna Czakó leváltását, a kancelláriai képviselőt helyett (!) attól független ágens alkalmazását

⁶⁰⁶ *Quellen Brassó*, VII. 590. – Marcus Fronius krónikájában Czakó akadémiai képzettségének hiányát emlegeti fel: „Notarius Georgius Czak, qui Academias vero non vidit.” *Quellen Brassó*, VII. 284. Thomas Tartler krónikájából még annyi derül ki, hogy a brassói parancsnok igen rossz véleménnyel volt róla: „daher ihn der Lookstädt General den grössten Lügner hiess, und Jhro Kaiserliche Majestät soll gesagt haben, er hätte in Cronstadt den grössten Lügner angetroffen.” *Quellen Brassó*, VII. 123.

⁶⁰⁷ EOE, XXI. 320.

⁶⁰⁸ Ismeretes, hogy a kancellária tagjai állandó anyagi gondokkal küszködtek; fizetésüket csak részletekben kapták. PAPP 2013, 18.

⁶⁰⁹ „damit nicht die jenige zu denen wir mehr confidenz sie aber an sich selbst auch mehr qualitäten haben andern unqualificirt oder unpartheyschen Leüthen die pro Bono Nationis entweder sich nicht regen können oder dörfen [...].” A Szász Nemzet memoriáléja, 1697. okt. 30., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1630.

⁶¹⁰ Bethlen Miklós a kancelláriának. Torda, 1697. ápr. 22. *Bethlen Miklós levelei*, I. 542–546. (Nr. 378.)

engedélyezte a szász nemzet számára.⁶¹¹ A Szász Universitas azonban kitartott azon kérése mellett, hogy Czakó helyébe Hossmann kerüljön.⁶¹²

A brassói jegyző 1698. október 3-án érkezett haza.⁶¹³ Bár vonakodott visszamenni a császárvárosba, egyelőre nem mondott le, csak miután a Gubernium 1699. május 5-én választás elé állította: vagy azonnal visszaindul Bécsbe, vagy visszalép hivatalából. Czakó az utóbbi lehetőséget választotta.⁶¹⁴

Közben a szász nemzet 1699-ben ismételten az uralkodóhoz fordult, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy a jelenleg otthon tartózkodó Czakót a Gubernium önkényesen, a szászság beleegyezése nélkül nevezte ki bécsi tisztségébe, miközben a többi rend szabadon nevezhette ki képviselőjét a kancelláriába. Erre hivatkozva ismételten kérte Czakó elbocsátását és helyébe Hossmann kinevezését.⁶¹⁵ Czakó leváltásának ügye ismét az Erdélyi Konferencia elé került, amely 1698-ban még kitérő választ adott, az 1700. január 9-i ülés után azonban az uralkodó láthatóan engedett a szászság kérésének.⁶¹⁶ Czakó helyébe 1700. január 22-én Hossmant iktatták be.⁶¹⁷

Johann Hossmann von Rothenfelsnek ekkorra már lehetősége volt betekintést nyerni a bécsi ügyvitelbe: 1697–1698. évi követjárása mellett ezt támasztja alá az is, hogy közvetlenül kinevezése előtt a szász nemzet ágense volt.⁶¹⁸ Arra vonatkozóan nem rendelkezünk adattal, hogy pontosan mikortól tevékenykedett e minőségében, ám az Universitas számadáskönyve

⁶¹¹ „*Licetum erit nationi saxonicae, habere ad Aulam agentem, seu procuratorem negotiorum suorum, non autem notarium, Cancellariae Nostrae Aulico-Transylvanicae incorporatum.*” MNL OL F 46 1698/222. Amint azt látni fogjuk, e resolutio biztosította Hossmann számára, hogy kancelláriai tanácsosi kinevezése előtt szász ügyekben közbenjárjon az udvarban.

⁶¹² A Szász Universitas határozata, 1698. máj. 15., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2388. (Nr. 2137.)

⁶¹³ *Quellen Brassó*, VI. 241, 446.

⁶¹⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 240. A Gubernium 1699. június végén arról tájékoztatta a kancelláriát, hogy Czakó memoriáléban búcsúzott el Őfelségétől. A kancellária válaszában megjegyezte: „*valoban csufos conceptussu az memorialis, eppen praeferálni lattatik benne az város szolgálattat, az eő felsegének*”, és kérte a Guberniumot utód jelölésére a szász nemzet bevonásával. A Gubernium az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1699. jún. 23., Kolozsvár. MNL OL B 2 1699/98; MNL OL F 43 1. köt. p. 1339–1344; Az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak, 1699. júl. 15., Bécs. MNL OL F 46 1699/481; MNL OL B 2 1699/117 (fogalmazvány).

⁶¹⁵ A szász nemzet felterjesztése az uralkodónak, 1699. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2391., ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. február, fol. 130–135.

⁶¹⁶ TRÓCSÁNYI 1988, 64–68.

⁶¹⁷ Az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak, 1700. jan. 23., Bécs. MNL OL B 2 1700/19. Vö. I. Lipót dekrétuma, 1700. jan. 24., Bécs (praesentatum: 1700. febr. 13.). SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2277. Más adat szerint már 1699-ben elnyerte e hivatalt: DÖRNER 2009, 257. Az Erdélyi Udvari Kancellária 1699. október 28-án azt javasolta a Guberniumnak, hogy nevezze ki Czakó hivatali utódját, „*mert ha meg tudnák hogi itt vacantia vagjon, ki tudgia ki vagjna rea.*” MNL OL B 2 1699/252.

⁶¹⁸ I. Lipót 1700. jan. 24-i resolutiójának címezése: „*Johanni Hosman, Nationis Saxonicae in Transylvania receptae ad Augustam Aulam expedito Agenti*”. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2277.

arra enged következtetni, hogy 1699 áprilisától kezdve 1700. januári kinevezéséig bécsi kiküldetésben volt.⁶¹⁹

Hossmann az Erdélyi Udvari Kancellária tagjaként, a szász nemzet újabb ágensével, Strahlenfelddel együttműködve igyekezett fontosabb szász ügyekben közbenjárni az udvarban. Miután például Szász János comes az 1701. tavaszi országgyűlés alatt levélben tájékoztatta őt a magyaroknak a szászok elleni „fölöttébb veszélyes eljárásáról”, válaszában jelentést tett arról, hogy az új ágenssel megtették a szükséges ellenlépéseket.⁶²⁰

Hossmann von Rothenfels jelentései – a fennmaradt források tanúsága szerint – 1703-tól váltak rendszeressé; a szebeni királybírónak írt leveleiben külpolitikai, diplomáciai és gazdasági hírekről számolt be, és tájékoztattott az Erdélyi Konferencia üléseinek témáiról. 1703 januárjában például arról tett jelentést, hogy a dán követ Bécsből Moszkva felé tartva feltehetően Erdélyen keresztül utazik; továbbá hírt adott Radnót kincstári kézre kerüléséről, amellyel kapcsolatban megjegyezte: ha ifjabb Apafi Mihály jobban vigyáz, nem vették volna el tőle e birtokot.⁶²¹ Szebeni kollégáit mindezen túl más módon is tájékoztatta a bécsi viszonyokról: 1703 márciusában különféle portékák mellett kalendáriumot („*Staats Calender*”) küldött haza, amely alapos leírást adott az udvarról.⁶²² Májusban szót ejtett többek között Oppenheimer⁶²³ haláláról és annak pénzügyi következményeiről.⁶²⁴ A szász vezetés e fontos információs csatornája azonban 1703 nyaratól a katonai helyzet következtében megrekedt; a Rákóczi-szabadságharc első éveiből csupán a szebeni vezetés Hossmannak írt levelei maradtak fenn.⁶²⁵ Hossmann következő ránk maradt jelentése már

⁶¹⁹ A (Szebeni Provincia) jegyzője – 1697 óta Johann Hossmann – 1699. április 9.–november 18. közötti bécsi kiküldetésére („*expeditio Domini Notarii Viennensis*”) 974,32 Rft-ot (1169,44 mft-ot), az 1699. november 19.–1700. január 22. közötti időszakra 477,27 Rft-ot (572,94 mft-ot) kapott. SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 409. fol. 2v.; SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 410. 3v.

⁶²⁰ „*Also habe mit dem neübestellten Nations-Agenten, dem Herrn von Strahlenfeld, ohne allen Zeit Verlust, die nöthige Vorbeügung und gegen informationes an nöthigen Örthen dergestalten incaminiret, daß an Erfolgung einer erwünschten Resolution gute Hoffnung haben.*” Johann Hossmann von Rothenfels a szász nemzetnek, 1701. márc. 30., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/17. fol. 20–21.

⁶²¹ „*Der gute Fürst Apaffi wird auff solche Weise, bey seinen Recommendationen das mehreste leyden, undt halt ich sicher darvor so er hier gewesen und beßer invigiliret, daß ihm das schöne Radnot nicht wäre entfischet worden.*” Johann Hossmann Szász Jánosnak, 1703. jan. 13. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/9. fol. 1–2. Ld. még további jelentéseit: 1703. márc. 28., máj. 23., jún. 6., Uo. fol. 3, 8, 9.

⁶²² Aranyos övzsínor („*halbgoldene Gürtl Schnur*”), selyem és paróka mellett a királybíró kérésére küldte Szebenbe a kalendáriumot: „*Noch einen hiesigen Statts Calender, worinnen der gantze Kayserliche Hoff gantz neü und accurat beschrieben [...].*” Johann Hossmann Szász Jánosnak, 1703.márc.28., Bécs. Uo. fol. 3.

⁶²³ Samuel Oppenheimer a visszafoglaló háborúk legfőbb hadseregszállítója volt. Tevékenységére és halála következményeire ld. SZAKÁLY 1971; WINKELBAUER 2003, 522–523.

⁶²⁴ „*Lieber Gott! quantae lamentationes sind hier unter den vor nebst Wechselhäusern so sah ungläublich bey den verstorbenen Oppenheimer versteket, dessen gantzes Werk itezo steket [...].*” Johann Hossmann Szász Jánosnak, 1703. máj. 23., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/9. fol. 8.

⁶²⁵ Vö. Peter Weber Johann Hossmannak, 1704. jún. 24., júl. 30., nov. 3. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/2; A Szebeni Magisztrátus Hossmannak, 1705. jan. 7. Uo. 1705/7. fol. 1–4. Utóbbi levélből kiderül, hogy a

1706-ban íródott; ebben a megszakadt levelezésre hivatkozott és beszámolt arról, hogy a remélt béke nem következett be, így a szászság ügyeiben sem lehet mást tenni, mint várni a háború („*troublen*”) végét. E levélből fény derül arra is: a szász hivatalnok szerepet vállalt abban, hogy az udvari vezető köröket megfelelően tájékoztassa natiójáról: kérte ugyanis a szebeni vezetést, hogy alkalmasint küljék el a szászság statútumait⁶²⁶ Seilern főkancellár számára, valamint Francknak a natióról szóló traktátusát,⁶²⁷ méghozzá tíz példányban.⁶²⁸

Az Erdélyi Udvari Kancellária szász képviselőjére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a vizsgált korszakban az evangélikus tanácsosi pozíció várományosai a császárvárosban követség útján már tapasztalatot szerzett szebeni hivatalnokok (Szász, Hossmann, Baußner) voltak. A Gubernium választása 1695-ben Szász Jánosra esett, aki azonban kiküldetését visszautasította. A helyébe kinevezett brassói jegyző, Czakó leváltását néhány éven belül keresztülvitte a szász politika. Az 1700-ban kancelláriai taxatorként beiktatott Hossmann 1697 óta a szász nemzet követeként, majd ágenseként tevékenykedett a császárvárosban. Helyét az 1707-ben Bécsbe küldött szebeni követ, Simon Baußner nyerte el 1711-ben.

Baußner 1711. évi megválasztásának előzményei – miként Czakó leváltása is – arról árulkodnak, hogy a kancelláriai pozíciók betöltésében is felszínre került bizonyos szinten a szász főváros, Szeben, valamint Brassó között régóta fennálló érdekellentét. Két nappal azelőtt ugyanis, hogy a Szász Universitas gyűlésén megrendezték a választást, Andreas Teutsch comes összehívta a magisztrátust. A tanácskozáson előadta: arról értesült, hogy a brassóiak maguk közül kívánják betölteni ezt a hivatalt, a tapasztalat azonban az, hogy a brassóiak nem tudnák jól szolgálni a natió ügyeit, mivel nem ismerik azokat annyira, mint a szebeniek. Ezért kérte a szenátust, hogy az Universitas gyűlésén megrendezett választáson működjön vele együtt annak érdekében, hogy egy alkalmas szebeni személy kerüljön e pozícióba. A kezdeményezés sikerrel járt: június 14-én az Universitas gyűlésén végül nem került sor brassói személy jelölésére. A három jelölt, Simon Baußner szebeni, Stephanus Hirling segesvári és Daniel Klein beszercei jegyző közül az Universitas egybegyűlt követei a

szebeniek levelei megérkeztek Bécsbe, és a városvezetés megkapta Hossmann november 10-i és december 31-i levelét (amelyek azonban nem maradtak fenn).

⁶²⁶ Vö. *Eigenlandrecht*.

⁶²⁷ Vö. *Frank Breviculus*.

⁶²⁸ Johann Hossmann von Rothenfels (a Szebeni Magisztrátusnak), 1706. szept. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/11. fol. 4–5. Hasonló propaganda tevékenységet folytatott Kálnoki Sámuel is: az alkancellár 1702-ben kiadta Bécsben Pethő Gergely krónikáját, és kiegészítéseiben ismertette a székely székek adminisztratív szerkezetét, valamint hangsúlyozta a székelyek ősi privilégiumait. PAPP 2013, 19.

szepeni jegyző mellett voksoltak.⁶²⁹ Baußnert Eleonóra anyacsászárné 1711. október 19-én nevezte ki.⁶³⁰

V. 1. 3. A kancellária szerepe a szász politikában

Bár a kancelláriai tanácsosi posztért 1711-ben jelentős küzdelem folyt, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy kezdetben az Erdélyi Udvari Kancellária szász tagjának *e minőségében* igencsak csekély mozgástere volt. Erről tanúskodik Szász János egy, az Udvari Deputációhoz írt 1703. januári felterjesztése. Ebben Szász kérte, hogy az alkancellár és a magyar tanácsosok elégedjenek meg akkora fizetéssel, amekkorát a többi udvari kancellária alkalmazottai kapnak, vagy fizetésüket (adjutum) – amely értesülése szerint 15–16 ezer forintot tesz ki – a magyaroktól kérjék, mivel a szászság sosem hagyta azt jóvá.⁶³¹ A szászok nem kívánnak hozzájárulni a magyar tanácsosok meggazdagodásához, hanem kizárólag saját tanácsosuk fizetését vállalják magukra, mivel minden bizonnyal ő az egyetlen, aki kiáll érdekeikért; a magyar tanácsosokhoz ellenben kevés bizodalomuk van.⁶³² Mindazonáltal Szász Jánosnak a kancellária magyar tagjai elleni fejtegetését olvasva nem veszíthetjük szem elől azt, hogy Kálnoki Sámuel alkancellár 1701-ben – a Gubernium utasítását követve – Szász János örökös királybírói megerősítése ellen tett lépéseket a bécsi udvarban, és Szászról igen rossz véleménye volt.⁶³³ Ugyanakkor további adatokkal azt támaszthatjuk alá, hogy a szász érdekek több esetben – nem meglepő módon – a kancellárián belüli magyar túlsúly miatt szorultak háttérbe.⁶³⁴

Paul Ingram ágens már 1696-ban is hasonlóan nyilatkozott az Erdélyi Udvari Kancelláriáról, amikor a szászok moratóriuma ügyében járt közben az udvarban. Kifejtette: attól tart, hogy a kancelláriának fogják továbbítani az ügyet, ahol „nincs sok barátjuk”.⁶³⁵ A kancellária 1700 januárjában a szászok királyi táblai képviselője ellen foglalt állást, és ennek

⁶²⁹ HR Prot. 1711–1716, fol. 5. (1711. jún. 12., 14.)

⁶³⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 311.

⁶³¹ Az Erdélyi Udvari Kancellária fizetését Bethlen Miklós is magasnak tartotta az Erdélyben működő kancelláriáéhoz képest. Bethlen Miklós a kancelláriának. Bethlenszentmiklós, 1699. ápr. 19. *Bethlen Miklós levelei*, II. 825. (Nr. 435.) Cserei szerint a kancellária fizetésének egy részét a kincstári jövedelmekből, más részét az adóból fedezték. *Cserei*, 269.

⁶³² „welche den Ihrigen Cantzley Rath gleichmäßig alleine über sich nehmen werden, als welcher vermuthlich mehren theils alleine pro Iustitia Causae Saxonum das votum sprechen thuet und zu einiger Ungrischen Herrn Cantzley Rätthe Wohlwollen, die Sächsische Nation geringes Vertrauen haben kan [...]”. Szász János az Udvari Deputációnak, 1703. jan. 16. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/3. fol. 1–3.

⁶³³ Ld. a VII. fejezetet.

⁶³⁴ A kancellária ügyintézése során az első lépés a beérkező felterjesztéseknek a tanácsban történő megvitatása volt; ezt követte a többségi határozat felterjesztése. TRÓCSÁNYI 1973, 34.

⁶³⁵ „alwo wir ebenfahls nicht vill gute freindt haben [...]”. Paul Ingram a szász nemzet főtisztjeinek, 1696. jún. 16., Bécs. SJAN Sibiu. Col. med. U VI. Nr. 1997.

érdekében egy császári leirat erre vonatkozó pontját kiadmányából kihagyta, amelyet a szászság felterjesztésében külön nehezményezett.⁶³⁶ Egy további, a szászokra nézve kedvezőtlen lépése volt e hatóságnak, amikor az Erdélyi Konferencia („*Kaysерliche Ministerial Siebenbürgische Hoff Conferencz*”) jóváhagyása nélkül – a magyar tanácsosok közreműködésével – oltalomlevelet állított ki két Szebenbe érkező kézműves, egy süveges és egy szíjgyártó számára, amely az ottani céhek tiltakozását váltotta ki.⁶³⁷

A szászság fenntartásai az Erdélyi Udvari Kancelláriával szemben a Rákóczi-szabadságharc alatt is megmaradtak. Hossmann 1706-ban a szász perek felterjesztése kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy az Erdélyi Udvari Kancellárián a négy magyarral szemben egyedüli szászként nehéz képviselnie natiója érdekeit.⁶³⁸ Ez a szemlélet tükröződik az 1707-ben Szebenből Bécsbe küldött Simon Baußner számára megfogalmazott instrukcióban is. Baußnernek küldetése teljesítésében mindenekelőtt Hossmann irányadására kellett támaszkodnia. A szebeni követnek meghagyta a magisztrátus, hogy üdvözölje ugyan az Erdélyi Udvari Kancellária magyar tagjait, de megbízatását csak részben ismertesse, úgy, hogy az ne hátráltassa a további terveket. Amennyiben összeülne az Erdélyi Konferencia, Hossmann tanácsát kérve törekedjen arra, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária beavatkozása nélkül tárgyalják a szász ügyeket. Erre Salmnak és Seilernnek van befolyása.⁶³⁹ Az Erdélyi Udvari Kancellária kikerülésének célszerűségét az instrukció többek között a szavazatok aránytalanságával magyarázta („*propter votorum inaequalitatem, et diversa principia*”), azaz az e hatóságon belüli magyar túlsúllyal, amely a szászokéval ellentétes érdekek érvényesülését vonhatta magával. A kancellária befolyásának visszaszorítását célozta meg az instrukció azon pontja is, amely szerint rendelkezést kell kérni a főminiszterektől arról, hogy a kancellária, szász tagjai akarata ellenére ne adhasson ki a szászságra, különösen céheikre és kézműveseikre nézve hátrányos kiadmányokat, sőt, kérni kell, hogy a korábbi ilyen jellegű rendelkezéseket töröljék el.⁶⁴⁰

A szász körökben az Erdélyi Udvari Kancelláriáról kialakult képet vizsgálva figyelembe kell vennünk néhány további tényezőt. Amikor a szászoknak a kancelláriával kapcsolatos megnyilvánulásait olvassuk, szem előtt kell tartanunk, hogy az Erdélyben tevékenykedő

⁶³⁶ Ld. a VI. 2. alfejezetet.

⁶³⁷ A Szebeni Magisztrátus Johann Hossmannak, 1703. máj. 7., Szeben; A Szebeni Magisztrátus felterjesztése az uralkodónak, 1703. máj. 7., Szeben; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/9. fol. 5–6. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 240. Az ügy még 1706-ban sem oldódott meg. Vö. Johann Hossmann a Szebeni Magisztrátusnak, 1706. szept. 6., Bécs. Uo. 1706/11. fol. 4–5.

⁶³⁸ Ld. a VI. 2. alfejezetet.

⁶³⁹ Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár halála (1706) után az Erdélyi Udvari Kancelláriát ideiglenesen Seilern felügyelete alá helyezték. TRÓCSÁNYI 1988, 240.

⁶⁴⁰ SZIRTES 2014b.

politikai elitnek is fenntartásai voltak a Bécsben működő kancelláriával szemben.⁶⁴¹ A Gubernium és a kancellária közötti hatalmi harc első fontos állomása Csáky László 1696. évi bécsi kiküldetése volt. A követ fő feladata a kancellária „rendreutasítása” volt. 1698-ban már a három erdélyi főméltóság, Bánffy, Bethlen és Apor vizsgálta meg személyesen a kancellária működését, amelynek során megállapította, hogy a többi udvari kancelláriához képest e hatóság igen csekély befolyású.⁶⁴² A Guberniumnak a kancelláriával szembeni fölérendeltségi igényét tükrözi azon 1701. évi utasítása, amely szerint a kancelláriának tájékoztatást kell nyújtania a többi udvari hatóság átiratairól és ezek kapcsán kelt kiadmányairól. Miután ez nem valósult meg, a Gubernium 1703. áprilisában többek között azzal vádolta a kancellariát, hogy a hozzá érkező rendelkezések és a kiadmányok eltérnek.⁶⁴³ A fentiekben ismertetett, a százszokat is érintő eltérő „expediálás” tehát nem volt egyedi jelenség.

A százsz politikában a kancellária szerepének megítéléséhez, az erről eddig kialakult kép árnyalásához szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a százsz nemzet a kancellária magyar tagjaival is kapcsolatban állt, még ha erre csupán töredékes forrásokkal rendelkezünk is.⁶⁴⁴

Elsőként a kancellária első unitárius tagjának, Pálffy Ferenc registratornak Szász Jánoshoz írt levelét kell megemlítenünk, amely akkor íródott, amikor a kancellária tagjai már Bécsbe érkeztek, de esküjüket még nem tették le. A jelentés azt az átmeneti időszakot idézi, amikor még mindig elképzelhető volt, hogy a kancellária mégis a Magyar Kancellária fennhatósága alá kerül. Pálffy e helyzetben a következőt javasolta a százsz politikusnak: figyeljen arra, hogy a kancellária százsz tagjai a továbbiakban kollégáikkal egyenlő ranghoz és fizetéshez jussanak. E levél alapján úgy tűnik, a felekezeti különbség ellenére Pálffy Szász embere volt.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Bethlen Miklós levelei is jól tükrözik ezt, ld. pl. a kancelláriának írt 1696. november 4-i és 1697. április 22-i leveleit. *Bethlen Miklós levelei*, I. 511–514 (Nr. 355.), 542–546 (Nr. 378.)

⁶⁴² Az uralkodóhoz benyújtott erdélyi felterjesztések először Kinsky cseh főkancellárhoz kerültek, majd onnan az ügyeknek csak egy része került továbbításra az Erdélyi Udvari Kancelláriához, másik részüket Weissenberg, Kinsky tanácsosa és titkára kapta meg. A súlyosabb ügyek az Erdélyi Konferencia elé kellett hogy kerüljenek egy referendárius útján, ám utóbbi jelenlétére alig van adat az első évekből. A kancellária csak 1704-től volt jelen az Erdélyi Konferencia ülésein. TRÓCSÁNYI 1988, 238, 240. Csáky követségére: Uo. 237.

⁶⁴³ TRÓCSÁNYI 1988, 240.

⁶⁴⁴ A Szász Nemzeti Levéltár iratanyagában csupán elvétve találtunk nyomot a kancellária magyar tagjaival folytatott levelezésre. A téma alapos kifejtéséhez minden bizonnyal hozzájárulna a kancellária tagjai családi levéltárainak kutatása.

⁶⁴⁵ „*mint hogj eo Felséghe Kegyelmes Resolutioja azt tartja, hogj independens et disjuncta [különböző] habeatur haec nostra Cancellaria a reliquis omnibus, és mind eo Felséghe az Hazának tranquillitását [béke] respectálta, s mind penigh Nagyságtokis ugj disponált [intézkedik] vala, hogj az statusok itt lelt(?) [élő] szaszai legjenek in aequalitate et paritate tam vat(?) quam etiam salarium et honorem grata, mellyet annyivalis inkább szükséghe volna Nagyságtoknak manutenedálni, hogj ki tudgja jövendőben az Magyar Cancellaria találván magának vendicálni azt az just, maradhatna megh Nagyságtok in isto casu is maga szabadságában [...]. Kérem alázatosan, továbbás jo akaro kész szolgájarul ne feletkezzék; Engemet ide nem vallásom csak, hanem Nagyságtok küldött.*” Pálffy Ferenc Johannes Zabaniusnak, 1696. ápr. 18. Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1986. – A következő unitárius tanácsossal, a Pálffy hivatalát 1697-ben öröklő Simon Mihállyal fennálló kapcsolatra nem találtunk nyomot.

A szászság esetenként a katolikus Kálnoki Sámuel alkancellárhoz és Fiáth János⁶⁴⁶ katolikus referendáriushoz és titkárhoz folyamodott. 1701. április 29-én az Universitas gyűlése úgy határozott, nekik írjak ügyeik előmozdítására.⁶⁴⁷ 1703-ban Szászváros folyamodott Kálnokihoz, aki követük, Lengyelfalvi tevékenységéről tett jelentést.⁶⁴⁸ Fiáth Jánossal Szász János vette fel a kapcsolatot Apor Istvánon keresztül, vélhetően hivatali megerősítése ügyében.⁶⁴⁹

V. 2. Ágensek, hírvivők és patrónusok

Az erdélyi szászság bécsi érdekképviseletét vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a császárvárosban tartózkodó ágenseiket és különféle segítőiket. A kora újkorban ágensek, azaz fizetett ügyvivők biztosították a rendszeres hírszolgálatot, és megtalálhatók voltak egyes felekezetek vagy érdekcsoportok megbízásából a bécsi udvarban – és különböző időszakokban Prágában, Pozsonyban és Budán – csakúgy, mint az egyes nemzeti egyházak alkalmazásában Rómában. Az ágensek feladatkörébe tartozott a hozzájuk eljuttatott folyamodványok betérjesztése, a rájuk bízott ügyek elintézésének sürgetése, a döntéshozók tájékoztatása és megnyerése, az érdekeltek értesítése.⁶⁵⁰

A felső-magyarországi városszövetségről tudjuk például, hogy a várospolitikai szempontjából kritikus időszakokban közös költségen alkalmazott ágenszt, aki – jó kapcsolatot tartván fenn a bécsi, illetve prágai kormánysszervek bizonyos tisztviselőivel – értesítette a városokat a várható fejleményekről és javaslatokat tett a szükséges lépésekre. H. Németh az ágensek közé sorolja azokat a „megbízható” hivatalnokokat is, akik rendszeres ajándék fejében híradással, esetenként közbenjárásukkal tettek szolgálatot a városoknak. A 16–17. században e személyek gyakran a Magyar Udvari Kancellária vagy az Udvari Kamara titkárai voltak, de a bécsi és prágai központi intézmények más hivatalnokai is betöltötték hasonló szerepet. A 17. század végére azonban e hírforrás elapadt.⁶⁵¹

A visszafoglaló háborúk során felszabadult városok egy része ugyancsak alkalmazott ágenseket a bécsi udvarban, hogy ügyeiket előmozdítsák az Udvari Kamara és a Magyar Udvari Kancellária felé. Buda ekkoriban fizetett bécsi ágensei épp e két hatóság

⁶⁴⁶ Fiáth János (1653–1727) 1699. szeptembertől nem erdélyiként került a kancelláriába, ahol legkésőbb 1711. szeptemberig töltötte be hivatalát. Később guberniumi tanácsos lett. *Bethlen Miklós levelei*, II. 1435; TRÓCSÁNYI 1988, 241, 311.

⁶⁴⁷ Jegyzetek az Universitas üléséről, 1701. ápr. 12–31. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/17. fol. 22.

⁶⁴⁸ Kálnoki Sámuel Szászvárosnak, 1703. febr. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/7. fol. 1–2.

⁶⁴⁹ Apor István Szász Jánosnak, 1701. ápr. 20. Kecze; Fiáth János Szász Jánosnak, 1701. jún. 11. Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/35. fol. 6–7, 11.

⁶⁵⁰ Zoványi Jenő: Ágens. In: ZOVÁNYI 1977, 15–16, 15.

⁶⁵¹ NÉMETH 1999, 121; H. NÉMETH 2004, 200–202.

személyzetéből kerültek ki; mindemellett a város Pozsonyban, a Magyar Kamara székhelyén is tartott ügyvivőt a korszakban. A 17–18. század fordulóján Székesfehérvár és Esztergom bécsi ágenseire is rendelkezünk adattal.⁶⁵²

Az ágensi tevékenység intézményesítésére tett kísérlettel találkozunk a Magyar Udvari Kancellária 17. század végi reformja kapcsán. A kancellária új instrukciója ugyanis a korrupció megelőzésére az ágensi intézmény bevezetéséről rendelkezik. Ez azt jelentette, hogy a kancellária hivatalnokai ettől kezdve nem érintkezhetek a magánügyfelekkel; azoknak ágensek szolgálatait kellett igénybe venniük.⁶⁵³

A „világi” ágensek mellett a kora újkorban a magyar katolikus egyház római ágenseinek működéséről is tudomásunk van. Az ő alapvető feladatuk az volt, hogy a magyarországi hírekről megfelelő módon tájékoztassák a Kúriát. Emellett tudósításaikban beszámoltak a Rómában folyamatban lévő magyar vonatkozású ügyekről, a pápai udvar életéről, és a hazaiakat tanácsal látták el azzal kapcsolatban is, hogy kikkel érdemes jó kapcsolatban lenni, esetleg milyen ajándékkal lehet mindezt elősegíteni.⁶⁵⁴

Mindezen tevékenységek általánosságban elmondhatók az erdélyi szászok Bécsben működő ágenseiről is. Alkalmazásukat a 17. század végi hatalmi átrendeződés tette indokolttá. Elsőként azon személyeket mutatjuk be, akiket a kortársak is ágensnek neveztek, majd a szászok további segítőinek, patrónusainak körét ismertetjük.

A vizsgált korszakban a szászok első ismert ágense Paul Ingram von Liebenrein volt, akivel Georg Klockner is találkozott bécsi követjárása során. A Cseh Királyságnak is szolgáló hivatalnok korábbi felkeresésre 1692 májusában ajánlotta fel szolgálatait a szász nemzetnek. 100 spanyol dukátért cserébe a szokásos feladatokon kívül heti rendszerességgel hírek („*ordinari adrisen*”) küldését is vállalta. Ingram ugyanezen év novemberében a Bécsben tartózkodó Szász János követtől vette fel éves fizetését.⁶⁵⁵ Bár az Universitas költségei között ágensi fizetés az 1690-es évekből csak 1694/1695-ben szerepel, Ingram jelentései alapján 1697-ig támasztható alá a szász nemzet általi alkalmazása.⁶⁵⁶

Ingramnak az udvari ügyintézésben való jártasságára utal, hogy az erdélyi magyarok is szerződtetni akarták. Ő azonban nagyobb fizetés ellenében sem fogadta el a megbízást,

⁶⁵² KENYERES 2011, 51–52, 59, 70.

⁶⁵³ FAZEKAS 2014, 1134.

⁶⁵⁴ TUSOR 2004, 117–120.

⁶⁵⁵ Georg Klockner a szebeni polgármesternek és királybírónak, 1691. jún. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1739; HR Prot. 1690–1697, p. 104. 1692. máj. 15.; Paul Ingram elismervénye, 1692. nov. 26. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1814. – Ingramot Deutsch Szász János követjárása kapcsán említi. TEUTSCH 1874, I. 284.

⁶⁵⁶ Az ágens évi fizetése 1694. május 1-től 1695. május 1-ig 480 forintot tett ki. SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 388. 4v.

mondván, hogy nem akar a szászság számára hátrányos ügyekben közbenjárni.⁶⁵⁷ Jelentéseiben beszámolt az erdélyi és erdélyi szász ügyek előrehaladásáról, a szászság támogatóiról és a visszafoglaló háborúk legfrissebb híreiről. A szászok tőle értesülhettek 1694 őszén az Erdélyi Konferencián bekövetkezett személyi változásokról.⁶⁵⁸

1695-ben Ingramon keresztül válhatott világossá a szebeniek számára, hogy Georg Czakó brassói jegyző, az udvarban felállított erdélyi kancellária szász tagja magánügyekben nem tud közbenjárni, és hiába vár tőle tájékoztatást szász ügyekben.⁶⁵⁹ Tény, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária instrukciója – hasonlóan a Magyar Udvari Kancelláriáéhoz – megtiltotta, hogy tanácsosai magánosok udvari ügyeit intézzék.⁶⁶⁰

1696 nyarán Ingram fő feladata az volt, hogy a rendkívüli mértékben eladósodott szászság számára moratóriumot eszközöljön ki. Miután a szászok ezzel kapcsolatos, 1696. június 4-i memoriáléjukat neki is továbbították, ígéretet tett, hogy át fogja azt nyújtani Kinskynek, és személyesen be fog számolni a szászok szorult gazdasági helyzetéről, a cseh kancellár segítségét kérve. Mindemellett úgy vélte, a szászok már megkapták volna a moratóriumot, ha Bethlen Miklós nem akadályozta volna ezt meg. Amint a fentiekben már említettük, az Erdélyi Udvari Kancelláriától sem sok jóra számított ez ügyben.⁶⁶¹ Augusztusban úgy értesült, hogy az udvarban nem akarnak választ adni a moratórium ügyében a Gubernium megkérdezése nélkül. Arról is beszámolt, hogy az Erdélyt megjáró császári tisztek maguk is elismerik, hogy a szászok elnyomott helyzetben vannak – ez azonban még nem jelent segítséget.⁶⁶² 1697-ben Ingram Szász János királybírói kinevezése ügyében is közbenjárt, és

⁶⁵⁷ Zabanius jelentése, 1692. nov. 15., Bécs. *Harteneck Beilagen*, Nr. 17.

⁶⁵⁸ Paul Ingram jelentései, 1694. szept. 18. és dec. 15., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1897, 1906. Bővebben ld. lent.

⁶⁵⁹ „weiß garwohl, daß der Cronstätter Herr Notarius alß ein membrum Cancellariae nichts in privat sachen agiren kan, ich binn aber nur der mainung gewest, man wurde nur durch Ihme über die vorher habende information von der löblichen Nation angelegenheiten waß mehrers an die hande geben, nun aber ist noch nichts zu thun gewest, indeme die Siebenbürgische Hoff Canzley, ungeacht die darzue gehörige Herr officianten sich schon lang hier befinden, zu dato nicht stabilirt worden [...]” Paul Ingram jelentése, 1695. okt. 13., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1945.

⁶⁶⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 238.

⁶⁶¹ Paul Ingram a szász nemzet főtisztjeinek, 1696. jún. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1997. A szászok moratóriummal kapcsolatos kérelmei és az erre vonatkozó uralkodói resolutio: 1696. jan. 15., 1696. június 4. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1970, 1996; MNL OL F 46 1696/142.

⁶⁶² „es hat mir der Herr General Marquis de Bassompierre [...] mit nicht weniger compassion erzehlet, waßgestalten die arme Sachßische Nation allzusehr unterdruket, und in die eyßerste Unvermögenheit gestürzet wirdt, welches ebenfahls vill andre prave und verständige officier, so in Sibenbürgen gestanden alhier bevor schon villfältig deprodicirt haben, es haist aber zu dato, omnes agnoscunt et nemo succurrit, doch wirdt endlich auch einmahl die hilffe erfolgen miesen [...]” Paul Ingram jelentése, 1696. aug. 22., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2006.

az e célból Bécsbe küldött Hossmann követet is segítette.⁶⁶³ A szászok általa értesülhetnek olyan országos ügyek alakulásáról, mint ifjabb Apafi Mihály fejedelemségének kérdése.⁶⁶⁴

Johann Hossmann von Rothenfels ágensi tevékenységére csak töredékes információink vannak. A korábban már ismertettek alapján e minőségében 1698–1700 között működhetett: Ingramra ugyanis 1698-ból már nincs adatunk, Hossmann viszont az év első felében szász ügyeket intézett az udvarban, 1700. januári kancelláriai tanácsosi kinevezésekor pedig már mint a szász nemzet ágensét tartották számon. Miután az 1698. áprilisi uralkodói resolutio a szászok számára külön ágens alkalmazását engedélyezte, lehetséges, hogy e feladatkört már ekkortól ő töltötte be kancelláriai taxatori kinevezéséig. Az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosaként is kapott különféle megbízásokat a szász nemzettől.⁶⁶⁵

Kinevezése után nem sokkal a Szász Universitas felszólította Hossmann: tekintettel arra, hogy az Erdélyi Udvari Kancellária eljárás módja nem engedi, hogy továbbra is közvetlenül ő intézze a szászságot érintő ügyeket, fogadjon fel egy „becsületes, jó hírű és tiszteletreméltó férfit” a natio ágensének. Ugyanakkor biztosította arról, hogy új hivatali funkciójában nem kívánja megfosztani sem szebeni jegyzői hivatalától, sem az azzal járó fizetéstől.⁶⁶⁶ Az Universitas feltehetően így akarta kötelékében tartani a szász tanácsost.

Hossmann választása egy Strahlenfeld nevű személyre esett, aki 1700-tól feltehetően 1706-ig állt a szász nemzet szolgálatában. Éves fizetése 240 ft volt.⁶⁶⁷ Strahlenfeld nyomon

⁶⁶³ Bővebben ld. a VII. fejezetben.

⁶⁶⁴ 1697 májusában ismertette a legújabb ezzel kapcsolatos uralkodói resolutiót, miszerint az ifjú fejedelem megtarthatja címét, de a háború alatt nem tartózkodhat Erdélyben és Magyarországon, ehelyett valamely örökös tartományba kell mennie, ahol évjáradékot kap. Ezzel kapcsolatban úgy vélte, Apafi hagyta magát megvezetni a gonoszak által: „*diser gute Herr hat guter Leuthe Rath nicht gevolget, und sich von bösten lüthen anführen lassen [...].*” Paul Ingram jelentése, 1697. máj. 4., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2054.

⁶⁶⁵ A Szász Universitas számadásának 1702. július 14-i bejegyzése szerint bizonyos iratok kiállításáért, ill. másolásáért külön fizetséget kapott: „*1. vor der Löblichen Nation Protestation wieder den Wallachischen Fürsten wegen des Cronstätter Hauses fl 10,80; 2. vor ein Mandatum Apellatoriae fl 5,40; 3. vor abcopieren etc. fl 20,76.*” SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 429. fol. 2v. 1709 szeptemberében az Universitas Hossmannak a szászsággal kapcsolatos kiadásait és a közjóért tett fáradozásait térítette meg („*pro refusione Expensarum in rationem Inclytae Nationis Saxonicae factarum, nec non et propria consolatione ex consideratione fatigiorum ejusdem pro bono publico susceptorum*”), 1710. márciusban pedig újabb ágens szerződtetésével bizta meg. SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448. fol. 5r, 5v.

⁶⁶⁶ „*Imo ut quantocissime constituto agente, tanto utilius possit Amplissima Dominatio vestra commodum afflictiae nostrae nationis, sub manu ac tacite procurare, de quo nulli dubitantes Amplissimam Dominationem vestram per neo-acceptam functionis spheram, hactenus habito notarii in provincialis officio, nec ejusdem ordinario salario, privari volumus majora quotidie amoris sui in Patriam documenta ab eadem Amplissima vestra Dominatione expectantes [...].*” A szász nemzet Johann Hossmann von Rothenfelsnek, 1700. febr. 7., Gyulafehérvár. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2274.

⁶⁶⁷ Strahlenfeld fizetésére vonatkozó bejegyzéseket az 1700–1703, majd az 1706–1707 közötti időszakra találtunk, ám a szebeni vezetés 1704–1705-ben is kapcsolatban állt vele. Feltehetően a Rákóczi-szabadságharc miatt megszakadt kapcsolat okozhatta a fizetés (vagy az arra vonatkozó bejegyzések) elmaradását 1704–1705-ben. 1703 decemberében ugyanis a Szász Universitas még arról határozott: továbbra is alkalmazza, és 200 rajnai forint fizetést küld neki; 1706 májusában pedig Strahlenfeld és Hossmann számára összesen 720 magyar forintot fizetett. Johann Hossmann 1706 szeptemberében Strahlenfeld fizetését rendezte és azt írta a szebenieknek, hogy az aktuális helyzetben egyelőre nem vett fel ágenst. Feltehetően tehát ekkor szakadt meg Strahlenfeld

követte az Erdélyi Konferencia üléseit, és rendszeresen beszámolt Hossmannak a szász ügyekről.⁶⁶⁸ 1704-ben, amikor Erdély nagy része a felkelők fennhatósága alá került, Peter Weber szebeni polgármester több alkalommal írt Strahlenfeldnek. Áprilisban továbbította neki a szász nemzet és Szeben város panaszait, és kérte, hogy adja elő ezeket az udvarban, és védje a szászság szabadságjogait. Hivatkozott a szászok rendkívüli mértékű eladósodására, amely jobbgáysorba döntötte volna őket, ha a császár nem ad számukra moratóriumot. Ugyanakkor azt is kérte, hogy békekötés esetén Hossmannal együtt tartsák szem előtt a szászság érdekeit. Szebeni királybírói hivatala életre szóló megerősítése érdekében is kérte az ágens közreműködését.⁶⁶⁹ Hasonló tartalmú levelekkel fordult Strahlenfeldhez júniusban is, kérve, hogy az Hossmannal együtt tegyen azért, hogy a natio és a város továbbra is a császár uralma alatt maradjon és ne kerüljön „végső romlására a magyar rabszolgaság igájába”, ha pedig békekötésre kerülne a sor, megmaradhassanak megerősített szabadságaikban.⁶⁷⁰ E levelekből látszik, hogy a szebeni polgármester Hossmann és Strahlenfeld közös bécsi fellépésétől várta a szász érdekek érvényre juttatását. Mindezt azonban 1704-ben hátráltatta a hadi helyzet, amely – amint arról Hossmann kapcsán már szó esett – akadályozta a levelezést is. Augusztusban ugyanis kiderült, hogy néhány kivételtől eltekintve sem Strahlenfeld, sem Hossmann levelei nem érkeztek meg Szebenbe, és Weber levelei sem Bécsbe.⁶⁷¹ A szebeniek legközelebb csak 1704 novemberében és decemberében értesülhettek arról, hogy megbízottaik kézbesítették felterjesztéseiket a császárvárosban.⁶⁷²

Amint az Baußner instrukciójából kiderült, 1707-ben felmerült egy újabb ágens egy éves szerződötése, aki bejáratos az aktuális miniszterekhez. Az instrukció e pontjának teljesülésére nem találtunk forrást. A következő bécsi ügyvivőre vonatkozó adat 1710-ből való: eszerint az Universitas úgy határozott, hogy Hossmant meg kell bízni ágens alkalmazásával évi 240 forint fizetésért.⁶⁷³

A következőkben tekintsük át, hogy a fizetett ágenseken kívül mely további személyek voltak a szászság segítségére bécsi ügyintézésében és érdekérvényesítésében. Ennek

alkalmazása; ezt erősíti meg Baußner 1707. márciusi instrukciójának azon pontja is, miszerint megfelelő ágenst kell alkalmaznia. SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 410. fol. 3v; Nr. 429. fol. 2v, 3v; Nr. 432. fol. 5r; Nr. 448. fol. 3v, 4r.; SNU Prot. 1694–1705, p. 373–374. (1703.dec.12.); *Quellen Brassó*, VII. 596; Johann Hossmann von Rothenfels a szebenieknek, 1706. szept. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/11. fol. 4–5.

⁶⁶⁸ Johann Hossmann von Rothenfels (Szász Jánosnak), 1703. jan. 13., Bécs; Strahlenfeld (Szász Jánosnak), 1703. ápr. 5., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/9. fol.1–2, 4.

⁶⁶⁹ Peter Weber Strahlenfeldnek, 1704. ápr. 21., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/9. fol. 7–8.

⁶⁷⁰ Peter Weber Strahlenfeldnek, 1704. jún. 24., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/2. fol. 7–8.

⁶⁷¹ Peter Weber Strahlenfeldnek, 1704. aug. 16., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/2. fol. 9–10.

⁶⁷² A Szebeni Magisztrátus Strahlenfeldnek, 1705. jan. 8., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/7. fol. 5–6.

⁶⁷³ SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448. 5v. (1710. márc. 3.)

feltérképezésére a Bécset megjárt követek és a fizetett ügyvivők részben már ismertett jelentései mellett mindenekelőtt a szász nemzet és Szeben város levelezése alkalmas, de a Szász Universitas éves kiadásaira vonatkozó bejegyzések is tartalmaznak adalékokat arra, kik is voltak a korszakban a szászok hírnökei és „patrónusai”. Alattuk főként azokat az alacsonyabb beosztásban lévő személyeket értjük, akik az erdélyi ügyekben illetékes központi kormányzati szervek vezetői és a szászok ágensei, követei vagy kancelláriai tanácsosai között közvetítő szerepet vittek, és híradásuk által vagy egyéb módon segítették a szász ügyeket.⁶⁷⁴

A bécsi érdekérvényesítéshez az erdélyiek, így a szászság számára is elkerülhetetlen volt az erdélyi ügyekben illetékes központi hatóságokkal közvetlenül is felvenni a kapcsolatot. E tekintetben a legfontosabb döntéshozó, illetve döntéseket előkészítő testület a 17. század végétől kétségtelenül az Erdélyi Konferencia⁶⁷⁵ volt. E gyakran változó összetételű bizottság létrejött összefüggésben állt azzal, hogy 1683-tól változás állt be I. Lipót kormányzatában. A császár legfőbb tanácsadói elhalálozásával az addigi legfontosabb tanácsadó testület, a Titkos Konferencia háttérbe szorult, és előtérbe kerültek az egy-egy kérdéskörrel avagy területtel kiemelten foglalkozó, részben csak rövid ideig működő, konferenciának nevezett bizottságok.⁶⁷⁶ Ezek közé tartozott az 1680-as évek második felében létrejött Erdélyi Konferencia is. Tagjai a Habsburg Monarchia vezető elitjéből kerültek ki és nagyrészt a központi kormányzati szervek elnökei voltak.⁶⁷⁷

1697 decemberében a hadügy finanszírozására „Deputation des Status publico-economico-militaris” néven új tanácsadó testület jött létre. A birodalmi Deputáció igen széles hatáskörrel rendelkezett és tagjainak nagy része az Erdélyi Konferenciának is tagja volt.⁶⁷⁸

I. József (1705–1711) kormányzati reformja során 1705-ben a Titkos Konferencia helyett az egyes külpolitikai kérdések megtárgyalására külön, 3–5 főből álló konferenciákat hozott létre. Miután e reform nem vált be, 1709-ben a császár az államügyek legfelső intézését

⁶⁷⁴ Előrebocsátjuk, hogy e kapcsolatrendszer elsősorban szebeni források alapján rekonstruáltuk; további kutatások minden bizonnyal kiegészíthetik és árnyalhatják a képet.

⁶⁷⁵ E hatóságra Trócsányi a „Conferentia in rebus Transylvanicis”/„Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis”, Siennell a „Kommission für Siebenbürgen” kifejezést használja. A szászok kezdetben erdélyi ügyekben tartott konferenciának nevezték, majd az erdélyi konferencia kifejezés és annak változatai állandósultak. (Pl. „*Conferentzien wegen der siebenbürgischen Sachen*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1747.; „*Siebenbürgische Conferentien*” SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/9. fol. 3.; „*Kaysrerliche Ministerial Siebenbürgische Hoff Conferenz*” Uo. fol. 5.; „*Siebenbürgische Conferentz*” Uo. 1711/17. fol. 1–8.). A disszertációban a szász források alapján az Erdélyi Konferencia megnevezést használom.

⁶⁷⁶ Az 1660-as években létrejött Titkos Konferencia történetére, működésére és személyi összetételére: SIENELL 2001; a bizottsági rendszerre: Uo. 361–375.

⁶⁷⁷ Az Erdélyi Konferencia összetételére: TRÓCSÁNYI 1988, 35–41.

⁶⁷⁸ SIENELL 2001, 19; TRÓCSÁNYI 1988, 37. E hatóság nem tévesztendő össze az Erdélyben 1709-ben létrehozott, ugyancsak Deputációnak nevezett ideiglenes kormányzati szervvel.

egyetlen, 8 főből álló, állandó konferencia, a „Ministerialkonferenz” feladatává tette, amelynek elnökletét ő töltötte be. E testület VI. Károly alatt is megmaradt.⁶⁷⁹ I. József reformja után 1706-tól ismét nyomon követhető az Erdélyi Konferencia működése.⁶⁸⁰

A szászág bécsi segítőinek feltérképezése során először az Erdélyi Konferencia tagjait kell megemlítenünk. A korszakban természetes volt, hogy az erdélyiek fontos ügyekben mindenekelőtt a konferencia elnökeihez, például Franz Ulrich Kinsky cseh főkancellárhoz, Kollonich Lipót kalocsai érsekhez vagy Ferdinand Bonaventura von Harrach főudvarmesterhez fordultak.⁶⁸¹ Mindemellett a források arra utalnak, hogy nagy jelentőséggel bírt a konferencia aktuális titkáraival való kapcsolattartás is. Amint arról a fentiekben már szó esett, Szász János követjárása során többször is felkereste Stephan Andreas von Werdenburg titkárt, akinek honoráriumot ígért; Werdenburg segítőjét, Johann Ignaz von Albrechtsburgot pedig patrónusának tartotta. 1694 őszén Ingram tájékoztatta a szászokat Werdenburg haláláról. Az ágens szeptemberben még úgy értesült, hivatali utódja valószínűleg Albrechtsburg lesz, akit a szászok személyesen is ismernek, decemberben azonban már arról számolt be, hogy Weißenberg⁶⁸² lett az új Erdély-felelős, akit tájékoztatott az aktuális szász ügyekről.⁶⁸³ Amikor 1703-ban Szász János a szászok sóalpból való részesedése ügyében az udvari Deputációhoz fordult, a siker érdekében nemcsak Harrachnak továbbította kérelmét, hanem Weißenbergnek is, kérve, hogy adja elő azt a Deputációban. Feltehetően ezzel függ össze, hogy a Szász Universitas 1702 novemberében 1000 forint, 1703-ban pedig mintegy 780 forint értékű honoráriumot küldött neki.⁶⁸⁴ Weißenberg márciusban segítséget ígért az ügyben.⁶⁸⁵ 1705 júniusában a Szebeni Magisztrátus a szász nemzet és a város nevében az uralkodónak és a főbb minisztereknek írt felterjesztését Weißenbergnek is továbbította.⁶⁸⁶

Az erdélyi szászok bécsi segítőinek egy része valamely központi végrehajtó kormány szerv alkalmazottai közül került ki. Az Udvari Kamara hivatalnokai közül ilyen volt

⁶⁷⁹ DÖRNER 2009, 380; TRÓCSÁNYI 1988, 39–40.

⁶⁸⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 41.

⁶⁸¹ Ezt tükrözi többek között a Harrach család bécsi levéltára. Ld. I. 2. alfejezet.

⁶⁸² Johann Theodor Weissenberger von Weißenberg (1658k–1731). Werdenburg után 1694-től belső-ausztriai titkos udvari titkár és belső-ausztriai udvari kamarai referendárius. Werdenburgnak az Erdélyi Konferencián belüli funkcióját is megörökölte. SIENELL 2001, 270. Más adat szerint 1698-ban a Cseh Udvari Kancellária tanácsosa és titkára. TRÓCSÁNYI 1988, 63.

⁶⁸³ Paul Ingram jelentései, 1694. szept. 18. és dec. 15., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1897, 1906.

⁶⁸⁴ Szász János Harrachnak, a Deputációnak, Weißenbergnek, 1703. jan. 16., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/5. fol. 1–8. A számadás 1702 novemberében az udvari Deputáció titkáráként említi Weißenberget. SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 432. 3r, 4r.

⁶⁸⁵ „versichere, daß ich nicht allein auß tragender Pflicht zu befindung Ihro Kayserliche Mayestät dienst, sondern auch auß habender obligation gegen die löbliche Nation das meinige in einen und andern gewiss realiter praestiren wurde, allermassen ich [...] in allen begebenheiten zuthun gewiss nicht unter lassen werde [...].” Weißenberg Szász Jánosnak, 1703. márc. 14., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/5. fol. 9–10.

⁶⁸⁶ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 6–9.

a fentiekben már említett Paul Karl Komornik von Kleinburg tanácsos, aki az 1690-es években több alkalommal jelentett a szebenieknek a szász ügyek bécsi alakulásáról. Az erdélyi tapasztalattal rendelkező egykori hadélelmezési tiszt 1687/1688 fordulóján bizonyosan Erdélyben tartózkodott,⁶⁸⁷ 1691-ben pedig Szebenből írt ajánlólevelet Szász Jánosnak Bécsbe. 1695 októberében Bécsben tevékenykedett: Kinskyt és más politikusokat tájékoztatott a szászság helyzetéről.⁶⁸⁸ 1697 áprilisában jelentést tett a szebeni polgármesternek az erdélyi ügyek bécsi alakulásáról és a személyi változásokról,⁶⁸⁹ 1698 tavaszán pedig részt vett az Erdélyi Konferencia egyik ülésén.⁶⁹⁰ Szeptemberben a legfrissebb hadi hírekről és az erdélyi harmincadok árendájáról tájékoztatta Szászt.⁶⁹¹ A szász nemzet 1709-ben neki is továbbította az adófelosztással kapcsolatos kérelmét, a Szebeni Magisztrátus pedig 1710-ben mint patrónusához fordult hozzá.⁶⁹²

A fentiekben már ismertettük, hogyan keresték fel a Bécsbe küldött szebeni követek az Udvari Kamara vezetőit és alkalmazottait: Szász János Seifried Christoph Breuner elnökhelyettessel és későbbi elnökkel vette fel a kapcsolatot, és sokat tárgyalt Kollonich Lipót elnökkel a kincstári javak bérlete ügyében. Baußnernek 1707. évi instrukciója értelmében fel kellett keresnie Gundaker Thomas Starhemberg elnököt, David von Palm tanácsost és az Erdélybe küldött Kamarai Bizottság egykori tagjait, a Seeau-fivéreket és Georg Eckhlert.

A szászok segítőinek egy része az Erdélyt megjárt Habsburg katonai adminisztráció tagjaiból került ki. Mivel Szeben az 1680-as évektől kezdve az erdélyi császári katonaság főhadiszállása volt, a város vezetése személyes kapcsolatba került az ott megfordult főparancsnokokkal és katonatisztekkel. A magisztrátus e parancsnokok és katonák bécsi tartózkodását igyekezett a szászság és a város javára fordítani. Elsőként Antonio Caraffát kell megemlítenünk, aki 1688-ban még erdélyi főparancsnok, Klockner és Szász követjárása során pedig főhadbiztos volt. A követek megfelelő ajándékkal is gondoskodtak Caraffa megnyeréséről, akit Szász – ahogy arról már szó esett – a szászok „különleges patrónusának” tartott. Caraffának is érdekében állt a jóviszony fenntartása, különösen 1690-ben, Thököly betörése idején. Így nem meglepő, hogy júliusban a következőkről tájékoztatta a szebenieket:

⁶⁸⁷ DULDNER 1901, 201–202, 206.

⁶⁸⁸ „Der Herr Hoff Camerrath Komornickh von Kleinburg ist der löblichen Sächßischen Nation gewißlich sehr genaigt, indeme derselbte sowohl Ihro Excellenz Herrn Graffen Kinsky, alß auch ander Orth mit rechten nachdruckh remonstrirt hat, waß an aufhelffung der ganz unterdruckhten Sächßischen Nation gelegen seye [...]”. Paul Ingram jelentése, 1695. okt. 13., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1945.

⁶⁸⁹ Kleinburg Johannes Zabaniusnak, 1697. ápr. 25., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2049.

⁶⁹⁰ TRÓCSÁNYI 1988, 37–38.

⁶⁹¹ Kleinburg Johannes Zabaniusnak, 1697. szept. 21., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2080.

⁶⁹² A Szász Nemzet felterjesztése, 1709. jún. 26., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1709/7. fol. 11–12.; A Szebeni Magisztrátus Kleinburgnak, 1710. márc. 30., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1710/6. fol. 1–2.

miután a császárnak előadta hűségüket és privilégiumaik megőrzésére irányuló kérésüket, Öfelsége biztosította arról, hogy soha nem fogja megfosztani a szászságot kegyétől: „*das sie dero gnade und Clemenz von denen Herrn und der ganzen Sächsischen nation niemahls abziehen werden*”.⁶⁹³ Szeptemberben azzal nyugtatta a város vezetését, hogy Lajos badeni örgróffal Falkenhain gróf hadbiztos is Erdélybe fog érkezni és védelmébe fogja venni őket, ő pedig igyekszik közbenjárni érdekükben az udvarban.⁶⁹⁴

Az erdélyi szász követek hasonlóképpen keresték fel a későbbi erdélyi főparancsnokokat is azok bécsi tartózkodása során. Az 1693-ban már főhadbiztosi hivatalú betöltő Heislerrel Szász János lépett kapcsolatba a császárvárosban, majd a szász nemzet 1695-ben egy az uralkodónak írt memoriálé továbbításában Kinsky mellett az ő segítségét is kérte.⁶⁹⁵ A korszakban leghosszabb ideig Erdélyben szolgáló császári főparancsnok, Rabutin kezdettől fogva kiállt a szászok érdekei mellett.⁶⁹⁶ 1707-ben ideiglenes bécsi tartózkodása során Baußner szász követet segítette.

Mindemellett egyfajta közvetítő szerepet tulajdoníthatunk Rabutin feleségének, Dorothea Elisabeth Schleswig-Holstein-i hercegnőnek, Georg Ludwig von Sinzendorf egykori udvari kamaraelnök özvegyének is, akivel a főparancsnok 1682-ben kötött házasságot. Újabb kutatások szerint Rabutinné jelentős szerepet játszott férje felemelkedésében. A cél érdekében nemcsak udvari kapcsolatait mozgósította, hanem rendszeresen tájékoztatta is őt a kormányzatban uralkodó hangulatról.⁶⁹⁷

Rabutinnével a szászok is kapcsolatba léptek. Ingram ágens már 1696 nyarán úgy tervezte: felkeresi az Erdélybe akkor érkező főparancsnok Bécsben maradt feleségét, hogy ajánlást kérjen tőle, amit azután továbbküldhet Szebenbe.⁶⁹⁸ Ingram néhány hónappal később felolvasta Rabutinnének, hogyan méltatta férjét a szebeni vezetés, ezzel igyekezve megnyerni a hercegnő bizalmát, aki remélhetőleg mindezt megírja majd férjének.⁶⁹⁹ Ingram 1697-ben a Bécsbe érkező Hossmann szász követtel is felkereste a hercegnőt (ld. fent).

⁶⁹³ Caraffa Christian Reichardtnak és Valentin Francknak, 1690. júl. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1672.

⁶⁹⁴ „*Was ich weithers hier zu deroselben nuzen werde negotyren können, will ich umb so vill lieber meines orths effectuiren helfen, als ich sehe, das sie in Ihro Kayserliche Mayestät Devotion anharren, undt das alte vertrauen in mich sezen thuen [...]*.” Caraffa Christian Reichardtnak és Valentin Francknak, 1690. szept. 14., Bécs., SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1679.

⁶⁹⁵ A szász nemzet (Kinskynek és Heislernek), 1695. nov. 6., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1950. A fogalmazványon olvasható egykorú feljegyzés szerint e levél Kinskynek ment, a hátlapon olvasható későbbi regeszta szerint Heislernek is.

⁶⁹⁶ Ld. erre: KRABBES 2014.

⁶⁹⁷ KRABBES 2014.

⁶⁹⁸ Paul Ingram a szász nemzet főtisztjeinek, 1696. jún. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1997.

⁶⁹⁹ „*Daß gute lob, so deroselbte von Ihro Excellenz Herrn Generaln Graffen von Rabutin an mich geschriben, habe dero frauen gemahlin vorgelesen, worüber sie eine grosse consolation gehabt, und zweifle nicht, sie werde*

Visszatérve az ideiglenesen Bécsben tartózkodó, vagy oda visszatérő erdélyi főparancsnokokra; a szászok érdekérvényesítése szempontjából náluk jelentősebb szerepet tulajdoníthatunk azoknak az alacsonyabb beosztású tiszteknek, akiket a szászok segítőiként, hírvivőiként tarthatunk számon.

Közéjük tartozott az 1690-es években az erdélyi főparancsnokok titkáráként szolgáló Absolon Dániel.⁷⁰⁰ A vizsgált korszakban 1691-től rendelkezünk adattal arra, hogy Absolon bécsi tartózkodásai során a szászok segítője volt. 1691. júniusban valamivel előbb érkezett a császárvárosba, mint Klockner a hivatalos erdélyi követség tagjaként, így ő készítette elő a szász küldött megbízatását. Részletesen előadta a szász nemzet „elnyomását” Kinskynek, továbbá a „generálissal” – feltehetően Veteránival – és más illetékesekkel is beszélt, és azzal biztatta a szebenieket, hogy az udvarban minden bizonnyal orvosolni fogják a szászok panaszait.⁷⁰¹ Amint azt már ismertettük, Absolon Klockner Bécsbe érkezése után is kapcsolatban maradt a szebeniekkel, és beszámolt az erdélyi ügyek alakulásáról. A szebeni főtisztek a legfrissebb hadi hírek mellett tőle értesülhettek arról is, hogy Rákóczi Julianna megszökött a kolostorból.⁷⁰² Szász János 1692–1693. évi követjárása során a szebeni vezetés mellett az akkor Erdélyben tartózkodó Absolont is rendszeresen tájékoztatta.⁷⁰³ A diplomata 1694 második felében ismét Bécsben volt, és tartotta a kapcsolatot Ingrammal: „*Mit dem Ehrlichen Herrn Absolon seint wür zum öfftern der herrn Siebenbürger mit ein Fößl Wein ingedenckh.*”⁷⁰⁴ 1695. november 6-án a szász nemzet tisztjei arról tájékoztatták, hogy „végső romlásra” jutottak, ám a Guberniumtól nem várják ennek orvoslását, ezért memoriálét írtak az

es hochgedachtem herrn Generaln uberschriben haben [...].” Paul Ingram jelentése (a szebenieknek), 1696. aug. 22., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2006.

⁷⁰⁰ Absolon Dániel, Lilienberg (1640k–1702k) diplomata. I. Apafi Mihály, majd Thököly Imre bizalmi embere. Később I. Lipót császár pártjára állt és az erdélyi főparancsnokok, köztük Caraffa titkára lett. *Bethlen Miklós levelei*, II. 1418.

⁷⁰¹ „*über dieses die biß hieher erlittene pressuren dermaßen kundbahr worden, daß man in gewißer hoffnung stehen kann, es werde der Hof ein heylsames remedium der Nation zum Trost und erleichterung unfehlbahr auflegen, welches ich dann auch ferner an gehörigen Ohrten, am aller meisten aber alhier, weilen mir Ihre Excellenz in dero behausung Logiament und Taffel gnädigst gegeben, fortzutreiben nicht unterlaßen werde.*” Absolon a szebeni főtiszteknek, 1691. jún. 6., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1737.

⁷⁰² „*das Rakoczische Fräule, vielleicht aus Ungeduld Ihrer Jungferschafft und des Klosterlebens, sich heimlich, und wie mann meldet, ohne Vorwissen Ihrer Frau Mutter aus dem Kloster gemacht, und bey Ihrem Bräutigam, Herr General Apermont sich eingefunden, alwo sie außer zweyfel die Klaglieder Jeremiae nicht werden gesungen haben [...].*” Daniel Absolon Christian Reichartnak és Valentin Francknak, 1691. aug. 5. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1753. – Rákóczi Juliannával, II. Rákóczi Ferenc nővérével 1691. június 24-én kötött házasságot Aspremont-Reckheim Ferdinand Gobert altábornagy, aki megszöktette őt az orsolyák zárdájából. KÖPECZI-R. VÁRKONYI 1976, 52.

⁷⁰³ SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1811, 1822.

⁷⁰⁴ Paul Ingram jelentése, 1694. szept. 18., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1897. Ingram decemberben úgy tudta, Absolon néhány nap múlva Erdélybe készül. Paul Ingram jelentése, 1694. dec. 15., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1906.

uralkodónak. Kérték, hogy helyzetükről legjobb tudása szerint tájékoztassa Kinskyt és Heislert, akinek szintén továbbították felterjesztésüket.⁷⁰⁵

A császári katonai adminisztráció Erdélyt megjárta, Bécsben tartózkodó, szász ügyeket segítő tisztjei között kell megemlítenünk Alexander Johann von Kallanecket, akit Kleinburg a szebeni polgármester jóakarójaként tartott számon.⁷⁰⁶ Az 1698-ban bizonyosan Erdélyben szolgáló főstrázsamester terjedelmes, az ország helyzetét bemutató beszámolóját a történeti bevezetésben már ismertettük. 1698. június 17-i, Szász Jánosnak írt levele alapján úgy tűnik, bécsi tartózkodása során fontos szerepet játszott a szász ügyek előmozdításában. Felvette a kapcsolatot Kinsky két házi titkárával, akiknek beszámolt a szász nemzet elnyomásáról és arról, milyen szolgálatokat tett Szász a császárnak és a szász nemzetnek. Ennek – amint azt a későbbiekben még látni fogjuk – 1698-ban nagy jelentősége volt, mivel Szász ekkor mindent megmozgatott annak érdekében, hogy az erdélyi magyar politikai elit ellentámadása keresztüzében kieszközölje az uralkodótól örökös szász ispáni kinevezését. Kallanec kapcsolatban állt Hossmannal, és megnevezte azokat a személyeket, akiket általa fontos volna megnyerni a szászok ügyének. Említette többek között Weißenberget, akit az erdélyi főurak már lefizettek, és Palm udvari kamarai titkárt, aki ugyan nem fogad el ajándékot, de ha Hossmann meggyőzi, az igaz ügyért mindent megtesz. A szászok segítői közé sorolta Luigi Ferdinando Marsigli is.⁷⁰⁷

A szász nemzet és Szeben város I. Lipót halála után I. Józsefhez írt 1705. június 4-i, a bevezetőben már ismertetett felterjesztését a fontosabb udvari főméltóságoknak – Kollonich

⁷⁰⁵ A szász nemzet Absolonnak, 1695. nov. 6., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1951.

⁷⁰⁶ „*der Herr Obristwachtmeister Kallanekh wirdt vileicht mit halben May wider in Siebenbürgen gehen er ist ein specialer freindt von dem Herrn Burgermeister [...], wo er gelegenheith hat in seinem favor alles guttes zu reden, sonderlich an orthen, wo es ihme profitabl sein kan [...].*” Kleinburg Johannes Zabaniusnak, 1697. ápr. 25., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2049.

⁷⁰⁷ „*Ego habui ante histernum illum honorem cum utraque secretario domestico Excellentissimi Domini Comitiss Kynski loquendi, et bibendi, ego tunc temporis cum sic fuerit occasio de oppressione gentis Saxonicae in Transylvania omnia illis aperui, inter alia vestrae Dominationem servarem, et laborem quem pro gente Saxonica habet et ex hac ratione in summum odium dominorum magnatum incurreret clare demonstrari ille primarius secretarius Bibor nomine tacuis, ego promovebar [promovebam] veteruis discursum dicendo si Excellentissimus Dominus Comes Kinski veram notitiam de Zabanius et de Eius capacitate, et servitiae quae Suae Majestati praestitit, et in posteram certe praestabit haberet, Credo quod illum magni aestimaret, suo tempore Sua Excellentia eius fidelitatem et conduitum experietur, secundum vero secretarium deinde ad partem accepi, et ei dixi ut agat partes domini Zabani, nam ille erit gratus ante omnia scribo Dnis Hosmann jam a longo tempore non fuit apud me, ego quidem non curo, sed oportet, ut ante omnia conservet Dominum Weißenberg, Geolmes, et pater Kintl, quia ego scio quod Domini Magnates Domino Weisenberg, et Cancellariae numeri 300 aureo dederunt, sicut adverto non est contentus, ideoque Dominus Hosman hos homines pro Gente Saxonica lucrari debet, si possibile esset Dominum Palm lucrari, esset consultissimum ille nulla dona accipit, sed si Dominus Hosman ipsi bene negotia explicabit ille pro causa Justitia omnia faciet, et illum Dominum Palm pater Wolff statim uno verbo et una scheda, disponere potest, in hac inquisitu moderna Dominus Consul illis Dominis magnatis dentes monstret [...], Dominus Comes Marsigli faciet pro Dominatione Vestra omnia ego haerebo ipsi in auribus ille est qui apud Kinski omnia sufficit quod Dominatio Vestra et Gens Saxonica Excellentissimum Generalem Rabutin pro patrono habeat [...].*” Alexander Johann von Kollanec Johannes Zabaniusnak, 1698. jún. 17., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2140.

Lipótnak, Harrachnak, Bucelleninek,⁷⁰⁸ az Udvari Haditanács alelnökének, Salm hercegnek⁷⁰⁹ is továbbította. E vezető politikusok mellett tűnik fel a címzettek között – Weißenberg mellett – Tiell „belső tanácsos”, aki alatt Johann Thielt, az Udvari Haditanács hadititkárát sejthetjük.⁷¹⁰ Thiel szintén az erdélyi tapasztalattal rendelkező császári tisztek sorába tartozott: 1687 őszén hadbiztosként részt vett a balászfalvi szerződést megelőző tárgyalásokban.⁷¹¹ Feltehetően ekkor lépett vele ismeretségre a szebeni városvezetés, amelyet aztán a Rákóczi-szabadságharc alatt 1704-től kezdve igyekezett kihasználni. Peter Weber királybírói beiktatása másnapján, Acton ajánlására hivatkozva fordult hozzá, felvázolva a szászság háború alatti nehéz helyzetét. Levelében felidézte, hogy polgármester-segéd korából jól emlékszik arra az időszakra, amikor Thiell Erdély Habsburg megszállásakor az országban tartózkodott, majd kifejezte a szászság belé vetett bizodalját.⁷¹² A hadititkár Hossmannon keresztül értesülhetett a szászokkal kapcsolatos ügyekről. Az 1705. évi felterjesztés kapcsán a szebeniek arra kérték: segítse elő, hogy a Strahlenfeld és Hossmann által benyújtandó memoriáléjukra választ kapjanak. Arra is kérték: érje el, hogy vegyék figyelembe az udvarban a szászság szolgálatait, nehogy a császár hűségére visszatért magyarok nagyobb hasznot húzzanak a békéből, mint a szászok.⁷¹³ Júliusban hasonló céllal írtak neki, kérve, hogy bécsi bizalmasai által járjon közben ügyükben.⁷¹⁴ Tiell a későbbiekben is a szászok

⁷⁰⁸ Julius Friedrich Bucelleni gróf, 1694–1705 között udvari kancellár. DÖRNER 2005, 247.

⁷⁰⁹ Karl Dietrich Otto Salm főudvarmester 1705–1709 között. DÖRNER 2005, 242.

⁷¹⁰ Thiel tagja volt a Rákóczi Ferenc felségárlási perében kiküldött rendkívüli bíróságnak, 1706-ban pedig a Nagyszombatban tárgyaló császári béke delegációnak. 1709-ben még mindig hadititkári (bellicus secretarius) beosztásban volt. HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 432.

⁷¹¹ DULDNER 1901, 194.

⁷¹² „*Meines Hochverehrten Herrn hochgeneigtes und hochvermögendes Patrocinium, vor die arme Nation und Stadt mit allem gehorsamben respect und demüthigen Vertrauen erbitten wollen, und dieses umb so viel desto mehr, weiln uns ingesamt und ich in particulari als damahliger Consulats Adjunctus noch wohl zu erinnern wissen, daß als diese Provintz Ihre Kayserliche Mayestät Devotion sich unterworfen, Meines Hochverehrten Herrn damahln in dehero hiesigen anwesenheit und verweilung ein und andre Nation werde experimentieren, und die arme Sachsen, welche ex hoc fundamento eine versicherte hoffnung in dehero hohen favor setzet, inter caeteros distingviren haben können.*” Peter Weber Hiellnek [Tiellnek], 1704. aug. 26. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/2. fol. 13–14.

⁷¹³ „*damit nicht etwann, die Siebenbürgisch Ungrische Nation, in so weit sie von ihrer fidelität abgesetzt, wann Sie zum abermahligen unverdienten Genuß der allerhöchsten Kayserlichen Gnade gelangen solte, zu ihriger avantage undt unserer oppression undt Praejudiz unter dem favor der friedens Tractaten sich ein undt anders, außwürcken, undt unser könftig ewig- undt unwiederbringlicher Nachtheyl dadurch fest gesetzet werden dörrfte.*” A szebeni polgármester és királybíró Tiellnek, 1705. jún. 5., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 10.

⁷¹⁴ „*Sie geruhen, wann die elendeste und durch den feind des Vaterlandes nunmehr in eysersten ruin gesetzte Sächsische Nation, sich in ihrem viel- undt mannigfältig erleydenden drangsahlen, wegen anersuchenden allerhöchsten Kayserlichen Remeduren undt Gnaden, identidem, durch hieraus ergehende allerunterhänigste Memorialien, undt durch dehero zu Wien befindliche vertraute Persohnen, allergehorsambst anzumelden erkühnen wirdt, nach habenden hohen Vermögen nicht alleine zu der allerhöchsten Kayserlichen Audiance, unsere allerunterhänigste Querelen kräftigst zu secundiren, besonders auch die allermildeste kayserliche undt königliche begnadigungen, zu unserer würcklichen Consolation effectuiren zuhelffen.*” A szász nemzet és Szeben Tiellnek, 1705. júl. 12. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/6. fol. 5–6.

patrónusa maradt: 1708-ban az Universitas 100 dukátot küldött neki.⁷¹⁵ A szászok 1709. júniusi, a „bécsi minisztereknek” (Lamberg, Herberstein, Trautson,⁷¹⁶ Seilern) címzett, adófelosztással kapcsolatos levelét Rabutin és Kleinburg mellett Tiell is megkapta.⁷¹⁷

Áttekintve a szászság bécsi patrónusainak, segítőinek körét, kirajzolódik egy honoráriummal ellátott kör, amelynek tagjai a tágabban értelmezett ágensek körébe sorolhatók. Feltételezhetjük azonban, hogy a bemutatott személyek közül ennél többen is az „ajándékkal” vagy csúszópénzzel jutalmazott hivatalnokok vagy tisztek közé tartoztak, hiszen az udvari közbenjárás és hírszerzés dotálása a korszakban bevett szokás volt.⁷¹⁸

A szászok bécsi segítőinek körébe főképp az alacsonyabb beosztású hivatalnokokat számíthatjuk, akik egy része az Erdélyi Konferencia titkárai, más része az Udvari Kamara hivatalnokai vagy az Udvari Haditanács fennhatósága alá tartozó katonatisztek voltak. Utóbbi két csoport esetében nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Szeben város a visszafoglaló háborúk során az erdélyi Habsburg-közigazgatás legfőbb bázisa lett, szállást adva az Udvari Kamara Erdélybe delegált hivatalnokainak és az erdélyi császári főparancsnokságnak. Látható, hogy a szebeni vezetés igyekezett az ily módon létrejött személyes ismeretségeit a későbbiekben a szászság bécsi érdekérvényesítésében is kamatoztatni.

A felső-magyarországi városszövetség érdekképviselésében és információszerzésében a kora újkorban meghatározó volt a központi hatóságok helyi szerveivel – a kamarával és a főkapitányokkal – ápolt jó viszony. Ennek hátterében a személyes kapcsolat állt, amelyet a szervek közelsége tett lehetővé – kiváltképp Kassa esetében.⁷¹⁹ Szeben vonatkozásában hasonló jelenség figyelhető meg, azzal a különbséggel, hogy a város főképp e hatóságok egy-egy tagjának bécsi tartózkodását igyekezett a szász nemzet és saját maga előnyére fordítani.

A fentiekben felvázolt bécsi kapcsolatrendszer az új korszakban meghatározó jelentőségű volt az erdélyi szászság érdekérvényesítésében. Mivel az Erdélyi Udvari Kancellária szász tagja e minőségében igen korlátozott mozgástérrel rendelkezett, a szász ügyeket a vele kapcsolatban álló ágensek és segítők „félhivatalos” hálózata mozdította elő.

⁷¹⁵ SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448 fol. 4r.

⁷¹⁶ Johann Leopold Donat Trautson gróf, 1705–1709 között főkamrás, 1709–1711 között főudvarmester. DÖRNER 2009, 242–243.

⁷¹⁷ A Szász Nemzet felterjesztése, 1709. jún. 26., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1709/7. fol. 11–12.

⁷¹⁸ Ld. erre a felső-magyarországi városok példáját a 16–17. század fordulójáról, ill. Buda, Székesfehérvár és Pest vármegye példáját a 18. század elejéről. H. NÉMETH 2004, 201; KENYERES 2011, 61.

⁷¹⁹ H. NÉMETH 2004, 203–204.

VI. SZÁSZOK AZ ERDÉLYI HABSBERG ADMINISZTRÁCIÓBAN

Az erdélyi szászság bécsi kapcsolatrendszerének jelentősége akkor válik nyilvánvalóvá, ha megvizsgáljuk, milyen lehetőségeik voltak az erdélyi érdekképviselő terén. A 17–18. század fordulóján benyújtott panaszok egy csoportja ugyanis az ország kormányzatán belüli elnyomásukra vonatkozott. Többek között azt nehezményezték, hogy a Guberniumban nem jutnak megfelelő arányú képviselőkhöz. Mindemellett pereik fellebbezése kapcsán azt is kifogásolták, hogy nincsenek ülnökeik a Királyi Táblán. Az alábbiakban feltárjuk az erre vonatkozó panaszok előzményeit, elemezzük azok hátterét, majd nyomon követjük a kérdések alakulását.

VI. 1. Képviselő a Guberniumban

VI. 1. 1. Képviselői arány és rangsorrend

A szászok guberniumi képviselőjének vizsgálatához szükséges visszatekintenünk e hatóság 16–17. századi elődjére, a királyi, illetve fejedelmi tanács összetételére. Az 1558. évi erdélyi törvények még úgy határozták meg, hogy a tizenkét fős tanácsba mindhárom nemzet 4–4 személyt delegálhat; a natiók aránya azonban később – főként a 17. században – a szászok kárára módosult.⁷²⁰

Tény, hogy a fejedelmi korszakban a szászok jelenléte a tanácsban igen változó volt; folyamatosság egyedül Bethlen Gábor uralkodása alatt mutatható ki. A szebeni királybíró mellett alkalmanként más szász városok – Segesvár, Brassó, Beszterce – tisztségviselőit is megtaláljuk a 16–17. századi központi kormányzatban, ám az 1660-as évektől kezdve már kizárólag szebeni főtisztok töltötték be e fontos pozíciót.⁷²¹ Az átmeneti korszakban, Apafi Mihály fejedelem halálát követően a szász képviselő folytonosságát Valentin Franck szebeni királybíró és Christian Reichart (Szabó)⁷²² szebeni polgármester személye jelentette: Franck 1686 óta, Reichart 1687 óta volt Apafi fejedelmi tanácsának tagja. Ők ketten voltak az 1692. márciusi–áprilisi országgyűlésen felesketett Gubernium első szász tagjai. Reichart 1695-ben bekövetkezett halála⁷²³ és Franck 1696 ősztől igen súlyosan fellépő betegsége következtében aktuálissá vált tanácsosi helyeik betöltése. 1696-ban a rendek Samuel Conrad volt medgyesi

⁷²⁰ HORN 2005, 233.

⁷²¹ TRÓCSÁNYI 1980, 22–36, 39; CZIRÁKI 2011, 42–43. 131. jegyz.; HORN 2011, 1020. Apafi Mihály alatt a szász képviselő közel folytonos volt, Vö. CZIRÁKI 2011, Uo.

⁷²² Christian Reichart szebeni tanácsos 1674–75-ben városgazda, 1678–1683 között székbíró, 1684–1695. március 19-ig polgármester. ZIMMERMANN 1884.

⁷²³ Polgármesteri tisztségét 1695. március 19-ig viselte. ZIMMERMANN 1884.

polgármestert és Szász Jánost jelölték, ám utóbbi jelölését az uralkodó nem fogadta el.⁷²⁴ Míg Conrad 1697. április 18-án nyerte el a tanácsosi helyet⁷²⁵, Szásznak 1697 őszétől, szebeni királybíróvá és szász ispánná választásától kezdve még két évig kellett várnia a tanácsosságra – amely hivatali megerősítése által automatikusan járt volna neki –, majd 1699 szeptemberében is csupán egy évre nyerte el e pozíciót. 1700 szeptemberében „conconsiliarius”-ként említik, amely az újabb megerősítés hiányában beálló ex lex állapotra utal, ám a források alapján úgy tűnik, hogy ezután is rendszeresen részt vett az üléseken. A teljes jogú tanácsosi rangot 1702. február 13-án nyerte el ismét, ám e hivatalát – 1703. decemberi tragikus bukása következtében – kevesebb mint két évig tudta betölteni.⁷²⁶ Szász halála után az új comes Peter Weber lett, aki 1704. június 6-i hivatali megerősítése által kapott helyet Conrad mellett a Guberniumban.⁷²⁷ Bánffy György gubernátor 1708-ban bekövetkezett halála után már csak ők és Haller István, a rendek elnöke képviselték a kormányzó testületet. Mindezeket áttekintve láthatjuk, hogy az 1692–1708 közötti időszakban a szászok legfeljebb két fővel képviselheték magukat a Guberniumban.

A korszak felterjesztéseiből kitűnik, hogy a szászok e csekély képviseleti aránnyal nem voltak megelégedve, de tanácsosaik rangja miatt is több esetben felszólaltak. A tárgyalások kiindulópontjának a Diploma első változatát (1690) tekinthetjük, amely nem tartalmazott a Gubernium felekezeti összetételére vonatkozó pontos szabályozást. A 9. pont csupán azt kötötte ki, hogy a 12 tanácsos közül legalább háromnak katolikusnak kell lennie, míg a többi helyet a másik három felekezetből kell betölteni.⁷²⁸ A helyzet tisztázására irányuló törekvést mutat a Szász Universitas 1691. évi, a Diploma Leopoldinum elfogadásának feltételeit tartalmazó felterjesztése, amelyben szerepel az a kérés, hogy – bár a Diploma szerint a szebeni királybíró tanácsosi hely illeti meg – ne pusztán az ő személye képviselje a szászságot a „titkos tanácsban”.⁷²⁹

Szász János bécsi követjárása alkalmával, 1693 márciusában benyújtott emlékiratában úgy vélte, méltatlan, hogy a szászság legfeljebb két tanácsosi helyet kap a Guberniumban, miközben jelentős arányban hozzájárul az ország teherviseléséhez. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a szász tanácsosok háttérbe szorulnak: mindig ők foglalják el az utolsó helyet és az ő szavazataikat kéri ki utoljára, függetlenül attól, hogy mióta töltik be e tisztséget.

⁷²⁴ TRÓCSÁNYI 1980, 27, 34; TRÓCSÁNYI 1988, 219, 228–229.

⁷²⁵ Kinevezési oklevelének másolata: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2048.

⁷²⁶ Bővebben ld. a VII. fejezetben.

⁷²⁷ ZIMMERMANN 1884. Zabanius és Weber választása és kinevezése részleteire ld. a VII. fejezetet.

⁷²⁸ TRÓCSÁNYI 1988, 200; KUTSCHERA 1985, 142–143. A Diploma második változatában nem történt módosítás e téren. Vö. *Sylloge Tractatumum*, 74, 125–126.

⁷²⁹ *Akten und Daten*, 121.

Szász szükségesnek tartotta, hogy a szász tanácsosok rangja időarányosan emelkedjen, azaz a később tanácsosságot elnyerő személyek rangban utánuk következzenek, mint ahogy az a magyar tanácsosok esetében és minden keresztény fejedelmi udvarban is szokás.⁷³⁰

A Szász által tolmácsolt kérésre azonban nem adott valós megoldást az 1693. május 14-én jóváhagyott Alvincziana Resolutio. Az uralkodó ugyanis a Gubernium összetételére nézve meghagyta ugyan, hogy minden bevett vallásból 3–3 alkalmas személy nyerje el a tanácsosi helyet, ám kikötötte: ha az unitáriusok és az evangélikusok között nincs ennyi megfelelő személy, az uralkodó a Gubernium javaslatát is figyelembe véve katolikusokkal és reformátusokkal töltheti be e helyeket, úgy, hogy e két felekezet aránya egyenlő legyen. E kitéttel elvileg elismerte ugyan a négy bevett felekezet rendszerét, ám azok egyenlő képviselőt nem tette kötelező érvényűvé. Ugyanakkor lehetőséget nyújtott az uralkodónak, hogy katolikusokkal ellensúlyozza a Guberniumban uralkodó református többséget.⁷³¹

Úgy tűnik, a szászok minden lehetőséget megragadtak arra, hogy a számukra csak feltételesen lehetővé tett háromfős képviselőt megvalósítsák, és rangot szerezzenek tanácsosaiknak. Az 1693. szeptemberi–októberi tordai országgyűlés kezdetén a Guberniumnak benyújtott panaszukban kifogásolták, hogy a megüresedett guberniumi tanácsosi helyek betöltésére rendezett választás alkalmával a másik két natio, nem találván méltónak a szász jelölteket, leszavazta őket. A beadványból látható, hogy a szász követek felemelték hangjukat az ellen, hogy az Alvincziana Resolutióban bevezetett „alkalmasság” fogalmát visszaszorításukra használják: „közzülünk meg annyira az emberek el nem fogítanak, hogj annyi ezer emberek közzül idoneum subjectumoknem találatnának, a mellett mind az portionak s mind egjéb kegyelmes Urunk eö Felsége szolgálattyanak nem küssebb részét supportálljuk.”⁷³² Szeptember végi felterjesztésükben ismételten kérték azt is, hogy a tanácsai rendbe jutott szászoknak „a praecedentiában légyen egyenlő jussa, a mas két natiokbéli tanatsi rendekkel, es ne kenszerittessenek mindenkor Nationkbol allo tanatsbeli személylyek legutól jarni.”⁷³³ A Gubernium rendreutasító válaszában azt vetette a szászok szemére, hogy irigységet és gyűlöletet akarnak szítani a natiók között.⁷³⁴ A szászok

⁷³⁰ ZIEGLAUER 1869, 122–123.

⁷³¹ TRÓCSÁNYI 1988, 222, 290, 103. jegyz.

⁷³² Szasz Natio Gravamenei Tordai Gyűlésbe, 1693. szept. 16. MNL OL F 46 1693/86.

⁷³³ A szász nemzet memoriáléja, 1693. szept. 29. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1852., ÖStA FHKa HKA Sieb. r. Nr. 2. 1693. május, fol. 856–857. (latin változat)

⁷³⁴ „Miramur Suas Dominationes per hujus puncti assumptionem, aemulationem, et odium, inter nationes excitare velle [...]” A Gubernium válasza a szászok pontjaira, 1693. okt. 3., Torda. ÖStA FHKa HKA Sieb. r. Nr. 2. 1693. május, fol. 858.

vizontválaszukban azt kérték, hogy tanácsosaikat, vagy legalább comesüket ne vessék meg (azaz tegyék lehetővé számára a rangbeli előrejutást).⁷³⁵

Ugyanaznap ismét napirendre került a hiányzó tanácsúri helyek betöltésének problémája is. Mivel a Guberniumban két hely üresedésben volt, az unitáriusok – egyetlen guberniumi tanácsossal sem rendelkezvén – két főt jelöltek. Az evangélikus szászok Michael Déli segesvári polgármestert és Samuel Conrad medgyesi királybírókat javasolták e helyekre, míg a katolikusok Apor Istvánt, a reformátusok pedig egy meg nem nevezett személyt. A szavazás utáni napon, 1693. október 4-én azonban az unitáriusok és az evangélikusok protestációt nyújtottak be, amelyben felhívták a figyelmet arra, hogy a kormányzótanácsban a gubernátoron kívül öt református, három katolikus és két evangélikus tanácsos van, unitárius pedig egy sincs. Ezért ezúttal csak unitáriusokat kellett volna jelölni, vagy megfelelő személyek híján evangélikusokat. A Gubernium október 8-i felségelőterjesztésében az unitárius jelöltek alkalmasságának elismerése mellett a két evangélikus jelölt közül Délit javasolta, Conradot alig tartotta megfelelőnek, de Apor képességeit is méltatta.⁷³⁶ Az 1693. őszi országgyűlés után, a jelölési eljárással elégedetlen szebeni főtisztok az uralkodóhoz fordultak, többek között a guberniumi tanácsosságra jelölt hivatalnokaik megerősítését kérve, azok alkalmasságára hivatkozva.⁷³⁷ Levelükhöz csatolták a szeptember 29.–október 4. közötti országgyűlési vita kapcsolódó iratait is.⁷³⁸ I. Lipót azonban 1694 januárjában a két unitáriussal, Sárosi Jánossal és Tholdalagi Andrással töltötte fel a két megüresedett tanácsosi helyet, a négy bevett felekezet egyenlőségére hivatkozva.⁷³⁹

A tanácsosi helyek betöltésének lehetőségétől megfosztva a szászok az 1694. márciusi kolozsvári országgyűlésen a szász tanácsosok rangjának kérdését hozták fel ismét, kérve, hogy azok a másik két nemzet tanácsosaival egyenlő mértékben részesülhessenek

⁷³⁵ „in casibus praecedentiae debitum ordinem facturum, quo in casu etiam respectu consiliariorum nostrorum, aut ad minimum Comitum Nationis, ut e contemptu eximatur, humilime instamus.” A szász nemzet válasza, 1693. okt. 4., Torda. Uo. fol. 859.

⁷³⁶ TRÓCSÁNYI 1988, 229–230. Vö. Bánffy György nyilatkozata, 1693. okt. 17., Szentmiklós (praesentata). MNL OL F 43 I. köt. p. 179–180. A Gubernium 1693. október 8-i felségelőterjesztéséből kiderül, hogy a többiekhez képest (Sárosi: 79, Apor: 52, Tholdalagi: 43) csekély számú szavazatot elnyert szászok közül Conradra 18-an voksoltak – a gubernátor, a kancellár, egy ítélmester (magister protonotarius), Hunyad vármegye, négy regalista és tíz szász szék –, míg Déli-re 14-en: egy ítélmester, két regalista (proceres et regalistae) és a tizenegy szász szék és vidék. MNL OL F 43 I. köt. p. 169–173. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 291, 146. jegyz. (Déli esetében hibás adattal.)

⁷³⁷ „Eidem Candidatos Nostros, quorum aptitudinem et capacitatem nemo inficias ire potest [...]” A szebeni királybíró és polgármester felterjesztése, 1693. okt. 15., Szeben. ÖStA FHK A HKA Sieb. r. Nr. 2. 1693. május, fol. 862–863.

⁷³⁸ Ld. Uo. fol. 856–861.

⁷³⁹ Tholdalagi betegsége miatt nem tudta betölteni e pozíciót, ezért helyébe 1695. májusban az unitárius Thoroczka Mihályt javasolta a Gubernium. TRÓCSÁNYI 1988, 230.

„praecedentiában”. A Guberniumtól azonban ugyanazt a választ kapták, mint egy évvel korábban: ezzel gyűlöletet keltenének a natiók között.⁷⁴⁰

Valójában az elsőbbség kérdése nem csupán a Guberniumon belül, szász–magyar viszonylatban jelentett problémát az új rendszerben.⁷⁴¹ I. Lipót ugyanis 1696. május 20-án kibocsátott uralkodói rendeletében, értesülve az erdélyi mágnások és guberniumi tanácsosok közötti, a hivatali rang és hely elsőbbsége miatti különbözőzésről, szabályozta a tagok sorrendjét a tanácsuléseken és közgyűléseken, továbbá a gubernátor és a tanácsosok címeit, valamint a gubernátor halála vagy távolléte esetén az elnökségi illetőséget.⁷⁴² E rendelet a szász guberniumi tanácsosokat nem jogosította fel arra, hogy a kormányzótanácsban eltöltött évek számára hivatkozva „megelőzhessék” a magyar főurakat.

Úgy tűnik, a rangsorrendet meghatározó 1696. évi rendelet nem törte meg a szászok törekvését a guberniumi tanácsosi rangemelkedésre, legalábbis ezt tükrözi az a Bethlen Miklósnak tulajdonított nyilatkozat, amelyet a magyar és székely nemzet terjesztett elő 1702 májusában, a gyulafehérvári országgyűlésen. A két magyar natio sérelmezte a szászok azon kívánságát, hogy a magyar tanácsurakhoz hasonlóan hivatalviselésük idejétől függően léphessenek elő egészen az országos főméltóságokig.⁷⁴³ A nyilatkozatból, amelyet a kancelláron kívül a vármegyék és a székelyek két-két képviselője is aláírt, nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző a szász elit nemességszerzésében a politikai előretörés veszélyét látta. A szászokat ugyanis arra inti: elégedjenek meg azon ranggal, amely őseiknek járt, azaz „*a sok újabb-újabb armalisoknak extractiójával, magyar natiohoz illő tisztekhez, méltóságokhoz ne praetendáljanak, mert mi ugyan az ő felsége kegyelmességét senkihez is nem irigyeljük, de nem lehet nem gondolkodnunk felőle, hogy mire czéloznak véle. Mert propria sua confessione a városban semmit sem teneál, hol kell hát hasznát venni? Az országban, vagy az országon kívül. Intra limites regni, ut cum praejudicio aliarum nationum fiat, ez ellen solenniter*

⁷⁴⁰ A szász nemzet posztulátuma és az azokra adott válasz, 1694. márc. 16., 1694. március. EOE, XXI. 177–184.

⁷⁴¹ Az újabb tanácsosok előretörése gyakran bosszúságot okozott az e hivatalt régebb óta betöltők körében. KUTSCHERA 1985, 148.

⁷⁴² A rangsorrendre vonatkozóan, az örökös tartományokban érvényes rendszert követve úgy rendelkezett: az első helyek a kormányzót, az ország generálisát, a kancellárt, a kincstartót és a rendek elnökét illetik meg, majd utánuk következnek a többi guberniumi tanácsosok, hivataluk elsőbbsége szerinti ülőhellyel. Ezen belül a következő elveket kell érvényesíteni: a császár kegyelméből bárói vagy grófi címet nyert személyek elsőbbséget élvezzenek a többi grófokkal és bárókkal szemben; az alsóbb nemességből való tanácsosok nem kerülhetnek a magasabb rangú főnemesség elé. Utánuk következnek a vármegyék főispánjai, majd más grófok és bárók, személyes nemességük elnyerésének időpontja szerint. Utánuk a királyi táblai ülnökök, beiktatásuk sorrendjében, majd az ítélőmesterek, végül a nemesség és címeres nemesség, csökkenő életkor szerint. JAKAB 1875, 75. Kiadva: Uo. XXXII. melléklet; másolata: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1991.

⁷⁴³ „*hogy, valamint a magyar tanács urak, juxta senium installationis incessionem et processionem a cardinalis tisztekhez és gubernátorhoz közelítsenek, mely az előtt soha sem volt, nem is praetendáltak a Szász natiótól.*” Declaratio Hungaricae et Siculicae nationum ad almam nationem Saxoniam. 1702. máj. 24., Gyulafehérvár. Gróf Bethlen Miklós önéletírása, II. 385; ZIEGLAUER 1869, 267.

*protestálunk; extra limites pedig nincsen semmi szó hozzá, csak ott is a magyar nemzetnek ne praejudicáljanak.*⁷⁴⁴

A tanácsosok rangemelkedéséért folytatott vitákkal párhuzamosan a továbbiakban is kimutatható a szászok törekvése tanácsosaik számának növelésére. A Szász János szebeni királybírói megerősítésére irányuló 1697–1702 közötti felterjesztések szoros összefüggésben álltak a szászság e szándékával. 1697 októberében az Alvincziana Resolútióra, 1698 júniusában a gyulafehérvári országgyűlésen a Diplomára hivatkozva formáltak jogot három szász tanácsosi helyre.⁷⁴⁵ A Rákóczi-szabadságharc alatt benyújtott 1705. decemberi felterjesztésükben is többek között a magyar és székely nemzetnek a Guberniumon belüli dominanciájára panaszkodtak, 1706-ban pedig ismét kérelmezték, hogy a Guberniumban három szász legyen, mivel eddig csak kettő volt.⁷⁴⁶

VI. 1. 2. Alkalmasság

A guberniumi képviseleti aránnyal és ranggal kapcsolatos szász–magyar viták mellett a 17. század végén a szászságnak a hivatalviselésre való „alkalmasság” kritériumával is fel kellett vennie a harcot. E fogalom szoros összefüggésben állt a képviseleti arány kérdésével. Háttérben egyrészt az udvar rekatolizációs szándéka, másrészt a reformátusok törekvése állt. Már Alvincziék 1692 őszi, Kinskyvel folytatott tárgyalása során szóba került a guberniumi képviselet ügye. A Diploma 9. pontja kapcsán Kinsky felekezetenként három személyt javasolt a Guberniumba. A református Alvinczi azonban úgy vélte, a szászok esetében ez problémát jelent, mivel közöttük nem találni elég alkalmas személyt. Később nyíltan megvallotta Kinskynek, hogy a református főurak akarják e hivatalok legnagyobb részét betölteni. A tárgyaláson szintén részt vevő Szász János Alvinczinek ellentmondva kijelentette, hogy mindig lesz alkalmas szász személy. Kinsky úgy vélte, az alkalmasság problémájától függetlenül a jogot fenn kell tartani a hármasság képviseletre, szükség esetén pedig a többi felekezetből kell pótolni a hiányt.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Declaratio Hungaricae et Siculicae nationum ad aliam nationem Saxoniam. 1702. máj. 24., Gyulafehérvár. *Bethlen Miklós önéletrajza*, II. 393–394.

⁷⁴⁵ A szász nemzet memoriáléja, 1697. okt. 30., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1630, ZIEGLAUER 1869, 145; EOE, XXI. 374, 377–378. A Diploma Leopoldinum nem tartalmazott erre vonatkozó kitéletet, ám az alábbiakban látni fogjuk, hogy a szászok így értelmezték.

⁷⁴⁶ A szász nemzet és Szeben felterjesztése az uralkodónak, 1705. dec. 17/18., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 25–37. (fogalmazvány), 38–45. (másolat); MNL OL B 2 1705/28. (é.n., másolat); Einige das Land Siebenbürgen und in specie die drinnige Sachsische Nation betreffende Bedencken (Johannes Hossmann von Rothenfels, 1706). SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/3. fol. 9–14.

⁷⁴⁷ ZIEGLAUER 1869, 71–73.

A tárgyalások eredményeként megszületett Alvincziana Resolutio szerint hivatalviselésre alkalmas evangélikusok és unitáriusok hiányában katolikus és református személyekkel kell betölteni a megüresedett guberniumi tanácsosi helyeket. Amint a fentiekben már ismertettük, a szászság már 1693 őszén felszólalt e rendelkezés ellen.

Az udvar kezdeti rekatolizációs törekvései jól tükröződtek az 1697. április 18-i, különféle hivatali kinevezéseket tartalmazó uralkodói dekrétumban, amely ugyancsak tartalmazta az alkalmasság kritériumát. I. Lipót ugyanis, miután előzetesen tárgyalt az Erdélyi Konferenciával, nem erősítette meg hivatalában a rendek és a Királyi Tábla elnökének jelölt református Keresztessi Sámuel (akinek elnöksége ellen az erdélyi katolikusok is tiltakoztak), és a guberniumi tanácsosnak jelölt két szász, Samuel Conrad és Szász János közül utóbbi megerősítését elhalasztotta. A dekrétumban elrendelte, hogy a további hivatali üresedések esetében a rendek több személyt terjesszenek fel, akik közül ő választ majd. A bevett felekezetek egyenlő képviselőre hivatkozva kifejtette: hivatali üresedés esetén két-három személyt kell ajánlani, és ha az adott felekezetből nem találni annyi alkalmas személyt, előterjeszhető abból ugyan egyvalaki, ám mellette a másik két felekezetből kell jelölni. Megparancsolta, hogy Szász esetében is így járjanak el.⁷⁴⁸ Az 1697. júniusi–júliusi országgyűlésen a protestánsok nehezményezték a hivatali jelölésekre vonatkozó újítást, és sérelmezték azt a korábbi rendelkezést is, amely szerint nem megfelelő evangélikus és unitárius személyek hiányában katolikusokkal és reformátusokkal kell betölteni a megüresedett helyeket. Attól tartottak ugyanis, hogy több fő jelölése által a katolikusok kiforgathatják a többi felekezetet jogaikból, mivel az uralkodó is saját felekezetét támogatja. A Gubernium protestáns tanácsosai 1697. július 27-i felségelőterjesztésükben a rendek kéréséhez csatlakozva ismét kérték Keresztessi megerősítését.⁷⁴⁹ A Gubernium e felterjesztésben ismertette az unitáriusoknak és az evangélikusoknak az alkalmasság kérdésével kapcsolatos érvelését. Eszerint e két felekezet már korábban is tiltakozott az ellen, hogy jelöléseiket reformátusokkal és katolikusokkal egészítsék ki egyenlő arányban. Az unitáriusok neves családjaik kihalására hivatkoztak, az evangélikusok pedig arra, hogy a szász nemzet inkább polgárokból, mint nemesekből áll, magyar evangélikus pedig Erdélyben nincs. Ilyen körülmények között félték, hogy a hivatalokból csöndben, lassan kizárják őket. Mivel főhivatalt a szász nemzet tagjai saját népük szokása szerint nem viselhetnek, ezek végeredményben a reformátusokhoz és a katolikusokhoz kerülnek, míg nem előbbiek

⁷⁴⁸ I. Lipót dekrétuma, 1697. ápr. 18. Bécs. MOL B 2 1697/123, Uo. 1697/44. (fogalmazvány); TRÓCSÁNYI 1988, 227. – A dekrétumban szereplő másik két felekezet az Alvincziana Resolutio alapján nyilvánvalóan a református és a katolikus.

⁷⁴⁹ TRÓCSÁNYI 1988, 227.

számbeli visszaesésével bekövetkezik a három (protestáns) felekezet kiszorítása.⁷⁵⁰ Azaz a két kisebb protestáns felekezet hátrányosnak vélte az „alkalmasság” kritériumának érvényesülését, amely érvelésük alapján elsősorban megfelelő – azaz nemesi – származást és rangot jelentett.

Az eddigiekből is látható, hogy a 17. század utolsó éveiben a Diploma által biztosítani vélt felekezeti tolerancia helyett egyre inkább érvényesült a Habsburg-kormányzat rekatolizációs törekvése, amellyel szemben a protestáns felekezetek igyekeztek kiállni. Amint azt Trócsányi megállapította, a Habsburg központi kormányzat egyes szervei türelmetlenséggel szemlélték a négy bevett vallásfelekezet rendszerét. Az Udvari Kamara például egy 1698. évi felterjesztésben az erdélyi protestáns felekezeteket „a többi megtúrt három vallás”-nak nevezte.⁷⁵¹

Ezt a szemléletet tükrözi az *Annotationes Statum Transylvaniae Concernentes* (1699) című, feltehetően Ferdinand Bonaventura von Harrach, az Erdélyi Konferencia elnöke számára összeállított terjedelmes emlékirat is. Az ismeretlen szerző – valószínűleg az erdélyi Habsburg adminisztráció tagja – az erdélyi protestánsokat „eretnekeknek” nevezi, akiket háttérbe kell szorítani, másutt pedig az „eretnység pestise” („*pestis haereticae*”) kifejezést használja. Az emlékirat a Gubernium összetételével is foglalkozik, és ennek kapcsán főként a reformátusok dominanciájának veszélyére hívja fel a figyelmet. A szerző megállapítja, hogy Bethlen Miklós kancellár bécsi tárgyalásai során félretájékoztatta az udvart. Kihasználva a Thököly betörése (1690) adta feltételeket, korábbi – valójában nem létező – gyakorlatra hivatkozva elérte, hogy a 12 fős Guberniumban a négy bevett felekezetből három-három személy legyen,⁷⁵² így kilenc „eretnek” és három katolikus töltsen be a tanácsosi helyeket, amelynek következtében a katolikusokat mind politikai, mind vallási ügyekben le tudták szavazni. Bethlen jól tudta, hogy a lutheránusok és az unitáriusok között nem akad elég alkalmas személy, és mivel ezek a felekezetek jobban hajlanak a kálvinizmus, mint a katolicizmus felé, a helyükbe reformátusokat és nem katolikusokat fognak jelölni.⁷⁵³ E

⁷⁵⁰ „*Res angusta domi cardinalia vero Gubernii officia etiam absque hoc per hujus gentis consuetudinem Saxonicae Nationi non possunt patere. Unde tandem cum summa rerum hoc modo ad istas duas religiones reformatam nempe et catholicam deveniret, hanc quoque facile casuram, et ita trium religionum exterminium certo securum esse.*” A Gubernium felségelőterjesztése, 1697. júl. 27., Torda. MNL OL B 2 1697/73.

⁷⁵¹ TRÓCSÁNYI 1988, 230, 291, 152. jegyz.

⁷⁵² Ezt a rendelkezést valójában nem a Diploma Leopoldinum (1690, 1691), hanem az Alvincziana Resolutio (1693) tartalmazta.

⁷⁵³ „*Item ipse etiam hoc bene scivit, quod inter Lutheranos et Unitarios non dentur capaces personae ad officium supremi consiliariatus, cum autem magis inclinati sint ad Calvinos, quam Catholicos, per candidationes loco Unitariorum seu Arianorum et Lutheranorum candidabantur Calvinii et non Catholici, sic ipsi in Consilio numero majori (unde plura evenient vota et suffragia) habito tandem dum suprema ad*

vélekedés tulajdonképp arra hívja fel a figyelmet, hogy I. Lipót 1697. április 18-i dekrétumának szabályozása kétélű fegyver volt: a protestánsok a katolikusok dominanciájának veszélyét látták benne, míg az udvar ugyanezt a dominanciát a reformátusoknak róttá fel. Itt valójában a Habsburg Monarchia és Erdély eltérő felekezeti hagyományainak összeütközése mutatkozott meg.

A karlócai béke évében keletkezett emlékiratban olvasható észrevételek és javaslatok már az új hatalmi helyzet jegyében keletkeztek. A békekötés után nem sokkal az erdélyi Habsburg-kormányzat újabb rekatolizációs lépése figyelhető meg. Az 1699. szeptember 5-én kiadott, ún. katolikus pótdiplomában avagy Mikes-féle diplomában az uralkodó különféle, a katolikusok számára kedvező rendelkezéseket hozott. Ezek közül a Gubernium összetételét is érintette azon rendelkezés, amely szerint a Diplomában megnevezett főhivatalokba jelölt három-három személy egyikének katolikusnak kell lennie.⁷⁵⁴ A pótdiploma végrehajtása azonban a protestáns vezető elit vonakodása miatt éveket váratott magára; I. Lipót 1703-ig háromszor fejezte ki nemtetszését emiatt.⁷⁵⁵

A szász guberniumi tanácsosok esetében a század végén felszínre kerülő Habsburg felekezetpolitika kezdetben nem tűnt eredménytelennek. Miután a szászok az 1698. júniusi–júliusi országgyűlésen hiába igényelték három tanácsosi helyet, az uralkodóhoz fordultak e kérdésben. Kérték, hogy Conrad mellett tanácsos lehessen a comes is, végleges hivatali megerősítés által, valamint a szebeni polgármester.⁷⁵⁶ Az Erdélyi Konferencia azonban az alkalmasság kitételére hivatkozva nem javasolta a szebeni polgármester kinevezését Conrad és a szász ispán mellé, amely álláspontot I. Lipót is elfogadta.⁷⁵⁷

A szászok tiltakozása az alkalmasság kritériuma ellen a Rákóczi-szabadságharc éveiben is megfigyelhető. 1706-ban ismét kérték, hogy a Guberniumban három szász legyen, és annak összetételét ne az Alvincziana Resolutio alkalmasságra vonatkozó kitétele befolyásolja, hanem a Diploma Leopoldinum érvényesülhessen, amely nem enged elsőbbséget egyik felekezetnek sem. A reformátusok ugyanis a katolikusokkal szemben csak magukon kívánnak

Candidationem offerientur officia Calvini, ut non ea Catholici obtinere valerent [...]. Annotationes, fol. 15r–15v; SZIRTES 2013, 409, 419, 421–422.

⁷⁵⁴ A Diploma Leopoldinum 8. pontja szerint a rendek által jelölendő méltóságok: a gubernátor, a generális, a kancellár, a guberniumi tanácsosok és az ítélőmesterek.

⁷⁵⁵ TRÓCSÁNYI, 1988, 280–281; BÍRÓ 1925, 119.

⁷⁵⁶ Bár ekkor még Szász János töltötte be a polgármesterséget, szász ispáni beiktatása magával vonta volna egy új szebeni polgármester beiktatását is. Peter Weber azonban végül csak 1702. januártól tölthette be e tisztséget.

⁷⁵⁷ TRÓCSÁNYI 1988, 231, 67–68.

segíteni a többi protestáns felekezet kárára. Mindemellett megkérdőjelezték, hogy a csupa evangélikusból álló szász nemzetben ne volna elegendő alkalmas személy.⁷⁵⁸

VI. 1. 3. *Natio versus religio*

Ismeretes, hogy e korszakban az erdélyi evangélikus felekezet és a szászság egybeesett, így a Gubernium felekezeti összetétele egyben a natiók szerinti összetétel kérdését is érintette. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a szászság az 1698. nyári országgyűlésen mint natio kérte a három fős guberniumi képviselőt.⁷⁵⁹ Az országgyűlés után a Gubernium arról tájékoztatta az uralkodót, hogy a két megüresedett tanácsosi hely betöltése miatt konfliktus támadt az unitáriusok és az evangélikusok között. Ekkor ugyanis négy református, három katolikus, két unitárius és egy evangélikus tanácsos volt a Guberniumban. A két kisebb protestáns felekezet közötti vita lényegében arra irányult, hogy az evangélikusok nyerjék-e el mindkét helyet – ez volt a szász álláspont –, vagy – amint azt az unitáriusok jogosnak vélték – csupán a szász comesnek automatikusan járó egyet kapják meg, míg a másik hely az unitáriusoké legyen, akik így három fővel képviselhetnék magukat. Az unitáriusok úgy érveltek, nem a szász nemzet, hanem az evangélikus vallás kapta a három tanácsosi helyet.⁷⁶⁰ A Gubernium zavarosnak tartotta a tanácsosok jelölésének módját, arra hivatkozva, hogy e helyzetben nem csak a vallások, hanem egyúttal a natiók is versenyeznek. Az idézett 1699. évi emlékirat szerzőjéhez hasonlóan arra is felhívta a figyelmet, hogy a szász nemzetet régen csak egy személy képviselte a fejedelmi tanácsban, a szepeni királybíró. Később, bár ez sokaknak nem tetszett, két tanácsost küldtek, most viszont a vallási rendelkezés alapján már három személyt akarnak küldeni natiójukból. Ez a jog azonban a többi nemzet esetében nem a natióknak, hanem a vallásnak adatott.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ „Das Diploma raumet keiner Religion einige praerogativ vor der andern ein, und suchen die Reformirten per istum adjunctionem Catholicorum nur sich zuhelffen, etiam cum manifesto coeterarum Religionum damno et praesudicio. Wie solte wohl möglich seyn, daß unter einer gantzen Nation, wie die Sächsische aus lauter Evangelischen bestehet, nicht ein capax subjectum solle gefunden werden?” Einige das Land Siebenbürgen und in specie die drinnige Sächsische Nation betreffende Bedencken (Johannes Hossmann von Rothenfels, 1706). SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/3. fol. 9–14.

⁷⁵⁹ TRÓCSÁNYI 1988, 231.

⁷⁶⁰ Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a natiók szerinti felosztásra hivatkozva a szászság már négy tanácsost követelt magának.

⁷⁶¹ „cum non sit obscurum Nationem Saxoniam antiquitus unum tantum semper, in Consilio, nempe Judicem Regium Cibiniensem solum habuisse, postea successo temporis, nec longum illud tempus est, exemplo pluribus displicente, quam probato, duus aliquando admissos, jam vero vi religionis resolutione ista intentis, cum nulli ex aliis Nationibus dentur lutherani, tres praetendatur ex sua natione, quod Jus reliquae nationes, non nationi sed religioni datum nationi tantum alligari et applicari posse non putant.” A Gubernium felségelőterjesztése, 1698. júl. 15., Gyulafehérvár. MNL OL B 2 1698/129.

Az 1698. évi felterjesztés, amelynek végén két szerzője, Bánffy György gubernátor és Bethlen Miklós kancellár az 1697-ben bevezetett hármasság jelölés rendszere ellen is szót emelt a „három vallás” nevében, betekintést nyújt a 17. század végi Erdély összetett politikai-felekezeti viszonyaiba. A Habsburg rekatolizáció által előhívott protestáns ellenkezés mellett arra az érdeklentésre is rámutat, amely a két kisebb protestáns felekezet, az unitárius és az evangélikus között támadt. A *natio vagy religio* problémája kapcsán pedig a két református főméltóság rávilágított arra, hogy a szászság, felekezeti homogenitását kihasználva, igyekezett a fejedelmi korhoz képest nagyobb arányú képviselőt szerezni az ország legfőbb tanácsadó testületében. E szász törekvést, amint az a felterjesztésből kiderül, nem csupán az unitáriusok, hanem a többi – a katolikus és a református – felekezet, illetve a magyar és a székely *natio* sem nézte jó szemmel.⁷⁶² A katolikus-protestáns, illetve unitárius-evangélikus érdeklentések mellett a szász-magyar ellentét is felszínre került – e kérdésben is.

Az 1702. évi országgyűlésen Szász János egy, a másik két *natio* nevében Bethlen által írt vitairatra írt válaszában „továbbfejlesztette” az 1698. évi felterjesztés gondolatát. Az Alvincziana Resolutio-ban megfogalmazott felekezeti szemléletet kritizálva megállapította, hogy amennyiben a *natio* elve érvényesül, a szászságot négy guberniumi tanácsosi hely illeti meg, ha azonban a felekezeti szempont győz, csupán három helyre jogosult. Szász ennek kapcsán az alkalmasság elvét is megtámadta, mondván, nem találni olyan hivatalviselésre alkalmas evangélikust, aki ne szász lenne. Írásából tükröződik az 1698. évi unitárius-evangélikus vita továbbélése. Hangsúlyozta ugyanis, hogy az evangélikus felekezet az unitáriusnál előbbvaló, amelyet az egész kereszténység tanúsíthat.⁷⁶³

Az eddigi vizsgálódásokból látható, hogy a szászság guberniumi képviselőjének kérdésében különféle érdeklentések kombinációja játszott közre: a tanácsosok rangja kapcsán felszínre került magyar-szász ellentét mellett az alkalmasság kapcsán megmutatkozott egyrészt a reformátusok hatalmi törekvése az evangélikusokkal szemben, másrészt az udvar rekatolizációs politikája. A *natio vagy religio* kérdésében folytatott vita ugyanakkor a két kisebb protestáns felekezet, az evangélikus és az unitárius között keltett feszültséget.

⁷⁶² Bánffy és Bethlen megállapította, hogy e törekvés által az unitáriusok követelése nem teljesül, amelyet pedig „a nemesebb nemzetre való tekintettel” a többi felekezet (értsd: a katolikus és a református) és a két nemzet, a magyar és a székely is pártolni látszott: „*Et sic illa unitariae religionis (cui tamen ob respectum nobilioris nationis, aliae religiones, et duae, nempe hungarica et siculica, nationes assentiri videntur) praetensio cadet.*” A Gubernium felségelőterjesztése, 1698. júl. 15., Gyulafehérvár. Uo.

⁷⁶³ ZIEGLAUER 1869, 274. Kutschera is felhívta a figyelmet arra, hogy a szászság guberniumi képviselője esetében vitás kérdést jelelt az, hogy három vagy négy helyet tölthessenek be, attól függően, hogy a felekezet vagy a *natio* elve érvényesül. KUTSCHERA, 20. 52. jegyz.

VI. 1. 4. Belső viszonyok

A szászok guberniumi képviselőinek tanulmányozása kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Guberniumon belül uralkodó személyi viszonyokat sem, amelyek szintén befolyásolhatták a szász tanácsosok érvényesülését. Az 1692–1703 közötti időszak leghosszabb ideig hivatalban lévő szász tanácsosa Samuel Conrad volt.

Samuel Conrad von Heydendorff⁷⁶⁴ medgyesi polgármester, későbbi királybíró Szász János fő riválisa volt. A Heydendorff család krónikája szerint Conrad két fő ellensége a szászok között Valentin Franck és Szász János volt. Miután I. Lipót megerősítette a Conrad család Báthory Gábortól kapott nemességét, és címereslevelét szokás szerint felolvasták az országgyűlésen, Szász állítólag tiltakozott ellene, ám a rendek megszavazták a nemességet.⁷⁶⁵

A medgyesi polgármester nem sokkal később a Gubernium tagja lett (1697), így nem csak a nemesség, hanem a tanácsosság elnyerésében is megelőzte Szászt, annak ellenére, hogy 1696-ban mindkettőjüket ajánlották e hivatalba. A több szavazatot elnyerő Conrad esetében a Gubernium hangsúlyozta a volt polgármester alkalmasságát és az uralkodó iránt tanúsított hűségét Thököly betörése idején.⁷⁶⁶ A néhány szavazattal kevesebbet elnyerő Szász mellett felhozta, hogy személye ismert az udvarban, és az erdélyi főparancsnokság, a főbiztosság és az egész ország előtt ismeretese az uralkodónak és a hazának tett szolgálatai, alacsonyabb beosztásban pedig a szász natio terheinek viselője volt.⁷⁶⁷ Arról, hogy a tanácsosság elnyerése feszültséget keltett közöttük, más forrás is tanúskodik. Az *Annotationes Statum Transylvanicae Concernentes* (1699) című emlékirat szerzője szerint Szász János „gyűlöli” Medgyesszéket – amely ennek következtében „már-már agonizál” –, mivel a medgyesi polgármester előtte került be a Guberniumba.⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ Samuel Conrad von Heydendorff (1647–1727) 1677-től a medgyesi Százak Tanácsa tagja, majd 1678-tól jegyző, 1685-től belső tanácsos, 1687-től királybíró és jegyző, 1688-tól polgármester. 1690-ben Thököly, majd Badeni Lajos fogságába került, aki, miután elismerte a császárhoz való hűségét, szabadon bocsátotta. GROB 1892, 252–259.

⁷⁶⁵ GROB 1892, 262–263.

⁷⁶⁶ „*Generosus prudens ac circumspectus Samuel Conradi proconsul Meggyesiensis ex confessione augustana, vir ex natione saxonica rerum agenturum dexteritate et prudentia paucis cedens, fide et mentis de vestra Maiestate Sacratissima in illo ancipiti (sic!) tempore pereximie meritis ut qui quamvis civitati valde debiti praeesset, dedicionem tamen Tökölyo neque quam fecit, nisi consulto prius generali Vestrae Maiestati Domino Castelli, alias vim opponere, et se ac civitatem penilitari paratus.*” A Gubernium felterjesztése az uralkodónak, 1696. nov. 12., Gyulafehérvár. MOL F 43 1. köt. 834–836.

⁷⁶⁷ „*Augustae Aulae etiam de persona, Vestrae Maiestatis vero Generalatui et Commissariatui Transylvanico ac toti Regno de multis et insignibus erga Vestram Maiestatem et Patriam servitiis apprime notus. Ut qui hactenus etiam vel in statu inferiori constitutus, maximorum in Saxonica Natione onera bajulus fuit.*” A Gubernium felterjesztése az uralkodónak, 1696. nov. 12., Gyulafehérvár. MOL F 43 1. köt. 834–836. – Szilágyi Sándor az 1696. őszi (szept. 18.–nov. 28.) gyulafehérvári országgyűlésen történt választás kapcsán csak Szász János tanácsossá választását említi: EOE, XXI. 40.

⁷⁶⁸ „*Mediesensis Sedes jam jam in agone est, quoniam Zabanius eam sedem odio persequitur, ratio: cum ille Mediensis consul in Gubernio tanquam consiliarius intimus ante eum promotus sit.*” *Annotationes*, 20v.

Ezt támasztja alá a Conrad család krónikája is, amely szerint Szász és Conrad között vita támadt a Guberniumon belüli elsőbbség (*praecedentia*) miatt. Conrad ugyanis I. Lipót rendelete értelmében magát kívánta előrébb helyezni, mivel hamarabb lett tanácsos, az időközben szász comesi méltóságot elnyert Szásznak pedig nem akarta átadni az elsőbbséget.⁷⁶⁹

A fentiekben már szó esett arról, miként szólalt fel Conrad 1703 decemberében, Szász kivégzése után a Franck és Szász által a natióon gyakorolt „uralom” ellen. Megállapítása nem volt eredménytelen, ugyanis – a családi krónika szerint – a szebeniek ekkor őt választották királybírójuknak, és a Szász Universitas is szívesen látta volna a szász ispáni méltóságban, sőt, a főparancsnok is ajánlotta személyét. Conrad azonban, mivel nem akart Szebenbe költözni, nem vállalta a feladatot. Ettől függetlenül a Rákóczi-szabadságharc alatt, 1704–1711 között megyesi polgármesterként és tanácsosként ő is Szebenben tartózkodott.⁷⁷⁰ Bánffy György gubernátor halála (1708) után Conrad volt a harmadik életben maradt guberniumi tanácsos a katolikus Haller István és az evangélikus Peter Weber mellett, 1709-ben pedig az ideiglenesen felállított erdélyi Deputáció tagja lett.⁷⁷¹

A Conrad és Szász közötti rivalizálás ellenére a rendelkezésünkre álló források alapján úgy tűnik, Conrad – Bethlennel ellentétben – nem ellenezte Szász comesi megerősítését, amely a guberniumi tagsághoz szükséges volt. Ez bizonyos szempontból érthető is. Conradnak ugyanis 1697 őszétől 1699 szeptemberéig egyedüli szász tanácsosként nem sok mozgástere volt. Ezt tükrözi a szász nemzet 1698. május 15-i nyilatkozata, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a Guberniumban lévő egyetlen szász tanácsos a tizenegy magyarhoz képest semmilyen tekintéllyel nem bír.⁷⁷² A szász képviselő háttérbe szorulását bizonyítja Samuel Conrad 1701. július 20-án benyújtott protestációja is. Conradnak e hónapban

⁷⁶⁹ GROß 1892, 263. Conrad guberniumi tanácsosságára hivatkozva feltehetően a Szász Universitas gyűlésein is nagyobb befolyást kívánt szerezni, legalábbis erre következtethetünk Bethlen Miklós egy a megyesi magisztrátusnak 1697-ben írt leveléből. A kancellár ugyanis a vita tisztázása céljából elrendelte, hogy a szász nemzet gyűlésein Conrad azt a helyet foglalja el, amely a szászságon belül őt mint megyesi királybíró korábban megillette – ez a hagyományos rangsorrend szerint a negyedik helyet jelentette (ld. 3. sz. melléklet) –, egyébként pedig tanácsúrként rangban a szebeni királybíró – ekkor még Valentin Frank – után következzen. Bethlen levele megfelel a Gubernium 1697. június 30-i jegyzőkönyv-bejegyzésének, ott azonban Conrad és a szebeni polgármester – Szász János – közötti, rangsorrend miatti vita került bejegyzésre. Bethlen Miklós Medgyes városának. Bethlenszentmiklós, 1697. aug. 3. *Bethlen Miklós levelei*, I. Nr. 390.; MNL OL F 41 1. köt. p. 491.

⁷⁷⁰ GROß 1892, 266–270.

⁷⁷¹ TRÓCSÁNYI 1988, 230–231, 309.

⁷⁷² „*Prout Saxones in Gubernio existentes Comitatus Repartitiones inspicere hactenus ideo non potuerunt, quod quidquid Saxo dixerit frustra dictum fuerit, idque tum ideo quod unus in respectu ad undecim Hungaros reputandus fuerit pro nullo, tum etiam ideo quod unus ne quidem negotiis Nationis Saxonicae pro necessitate ac indigentia curandis sufficiat [...].*” A Szász Universitas határozata, 1698. máj. 15. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2388, Vö. Uo. 2137.

Keresztessi Sámuellel együtt kellett ellátnia a Substitutum Gubernium⁷⁷³ feladatát Gyulafehérváron, amelynek során, mint írja, nem láthatta és írhatta alá a Gubernium kiadmányait: „*nekem penig az mint látom, nem hogj subscriptiora, de még csak látni sem hozzák az expeditiokat, avagj penig szánszándékkal nem akarják hogj tudjam. Mellyből nem egjebet, hanem contemptust személyem iránt látok, és hogj én csak pro forma et figuratice itt legjek, és az intervenialo dolgokat ne tudjam, semmi szükség nintsen az itt valo létélemnek. Azért házomhoz megjék, és annak idejében adgjon számot az, a ki ennek az oka. Mellyről iterato solenniter protestalok.*”⁷⁷⁴ Úgy véljük, Conrad szerepének formálissá válása nem lehetett előzmény nélküli. Mindennek fényében érthető, hogy 1701-ben már maga is kívánta riválisa, Szász János mielőbbi beiktatását.⁷⁷⁵

Miközben Bethlen Miklós Conraddal állítólag barátságban volt,⁷⁷⁶ ez a Guberniumba később bekerülő Szász Jánossal kapcsolatban korántsem állítható. Bethlen a *Sudores et cruces* című, 1708-ban „maga mentségére” írt művében Szász Jánost egyik fő ellenségeként tünteti fel, akinek „méregtől csepegő tollát” minden ellene irányuló „hadjáratban” felhasználták.⁷⁷⁷ A kancellár bukása egyik okaként Szász János „átkos árulását és rosszindulatát” nevezte meg, aki minden, a Guberniumban folyó ügyről tájékoztatta Rabutin főparancsnokot, és a Kamarai Bizottsággal is levelezett. Szász állítólag a Gubernium ügyvitelében is újítani szeretett volna: azt akarta elérni, hogy a tanácsosok hazavihessék a jegyzőkönyveket, ám Bethlen ezt nem engedélyezte, mire a szász politikus saját jegyzőkönyv vezetésére tett kísérletet, ám nem járt sikerrel.⁷⁷⁸ Bethlen szerint Szász „*gyötörte a kormányt, gyötörte Erdélyt, a generálist érezvén a háta mögött, végre is saját magát halálra törte, mindenkit és mindent felforgatott.*”⁷⁷⁹ Ugyanakkor Bethlen, aki a Gubernium hatékony ügyintézésének fő akadályát a tanácsosok hiányos nyelvismeretében látta, Szászt tehetségesnek tartotta és latintudását is méltatta: „*ő bizony megérti, amit írok.*”⁷⁸⁰

⁷⁷³ A Gubernium helyettesítésének gyakorlata 1698 elejétől adatolt, amikor a három főméltóság, Bánffy, Bethlen és Apor Bécsbe utazott. A Substitutum Gubernium korlátozott jogkörrel rendelkezett. Bővebben: TRÓCSÁNYI 1988, 232–233.

⁷⁷⁴ MNL OL F 46 1701/112. Ilyesfajta magatartás nem volt idegen a szász tanácsostól. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 310.

⁷⁷⁵ „*meines theils wolte von hertzen wünschen daß die installation albereit geschehen wäre [...].*” Samuel Conrad von Heydendorff Szász Jánosnak, 1701. okt. 28., Medgyes. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/35. fol. 22–23.

⁷⁷⁶ GROß 1892, 265.

⁷⁷⁷ *Sudores et Cruces*, 1216. Az alábbiakban a kancellártól idézett részeket megfelelő kritikával kell olvasnunk, tekintettel e művek keletkezési körülményeire és műfajára. JANKOVICS 1987; TÓTH 2011, 102–105.

⁷⁷⁸ Uo. 1219–1221.

⁷⁷⁹ Uo. 1221.

⁷⁸⁰ Uo. 1232.

Bethlen szenvedélyes hangú írása mellett más források is kettőjük ellenséges viszonyára utalnak. Szász János 1696 novemberében a gyulafehérvári országgyűlésen a kancellár ellen felterjesztést fogalmazott meg a rendek nevében.⁷⁸¹ A következő évben a katolikus tanácsosok mellett Bethlen is ellenezte Szász guberniumi tanácsosságát.⁷⁸²

A két vezető politikus között feszültséget keltett az is, hogy az 1701. évi országgyűlésen a háromfős Bécsbe küldendő követségbe a rendek Bethlen Miklós és Pekry Lőrinc mellé nem Szász Jánost választották meg a szász nemzet követének.⁷⁸³

Feltehetően az 1702. évi országgyűlés előtt keletkezett és Szász tollából származik a *Scriptum Anti-Bethlenianum* című, 21 fólió terjedelmű névtelen latin nyelvű írás. A szerző szerint Bethlen a Diplomát saját művének tulajdonítja és erre hivatkozva, ügyeskedéssel, mások befeketítésével és megvesztegetésével a gubernátori méltóság megszerzésére törekszik. Az ország nevében önhatalmúlag folytatott tárgyalásokat Bécsben, mindenben az önérdek vezeti, amelyre példa a Thököly- és Apafi-birtokokra vonatkozó tervezete. Ezen kívül veszélyes besúgó, aki honfitársait titokban feladja a császári udvarnak, a minisztereknek, parancsnokoknak és császári biztosoknak. Megbontja a natiók, vármegyék, székek, családok és egyes személyek közti békét, mások boldogsága árán jut anyagi haszonhoz. A szerző hosszasan fejtegeti, miként törekedett Bethlen a legutóbbi országgyűlésen arra, hogy egy országos követség vezetőjeként kijuthasson Bécsbe, és e szándékáról akkor sem mondott le, amikor az uralkodó dekrétumban elhalasztotta a kezdeményezést. A szerző azt is felrója Bethlennek, hogy tervezetei illetlenek és féktelenek, ám ő kancellári méltóságánál fogva feljogosítva érzi magát, hogy mindent leírjon, amelyet meggyőződése szerint helyesnek tart. A személyeskedéstől nem mentes vitairat végén a szerző kíméletlenül sorolja fel Bethlen rossz tulajdonságait.⁷⁸⁴

A Bethlen és Szász közötti ellentét az 1702. évi országgyűlésen még inkább fokozódott. Szász János nem kis port felkavaró adóreform-tervezetének megtárgyalása után májusban

⁷⁸¹ MNL OL F 43 1. köt. 852; JAKAB 1875, 125.

⁷⁸² TRÓCSÁNYI 1988, 228.

⁷⁸³ *Bethlen Miklós önéletírása*, II. 42. Amikor a Gubernium 1701-ben Szász ellen vádat emelt a császárnál és ki akarta zárni őt a tanácsból, Bethlen ezt állítólag megakadályozta, ám azt javasolta: tegyenek panaszt az uralkodónál és kérjenek engedélyt arra, hogy Szász ellen eljárást indíthassanak a közbékesség megháborításáért, illetve tisztségeit függesszék fel. Bethlen szerint ez hívhatta elő Szász újabb, 1703. március 2-i, ellene szóló felterjesztését, amelyet a Gubernium neve alatt bocsátott ki. Uo, 48.

⁷⁸⁴ „Bethlen Miklósnak Erdély ugyan a hazája, [...] de a hazai földtől egyebe alig van, mint az onnan való származás, mert nagyozolását tekintve spanyol, nyereszkedő természetével hollandus, az eszközök megválogatásában épp oly kevésbé finyas, mint egy savoyai, megtévesztésre alapított állításaiban francia, államellenes elveiben angol, féktelenségre való törekvéseiben lengyel, féltékenykedésében olasz, s így őt jogosan tulajdonképpen Minotaurusznak lehetne nevezni.” (Lukinich Imre fordítása.) LUKINICH 1927, 434. A vitairatot ismerteti: ZIEGLAUER 1869, 277–285.

Bethlen vitairatot fogalmazott meg a magyar és székely nemzet nevében a szászságnak címezve, amelyre Szász János kemény hangú válasszal reagált a szász nemzet nevében.⁷⁸⁵

Mindezek mellett meg kell még említenünk egy tényezőt, amely hozzájárulhatott a Bethlen és Szász közötti személyes ellentétéhez. Láthattuk, hogy az 1702. májusi, Bethlen Miklósnak tulajdonított felterjesztés a szászok rangbeli előlépése miatti vitához kapcsolódva felvázolta annak „veszélyét”, hogy a szász tanácsosok egészen „*a cardinalis tisztékhez és gubernátorhoz közelítsenek*”⁷⁸⁶, ugyanakkor Szász is felhánytorgatta, hogy Bethlen a guberniumi méltóságra tör. Lehetséges, hogy e törekvésében Bethlen nem csak Bánffy György gubernátorban,⁷⁸⁷ hanem Szászban is riválist látott.⁷⁸⁸

A Gubernium belső viszonyait elemezve nem téveszthetjük szem elől, hogy e kormány szerv működése nem volt mentes a visszasságoktól. Bethlen Miklós utólag élesen bírálta „*a kormányban uralkodó rendetlenséget, ami részben a kormányzáshoz való hozzá nem értésből, részben a [...] tehetetlenségéből, részben a magánügyek túlzott előtérbe helyezéséből származott [...]*”⁷⁸⁹ Bethlen megemlékezett a gyakran félbeszakított ülésekről, a fegyelmetlen tanácsosokról és az évek óta elintézetlen ügyek felhalmozódásáról is.⁷⁹⁰

A főkormányzók működésének szabálytalanságát támasztja alá egy 1708-ban bekövetkezett eset, amely a szász–magyar érdekellentétek újabb területére is rávilágít. Amikor néhány év kihagyás után ismét aktuális lett a szászföldi tizedek bérbeadása, a Gubernium magyar és szász tagjai között heves vita támadt arról, hogy a tizedszedők magyarok vagy szászok legyenek-e. A két szász guberniumi tanácsosnak, Peter Webernek és Samuel Conradnak fél évvel később az udvarba írt felterjesztéséből kiderül, hogy magyar kollégáik szándékosan félrevezették őket. A jelentés szerint Bánffy György gubernátor

⁷⁸⁵ ZIEGLAUER 1869, 265–277. Bethlen megemlékezik továbbá egy „mérgező munkáról”, amelyet Szász írt ellene és adott át Rabutin erdélyi főparancsnoknak, aki azonban Bethlennek továbbította azt. Az 1703. év elbeszélésekor egy gúnyiratot is említ, amely őt mint a Pilátus előtt álló Krisztust ábrázolja, és amelyet talán Szász János írt. Arról is megemlékezik, hogy Szász egyik írásában a gubernátort és a főrendeket mocskolta, Bethent fajtalannak és paráznának csúfolta. A kancellár azonban Szász kivégzésének ügyében kimenti magát. A *Szász János tragoediája* című, a pert ismertető fejezetben azt írja, kezdetben tiltakozott az ellen, hogy Szász ügyében az országgyűlés az uralkodó engedélye nélkül törvénykezzen. Bethlen állítólag ellenezte azt is, hogy a Gubernium lefoglalja Szász leveleit, mivel nem gyanúsították árulással. Mindezt azzal vádolták a kancellárt, hogy Szász védelmében lefizették. Bethlen másokkal együtt ellenezte, hogy Szász javai a kincstárra szálljanak. Ő is amellett volt, hogy a szász törvényszék által hozott kegyetlen kivégzési módot lefejezésre enyhítsék. Végül pedig a kivégzés ellen szavazott, mivel az uralkodó még nem értesült Szász ügyéről. *Bethlen önéletírása*, II. 31, 110, 119–131. Bethlen szerepe Szász perében tisztázandó kérdés.

⁷⁸⁶ *Gróf Bethlen Miklós önéletírása*, II. 385.

⁷⁸⁷ KUTSCHERA 1985, 212.

⁷⁸⁸ Nem elhanyagolható tényező, hogy míg a guberniumi tanácsosoknak évi 1000 ft, a rendek elnökének 2000 ft, a kincstartónak 2500 ft, az ország generálisának és a kancellárnak 4000 ft éves fizetés járt, addig a gubernátor évi járandósága 10 000 ft-ra rúgott. KUTSCHERA 1985, 143. 7a. jegyz.

⁷⁸⁹ *Sudores et cruces*, 1227.

⁷⁹⁰ Uo. 1228–1229.

különböző ügyekben felterjesztést írt az Erdélyi Udvari Kancelláriának, amelyben azt is kifejtette, hogy a szászok alkalmatlanok a tizedszedésre és egyéb kincstári hivatalok betöltésére. Ezután a felterjesztést úgy olvastatta fel Naláczi guberniumi titkárral, hogy az a szászokra nézve hátrányos részt hagyja ki, ezzel megtévesztve a szász tanácsosokat, akik az iratot kollégáikhoz hasonlóan, jóhiszeműen aláírták. A csalás leleplezése után a szász tanácsosok magyar kollégáik iránti mély csalódottságukat fejezték ki.⁷⁹¹

VI. 1. 5. Szászok a Deputációban

Bánffy György gubernátor 1708-ban bekövetkezett halálával és Rákóczi erdélyi uralmának hanyatlásával az erdélyi Habsburg-berendezkedés új, átmeneti korszaka kezdődött. A bécsi kormányzatnak az európai háborús helyzetre való tekintettel számolnia kellett azzal, hogy Erdélyt külső támadás éri, így egyszerre kellett fenntartania a katonai uralom szigorát és megteremtenie az új politikai bázist. A Diploma Leopoldinum által létrehozott kormányzervek gyakorlatilag szüneteltették munkájukat, az 1690-es évek vezető elitje pedig ekkorra már letűnt. A megmaradt három guberniumi tanácsos, Haller István és a két szász, Peter Weber és Samuel Conrad 1708 novemberében követet indított Bécsbe Sárpataki Márton személyében, azzal a céllal, hogy a közigazgatás és a bírászkodás újjászervezését kezdeményezzék. Mindemellett törekedtek arra is, hogy visszaszorítsák az erdélyi főparancsnoknak a Gubernium fölött gyakorolt hatalmát.⁷⁹²

Tekintettel arra, hogy a Gubernium mindössze három tagból állt, a bécsi központi kormányzat 16 főből álló testület létrehozásáról határozott, amely a három natióból és a négy bevett felekezetből tevődik össze. Az erdélyi Deputáció feladatául a közigazgatás, a polgári perek, valamint kincstári és hadellátási ügyek intézését szánta. Tagjait 1709 áprilisában a Szebenben összegyűlt rendek közül jelölték. A gyűlésen, amelyen valamennyi szász szék és vidék képviseltette magát⁷⁹³, 32 főt jelöltek, akik közül az uralkodó választhatott. Ezek felekezeti megoszlása Trócsányi megállapítása szerint jelezte a felekezetek súlyában bekövetkezett politikai eltolódást: 11 katolikus és 11 református mellett 8 evangélikus és mindössze 2 unitárius szerepelt a jelöltek listáján. Az evangélikus szász jelöltek között Andreas Teutsch szebeni polgármester, későbbi comes és Samuel Conrad mellett szerepelt

⁷⁹¹ „Nun werden Euer Excellenz auch nur hieraus die ungarische auffrichtigkeit ersehen, und hochvernunftigst ermeßen, in was ihre capacität, die officia allein unter sich zu bringen und zu verwalten bestehe, nehmlich in allerhand Finanzen und Falschheiten.” Peter Weber és Samuel Conrad a bécsi praesiendsnek és Seilernnek, 1709. jan. 27. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1709/7. fol. 1–2.

⁷⁹² TRÓCSÁNYI 1988, 305–306.

⁷⁹³ Catalogus Dominorum Magnatum Nobilium aliorumque Fidelium Cibinio ad 15. April. 1709 convocatum et praesentatum. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1709/2. fol. 3–4.

Johannes Klein, Georg Drauth, Hartvig Pancratius, Georg Werder, Simon Seipner és Andreas Zirner. A Deputációban való képviselőt a szászok nem bízták a véletlenre, amely – ismerve az elmúlt években benyújtott, politikai elnyomásukra vonatkozó panaszait – nem meglepő. 1709 májusában levelet írtak Rabutinnek, amelyben – immáron sokadszorra – a rájuk háruló aránytalan adóteherre, a császár iránti hűségükre és szolgálatkésztségükre hivatkoztak, de arra is felhívták a figyelmet, hogy mindeközben elnyomják őket. A továbbiakban ezt megelőzendő, közreműködését kérték abban, hogy nyolc jelöltjük közül minél többen bekerülhessenek a Deputációba. Hasonló kéréssel fordultak Seilernhez is.⁷⁹⁴

A szászok végeredményben sikerrel jártak, mivel az uralkodó 1709. augusztus 10-i döntése értelmében a Deputációba – amelynek tagjai közé bevette a Gubernium három tanácsosát is, rangbeli elsőséggel látva el őket – a négy bevett felekezet 4–4 jelöltje került. Weber és Conrad guberniumi tanácsosok mellé így került az átmenetileg – a Gubernium újjászervezéséig – működő kormány szervbe Andreas Teutsch és Georg Drauth brassói helyettes főbíró. A Gubernium korábbi hatáskörével ellátott Deputáció – amely a „Deputatio et Gubernium” nevet is viselte⁷⁹⁵ – elnöke Haller István, majd annak 1710. májusi halálát követően Wesselényi István lett. Miután 1710 nyarán Peter Weber szász ispán is meghalt, 1711 januárjában megüresedett helyére a Deputáció Johann Hossmant, az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosát és szebeni szenátort, Kelpius György segesvári szenátort és székbírót, valamint Czirner András beszercei szenátort jelölte, közülük Hossmant ajánlva.⁷⁹⁶ Az uralkodó 1711. április 25-i leirata értelmében a megüresedett helyet Johann Hossmann töltötte be.⁷⁹⁷

Az új, átmeneti kormányzatban az erdélyi szászok a korábbinál jóval előnyösebb helyzetbe kerültek a politikai képviselő tekintetében. Nem csak az jelentett előrelépést, hogy felekezeti arányuknak megfelelő számú deputátusi helyet kaptak, hanem az is, hogy amíg nem volt mód a Gubernium újjászervezésére, a Deputáción belül guberniumi tanácsosként

⁷⁹⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 307; Praesentatio subjectorum pro neo erigenda Deputatione, et Vice Cancellario Aulico. 1709. máj. 10., Szeben. MNL OL B 2 1709/21; A szász nemzet Rabutinnek, 1709. máj. 9., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1709/1.

⁷⁹⁵ TRÓCSÁNYI 1973, 151.

⁷⁹⁶ „pro electione humilime repraesentamus, voto tamen nostro pro praetitulo Joanne Hozman stante qui per sedecim et quod excurrit annos in publicis Patriae, Nationis, Civitatisque Cibiniensis servitiis ea fide atque industria versatus, ut spartam illius quam jam in Inclita Maiestatis Vestrae Sacratissimae Aulico Transylvanica Cancellaria ultra undecim annos, uti bonum patriae civem decebat, cum laude ornat, jure merito collegii nostri honore ampliandum eundemque benignitate Caesareo-Regia ita suffragante nobis adsciscendum existimaverimus.” A Deputáció I. Józsefnek, 1711. jan. 30. MNL OL F 43. 8. köt. p. 120–128.

⁷⁹⁷ A Deputáció az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1711. jan. 29. MNL OL F 43. 7. köt. p. 112–120; A Deputáció I. Józsefnek, 1711. jan. 30. Uo.; TRÓCSÁNYI 1988, 309.

magasabb rangot élvező szászok esetenként nagyobb politikai befolyásra tettek szert.⁷⁹⁸ Erről tanúskodik Haller István elnök levele, amelyben az adóterhek elosztása kapcsán a két szász tanácsos – ekkor Weber és Conrad – által gyakorolt dominanciára panaszkodik az Erdélyi Udvari Kancelláriának: „*Miben légjen dolga ennek az szegény hazának kisinsegesen irt levelünkből Kegyelmed láttya, sok dolgok siettetik végképpen valo romlását, mellyek között nem utolsó az szász atyafiaknak mint egj külön szakadása, és az mostani két szász urnak az szászokra czelozó nagj protectioja, kik egjébre nem czéloznak, hanem csak az szász maradhasson, akár hová legjen az országnak több része, de azok közöttis csak Szebennek s-Medgjesnek legjen jól dolga [...]*.”⁷⁹⁹ Miután kifejtette a vármegyék és a székelyek részéről az elmúlt években a szászoknak tett engedményeket az adózás terén, a Szászföld gazdasági erejét hangsúlyozva kérte a kancelláriát: járjon közben az igazságos teherviselés érdekében, „*mert igj bizony nem subsistalhatnak sem az vármegjék sem az székelljek, harmon lévén az Directioban, kettöd szász, és külömbennis az Patrocinium eo hoszájok megh van specialiter, nem lehet az dolgokat ugj folytatni, az mint az jó rend, és közönséges igasságh kívánná.*”⁸⁰⁰

Hasonló tartalmú levéllel fordult a Deputáció nevében Haller István elnök, Wesselényi István és Bíró Sámuel 1710 februárjában a kancelláriához. A közterhek aránytalan viselése kapcsán felemlgették, hogy a szászok már korábban is a mindenkori főparancsnoknál és környezeténél kerestek oltalmat, amely most sincs másképp: addig jártak hozzá és titkárához, Zeppenfeldhez, amíg el nem érték a kívánt engedményeket. A Deputáció szász tagjai a többi natio kárára lépnek fel sajátjuk érdekében: „*az Deputatioban levő szász atyafiak [...]* nem annyira akarnak, *in publicum az dolgok folytatásában consulálni, mint az magok Natiojok mellet prokatorzkodni, és annak Conservatiojával, masokat elrontani, s az Natiojibul Patronusokat csinálván, magok ductusokat követni [...]*.”⁸⁰¹ Válaszlevelében a kancellária arról biztosította a „nemesi rendet”, hogy az adózással kapcsolatban hamarosan leirat érkezik Erdélybe, amely az ország jelenlegi állapotához igazodó, igazságos adófelosztásról rendelkezik. A kancellária ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a magyarok a főparancsnokot is felkeressék. Bizonyos ugyanis, hogy a szász natiót az új főparancsnoknak is figyelmébe ajánlották. A kancellária beszámolt arról, hogy a központi hatóságoknál

⁷⁹⁸ Az uralkodó a Deputáció tagjainak ülésrendjét úgy határozta meg, hogy a guberniumi tanácsosok a tanácssterem asztalának fején foglaljanak helyet, ezzel jelezve magasabb rangjukat. TRÓCSÁNYI 1988, 308.

⁷⁹⁹ Haller István az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1709. aug. 19., Szeben. MNL OL B 2 1709/59.

⁸⁰⁰ Uo.

⁸⁰¹ A Deputáció az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1710. febr. 22., Szeben. MNL OL B 2 1710/8.

közbenjárt az ügyben, a generálist pedig kérte: bizonytalan ügyekben a másik felet is hallgassa meg.⁸⁰²

A Heydendorff család krónikája rendkívüli időszakként emlékezik meg a Deputáció működésének éveiről. A pestisjárványt követően ugyanis Samuel Conrad volt az egyetlen, aki a Gubernium tagjai közül életben maradt, így szászként különleges szerepet játszott az országos politikában.⁸⁰³ Tény, hogy 1710 májusában a régi Guberniumból maradt tagok, Haller István és Peter Weber is meghaltak. Az új comest, az 1710 novemberében kinevezett Andreas Teutschot az uralkodó azonban éppen azért nem látta el guberniumi tanácsosi ranggal, mert akkor kizárólag a szász natióból volt guberniumi tanácsos (azaz Conrad). Teutsch, aki egyelőre deputátusi rangot nyert, azt az ígéretet kapta, hogy a Gubernium helyreállításával megkapja a comesi méltósággal együtt járó tanácsosságot.⁸⁰⁴

Az 1712 novemberében kezdődő medgyesi országgyűlés egyik feladata a Gubernium újjászervezése volt. A rendek jelölését követően az uralkodó 1713. márciusi döntésében Kornis Zsigmond alkancellárt nevezte ki gubernátornak, a tanácsba pedig összesen tíz személyt választott, akik közül három volt katolikus, három református, kettő evangélikus (a régi Guberniumból maradt Conrad és Teutsch) és kettő unitárius. 1713 tavaszán az evangélikus szászok a harmadik helyre Johann Hossmannt jelölték, ám a Ministerialkonferenz 1715-ben a különféle jelölések mellett harmadik szász tanácsosnak Samuel Vestet javasolta. Vest 1717-ben már bizonyosan katolikus volt, így az új helyzetben általa a katolikusok relatív többséget alkottak a Guberniumban.⁸⁰⁵

VI. 2. Képviselet a Királyi Táblán és a szász perek fellebbezése

Az 1690-es évektől kezdve a szászok felterjesztéseikbe rendszerint az igazságszolgáltatásra vonatkozó kéréseiket is belefoglalták. Ezek egyike arra vonatkozott, hogy az erdélyi Királyi Táblán – amely az új korszakban a Fejedelmi Tábla jogutódja volt⁸⁰⁶ – is képviseletet

⁸⁰² Az Erdélyi Udvari Kancellária a Deputációnak, 1710. máj. 8. MNL OL B 2 1710/23.

⁸⁰³ „Bei dieser Deputation nun, welche fast drei Jahre versammelt gewesen, und viele wichtige Publica tractieret worden, hatte er die sonderbare Ehre und Glücke, daß er als der einzige Consiliarius im Landhause präsierte, die Propositiones thäte, die Commissiones ins Land ausschriebe, und was dergleichen mehr, so sonst einem Gubernator oder Praesidi zustehet und zukömmet, exercierete, so gewißlich bis dahin noch kein Sachs, vielweniger ein Medwischer Bürgermeister erlanget oder ins künftige erleben wird, daß die meiste Direction des Landes auf ihn sehen sollte und ihme anvertrauet würde.” GROß 1892, 274.

⁸⁰⁴ Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 316. Teutsch kinevezésére részletesebben ld. a VII. fejezetet.

⁸⁰⁵ TRÓCSÁNYI 1988, 316–318, 321, 323.

⁸⁰⁶ TRÓCSÁNYI 1988, 269. A Királyi Tábla 1690–1740 közötti összetételére és működésére: TRÓCSÁNYI 1988, 269–271, 353–356, 404–413. Az erdélyi Királyi Táblára vonatkozó további kutatásokat sajnálatos módon korlátozza, hogy e fórum iratanyaga csaknem teljes egészében az 1945. évi tűzvész áldozata lett. VARGA–VERES 1989, 312.

kapjanak. A másik kérés arra irányult, hogy pereiket – amennyiben számukra a Királyi Tábla nem nyújt képviselést – közvetlenül az uralkodóhoz fellebbezhessék. A következőkben az erre vonatkozó hivatali levelezés áttekintése mellett új források bevonásával azt kívánjuk bemutatni, hogy a szászok mivel indokolták a törvénykezésre vonatkozó kéréseiket, illetve, hogy milyen tényezők vezettek azok be nem teljesüléséhez.

Ahhoz azonban, hogy a szászok törekvéseit megfelelően értelmezzük, mindenekelőtt szükséges áttekintenünk, melyek voltak a szász törvénykezés felsőbbiróságai a fejedelmi és a Habsburg-korszakban. Ez azért is szükséges, hogy világosabban kirajzolódjon az általunk vizsgált korszak átmeneti jellege e téren is.

Ismeretes, hogy a szász autonómia létrejöttétől kezdve a legfelsőbb szász bírói fórum a Szász Universitas törvényszéke volt, ahonnan a szászság közvetlenül az uralkodóhoz fellebbezhette pereit. Ezt a kiváltságot a fejedelmi korban is kivívta magának, így a szászok pereiben a Fejedelmi Tábla nem volt illetékes; azok az Universitástól a fejedelem személye, illetve a Fejedelmi Tanács elé kerültek. Mivel a Fejedelmi Táblának – néhány kivételes esettől eltekintve – nem volt joghatósága a szászok fölött, így e fórumnak szász ülnökei sem voltak.⁸⁰⁷

A *Compilatae Constitutiones*nek (1669) a szász és magyar személyek közti perekre vonatkozó cikkelye szerint szász magánszemélyeket nem lehetett közvetlenül a táblára idézni, kivéve az ügynevezett öt esetet,⁸⁰⁸ valamint gyilkossági és letéti pereket.⁸⁰⁹ Egyéb esetben szászokat az illetékes bírójuk előtt lehetett perbe fogni. Hasonlóan rendelkezett e törvénycikk azon esetekről, amelyek során szász személy akart nemes ellen pert indítani, azzal a kiegészítéssel, hogy a már említett esetekben a felperes tetszés szerint indíthatta a pert a táblán vagy alsó fórumon.⁸¹⁰

A Habsburg-korszakban a szász perek legnagyobb része a Királyi Táblát kikerülve a Guberniumhoz került fellebbezésre. A Királyi Tábla működése kezdetben igencsak

⁸⁰⁷ Ez a helyzet az 1690-es években sem változott. TRÓCSÁNYI 1980, 361–362, 376; TRÓCSÁNYI 1988, 131. 189. jegyz., 271; BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 127; KUTSCHERA 1985, 50–51. A fejedelmi korszak törvénykezésére általában ld. BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 124–129; TRÓCSÁNYI 1980, passim.

⁸⁰⁸ A fő- és jószágvesztéssel járó ún. „quinque casus” a Tripartitum szerint (II. rész 42. cím 5. cikkely): erőszakos behatolás nemes lakóházába; nemes megölése; megverése, megsebesítése; ok nélkül történő letartóztatása; birtokjogok és tartozékaik elfoglalása („*invasio domorum, ac interemptio, verberatio et sine justa causa detentio nobilium, praeterea occupatio quorumlibet jurium possessionariorum et eorundem pertinentiarum*”). BENIGNI 1837, 140. 7. jegyz. – Schuler von Libloy az öt esethez sorolja (a birtokok elfoglalása helyett) a hamis pénzverést is. SCHULER VON LIBLOY 1868, III. 14. 2. jegyz.

⁸⁰⁹ Ezt tartalmazta már az 1656. februári–márciusi XVIII. törvénycikk is. TRÓCSÁNYI 2005, 263.

⁸¹⁰ Kivételt jelentett ez alól a szökevény jobbágyságok és szolgák esete, akikért tiszteket vagy „communityt” volt szokás perbe hívni. *Compilatae Constitutiones*, III. rész, 13. cím, 1. cikkely. CJH Erdély. Az egyes natiók közötti törvénykezést részletesen először az 1566. májusi–júniusi gyűlés 2. cikkelyében szabályozták. A 17. század közepén további törvények születtek e tárgyban. Vö. TRÓCSÁNYI 2005, 264.

rendszeretlen volt; többször előfordult, hogy évekig nem ült össze.⁸¹¹ A tábla nem gyakorolt felügyeleti jogkört a szász bíróságokon; ez alól – Benigni 19. századi Erdély-leírása szerint – csak az öt eset jelentett kivételt.⁸¹²

A Habsburg-korszak kezdetén azonban e rendszer még igen kezdetleges volt; számos más kérdés mellett szükséges volt a Királyi Táblának a szász igazságszolgáltatásban betöltött szerepét is tisztázni. Erre a magyar és székely nemzetnek a szászsággal kötött 1692. április 23-i megállapodása során került sor. Az I. Lipót által 1693. április 7-én megerősített úgynevezett első szász accorda szerint az „öt casus” esetében továbbra is a tábla előtt kellett indítani a pert, ha az alperes valamely falu vagy város volt. Ha azonban az alperes magános személy volt, akkor az illetékes szász bírót kellett felkeresni. Magános személyek elleni letéti per esetén az illetékes szász bíróságtól az Universitashoz, onnan pedig 100 forint feletti érték esetében a Királyi Táblához lehetett fellebbezni.⁸¹³ A szász községek elleni perekben első fokon az Universitas törvényszéke volt illetékes, ám onnan aztán a Királyi Tábla elé lehetett fellebbezni. E szerződés részlegesen visszaállította az Universitas joghatóságát szász és magyar személyek közötti perekben a fejedelmi korhoz képest.⁸¹⁴

A Királyi Táblától és a Szász Universitástól fellebbezett perekben a Gubernium volt illetékes. A főkormányzók mint jogszolgáltatási szerv elsősorban fellebbviteli fórum volt, amely büntető ügyekben általában végső fokon ítélt, ugyanakkor halálos vagy egyéb súlyos büntetéssel végződő bűnperek és az ide fellebbezett polgári perek nagy része továbbvihető volt az Erdélyi Udvari Kancellária elé.⁸¹⁵ A 17–18. század fordulóját vizsgálva azonban figyelembe kell vennünk, hogy a Gubernium működésének kezdeti szakaszában nem csak a közigazgatás és a kincstári igazgatás, hanem a bíraskodás terén is igen csekély szerepet játszott.⁸¹⁶

A Bécsben működő, 1695-ben felállított Erdélyi Udvari Kancellária – a Guberniumhoz hasonlóan – kormányzati funkciója mellett jogszolgáltatási hatóságként is működött; a

⁸¹¹ A Királyi Tábla ebből a hanyatló periódusból III. Károly bírósági reformja (1735–1737) által emelkedett ki. Ekkor vált Erdélyi Királyi Tábla néven oktávális bíróságból folyamatosan ítélkező fórummá. BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 131–133. A reformra részletesen: TRÓCSÁNYI 1988, 404–413.

⁸¹² KUTSCHERA 1985, 51.

⁸¹³ Schuler von Libloy értelmezésében a Guberniumhoz (!): „die Processe wegen des Depositum’s sollten dagegen vor der Universität beginnen ’sola appellatione ad tabulam regni salva’; doch verstand man unter letztem Ausdrücke nicht die k. Tafel, sondern das Gubernium.” SCHULER VON LIBLOY 1868, III. 14. 2. jegyz.

⁸¹⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 206; Uo. 288. 42. jegyz.; MÜLLER 1928, 115–117, 119; DÓSA 1861, 55.

⁸¹⁵ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 133–134.

⁸¹⁶ TRÓCSÁNYI 1973, 150. A Gubernium bírói funkciójának elkülönítésére, a Gubernium in judicialibus létrehozására először II. József uralkodása alatt került sor (1786). A Gubernium (19. századi) bírói jogkörére ld. még: DÁLNOKI INCZE 1837, 33–35; SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 14–15.

Guberniumtól fellebbezett polgári és büntető perekben, valamint a Produkcionális Széktől⁸¹⁷ és a Kincstári Széktől⁸¹⁸ felhozott bizonyos ügyekben volt illetékes. A kancellária készítette elő az uralkodó döntésére az udvarig felhozott peres ügyeket. Az uralkodó e kormány szerv által gyakorolta legfőbb bírói funkcióját.⁸¹⁹

Az erdélyi Habsburg berendezkedés kezdetén azonban még korántsem volt olyan kialakult az igazságszolgáltatás rendszere, mint ahogy azt a fentiekben röviden felvázoltuk – különösen nem a szász pereket illetően. Miután az 1692/93-ban kötött szerződés tisztázta a Királyi Tábla illetékességét szász perekben, a szászság részéről a táblai képviselőre, illetve az uralkodóhoz történő közvetlen fellebbezésre formált igény került napirendre.

Kezdetben – hasonlóan a háromfős guberniumi képviselőhöz – még nem tűnt esélytelennek a szászok felvétele a táblai ülnökök sorába.⁸²⁰ Szász János 1693. márciusi beadványában emlékeztetett arra, hogy az Andreamum alapján a szászok a királyság korában nem voltak idézhetők sem a vajda, sem a kúria vagy más törvényszék elé, hanem a (szebeni) királybíró és a király bírói joghatósága alá tartoztak. A királyhoz történő közvetlen fellebbezés kiváltságával a fejedelemség korában – amikor a király jogait a fejedelem bírta – nem élhettek. Arra hivatkozva, hogy az ország ismét a király uralma alá került, kérte, hogy a szászok pereiket az Universitástól ismét közvetlenül hozzá fellebbezhessék, valamint, hogy a királyi táblai ülnöki helyekben egyenlő mértékben részesülhessenek.⁸²¹ Utóbbi kérésükre I. Lipót az Alvincziana Resolutio (1693. május 14.) 6. pontjával válaszolt: elrendelte, hogy a Guberniumban és a Királyi Táblán a négy bevett felekezet egyenlő mértékben képviselje magát, méghozzá alkalmas személyekkel („*subjecta apta*”). A Királyi Táblára is vonatkozott az a kitétel, hogy megfelelő unitárius vagy evangélikus személyek híján helyeik reformátusokkal és katolikusokkal töltendő be.⁸²² Miután azonban a királyi táblai képviselő nem valósult meg, a szász nemzet 1697 októberében Johannes Hossmann bécsi követjárása alkalmával benyújtott összefoglaló felterjesztésében az Alvincziana Resolutio 6. pontjára

⁸¹⁷ A Produkcionális Szék (forum productionale) a Habsburg-korszak egyik felsőbb bírósága, amely elidegenített kincstári birtokok visszaszerzéséért a fiscus által indított perekben ítélt. Elnöke a gubernátor volt, bírái a főkormányzó tanácsosai, a táblai ülnökök és a törvényhatóságok főtisztjei közül kerültek ki; az ügyeket az ítélmesterek adták elő. BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 134.

⁸¹⁸ A Kincstári Szék (thesaurarius) a Habsburg-korszakban egyéb funkciókon kívül a bányaperek fellebbviteli bírósága. Elnöke a kincstárnok, bírái a kincstári tanácsosok – köztük a kincstári ügyek igazgatója (fiscalis director) – voltak; az ügyeket a tanácsosok referálták. BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 134.

⁸¹⁹ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996, 134; SCHULER VON LIBLOY 1868, III. 17.

⁸²⁰ A Diploma szerint a Királyi Táblán – az elnök és az ítélmesterek mellett – 12 ülnöknek kellett működnie, akik közül legalább háromnak katolikusnak kellett lennie. TRÓCSÁNYI 1988, 200. A Királyi Tábla személyi összetételére 1690–1708 között: Uo. 269–271.

⁸²¹ ZIEGLAUER 1869, 121–122. „*E. K. M. in Vergabung sowohl der geheimben Raths- als Oberlandesgerichtstafel beysitzer-Stellen einige gleichheit zu halten allernädigst anbefohlen [...]*.” Uo. 122.

⁸²² *Sylloge Tractatum*, 382.

hivatkozva ismét kérvényezte, hogy a számára biztosítandó három helyet betölthesse, amennyiben pedig ez nem történne meg, úgy a Szász Universitas privilégiumainak megfelelően ne a táblához, hanem közvetlenül a „királyi törvényszékhez” („*Königliches Tribunal*”) fellebbezhessen.⁸²³

Az Erdélyi Konferencia 1698. április 11–12-i, szász ügyekben tartott ülésén, amelyen az ekkor Bécsben tartózkodó három erdélyi főméltóság, Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor István is részt vett, az igazságszolgáltatással kapcsolatos kérdésekkel is foglalkoztak. A megtárgyalt kérések egyike Szentkereszti András, az Erdélyi Udvari Kancellária református titkárának fennmaradt jegyzetei alapján arra vonatkozott, hogy a szászok a Királyi Táblán három ülnökkel képviseltethessék magukat, vagy a Királyi Tábla helyett közvetlenül a Guberniumhoz fellebbezhessenek.⁸²⁴ A feljegyzés alapján úgy tűnik, a konferencia a szászok felterjesztésében szereplő „királyi törvényszék” alatt Erdély legfelsőbb országos fórumát, a Guberniumot értette.⁸²⁵ A későbbiekben azonban – Hossmann egy 1706. évi szakvéleményéből – látni fogjuk, hogy a szászság nem csak a Királyi Táblát, hanem a Guberniumot is ki akarta iktatni törvénykezéséből, így vélhetően már 1697-ben sem a Guberniumhoz történő fellebbezésre gondolt.⁸²⁶ Inkább tartjuk valószínűnek, hogy – e korszakban nem egyedülálló módon – közvetlenül az uralkodóhoz kívánt fordulni.⁸²⁷

A konferencia határozata és az ezt tükröző 1698. április 12-i uralkodói resolutio szerint a szászok egymás közti pereinek fellebbezési fóruma ezentúl nem a Királyi Tábla, hanem a Gubernium, míg magyar és szász személy közti pereskedés esetén a fejedelmi korban is érvényben lévő „actor forum rei sequi”⁸²⁸ elvét kell követni, és ennek megfelelően a Guberniumhoz vagy a Királyi Táblához lehet fellebbezni.⁸²⁹ Meglepő, hogy a resolutio a szászok egymás közti perei esetében a Királyi Táblára mint korábbi fellebbezési fórumra

⁸²³ A szász nemzet memoriáléja, 1697. okt. 30., Szeben. SJAN Sibiu, U V. Nr. 1630. (másolata: U V. Nr. 2386.); ZIEGLAUER 1869, 145.

⁸²⁴ TRÓCSÁNYI 1988, 65.

⁸²⁵ A Konferenz 1737-ben, a Királyi Tábla reformja körüli tárgyalások során is az uralkodó személyét képviselő legfelső erdélyi kormány szervnek nevezte a Guberniumot. TRÓCSÁNYI 1988, 412.

⁸²⁶ Ezt támasztja alá az is, hogy ugyanebben az évben Szeben város nem kívánta a szebeni királybírószágra jelölteket bemutatni a Guberniumnak, hanem közvetlenül az uralkodóhoz fordult, ezzel kifejezve, hogy e kormány szervet nem tekinti az uralkodó képviselőjének. Ld. a VII. fejezetet.

⁸²⁷ Ekkoriban ugyanis sokan vitték közvetlenül az uralkodó elé pereiket, a Gubernium megkerülésével. Ezt tükrözi az Erdélyi Udvari Kancellária számára az erdélyi rendek által készített 1694. április 3-i instrukció-terv is. Eszerint a kancellária egyik feladata megvizsgálni, hogy az uralkodóhoz felhozott perek szabályosan, a Gubernium ajánlásával jutottak-e fel az udvarba. A szabálytalanul felhozott pereket a kancellária nem terjesztheti a király elé. TRÓCSÁNYI 1988, 293.

⁸²⁸ Vagy: „actor rei forum sequitur”: A félperesnek az alperes szempontjából illetékes bírósághoz kell fordulnia. Erdő Péter: „fenntartott ügy”, in: Magyar Katolikus Lexikon, III. 600–601, 600.

⁸²⁹ TRÓCSÁNYI 1988, 65–66; MNL OL F 46 1698/222. Szentkereszti fennmaradt feljegyzései a konferencia határozatairól e ponton zavarosak, ezért az uralkodói dekrétumot tekintettük mérvadónak. Vö. MNL OL B 2 1698/51.

hivatkozik. Úgy tűnik, hogy a Habsburg-berendezkedés első éveiben a szászok ezeket is átmenetileg a Királyi Táblához kellett hogy fellebbezzék – erre utal néhány alább ismertetett forrás is –, amely azonban sem a királyság, sem a fejedelemség kori gyakorlatnak nem felelt meg.

A Hossmann által benyújtott memoriáléra adott uralkodói resolútiót – feltehetően az 1698. április 12-ikét – a Szász Universitas 1698. májusi gyűlésén tárgyalta,⁸³⁰ majd az 1698. novemberi országgyűlésen ismét előhozta a királyi táblai ülnökökre vonatkozó kérelmét.⁸³¹ 1699-ben az uralkodóhoz felterjesztett panaszában az eddigiekhez hasonlóan sérelmezte, hogy az Alvincziana Resolúciónak a guberniumi és királyi táblai képviselőre vonatkozó pontja nem valósult meg.⁸³² Az 1700. január 9-én szász ügyekben ismét összeülő Erdélyi Konferencia úgy határozott: a szászok kérése csak akkor teljesíthető, ha a szász natióban akadnak megfelelő személyek. Amint azt már a Gubernium esetében is megfigyelhettük, ez az érv az evangélikusok és az unitáriusok visszaszorítására szolgált.⁸³³ A konferencia álláspontját tükrözi az uralkodó 1700. január 24-i, szász panaszokra válaszoló dekrétuma is, amelynek 6. pontja szintén tartalmazza a szászok esetében az alkalmasság kritériumát.⁸³⁴

Az Erdélyi Udvari Kancellária 1700. február 4-i állásfoglalásából azonban kiderült, hogy a szászok táblai képviselőtét – bizonyos korlátok között – engedélyező rendeletet maga a kancellária akadályozta meg. Hivatkozva instrukciójára, amely szerint ugyanazon ügyben egymásnak ellentmondó határozatokat nem adhat ki, arról tájékoztatta az Erdélyi Konferenciát, hogy az 1700. január 24-i uralkodói resolútióból a kiadmányozás során e pontot (6.) teljesen kihagyta. Szükségesnek tartotta az ügy felülvizsgálatát, ellenérveket hozva fel a szászság királyi táblai képviselője ellen. Felhívta a figyelmet arra, hogy a Királyi Táblán sosem szolgáltak szász ülnökök, mivel ez a hivatal nemeseket illet és nem polgárokat, amelyek közé a szászok tartoznak. Ahogy a magyar nemesek semmilyen szász városi hivatalt nem tölthetnek be, úgy a szászoknak sincs joga a nemesek hivatalainak viselésére. A Diploma

⁸³⁰ A Szász Universitas határozata, 1698. máj. 15. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2388. (másolat: Nr. 2137.)

⁸³¹ TRÓCSÁNYI 1988, 271. Vö. A szász nemzet a Guberniumnak, 1698. nov. 11. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2167.

⁸³² A szász nemzet panaszai [é.n.]. ÖStA FHKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. február, fol. 130–135; Ua. (1699) SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2391. (fogalmazvány)

⁸³³ TRÓCSÁNYI 1988, 67–68.

⁸³⁴ A dekrétum 6. pontja az Osztrák Udvari Kancellária 1700. február 3-i tájékoztatása (Intimations Decret) szerint: „weillen diser punct in dem Königlichen Diplomate fundirt ist, alß wollen Ihre Kayserliche Mayestät daß selbiger auch observirt werden solle, supposito, daß unter der Sächsischen Nation jederzeith subjecta capacia verhandten.” Az Osztrák Udvari Kancellária az Udvari Kamarának, 1700. febr. 3. (Per Imperatorem, 1700. jan. 24.), Bécs. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. február, fol. 136–138.

erre vonatkozó pontja⁸³⁵ nem a szász nemzetnek, hanem az evangélikus vallásnak kedvez, mivel azonban nincsenek evangélikus nemesek, e kérdés a három másik felekezet nemeseire tartozik. Ezen felül Erdélyben igen sok a nemes, akik számára nincs elegendő számú betölthető hivatal. A szász nemzet megelégedhet azzal, hogy bebocsátást nyert a Gubernium tanácsosai közé, és a korábbi fellebbezések a tábla helyett a Guberniumhoz kerülnek, amelynek ők is tagjai.⁸³⁶ A kancellária állásfoglalásából fény derül arra, hogy a szászság királyi táblai képvisellete meg nem valósulásában a magyar nemességgel más területeken is fennálló érdekellentéte is közrejátszott.

Ezt tükrözi a szászok 1700. márciusi terjedelmes felterjesztése is. Ebben más nehézségek kifejtése mellett arra panaszkodtak, hogy a magyarok – figyelmen kívül hagyva a Diplomát, az Alvincziana Resolutio 6. pontját és az 1700. január 24-i uralkodói resolútiót – nem akarják, hogy ők is képviselertet szerezzenek a Királyi Táblán. A szászok két csatolt perjegyzőkönyvvvel kívánták bemutatni, hogy a Szász Universitas ítélőszékétől fellebbezett perekben a Királyi Tábla szakszerűtlenül járt el, amelynek oka a német nyelvtudás vagy a városi törvények ismeretének hiánya lehet: *„da die Judicia Tabulae es sey ex ignorantia Lingvae Germanicae, in welcher die originalia actorum transmittiert werden: oder defectu notitiae legum municipalium nach deren anleytung die Causae Saxonum appellatae nothwendig zu decidieren seynd, unrichtig geflossen [...]”*⁸³⁷ Emlékeztették az uralkodót arra, hogy követük már 1693-ban felhívta a figyelmet: a szászok mint a haza egyik natiója és bevett felekezete, nem zárhatók ki e törvényszékből: *„daß Stante Supposito Tabulam Judicariam Regiam, esse Tribunal Universale, die Sachßen tanquam Patriae Natio essentialis, Religioque recepta, dar von auff keine weiße können ausgeschlossen werden.”*⁸³⁸ Nehezményezték, hogy bár az 1700. január 24-i uralkodói dekrétum elrendelte az Alvincziana

⁸³⁵ „Diplomaticum hoc punctum” alatt feltehetően az Alvincziana Resolútiót kell értenünk. A Diploma első változatának 9. pontja – a guberniumi képviselőhöz hasonlóan – ugyanis csupán annyit határozott meg, hogy a Királyi Tábla 12 ülnöke közül 3 katolikus legyen, a többi a másik három felekezetből kerüljön ki, valamint, hogy az egyik ítélőmester katolikus legyen. TRÓCSÁNYI 1988, 200.

⁸³⁶ „Rationes, quibus dicta prior resolutio, tunc mitebatur, recensendas quoque esse, e re judicavit. Scilicet 1. Tabulae Judicariae assessoratus, nunquam hactenus etiam sub principibus Saxones participes fuisse, cum illa munia, nobiles et non cives, quales Saxones sunt, concernerent, ac veluti Hungaros nobiles, nulla inter Saxones civica officia habere licet, sic et vice versa, Saxones vices municipalibus suis specialibus tantum, non vero legibus regni imbutos nobilium officia gerere fas non esset. 2. Diplomaticum hoc punctum non Nationi Saxonicae, sed religionis Lutheranae favere, et quia nobiles Lutherani nulli sunt, caderet res in trium religionum nobiles. 3. Aliunde numerosam esse in Transylvania nobilitatem, cujus satisfactioni officiorum paucitas non sufficeret. Ipsi Saxonicae Nationi vero per Consiliariorum Gubernio admissionem abunde satisfactum, ac propterea etiam appellationes praeterita Tabula ad Gubernium cujus illa quoque commembra sunt devolvendas esse.” Az Erdélyi Udvari Kancellária (az Erdélyi Konferenciának), 1700. febr. 4., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2271. (másolat); MNL OL B 2 1700/23. (másolat)

⁸³⁷ A szász nemzet panaszai az uralkodónak (1700). ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 4. 1700. március, fol. 198–201, 246–247.

⁸³⁸ Uo.

Resolutio végrehajtását, az Erdélyi Udvari Kancellária ezt továbbító kiadmányából kihagyta a táblai képviselőre vonatkozó pontot. Jelenleg több mint 12 táblai ülnök van, mégsem akarnak felvenni egy szászt sem, mivel – Öfelsége dekrétumával ellenkezve – úgy tartják, ez a bíróság a magyaroké („*es sey diese Taffel ein quasi Reservatum Hungarorum*”).⁸³⁹ A szászok arra is emlékeztették az uralkodót, hogy korábban közvetlenül a király törvényszékéhez fellebbezettek, a fejedelmek idején azonban kénytelenek voltak pereiket a tábla elé vinni.⁸⁴⁰ Felhívták a figyelmet arra, hogy amíg a Királyi Tábla csak magyarokból áll, alkalmazottai nem fogják érteni az eredeti szász iratokat. A szász bíróságokon német a hivatalos nyelv, a táblán azonban nem az eredeti iratok alapján tárgyalják a pereket. A tábláról való kizorításukért a magyarok rosszakaratát és önzését okolták.⁸⁴¹ Panaszukhoz mellékeltek II. Ulászló (magyar király 1490–1516) 1511. június 15-i, Szentháromság vasárnapján kiadott oklevelének másolatát, amely megerősítette a szászokat azon kiváltságát, amely lehetővé tette számukra, hogy magyar nemesekkel vagy székelyekkel folytatott pereiket ne a vajdához, hanem közvetlenül a királyhoz fellebbezzék.⁸⁴²

A szász törekvések sikertelenségét és a Királyi Tábla teljes kiiktatásának szándékát mutatja a szászságnak a Rákóczi-szabadságharc alatt, 1705-ben megfogalmazott terjedelmes felterjesztése. Ebben a szászoknak járó három fős táblai képviselő meg nem valósulására, valamint az Andreanumra hivatkozva azt kérték, amit már 1697-ben is: hogy a Szász Universitas fórumától ne kerülhessen per a Királyi Tábla elé, hanem közvetlenül a „királyi törvényszékhez” („*Tribunal Regium*”) fellebbezhessenek.⁸⁴³ E megfogalmazásból nem derül ki, hogy e kérésük vajon kizárólag a vegyes ügyekre vonatkozott-e, avagy a szászok egymás közti pereire is, amelyeket az 1698. évi dekrétum szerint a Guberniumhoz kellett fellebbezni. Egy 1706. évi szakvélemény alapján azonban már világosan látszik, hogy a szászság mindkét köztes fórum kiiktatására törekedett.

⁸³⁹ Uo.

⁸⁴⁰ Itt bizonyára a fent említett, szász és magyar személyek közti perekre gondoltak.

⁸⁴¹ „*zumahlen dann die Tabula Judiciaria, so lange Sie aus lauter Ungern bestehet, die originalia actorum Saxoniorum nicht verstehet, weillen solche wie gemeldet in deutscher Sprach, Privilegialiter, bey unsern Judiciis fließen, und die Apostel auch in solcher Sprach formiert werden, dato aber die Tabula judiciaria Regia sich zum Schaden und nachtheil der Litiganten, mit qualibuscunque versionibus non authenticis beholffen, allergnädigst also zuermeßen ist, in was form die Judicia über derley Process celebriert werden können: über dieses nicht, als die angeerbte Mißgunst und Eigennuz die Herr Unger anhält, die Sachßen wieder raison, mit praeterierung eines Kayserlichen allergnädigsten Decrets zu solcher Taffel nicht gelangen zulaßen.*” Uo.

⁸⁴² Uo. fol. 124–216. G melléklet. Az oklevélnek a Szász Nemzeti Levéltárban őrzött két másolatának egyike is G jelzést tartalmaz, ezért feltételezhetjük, hogy 1700-ban készült. Vö. DL 245710. – Bizonyára szerepe volt az oklevél mellékelésében azon soroknak, amelyek a későbbi magyar királyokhoz történő közvetlen fellebbezésről rendelkeztek: „*tales Appellatio non in Praesentiam ipsius Waivodae, pro tempore constituti, sed in nostram Praesentiam, ac successorum nostrorum Regum Hungariae semper fieri debeat.*” Uo. [kiemelés tőlem, Sz. Zs.] Vö. TEUTSCH 1874, 209.

⁸⁴³ MNL OL B 2 1705/28. Az Andreanumból idézett sorok: „*Ipsos (Saxones) nemo iudicet, nisi Nos et Comes Noster Cibiniensis [...].*” Uo.

Johann Hossmann, az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosa, összefoglalva az elmúlt években a szászság részéről felmerülő panaszokat, kitért a bíraskodással kapcsolatos problémákra is. Emlékeztetett arra, hogy bár a szászokat mint az evangélikus státust három hely illetné meg a Királyi Táblán, ez nem teljesült, és az erre vonatkozó császári resolutio kiadását az Erdélyi Udvari Kancellária megtagadta. A táblához fellebbezett municipális döntvényeiket „reformálják”, amelynek az az oka, hogy a táblai ülnökök csak a magyar jogot ismerik. Mindezért a szászok felmentést kérnek a Királyi Táblához és a Guberniumhoz történő fellebbezés alól, és kérik, hogy közvetlenül az uralkodóhoz fordulhassanak. Figyelemre méltó Hossmann ezzel kapcsolatos véleménye: a szász tanácsos szerint el kell dönteni, hogy a táblai három fős képviselő vagy a közvetlen fellebbezés célravezetőbb-e. Ha ugyanis utóbbi az Erdélyi Udvari Kancellária közreműködésével történne, ott az alkancellárral együtt négy magyar szavazattal szemben a szászok csupán eggyel (Hossmannéval) képviselhetnék magukat.⁸⁴⁴

Az 1693–1706 közötti felterjesztések és rendelkezések ismeretében megállapíthatjuk, hogy a szászok igazságszolgáltatásra vonatkozó kéréseit a középkori Magyar Királyság fennállása alatti joggyakorlatra vezették vissza. Érvelésükben a fejedelmi korszak egyfajta átmeneti időszak, amelyben privilégiumaik a bíraskodás terén is csorbát szenvedtek.⁸⁴⁵ Ezek újbóli érvénybe léptetése érdekében törekedtek a Szász Universitas és az uralkodó közé „beékelődő”, részben a fejedelmi korszak igazságszolgáltatási rendszerét továbbvivő Királyi Tábla és a számukra csekély képviselői arányt biztosító Gubernium kiiktatására.⁸⁴⁶ Kérésüket indokoltta az, hogy nem sikerült megvalósítaniuk a táblai képviselőt, ezért e fórumon a német nyelv, illetve a szász municipális törvények ismeretének hiánya a szakszerűség rovására ment.⁸⁴⁷ Mindemellett azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a közvetlenül Bécsbe

⁸⁴⁴ „NB Suae Majestatis, bey diesen punct ist zudeliberiren, ob per admissionem 3 subjectorum ad Tabulam oder die angesuchte Immedietas Appellationis beßer geholffjen werde. So die Appellation per Cancellariam Transylvanicam solte revidirt, und ihr gutachten alleinig attendirt werden, so scheinert par ratio mit den vorigten zuseyn, denn bey dieser 4 Ungrische vota, incluso Vicecancellarii conclusivo et praeponderante in Votorum paritate und nur ein Sächsisches befindlich, Es möchte denn dieses Remedium darzu kommen, daß des Sachsen alleiniges Votum contrarium in ejusmodi Saxones spectanti materia dem gutachten inseriret, unnd sodenn Ihro Mayestät pro decisione allerunterthänigst praesentiret würden.” Einige das Land Siebenbürgen und in specie die drinnige Sächsische Nation betreffende Bedencken (Johannes Hossmann von Rothenfels, 1706). SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1706/3. fol. 9–14.

⁸⁴⁵ A fejedelemség kori országgyűléseken benyújtott posztulátumokban a szászok több ízben panaszkodtak törvénykezésük kívülről való megsértése miatt, és a másik két natióval szembeni, a bírói joghatóságot érintő vitáik is támadtak. TRÓCSÁNYI 1980, 399.

⁸⁴⁶ A Királyi Tábla „beékelődésére” az Universitas és az uralkodó közé Müller hívta fel a figyelmet. MÜLLER 1928, 117–119.

⁸⁴⁷ Ez utóbbi probléma a fejedelemség korában is felmerült. 1613-ban a Szász Universitas örökségi és birtokjogi perek táblai fellebbezése ellen azzal érvelt, hogy a táblán alkalmazott idegen jogrendszer sérti a szász szokásjogot. A fejedelem érvelésüket elfogadta és megerősítette a régi jogszokást. MÜLLER 1928, 119.

történő fellebbezés nem feltétlenül garantálta a szász peres eljárásokhoz szükséges szakértelmet.⁸⁴⁸

A szászság törekvésének azonban útjában állt az Erdélyi Udvari Kancellária. Állásfoglalása a magyar nemességnek a szászokkal szembeni érdekkellentétét fogalmazta meg. A táblai képviselőt kapcsán felszínre került az a probléma, hogy a tekintélyes számú erdélyi nemesség számára megfelelő hivatalnoki állásokat kell biztosítani. A kancellária ennek megfelelő ellenlépésre is vállalkozott, amelyet az is lehetővé tett, hogy e kormány szervben mindössze egy szász tanácsos – Johann Hossmann – volt. A táblai képviselőt másik, elvi akadály az udvarnak az evangélikusok visszaszorítását célzó általános kifogásában, az „alkalmasság” kritériumában nyilvánult meg, amely azonban nem nyert konkrét megjelenési formát, mivel szász táblai ülnökök jelöléséig nem jutott el e folyamat.

Az átmeneti korszakban a szászság által felhozott, igazságszolgáltatással kapcsolatos problémák egyike a Királyi Tábla III. Károly alatti reformja során ismét előkerült. Az országgyűlési Deputatio reformtervezetében szerepelt az a kívánság, hogy a perek az egyes natiók nyelvén folyjanak, és csak a bírói parancsok és ítéletek nyelve legyen latin. A reform azonban végül nem biztosította a német nyelv használatát.⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ Ahogy azt Trócsányi az *Alvincziana Resolutio* ismertetése kapcsán megjegyzi, a polgári perek fellebbezésének értékhatárát az uralkodó 3000 aranyban szabta meg, „feltehetően mentesíteni akarván az erdélyi polgári jog specifikumaiban kevésbé járatos udvari jogi szakértőket a fellebbezések esetleges özönétől”. TRÓCSÁNYI 1988, 222.

⁸⁴⁹ Pongrácz György, a Királyi Tábla elnöke azt javasolta, hogy a perbeli szóváltások „hazai nyelven” folyjanak, az ítéletek pedig latinul. Az Erdélyi Konferencia úgy vélte, az alperes számára lehetővé kell tenni, hogy a szóváltások és „közbenszóló ítéletek” nyelvét – a bírák jóváhagyásával – megválassza, ám kizárólag a latin vagy a magyar nyelv jött szóba. A bírói parancsok és a végső ítélet nyelvének a latint javasolta. TRÓCSÁNYI 1988, 410–412.

VII. A SZEZENI KIRÁLYBÍRÓI HIVATAL BETÖLTÉSÉNEK KÉRDÉSE⁸⁵⁰

Az erdélyi szász városok útkeresését a Diploma Leopoldinum által biztosított új közjogi helyzetben jól példázza az 1690-es években a szebeni királybíró választása körül kibontakozó vita. A még kiépülőben lévő erdélyi Habsburg berendezkedés e korai szakaszában a szász főváros, Szeben számára a királybírói hivatal megüresedése (1697) lehetőséget teremtett arra, hogy kísérletet tegyen önrendelkezésének biztosítására. Mivel Szeben város királybírája egyben a szász ispáni méltóságot (comes Saxonum) is betöltötte, a Szász Universitas fejeként a Gubernium tanácsosai között is helyet kapott, a szászság – mint a három erdélyi rendi nemzet egyike – számára is meghatározó jelentőséggel bírt, hogy e vezető pozíciót egy arra alkalmas, ugyanakkor az uralkodó által is elismert személy nyerje el, méghozzá úgy, hogy a hivatal a lehető legkisebb ideig maradjon üresedésben.

Ezekben az években olyan jogtörténeti források születtek, amelyek az erdélyi szász intézménytörténet szempontjából is mérföldkönek számítanak. 1698-ban elkészültek Szeben város statútumai, amelyek részletesen bemutatják a szebeni királybíró és polgármester jogkörét. Ekkoriban – 1698. május 15-én – adták ki a szászok azt a nyilatkozatot is, amelyben ismertették a Guberniummal e két szebeni főhivatallal járó feladatkört.⁸⁵¹ Emellett 1698 nyarán a kormányzótanács körkérdest intézett a szászsághoz a szebeni királybíró választása és a szebeni főtisztek joghatósága ügyében. Ezzel párhuzamosan évekig húzódott az 1697-ben szebeni királybíróvá választott Szász János hivatali megerősítésének ügye. E fejezetben ismertetjük az eddig tágabb összefüggéseiben nem vizsgált jogtörténeti állomásokat kiváltó eseményeket és az azok háttérben meghúzódó tényezőket.⁸⁵²

⁸⁵⁰ E fejezet 2–5. és részben 6. alfejezete (az 1697–1699 közötti időszak) az alábbi tanulmányunk kiegészítése: SZIRTES 2012.

⁸⁵¹ E jogköri leírásokat a III. 5. alfejezetben ismertettük.

⁸⁵² A felmerülő kérdések egy része nem ismeretlen a szakirodalomban. Johann Seivert a 18. század végén a szebeni királybírók életrajzának összegyűjtésére vállalkozott. 1782–1783-ban megjelent tanulmányának megszületése nyilván nem volt független az ekkoriban újraéledő, a szász ispán jogkörét tárgyaló vitától. 1781 végén ugyanis II. József (1780–1790) a szász körökben népszerűtlen Johann Cloos von Cronenthal udvari tanácsost nevezte ki szász ispánnak. PUKÁNSZKY 1943, 95. Seivert több olyan jogtörténeti forrást – az 1698. évi szebeni statútumokat, valamint Johannes Kinder 1697-ben íródott, a szász ispánokat bemutató kéziratát (ld. később) – is felhasznált, amelyek kapcsolódnak az általunk tárgyalt kérdéskörhöz. Ferdinand von Zieglauer Szász János-életrajzában a Szász Nemzeti Levéltár és az Erdélyi Udvari Kancellária levéltára alapján összefoglalta Szász választásának és hivatali megerősítésének főbb mozzanatait, utalva a szászság és az erdélyi magyar nemesség között ezzel kapcsolatban folyó bécsi politikai küzdelmekre, felhívva a figyelmet további, szebeni vonatkozó iratokra. („Man muß Einblick nehmen in die im Nationalarchive aufbewahrten Urkunden dieser Jahre, sowohl in die zahlreichen Bittschriften, Repräsentationen der Nation, die mit der Comeswahl sich befassen, um sich klar zu machen, wie sehr diese Frage damals die Gemüther bewegt hat.” ZIEGLAUER 1869, 141.) Jakab Elek szász alkotmánytörténeti – jegyzetapparátus nélküli – munkájában az 1782. évi vita forrásaihoz visszanyúlva, Cloos von Cronenthal érvelésére támaszkodva ismertette az 1698. május 15-i nyilatkozatot, valamint az 1698. évi körkérdésre adott válaszok egy részét, de mindezek születésének körülményeivel nem foglalkozott, és a szebeni királybíró választása körüli vitáról nem tett említést. Georg Eduard Müller szász

A történeti-politikai-személyi háttér kibontása során felvetődő különféle kérdések egy része olyan problémákat érint, amelyek a 17–18. század fordulójának erdélyi várospolitikai változásaira szolgáltatnak példát. Ezek: a megüresedett szebeni királybírói hivatal betöltésének módja; a Gubernium azon törekvése, hogy megszerezze a beiktatás jogát, vagy legalább befolyása alá vonja a hivatali megerősítést; Szeben város kísérlete ennek megakadályozására; a szebeni „duumvirek”, a királybíró és a polgármester jogkörének meghatározása és a többi szász város és szék mindezekkel kapcsolatos reakciója. A kérdések másik része a szebeni királybíró guberniumi tanácsosi rangjához kapcsolódóan már az erdélyi szászságnak a másik két renddel szembeni politikai érdekképviselését érinti, amely nem választható külön a 17. század végi szász politika vezető alakja, Szász János felemelkedésének és bukásának, az ellene indított politikai „hadjáratnak” és pernek történetétől.

VII. 1. Az első „konfrontációk” (1691–1693)

A 17. század utolsó harmadában – a nyugat-európai és osztrák változásokat követve – I. Lipót abszolutista várospolitikája érvényesült a Magyar Királyság szabad királyi városaiban. Ennek során a városok középkori szabadságának két legfontosabb eleme sérült azáltal, hogy a központi hatalom befolyása alá vonta a városi tanács összetételét, a városok jövedelmeit pedig állami felülvizsgálat alá vette. A központosítás megmutatkozott a városok tisztújításán megjelenő kamarai biztosok személyében, akiknek feladata a városi vezetés helyes összetételének megválasztása, valamint az uralkodó és a kamara érdekeinek képviselése volt. A korszerűbb igazgatás megvalósítása érdekében a hatalom a szakképzett katolikusok városi hivatalviselését támogatta. A városok erőteljesen tiltakoztak a biztosok megjelenése ellen.⁸⁵³

A központi hatalom törekvése a tisztújítás befolyásolására Szebenben 1691-ben válhatott ismertté. 1691 márciusában – néhány hónappal a Diploma Leopoldinum első változatának kibocsátása után – az uralkodó rendeletet küldött Szebennek. Ebben, hivatkozva a közeledő Szent György napra, amikor a szabad királyi városokban tisztújításra kerül sor, közölte a várossal, hogy a magisztrátus megújítása idejére a Szepesi Kamarából bizonyos személyeket

kormányzattörténeti munkájáról még inkább elmondható, hogy figyelmen kívül hagyta azokat a történeti eseményeket és személyeket, amelyek és akik a kormányzatban bekövetkezett változásokra befolyással voltak. Trócsányi Zsolt a Szász János hivatali megerősítése körüli vita problémakörét Szász guberniumi tanácsossága kapcsán tömören ismertette ugyan, ám részletesen nem tárgyalta ezt az egyébként a Gubernium összetételére és működésére esettanulmányként is alkalmazható ügyet, a Szász Universitasnak a szebeni főtisztek jogkörével kapcsolatos vitájával pedig nem foglalkozott. Vö. SEIVERT 1782–1783; ZIEGLAUER 1869, 137–141; JAKAB 1871; JAKAB 1876; MÜLLER 1941; TRÓCSÁNYI 1988.

⁸⁵³ H. NÉMETH 2004, I. 522–523; H. NÉMETH 2007, 57, 68–69; Vö. H. NÉMETH 2012a.

küld ki a közjó és más fontos ügyek előmozdítására.⁸⁵⁴ A Szebeni Magisztrátus bizonyára megütközött az Erdélyben szokatlan tisztújítási eljárást kezdeményező levél tartalmán, és szükségét látta értesíteni erről a fejedelmi tanácsosokat, megküldve az uralkodói parancs másolatát is. A Fogarason összegyűlt tanácsi rend elismerte, hogy e rendelkezés „*az eo Felséghe nekünk adott kegyelmes Diplomajaval tellyességgel ellenkező*”, és azt tanácsolta Valentin Franck királybírónak és Christian Reichert polgármesternek, hogy Bécsbe írt válaszukban hivatkozzanak a Diplomára, amelyben az uralkodó megerősítette törvényeiket és szabadságjogaikat. A tanácsi rend ígéretet tett továbbá arra, hogy a nemsokára Bécsbe induló erdélyi követség instrukciójába is belefoglalja ezt az ügyet.⁸⁵⁵ A magisztrátus I. Lipótnak írt válaszában hangsúlyozta, hogy a szász nemzet és ispánja, tudniillik a szebeni királybíró közvetlenül a királyi koronától és nem valamely köztes, mellérendelt vagy kamarai joghatóságtól függ. E tisztség(ek) és a magisztrátusok megválasztásának jogával az uralkodó jóváhagyásával a jövőben is élni kíván.⁸⁵⁶ Továbbá 1691. évi, a Diploma első változatához kapcsolódó felterjeszésükben – amelyet feltehetően az erdélyi követség szász tagjaként Bécsbe induló Georg Klockner nyújtott be az udvarban – is kérték, hogy a szebeni királybíró vagy szász „főispán” („*Ober Gespan*”) halála után a Százak Tanácsa a régi szokás szerint jelölteket állíthasson ki, és ezt követően kerüljön sor az uralkodói megerősítésre.⁸⁵⁷

Egy hónappal később váratlanul megoldódott az ügy. Caraffa arról tájékoztatta a szebeni főtiszteket, hogy utánajárt a tisztújítással kapcsolatos császári dekrétumnak és kiderült, hogy tévedés történt: I. Lipót mandátumát nem Nagyszebennek, hanem Kisszebennek szánta. Caraffa biztosította a nagyszebenieket, hogy az uralkodó tiszteletben fogja tartani régi szabadságukat.⁸⁵⁸ Ez az epizód nem csupán a két város latin névazonossága (Cibinium) miatti

⁸⁵⁴ „*benigne proinde decrevimus, ut pro bono communi istius etiam Civitatis meae, aliisque necessitatibus promovendis, certa persona e gremio Camerae nostrae Scepusiensis deputata, in medium vestri tempore istius modi renovationis Magistratus vestri exmittatur et persualiter illic intersit [...]*.” I. Lipót mandátuma, 1691. márc. 11., Bécs. SJAN Sibiu. Col. med. U VI. Nr. 1720.

⁸⁵⁵ A tanácsi rend Franck Bálintnak és Szabó Krestelynek, 1691. ápr. 14., Fogaras. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1725.

⁸⁵⁶ „*cum a Divorum Regum ac gloriosissimorum Majestatis Vestrae Sacratissimae Antecessorum memoria, nationem nostram, supra suum Comitem, Regium nempe Cibiniensium Judicem, immediate a Corona Regia, nec ullo intermedio, collateralis aut Camerali Judicio dependisse notum sit, ad haec Officialium quoque, sive Magistratum constitutio, penes nos ipsos omni tempore fuerit, ita ut et successivis temporibus ea Libertate ex clementissimo indultu Sacratissimae Vestrae Majestatis imperturbati fruamur, vota precesque nostrae sunt.*” A Szebeni Magisztrátus I. Lipótnak, 1691. ápr.25., Zebeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1726.

⁸⁵⁷ „*die alsdann Ihr Kay. Majestät allernädigst confirmiren*”. *Akten und Daten*, 120. Vö. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1766.

⁸⁵⁸ „*also habe Ich auch in puncto an die Herren ergangenen Kayserlichen Decreti gegen Verderung der Magistrats mich gehörigen orthen erkundiget, und der sachen nachgefraget, aber befunden, das in hoc passu ein Verstoß geschehen, und gedachtes Decret nicht auf Hermanstatt, sondern auf die Statt Zebeben, so unweith Eperies liget, angesehen gewesen seye, und dahin hette dirigiret werden sollen; dannenhero die Herren kräftiglich glauben können, das Ihre Kayserliche Mayestät sye möglichst zuprotégiren, und bey Ihren alten*

postázási hibalehetőségre világít rá, hanem arra is, hogy I. Lipótnak a már régen uralma alatt tartott felső-magyarországi városokban gyakorolt várospolitikája Erdélyben, ahol ekkor még a Habsburg-ház közjogi helyzete sem volt nemzetközi szinten tisztázva, ilyen mértékben nem érvényesülhetett.

Az erdélyi szász városok tisztújításának módja egyelőre rendeződni látszott a Diploma Leopoldinum 1691. decemberi, második változatában. A 8. pont egyik kitétele szerint a törvényhatóságok tisztjei – többek között a szász királybírák – szabadon választhatók, de beiktatásukhoz az uralkodó megerősítése szükséges.⁸⁵⁹

A szebeni királybírói hivatal betöltése kapcsán azonban nem csak az uralkodói megerősítéssel kellett számolnia a városnak. Az Alvinczi Péter bécsi követségét (1692–1693) előkészítő titkos instrukcióban (1692) nyilvánvalóvá vált a gubernátor azon szándéka, hogy a fejedelem képviselőjeként élhessen a korábban a fejedelmet megillető olyan jogokkal is, mint a szebeni királybíró, a szász püspökök és papok hivatali megerősítése.⁸⁶⁰ A gubernátor törekvése elleni védekezés nyilvánul meg az 1692-ben az Alvinczi-féle követség tagjaként Bécsbe induló Szász János számára készített instrukciókban, valamint a szebeni követ által 1693 márciusában, Bécsben benyújtott beadványban. Ebben emlékeztetett arra, hogy a gubernátor meg akarja szerezni a szász ispán megerősítésének és beiktatásának jogát, majd a szászság nevében kérelmezte, hogy a magyar királyok uralkodása alatt gyakorolt régi szokásukhoz visszatérve négy, a szebeni *communitas* (Százak Tanácsa) által jelölt személy közül nevezze ki az uralkodó a szebeni királybíró. Ezen kívül kérte, hogy a szász ispánt az iktassa be, aki a gubernátort és a guberniumi tanácsosokat is beiktatta, azaz az erdélyi főparancsnok.⁸⁶¹

Az már az 1691–1693 közötti hivatali levelezés és tárgyalások során kirajzolódott, hogy a szebeni királybíró választása, megerősítése és beiktatása körüli viták az új erdélyi hatalmi struktúrában négy erőt érintettek: a várost, az uralkodót, az őt hivatalosan képviselő Guberniumot, valamint a tényleges hatalmat idővel egyre inkább magához ragadó erdélyi főparancsnokot.

freyheiten zulassen allernädigst incliniren [...].” Caraffa Christian Reichertnek és Valentin Francknak, SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1734.

⁸⁵⁹ KUTSCHERA, 1985, 10–11; TRÓCSÁNYI, 1988, 205.

⁸⁶⁰ Vö. TRÓCSÁNYI 1988. 220.

⁸⁶¹ Szász János három instrukciójából, amelyet Zieglauer részben ismertetett, kettő tartalmaz konkrét utasítást a szebeni királybírói hivatal betöltésére nézve: *Zabanius Referat*, 340; *Puncta instructionis Joanno Zabanio provincio notario Viennam in causa religionis expediti datae*, 1692. aug. 1. SJAN Sibiu, Col. med. U V. 1612; Vö. ZIEGLAUER 1869, 57–58; ZIEGLAUER 1869, 120–121. – A királybíró jelölésének kérdésével a későbbiekben foglalkozunk.

VII. 2. Szeben kísérlete a szabad királybíró-választásra (1697. október–november)

A szebeni királybírói hivatal betöltése körüli viták az évek óta súlyosan beteg Valentin Franck von Franckenstein guberniumi tanácsos, szász ispán és szebeni királybíró 1697. szeptember 27-én bekövetkezett halálával váltak igazán élessé.⁸⁶² A Franck halálát követő mintegy másfél hónap eseményei Nagyszeben városnak és a Szász Universitasnak a Guberniummal váltott hivatali levelezéséből, a Gubernium és a város tanácsülési jegyzőkönyveiből és egy a szászok által Bécsbe felterjesztett jelentésből a következőképp rekonstruálhatók.

A Szebeni Szenátus és a Százak Tanácsa (Hundertmannschaft/communitas) Valentin Franck halála után két nappal tartott gyűlésén a megüresedett hely betöltésének módjáról tanácskozott. Az ülés során egy „fundamentalis”-nak nevezett szabadságlevél – a későbbiek ismeretében feltehetően II. András 1224. évi kiváltságlevele – is előkerült, s a tanács tagjai úgy határoztak, a következő ülésig gondolkoznak arról, miként lehet követni a privilégium előírását.⁸⁶³ A királybíró haláláról a Guberniumot is tájékoztatták, a tervezett választásról azonban nem tettek említést. A főkormányország ezért október 2-án leiratban sürgette a szebeni vezetést, hogy jelöljön több személyt a megüresedett hivatal betöltésére és mihamarabb mutassa be a választott személyeket. Egyben figyelmeztette a várost, hogy kerülje az ilyen esetekben gyakori visszaéléseket.⁸⁶⁴ A szebeni Százak Tanácsa a szüreti munkálatok miatt azonban nem tudott azonnal összeülni, ezért a Gubernium tanácsosai több mint három hét múlva, október 27-én újabb parancsot intéztek a városhoz: tekintettel arra, hogy november 4–5. körül az uralkodó kívánságára Bécsbe indulnak, gondoskodjon a királybíró választásáról vagy jelöléséről („*electio vel candidatio*”), s az érintett személyek bemutatására a hónap vége táján küldjön követséget Kolozsvárra.⁸⁶⁵ Október 29-én Szeben város különleges módon tett eleget a Gubernium parancsának. A Százak Tanácsa újabb gyűlést tartott, és a hivatal betöltésének módjáról tanácskozva arra az eredményre jutott, hogy mivel Erdély ismét a királyi korona alá került, a szebeniek most érvényt szerezhetnek régi királyi privilégiumuknak, vagyis a királybíró személyét alkalmasság alapján választhatják („*Ipsum*

⁸⁶² 1695. április 27-én az Erdélyi Konferencia Johann Seimlerek a szebeni királybíróválasztásra vonatkozó kérését tárgyalta. TRÓCSÁNYI 1988, 54. Kutatásaink során erre vonatkozó további adatot nem találtunk, de feltételezhetjük, hogy Franck betegsége miatt hivatali utódlása már 1695-ben foglalkoztatta kortársait.

⁸⁶³ HR Prot. 1690–1697. p. 366. (1697. szept. 27.)

⁸⁶⁴ „Azonban mint hogy Szeben királyi bíró, és a betöltéshez szükséges kár nélkül sokaig nem lehet, azért kegyelmek az eddig be vitt jo rend szerint candidallyon betöltéshez atyok fiait arra az tisztre, és praesentallya az Guberniumnak; szeretettel intyük pedig kegyelmeket, hogy abba az candidatioba tavoztasson el kegyelmek minden rendetlen mestersegeket, a mellyek máskeppen az olyan állapotokban gyakrann szoktak practicalatni [...]” A Gubernium Szebennek, 1697. okt. 2., Torda. MNL OL F 43 I. köt. p. 906. [kiemelés tőlem, Sz.Zs.]

⁸⁶⁵ A Gubernium Szebennek, 1697. október 27., Gyalu. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2082.

populi eligant, qui melius videbitur expedire.”).⁸⁶⁶ A Szász Universitas gyűlésén azonban arról értesültek, hogy a király a megerősítést igénylő hivatalok betöltésével kapcsolatos dekrétumában⁸⁶⁷ üresedés esetére két vagy három személy ajánlását rendelte el, akik közül ő választ. Ezért végül a szebeni Százak Tanácsa úgy döntött, hogy – nem akarván elveszíteni választási jogát – megtartja a választást, de az említett dekrétumra való tekintettel, a király iránti engedelmessége kifejezéseként további két személyt javasol a királybírói méltóságba. Ha tehát az uralkodó nem engedélyezi a szabad választást, ebben a formában egyúttal arról is gondoskodnak, hogy mihamarabb be legyen töltve ez a Szász Universitas számára oly fontos hivatal. A szebeni Communitas „*meg vizsgálván ponderose a személyeknek capacitását és érdemeseb voltát*”,⁸⁶⁸ egyhangúlag Szász Jánost, a város polgármesterét választotta meg. Rajta kívül szavazattöbbség alapján további két személyt jelölt: Peter Weber székbírót és a legidősebb tanácsost, Tobias Fleischert. Ezzel az aktussal tehát eleget tett mind a választás, mind a jelölés követelményének. A város vezetése úgy döntött, hogy a választás eredményének és szabad választási jogának megerősítését kéri az uralkodótól. Szász János megválasztásának jóváhagyásában a Gubernium közbenjárását is kérték a szebeniek.⁸⁶⁹

A szebeniek óvatossága nem csak abban mutatkozott meg, hogy a megüresedett hivatal betöltésének e kettős módját választották, hanem abban is, hogy a választás eredményéről csak utólag tájékoztatták a Guberniumot. Ez nem volt véletlen: a város ugyanis attól tartott – joggal –, hogy a kormányzótanács bele akar avatkozni a választásba. Ennek megelőzésére Szeben már a Gubernium első, október 2-i felszólítását követően levelet írt a szász nemzet bécsi ágensének, Paul Ingrammnak, amelyben közvetítését kérte I. Lipót és Franz Ulrich von Kinsky, az Erdélyi Konferencia elnöke felé a királybíró választása ügyében. A szebeniek a levélben kifejtették, hogy Magyarország boldog emlékezetű királyai idején a szebeni királybíró az uralkodó erősítette meg hivatalában, és ezt az ősi szokást megerősített privilégiumaik biztosítják. A szász natio számára több okból is veszélyes lenne, ha a Gubernium kapná meg a megerősítés jogát. Attól tart, hogy a főkormányzók saját érdekeit képviselő, befolyásolható, alkalmatlan vagy megvesztegethető személyt támogatna, vagy ami a legfélelmeesebb, esetleg egy másik város hivatalnokát tenné meg szebeni királybíróvá, ami a szász natióon belül teljes zűrzavart okozna. A szebeniek jelezték, hogy ügyük előmozdítására

⁸⁶⁶ Az Andreanum idézett mondata: *Urkundenbuch*, 34.

⁸⁶⁷ A már ismertetett 1697. április 18-i dekrétumról van szó.

⁸⁶⁸ A szebeni Százak Tanácsa a Guberniumnak, 1697. október 29., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1862.

⁸⁶⁹ „*mellyekben világosan exstal hogy ennek a Republicanak szabadságában s teczesében áll, Király Birájának a kiis egyszer s mind Comes totius Nationis választása [...].*” A szebeni Százak Tanácsa a Guberniumnak, 1697. október 29., Szeben. Uo.; HR Prot. 1690–1697. p. 370. (1697.október 29.) [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.]

hamarosan követet küldenek az udvarba, s kérték ágensüket, hogy legyen annak segítségére.⁸⁷⁰ Feltehetően Rabutinnek is írtak ez ügyben, mivel a főparancsnok 1697 októberében arra intette Kinskyt: ügyeljen arra, nehogy a „Gubernium kreatúrája” kerüljön a megüresedett pozícióba, mivel az a szász nemzet elvesztését jelentené.⁸⁷¹

Azt, hogy a Gubernium valóban befolyásolni akarta a választást, bizonyítja az a mozzanat is, amelyre a szebeniek novemberben készült, feltehetően Bécsbe felterjesztett jelentésükben hívták fel a figyelmet: a választás előtti napon Keresztessy Sámuel guberniumi tanácsos Szebenbe érkezett és még aznap éjjel szállására hívatta a céhmestert a kedélyek izgatására – legalábbis a város vezetése ezt így ítélte meg. A szebeniek azonban bizalmatlanul fogadták a magyarok közeledését és nem hagyták magukat befolyásolni.⁸⁷² A „mágnásoknak” (a város jelentése alapján) azonban csalódnuk kellett, mivel egy szász sem kérte támogatásukat és senki sem ígért ajándékot nekik a választás kapcsán, hanem közvetlenül az uralkodóhoz fordultak. A szebeniek szerint mindez a Gubernium ellenlépését váltotta ki: a főkormányzók ellenzi a szabad királybíró-választást és a hivatal betöltése tekintetében a fejedelmek alatti gyakorlatot tekinti követendőnek a Diploma Leopoldinum helyett. A Gubernium mindezt abban a november 3-i, szebeniekhez intézett éles hangú leiratában fogalmazta meg, amelyre a szebeniek november 11-én alaposan kidolgozott vitairattal válaszoltak.⁸⁷³

VII. 3. Választás vagy jelölés? Vita Szeben és a Gubernium között

Nagyszeben város tehát a hármas jelölést elrendelő uralkodói parancsot, ugyanakkor saját érdekeit is figyelembe véve, egyszerre választott egyet és jelölt további két személyt. Ezzel a lépéssel elindult a lavina. Néhány nap múlva a bécsi követségre készülő Gubernium éles hangú válasszal reagált erre a megoldásra. Felrótta a szebenieknek, hogy jegyzőjük respublikának nevezi a várost,⁸⁷⁴ „mert nem hogy Szeben várossa, de az egész Szász Natio is simul sumpta, sőt az egész ország is nem Respublica. A mi kegyelmes urunk coronája nem

⁸⁷⁰ Szeben Paul Ingramnak, 1697. október 9., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2083. Amint azt a fentiekben már ismertettük, az 1697-ben Bécsbe küldött szász követ Johann Hossmann volt.

⁸⁷¹ KRABBES 2014.

⁸⁷² „denn vernünftigen bis auf den einfältigsten Sachßen, die praesumption, daß die Ungern nehmlich über den Sachßen den Meister spielen wollen, fest eingepägt war, und ins gemein alle darvor hielten eben das sey den Sachßen schädlich, was die Ungern Ihnen zu persvadieren trachteten, welche noch niemahlen, in National conjuncturen ihnen etwas guttes und favorables gerathen noch vergönnet zu haben gefunden worden.” Wahrer Bericht von denen Acten, so sich wegen des Herrmannstädter Königs Richter Ampts bestellung, zwischen denen Siebenbürgischen Magnaten, und der Provincial Communität zu Herrmannstadt zugetragen. (a továbbiakban: *Wahrer Bericht*) 1697. november. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2097.

⁸⁷³ A szebeni Százak Tanácsa összefoglalása az 1697. szeptember–november közötti eseményekről: *Wahrer Bericht*. Uo.

⁸⁷⁴ Vö. a fent idézett jegyzőkönyv-bejegyzéssel: HR Prot. 1690–1697. p. 370.

agnoscalhat respUBLICAT egyetis maga országiba es provinciaiba.”⁸⁷⁵ Arra emlékeztette a szebenieket, hogy privilégiumuk és az évszázadok gyakorlata szerint nem választás, hanem jelölés illeti meg őket, és a három személy jelölése a „szebeni nép” („*populus Cibiniensis*”, azaz a Szászok Tanácsa) joga. A háromból egy személy megerősítése korábban a fejedelem joga volt, most pedig a királyé a bemutatás és a *Gubernium tájékoztatása* alapján.⁸⁷⁶ Felrótta a szászoknak, hogy a hármas jelöléssel kapcsolatos uralkodói dekrétummal visszaéltek, hiszen a három személy jelölésére a szebeni királybírói hivatal esetében nem e dekrétum, hanem a régi gyakorlat kötelezi őket, amelyet I. Lipót is megerősített a Diploma 8. pontjában.⁸⁷⁷ Újra felszólította a szebenieket, hogy – kizárva mindenfajta visszaélést – jelöljenek három személyt a régi szokás szerint, amelyről tájékoztatni fogják az uralkodót.⁸⁷⁸

A Gubernium tehát elutasította a szebeniek által választott megoldást és ragaszkodott a korábbi jogszokáshoz, a hármas jelöléshez. 1697. november 11-én a Szász Universitas és Szeben a Guberniumnak írt válaszában pontról pontra ellenérveket hozva, hosszas fejtegetéssel védte a város szabad választási jogait.⁸⁷⁹

Válaszukban a szászok a Gubernium szemére hányják, hogy a Szebennek írt parancslevelek által bele akart avatkozni a királybírói hivatal betöltésébe, holott ők nem kérték közbenjárását az udvarban, legfeljebb azt, hogy működjön együtt velük az ügyben. A bécsi udvarban előre kérvényezték, hogy ügyüket ne bízzák a Guberniumra, mivel – véleményük szerint – a főkormányshély privilégiumaikat megveti és a fejedelmi kor visszaéléseit támogatja. A Gubernium írásából nyilvánvalóan kitűnik, hogy a szebeni királybírói hivatal betöltésébe bele akar szólni. A szászok ugyanis tudták, hogy a Gubernium Alvinczi Péter, a Királyi Tábla ítélmestere számára akarja megszerezni a beiktatás jogát, ők viszont régi privilégiumukhoz ragaszkodnak. A Gubernium nem akar szakítani a hivataloknak a fejedelmi korban szokássá vált kiárusításával („*Ampt Handel*”), és ezen cél érdekében,

⁸⁷⁵ A Gubernium Szebennek, 1697. november 3., Kolozsvár. MOL F 43 1. köt. 915–917. p.

⁸⁷⁶ „*Unius ex tribus confirmatio, quae revera electionis vocabulum meretur erat penes Principes, et jam hodie penes Regem mediante praesentatione et fideli de subjectis informatione Gubernii.*” A Gubernium Szebennek, 1697. november 3., Kolozsvár. Uo. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.]

⁸⁷⁷ A Diploma 8. cikkelye szerint az országos főméltóságokat és a guberniumi tanácsosokat az uralkodó erősíti meg hivatalában. A törvényhatóságok választott tisztjei (tehát a szász királybírák is) továbbra is választhatók, de hivatalba lépésükhöz ugyancsak királyi megerősítés szükséges. *Sylloge Tractatumum*, 125. Vö. KUTSCHERA 1985, 10.

⁸⁷⁸ Tanulmányunk szempontjából izgalmas kérdés volna annak felfedése, hogy a szebeni királybíró választása körüli vitában a Gubernium mely tanácsosai voltak a hangadók. A Gubernium 17. század végi, meglehetősen nehezen áttekinthető ülésjegyzőkönyv-bejegyzései azonban ritkán tartalmazzak az ülések résztvevőire és felszólalásaira vonatkozó egyértelmű információt. Tudjuk azonban, hogy a Gubernium 1697. november 2-i ülésén, amelyen a testület arról határozott, hogy a szebeniek mind tartalmilag, mind formailag elfogadhatatlannak tartott felterjesztését újra kell iratni a várossal, az összes tanácsos részt vett. MNL OL F 41 1. köt. 513. p.

⁸⁷⁹ A Szász Universitas és Szeben a Guberniumnak, 1697. november 11. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2091. Másodpéldánya: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/39. fol. 7–12.

indirekt módon, az udvart is befolyásolni próbálja. Tisztában vannak vele, hogy ha nem a Gubernium támogatottja tölti be a hivatalt, azt majd a szász nemzet nem akarja megbosszulni. Ez esetben ugyanis „nem tudnák a natio savanyú izzadságát a szász szabadság és privilégiumok megsértésével saját hasznukra fordítani”⁸⁸⁰ és a fejedelemség árnyképét sem tudnák megtartani. A szászok fenyegetést éreznek a Gubernium részéről, mivel ha az régi jogállásuk visszaszerzésében segítené őket, a másik két natio azonnal riadót fújna. Ezért inkább a fejedelmi korszakban működő gyakorlathoz hasonlóan el akarják őket nyomni és fokozatosan jobbagysorba akarják kényszeríteni őket.

A szászok pontról pontra védekeznek a Gubernium november 3-i leirata ellen. Először a Szeben városra alkalmazott *respublica* megnevezés jogosságát veszik védelembe, mivel állításuk szerint több nemzedék óta bevett kifejezésről van szó.⁸⁸¹ Ugyanakkor tisztában vannak azzal, hogy az egész ország, így Szeben városa és az Universitas is Őfelsége alattvalója.

A szászok a Gubernium állításával szemben, miszerint csupán jelölési joguk van, hosszasan érvelnek a szabad választás joga mellett. Részletesen magyarázzák az Andreanum ezzel kapcsolatos mondatát: „*Ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire.*” Ahogy Cícero a „*Senatus populusque Romanus*” kifejezésben a senatus alatt a belső, a populus alatt a külső tanácsot érti, úgy az Andreanumban a populus a Százak Tanácsát jelenti. Világosan érthető az Andreanumból, hogy nem jelölésről, hanem választásról van szó, még hozzá nem két vagy három, hanem egy személyéről.

Három személy jelölése, mint írják, a szászokat háttérbe szorító magyar fejedelmek jogtalan, privilégiumukkal ellenkező gyakorlata volt, miközben a „szebeni nép” a dicsőséges királyok idején a választás jogát élvezte. A szászok azt is a Gubernium szemére vetik, hogy az november 3-i leiratában összemosza a választás (*electio*) és a jelölés (*candidatio*) szavakat és a fejedelem általi megerősítést választásnak nevezi. Ha e két szó ugyanazt jelentené, úgy is értelmezhető lenne, hogy a szebeni Százak Tanácsa bír a királybíró hivatali megerősítésének jogával.

Érvelésükben a fejedelmi korról összefüggésbe hozott hármas jelölést a többi, a szászokkal szemben elkövetett visszaélés mellé helyezik, amelyeket a Diplomában az uralkodó eltörölt. Az erdélyi fejedelmeket úgy állítják be, mint a felségjog bitorlóit a török

⁸⁸⁰ „*der Nation sauren Schweißes mit Kränckung der Sachßischen Libertät und Privilegien zu Ihrigem Nutzen genießen [...].*” A Szász Universitas és Szeben a Guberniumnak, 1697. november 11. Uo.

⁸⁸¹ Szeben város az 1690-es években valóban használta önmegnevezésére a *respublica* szót. Vö. Instrukció a kolozsvári országgyűlés szász küldötteinek, 1692. június 19. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1786; SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 391.

zsarnokság idején („*principes quia usurpabant jura majestatis sub tyranno Turca*”), amelyből azonban a Mindenható megszabadította őket és ismét törvényes uruk, a felséges császár uralma alá rendelte őket. Hivatkoznak a Diploma 2. pontjára, amelyben az uralkodó megerősítette privilégiumaikat, valamint a fejedelemség korában a szászokkal szemben elkövetett visszaéléseket eltörölő 18. pontra is. Ahogy nem készítenek több aranyozott ezüst kelyhet, nem állítanak ki postalovakat és nem engedik, hogy tavaikat lehalásszák, úgy a királybírói hivatalért sem fognak a szebeniek több ezer aranyat kínálni a „mágnásoknak”, amely pedig a fejedelmi korban bevett gyakorlat volt.⁸⁸² Az uralkodótól eddig elnyert kedvezmények között említik és felterjesztésükhöz csatolják az 1693. május 14-i Alvincziana Resolútiót is.⁸⁸³ A Gubernium november 3-i leiratában megfogalmazott azon igényét, mely szerint „hű információja” alapján befolyása lenne az uralkodó általi megerősítésre, határozottan elutasítják: az uralkodót olyan személyeknek kell tájékoztatniuk, akiknek hűsége minden kétség feletti, és véleményüket semmilyen részrehajlás nem homályosítja el. A vitáiratban a szászok, a sötéten lefestett fejedelmi kortól elhatárolódva, a visszaállított királyság („*restituta Coronae Hungariae Transylvaniae*”) dicsőítésével hangsúlyozzák a szabad királybíró-választás visszanyerésébe vetett reményüket. Úgy vélik, vétek lenne privilégiumukkal nem élve elszalasztani az első olyan alkalmat a fejedelmi kori visszaélések után, amikor a király iktatja be a szebeni királybírókat. Hosszasan magyarázzák azt is: miért nincs abban semmi ellentmondás, hogy az egy választott személy mellé még további kettőt jelölnek. Ezzel ugyanis nem a fejedelmi kori gyakorlatot követik, hanem az uralkodó dekrétumának tesznek eleget. A választással saját óhajukat, a jelöléssel pedig az uralkodó iránti engedelmisségüket fejezik ki. Ezt külön is hangsúlyozzák: amennyiben ugyanis az uralkodó a többi natio számára elengedi a két vagy három személy jelölésére vonatkozó dekrétum végrehajtását, nem fogja megengedni, hogy kizárólag a szászokat a fejedelmi gyakorlat szerint két vagy három személy jelölésére kötelezzék.⁸⁸⁴

⁸⁸² „*pocula vel phialas argenteas deauratas jam ab obtentu Diplomatis nemini donamus. Wenn die H. Ungern kommen, und eßen und trinken begehren, so weisen wir sie auff den Marck und ins Mieths Haus, wann sie Postpferde haben wollen, so schlagen wir es ihnen ab, auch bemühet sich niemand ietzo von Herrmannstadt zu den Herrn Magnaten, mit etlich 1000 Gulden das Königs Richter Ampt zu erkauffen, welches doch per praxin saeculi et amplius unter den Fürsten und Ihrer Rätthe Geitz und Interessation in praxi gewesen, so lassen wir auch unsere Teiche [...] nicht mehr fischen, vigore privilegii ejusdem Andreae Regis, wie denn alle diese und andere Abusus mehr per Diplomatis Artic. 18. völlig auffgehoben.*” A Szász Universitas és Szeben a Guberniumnak, 1697. november 11. Uo. – A Diploma 2. pontja: *Sylloge Tractatum*, 121–122; 18. pontja: *Sylloge Tractatum*, 128. A fejedelmi korban a szászokkal szemben elkövetett visszaéléseket – például a kincstár által gyakorolt illetéktelen szászföldi makkoltatást és halászatot – az 1692. április 23-án megkötött, ún. első szász accorda volt hivatott eltörölni. TRÓCSÁNYI 1988, 205–206.

⁸⁸³ Az 1693-ban kiadott Alvincziana Resolúció szászoknak kedvező 3. pontja: *Sylloge Tractatum*, 379–380.

⁸⁸⁴ A Szász Universitas és Szeben a Guberniumnak, 1697. november 11. Uo.

Válaszukban a szászok a Diploma nyolcadik, a törvényhatóságok szabad hivatalnokválasztását biztosító pontjából is idéznek, hangsúlyozva, hogy ennek alapján szabadságjogaik méltán helyezhetők a Gubernium által emlegetett szokásjog elé. Eljárásuk módjában a jelöltek és az egész Communitas egyetértett, és az uralkodónak a legnagyobb reménnyel terjesztették fel a jelölteket.

A szász vezetés végül arra kéri a Guberniumot: tiltsa meg, hogy a mágnások közül bárki is a városba jöjjön azért, hogy titokban megváltoztassa az emberek véleményét. Jelzik azt is, hogy ügyükben felterjesztéssel fordultak az udvarhoz, várva az uralkodó választát.⁸⁸⁵

A vita eddig ismertett állomásai alapján joggal merül fel a kérdés, hogy melyik fél érvelését tekinthetjük elfogadhatónak? A szászok a szabad választás esetében az Andreanumból idéznek. A II. András által kibocsátott privilégiumnak két részlete kapcsolódik a vitához. Az egyik, amelyet a szebeniek érvelésükben felhasználnak, a törvényhatóságok szabad bíróválasztására vonatkozó passzus.⁸⁸⁶ Amikor II. András 1224-ben megszüntette a dél-erdélyi ispánságokat és egy egységbe, a Szebeni Provinciába (Hermannstädter Provinz) foglalta azokat, az addigi ispánságok alsófokú bírósági körzetekké (Niedergerichtsbezirken) váltak. Ezeket a nép által választott bírák igazgatták. Az újonnan létesült Szebeni Provincia élén álló, általában a magyar nemesség soraiból kikerülő ispánt azonban a király nevezte ki.⁸⁸⁷ A 14. század elejétől kezdve a Szeben város által választott városbíró és a király által kinevezett királybíró egymás melletti működéséről van tudomásunk.⁸⁸⁸ Szeben város 1464-ben, I. Mátyástól (1458–1490) nyerte el a szász ispánként is működő szebeni királybíró választásának jogát. A választott királybíró hivatala életre szólt, a beiktatáshoz azonban az uralkodó jóváhagyására is szükség volt. Ez a gyakorlatban több személy jelölését jelentette, amelyek közül az uralkodó egyet erősített meg hivatalában.⁸⁸⁹

A szebeniek tehát saját érdekeik szerint magyarázták az Andreanumot, amikor a szabad királybíró-választási jogukra hivatkoztak, hiszen a szász ispáni méltóság nem sorolható a többi törvényhatóság szabadon választott királybírái közé. Erre a félreértelmezésre egy kortárs szebeni szerző, Johannes Kinder is felhívta a figyelmet.⁸⁹⁰

⁸⁸⁵ Szeben városnak és a Szász Universitasnak a Guberniummal 1697 őszén (október 29., november 3., november 11.) váltott hivatali levelezésének Bécsbe felterjesztett (sérült) példánya: ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 3. fol. 791–804.

⁸⁸⁶ „Comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens, et ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire, nec etiam in comitatu Chybiniensi aliquis audeat comparare pecunia.” *Urkundenbuch*, 34. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.]

⁸⁸⁷ „Volumus et etiam firmiter praecipimus, quatenus ipsos nullus iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis, quem nos eis loco et tempore constituemus.” *Urkundenbuch*, 35; GÖLLNER 1979. 38–40. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.]

⁸⁸⁸ MÜLLER 1941, 29–30.

⁸⁸⁹ MÜLLER 1941, 199–201, 207; Vö. ROTH 2006, 7; JAKAB 1871, 17–18.

⁸⁹⁰ Ld. alább.

Tény, hogy a 17. századi Erdély törvénykönyvei is biztosították – elméletben – a szabad választást, amely ugyancsak az uralkodó általi megerősítéssel párosult. I. és II. Rákóczi György (1630–1648; 1648–1660) fejedelmi kondíciója szabad hivatalnokválasztást említ a szászok esetében – fenntartva a fejedelem fennhatóságát.⁸⁹¹ A 17. század második felében Barcsai Ákos (1658–1660), Kemény János (1661–1662) és Apafi Mihály (1661–1690) fejedelmi kondíciójában is szerepel a szász királybírák szabad választása azzal a kitételrel, hogy a szebeni királybíró a fejedelem erősíti meg hivatalában, mivel az a szászok ispánja (Comes Universitatis Saxonicae).⁸⁹² A szebeniek által kívánt eljárási módot támasztja alá Michael Agnethler (1640–1645) és Johann Haupt (1685–1686) megválasztása.⁸⁹³ Johann Seivert szerint a fejedelmi korszak utolsó szebeni királybírája, Valentin Franck von Franckenstein is választás révén nyerte el hivatalát 1686. február 14-én, majd a választást a fejedelem 28-án megerősítette.⁸⁹⁴

A Gubernium érvelése kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy az említett fejedelmi kondíciók nem tesznek említést több személy jelöléséről, ez azonban nem zárta ki annak gyakorlati megvalósulását. Mathias Semrigger szebeni királybíró (1676–1680) beiktatása erre az eljárásra ad fejedelmi kori példát. Semrigger esetében ugyanis a Százak Tanácsa négy személyt ajánlott a királybíró *választására*. A négy jelölt nevét a tanács felterjesztette Apafi Mihály fejedelemnek, aki néhány nap múlva Semrigert nevezte ki.⁸⁹⁵ Bár a szebeni tanácsülési jegyzőkönyv bejegyzése Semrigger esetében szabad választást említ, anélkül, hogy további három személy jelöléséről megemlékezne, egyéb források – például Szász János már említett, 1693. évi beadványa – alapján úgy tűnik, bevett gyakorlatról volt szó.⁸⁹⁶ Ennek alapján már érthető, miért mosódott össze a vitában a választás és a jelölés fogalma: a Szebeni Tanács több személyt választott (vagy jelölt) és terjesztett fel az uralkodónak, aki közülük egy személyt kiválasztott/kijelölt és megerősített hivatalában. Arra, hogy a fejedelmi megerősítés megvesztegetéssel párosulhatott, a vitához kapcsolódó forrásokban is találhatók

⁸⁹¹ *Approbatæ Constitutiones* II. rész, 1. cím, 5. cikkely, XIV. pont; *Vö. Uo.* 6. cikkely, XIV. pont. CJH Erdély, 33, 35.

⁸⁹² *Compilatae Constitutiones* II. rész, 1. cím, 1. cikkely, XVIII. pont; *Uo.* 4. cikkely, XVIII. pont; *Uo.* 5. cikkely, XVIII. pont. CJH Erdély, 263, 270, 274–275.

⁸⁹³ ZIMMERMANN 1884 541, 545.

⁸⁹⁴ SEIVERT 1782–1783, III. 417. Franck megválasztására sem Zimmermann, sem a fennmaradt szebeni tanácsülési jegyzőkönyvek nem tartalmaznak adatot. *Vö. ZIMMERMANN 1884; Inventarul protoalelor primăriei Sibiu 1958; HR Prot. 1636–1692.*

⁸⁹⁵ SEIVERT 1782–1783, III. 411.

⁸⁹⁶ HR Prot. 1636–1692, 256. (1676. március 20).

utalások. Számos 16–17. századi példát találunk azonban arra is, hogy az uralkodó, figyelmen kívül hagyva a város igényét a szabad választásra, maga nevezte ki a szász ispánt.⁸⁹⁷

A fentiek ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy a szebeni királybírói méltóság betöltésének kérdése az érdeklődés homlokterébe került a 17. század végén mind a város, mind a Gubernium részéről.

VII. 4. *A vita tükröződése a szebeni statútumokban és Johannes Kinder művében*

A fennmaradt források azt igazolják, hogy Nagyszeben vezetése intenzíven foglalkozott a királybíró-választás korábbi jogszokásának és a királybírói tisztség jogkörének tanulmányozásával.

Szeben város jogtörténetének egyik kiemelkedő forrását, az 1698-ra datált városi szabályrendeleteket ugyanis már korábban, 1697. október végén írásba foglalták – éppen a királybíró-választás körüli vita kibontakozásának időszakában.⁸⁹⁸ Két fejezete szorosan kapcsolódik a vitához. Az egyik a királybíróknak szentelt 6. rész. Ebben a Szebeni Magisztrátus világosan kifejezi a választással kapcsolatos álláspontját, miszerint a szebeni királybíró egyúttal a szász nemzet ispánja is; székhelye Szeben városa („*tanquam Metropoleos*”). A dicső emlékezetű királyok által kiadott privilégiumok egyszerre említik „*Comes Nationalis*”-ként és szebeni királybíróként, akit a *Communitas választ és a király erősít meg* és akit „*Comes Cibiniensis*”-nek kell nevezni.⁸⁹⁹ A királybíró választása körül kibontakozó vita – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – újabb vonulattal bővült, amelyhez szorosan kapcsolódik a két szebeni főméltóság, a „duumvirátus” kötelezettségét és előjogait bemutató, fentebb már ismertetett 4. fejezet is.

A már 1697 őszen írásba foglalt szebeni statútumokból meríthettek a szász nemzet 1698. május 15-i, a szebeni főtisztek joghatóságát kifejtő nyilatkozatának megfogalmazói is. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a szebeni főtisztek natióon belüli kiemelt szerepének megfogalmazása az, amely 1698-ban az Universitást megosztotta. Bár a szebeniek a statútumok összeállításakor a korábbi jogszokás összefoglalását tűzték ki célul, nem kizárt, hogy a szebeni vezetés politikai szándéka is rányomta bélyegét a királybíró és a polgármester jogkörének megfogalmazására.

⁸⁹⁷ Vö. SEIVERT 1782–1783, II. 263; SEIVERT 1782–1783, III. 143–163; ZIMMERMANN 1884, 568. 47. jegyz.; Uo. 569. 63. jegyz.

⁸⁹⁸ Vö. HR Prot. 1690–1697. p. 369. (1697. okt. 28.) – Az 1698. évi szebeni statútumok teljes kiadásai: SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 323–340; SCHULER VON LIBLOY 1853, 22–37. A 4. és 6. fejezetet korábban Johann Seivert adta közzé: SEIVERT 1782–1783, II. 267–273.

⁸⁹⁹ SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 336–337.

Feltételezésünket az is megerősíti, hogy a statútumoknak a duumvirátust bemutató, a két szebeni főtisztet egyenrangúnak tekintő fejezete az elhunyt Valentin Franck von Franckenstein szász ispán szemléletét tükrözi. Franck *Breviculus*-ában (1696) a szebeni királybíróat tekinti ugyan a szász nemzet fejének, de hangsúlyozza azt is, hogy Szebenben a polgármester a királybíróval együtt duumvirátust alkot.⁹⁰⁰

Úgy tűnik, az írásba foglalt városi statútumok nem maradtak visszhang nélkül. A *Constitutiones et Statuta Reipublicae Cibiniensis* írásba foglalásával párhuzamosan készülhetett az a Johannes Kinder (1672–1740) tollából származó munka, amely a szász ispáni méltóság eredetével és történetével foglalkozik.⁹⁰¹ Kindert a királybíróvá választott Szász János polgármester barátjaként és bizalmasaként tartja számon a történetírás. Ebből az időszakból annyit tudunk róla, hogy – wittenbergi teológiai tanulmányai után – Szebenben működött.⁹⁰² A szász ispánokról szóló műve épp 1697 októberében, a királybíró-választás körüli viták kezdetekor készült. Nem véletlen, hogy a szerző kitér benne azokra a főbb kérdésekre is, amelyek a Guberniummal folytatott vita részét képezték.

Kinder az első, bevezető fejezetben a *comes* szó eredetével és a római comesi hivatal típusaival foglalkozik. A másodikban a római comesből eredeztetett, német birodalmi területeken használatos *Graf* hivatal bemutatására, fajtáinak és történetének rövid ismertetésére vállalkozik. A harmadik fejezetben a comes magyar megfelelőjére, az ispáni méltóságra hívja fel a figyelmet, megemlítve az Erdélyben működő ispánokat is.⁹⁰³

Végül rátér tulajdonképpeni témájára, a szász ispáni és szebeni királybírói tisztség bemutatására (4. fejezet). Az Andreanumból idézve ismerteti a szász ispáni hivatal eredetét, majd arra keresi a választ, hogy eddig ki iktatta be őket. Erre, mint írja, nehéz válaszolni, mivel hiányoznak a régi dokumentumok és mert a választás és a jelölés gyakran váltakozott. Úgy tűnik azonban, hogy a szász ispáni hivatal betöltése és megerősítése a királyt illeti meg. II. András ugyanis privilégiumában világosan kifejezte, hogy a beiktatás az ő joga; a nép számára nem engedélyezte a választást. Amit a privilégium a választásról említ („*Et ipsum populi eligant, qui melius videtur [!] expedire*”), az nem a szebeni ispánra, hanem a többi, megszüntetett közigazgatási egységre („*Comitatus*”) vonatkozik, amelyek élére a nép választhat bírát. A magyar királynak a szász ispáni méltóság betöltésére fenntartott jogára

⁹⁰⁰ Frank *Breviculus*, 49.

⁹⁰¹ Kinder, *De Comitibus*.

⁹⁰² Johannes Kinder 1703-ban még Szász János perének egyik elítélte volt, de végül kegyelmet kapott. Később, 1720-ban az uralkodó von Friedenberg néven nemesítette. 1726-tól többször járt bécsi követségben, 1734-től székbíróként, 1739-től szebeni polgármesterként működött. Schriftsteller-Lexikon, II. 257–258. – Kinder Szász perében betöltött szerepére ld. ZIEGLAUER 1869.

⁹⁰³ Kinder, *De Comitibus*, fol. 34–37.

Haller Péter példáját hozza fel, akit I. Ferdinánd magyar király helyezett e hivatalba anélkül, hogy a szebeni polgárok vagy a Szász Universitas véleményét kikérte volna. A szerző Haller kinevezési oklevelének idézésével igazolja, hogy választása nem a nép, hanem a király akarata szerint történt. Haller Pétert Izabella királyné hasonlóképpen nevezte ki szebeni királybíróvá. Az ispán beiktatása tehát csak a királyra tartozik, kizárva a szabad választás lehetőségét. A fejedelmek korában ennek ellentmondott a gyakorlat, mivel a fejedelem a nép által választott személyt erősítette meg hivatalában, ez azonban az új fejedelmek engedelmével és nem a régi privilégiumok alapján történt. Kinder kifejti, hogy a szász ispáni és a szebeni királybírói hivatal szétválaszthatatlan; a Báthory Gábor által szász ispánná kinevezett David Weyrauch esetét kivételnek tekinti. Kitér arra a kérdésre is, hogy a *comes* német megfelelőjének elfogadható-e a *Graf* fogalom, majd röviden bemutatja a szász ispán jelvényeit.⁹⁰⁴

Figyelemre méltó a negyedik fejezetnek az a része, amely a szebeni polgármester és a szebeni királybíró közötti rangsorrendet hivatott tisztázni. Kinder szerint ismeretlen, gyanús és megalapozatlan az az előjog, amelyet a szebeni polgármester a városon belül magáénak mond. Ha mindenki az ispán joghatósága alá tartozik, akkor a polgármester is, hacsak nem rendelkezik ezzel kapcsolatos kiváltsággal. A bírói tisztség, mint írja, mindig és mindenütt rangosabb volt. A királybíró elsősége mellett szól az is, hogy házát négy, míg a polgármesterét csak három fenyővel díszítik fel.⁹⁰⁵ Ha a szebeni polgármester magasabb rangú volna, mint a szász ispán, akkor nem a polgármesterekből lennének szász ispánok, hanem fordítva.⁹⁰⁶

Kinder tömören ír a szász ispán bírói funkciójáról és a szász peres ügyek fellebbezésének útjáról. Foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy az egyháziak az ispán joghatósága alá tartoznak-e; végül a hivatal időtartamáról tesz említést: értesülése szerint a szász ispáni méltóság nem örökölhető, ideiglenes, de az uralkodó akarata szerint esetenként életre szóló is

⁹⁰⁴ Kinder, *De Comitibus*, fol. 37–42.

⁹⁰⁵ Georg Soterius 18. század eleji Szeben-leírásában is ezt a szokást ismerteti: SOTERIUS 2006. 212–213. p.

⁹⁰⁶ „*Qua vero praerogativa Comitum nationis, Consul in civitate Cibiniensi praeteditat [!], mihi ignotum et suspectum est: quod non habeat fundamentum in antiquitate et privilegiis. Si enim omnes sub Comite judicari et censeri debent: utique et Consul sub universo est populo, nisi de exemptione Sua singulari gaudeat privilegio. Judex insuper semper et ubique major sit judicando et judicatu. Demonstrat praeterea leve hoc tamen probabile satis argumentum, quod domus Comitum 4. Consulibus vero tribus tantum abietibus signetur, quam consuetudinem et notationem superioritatis nusquam in Germania me vel audivisse, legisse aut vidisse memini, est etiam contra jus commune ascendendo enim conferuntur honores non defundendo, jam si Consul Cibiniensis dignitate prior est Comite: qui fit, ut ex Consule Comes creetur, cum tamen majoribus dignitatibus ornati, ad minores non sunt devocandi, quod tamen fieret, si ex Consule, dignitate majori Comes fieret. Videtur ergo mihi haec praerogativa mera consuetudo, quae non ex lege et privilegio antiquo, sed ex mera et libera Comitum irrepente permissione.*” Kinder, *De Comitibus*, fol. 42–43. – A szászok 1583. évi törvénykönyve ugyanis kimondja, hogy a hivatali ranglétrán kizárólag fölfelé lehet haladni. *Eigenlandrecht*, 2–3.

lehet.⁹⁰⁷ Kinder az ötödik, utolsó fejezetben az általa ismert szász ispánok rövid életrajzát közli.

Johann Seivert, aki a 18. század végén ugyanarra a feladatra vállalkozott, mint Kinder, kritikával illette elődje munkáját. Pontatlansága és városa forrásaiban való járatlansága mellett különösen azt kifogásolta, hogy Kinder Mark Pemflingerrel (szebeni királybíró 1522–1535) kezdi a királybírók életrajzát, mintha korábban nem is léteztek volna jelentős képviselői e méltóságnak.⁹⁰⁸

Johannes Kinder művének két eleme azonban az 1697 őszen kezdődő vita szempontjából különösen elgondolkodtató. Az egyik, hogy a szerző nem a statútumokban, valamint a Szász Universitas november 11-i vitairatában megfogalmazott, a szebeni királybíró szabad választásával kapcsolatos véleményt vallja. Sőt, felfedi az Andreamum félreértelmezését, amely a többi törvényhatóság esetében engedélyezett szabad bíróválasztást akarja Szeben városára is kiterjeszteni. A másik lényeges vélemény a szebeni polgármester előjogaival és a királybíróhoz képest meghatározott rangjával kapcsolatos. Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a Kindernél megfogalmazott kritika kiváltó oka a statútumokban a szebeni „duumvirátusról” megfogalmazott 4. fejezet vagy a Szász Universitas 1698. május 15-i nyilatkozata lehetett.

VII. 5. Divide et impera? A Gubernium körkérdése és a szász városok álláspontja (1698)

A guberniumi tanácsossággal járó szebeni királybírói méltóság betöltésének kérdése nem csak Szeben város, hanem a Szász Universitas számára is létfontosságú ügy volt. Legalábbis ezt tükrözi az erdélyi konferencia 1698. április 11–12-i ülése is, amelyen a Bécsben tartózkodó erdélyi főméltóságok, Bánffy György, Bethlen Miklós és Apor István jelenlétében szász ügyeket tárgyaltak. Szentkereszti András feljegyzései szerint az ülésen a különféle szász ügyek mellett a szebeni királybíró választásának kérdése is felmerült. Eszerint a szászok azt kérvényezték volna, hogy ispánját ne csak Szeben városa, hanem az egész natio választhassa. Az erdélyi konferencia úgy döntött, hogy a Guberniumnak vizsgálatot kell indítania abban a kérdésben, hogy a királybíró („Judex Caesareus”) vagy a szebeni polgármester rendelkezik-e jurisdictióval az egész natio fölött.⁹⁰⁹ Az uralkodó április 12-i dekrétuma 11. pontjában utasította a Guberniumot a vizsgálatra.⁹¹⁰

⁹⁰⁷ Kinder, *De Comitibus*, fol. 43–44.

⁹⁰⁸ Schriftsteller-Lexikon, II. 259–260, SEIVERT 1782–1783, II. 272.

⁹⁰⁹ A vizsgálathoz tartozó egykorú forrásokban a jurisdictio fogalmát hol törvénykezési jogként, hol jogkörként értelmezik; Trócsányi itt jogkörnek fordítja. TRÓCSÁNYI 1988, 64–66; MNL OL B 2 1698/51. Az udvari

Meglepőnek tűnik ezek után az a fordulat, amely a Szász Universitas május 15-i gyűlésén következett be. A szász törvényhatóságok, miután pontról pontra megtárgyalták az április 12-i uralkodói resolútiót, határozatukban kiálltak Szeben mellett, hangsúlyozva, hogy soha nem voltak Szeben ellen a királybíró választása kérdésében (11. pont).⁹¹¹ A határozathoz mellékelt ünnepélyes nyilatkozatban is tiltakoztak az ellen, hogy közöttük vita lenne a szebeni királybíró választása körül. A szász ispán választása szerintük Szeben város joga, amelynek soha nem akartak ellentmondani. Ahogy más szabad királyi városok szabadon választhatják királybírájukat, úgy élvezi Szeben is ezt a jogot. Kéri, hogy az uralkodó válaszoljon a nemrég felterjesztett, a szebeni királybíró megerősítését kérő folyamodványukra. A nyilatkozat második részében az eddigieknél részletesebben ismertették e két hivatalnok feladatkörét.⁹¹² Ehhez bizonyára segítségül hívták az újonnan elkészült szebeni statútumokat is.⁹¹³

A nyilatkozatot az összes többi szász törvényhatóság követe aláírta és pecsétjével hitelesítette. Kibocsátása kapcsán joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon mi okozhatta a fordulatot, amelynek során a szász törvényhatóságok először a szász ispán választásában történő részvételért folyamodtak az uralkodóhoz, majd ünnepélyesen tagadták kérésüket?

A kérdés megválaszolásához szükséges áttekinteni az 1698 júniusában kezdődő gyulafehérvári országgyűlés utolsó mozzanatait. Úgy tűnik ugyanis, hogy az április 12-i dekrétumnak a szebeni főtisztekkal kapcsolatos pontjára válaszoló május 15-i nyilatkozat nem győzte meg a Guberniumot sem Szeben királybíró-választó jogáról, sem a szebeni főtisztek joghatóságáról. Két hónap múlva, július 14-én, az országgyűlés utolsó napján a Gubernium az április 12-i uralkodói dekrétumra hivatkozva négy pontból álló kérdéssort intézett a Szász Universitas egyes törvényhatóságaihoz. Az első kérdés a szász natióknak a szebeni királybírói hivatal betöltésével kapcsolatos privilégiumaira irányul. A második az elmúlt több mint száz év szebeni királybíró-választással kapcsolatos jogszokására vonatkozik. A harmadikban a szebeni királybíró és a szebeni polgármester városon belüli és kívüli,

kancellária lajstrombejegyzése szerint április 12-én tárgyalták az ügyet. A fennmaradt szász ügyekkel kapcsolatos iratok március 12-i dátumot tartalmaznak.

⁹¹⁰ Uralkodói dekrétum a Guberniumnak 1698. április 12. [h.n.] MNL OL F 46 1698/222; másolata: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2123.

⁹¹¹ „*Nunquam universitatem nostram in puncto juris eligendi iudices regios Cibinienses, sive Nationis Saxonicae comitis contra civitatem Cibiniensem sed pro ea sensisse, ac in eum finem pro ea etiam intercessisse id quod ex separato attestato omnium Civitatum et Sedium extra Cibiniensem uberius patescet.*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2137.

⁹¹² A Szász Universitas nyilatkozata, 1698. máj. 15. [h.n.] SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2138, másolata: MNL OL F 46 1699/318. (1698. augusztus 8-i hiteles másolat.). Ismertetését ld. fent. Vö. HÖCHSMANN 1877, 21–22, 3. jegyz.

⁹¹³ Vö. SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 333–337 (4–6. fejezet).

valamint a többi szász területen gyakorolt politikai, gazdasági és jogszolgáltatási hatáskörére kérdez rá. A negyedik kérdésben arra kér választ a Gubernium, hogy a többi szász törvényhatóság mit tart hasznosnak és szükségesnek egyrészt a szebeni királybírói hivatal betöltését illetően, másrészt a szebeni királybíró és polgármester Szebenen kívüli joghatóságának kérdésében.⁹¹⁴

Az országgyűlésen e kérdőpontok által kiváltott vitáról részletesen beszámol Szeben város Jean Louis Rabutin de Bussy erdélyi császári főparancsnoknak írt emlékiratában.⁹¹⁵ Eszerint a Gubernium a több hétig elhúzódó országgyűlés utolsó órájára halasztotta az uralkodói dekrétum közlését, amikor a rendek nagy része már hazament.⁹¹⁶ A szebeni királybíró választása ügyében pedig előhívta a szebeni követeket és a dekrétumra hivatkozva felszólította őket, hogy fejtsék ki írásban, milyen jogon választja a város és nem az egész szász natio a királybíró. A szász nemzet számára ugyanis káros lehet, ha az *egész natio fölötti jurisdictionóval* (!) rendelkező királybíró választásában nem vehet részt.⁹¹⁷ A szebeni követek tagadták, hogy valaha is vita lett volna az Universitason belül e kérdésben. Hivatkoztak arra, hogy bécsi ágensük útján írásban és szóban is kifejtették: ha Őfelsége megerősítené Szeben szabad választási jogát, azt a szász natio úgy értékelné, mintha sajátja volna.⁹¹⁸ A szász követek kérték, hogy ne szítsanak ellentétet, hanem amennyiben pro és kontra vélemények is születnek, az uralkodói dekrétumhoz igazodjanak.⁹¹⁹

⁹¹⁴ „1. *Qualia sunt privilegia Nationis Saxonicae ratione constitutionis Judicis Regii Cibiniensis?*
2. *Qualis fuit a centum et a pluribus Annis consuetudo practicata in constitutione Judicis Regii Cibiniensis?*
3. *Qualem jurisdictionem habet Judex Regius et Consul Cibiniensis tam intra quam extra Urbem et Sedem Cibiniensis in reliqua Natione Saxonica, sive in Politicis sive Oeconomicis, sive Juridicis?*
4. *Quid putant Domini Saxones, in quacunq; tandem sede constituti sibi maxime utile ac necessarium esse ratione constitutionis Judicis Regii et ratione Jurisdictionis tam dicti Judicis Regii quam Consilis Cibiniensis extra Cibinium?*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2123.; MOL F 43 1. köt. p. 963.

⁹¹⁵ SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2106. – A keltezetlen jelentés 1697. évi iratok között található, de tartalma alapján nyilvánvalóan az 1698. júliusi vitát követően íródott. Vö. a Gubernium 1698. július 10-i ülésjegyzőkönyv-bejegyzésével: MNL OL F 41 1. köt. p. 548–549. Másolata: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1702/40. fol. 16–20.

⁹¹⁶ Valószínűleg az 1698. április 12-i dekrétumra gondoltak, amely a szebeni királybíró és polgármester jogkörének kivizsgálására vonatkozó utasítást is tartalmazott. Ld. fent.

⁹¹⁷ „*in deme es der Nation zum praejudiz gereichete, daß der Königs Richter die Jurisdiction über die gantze Nation haben, und doch zu seyner Wahl die Nation nicht concurrieren solle?*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2106. [Kiemelés fölem, Sz. Zs.]

⁹¹⁸ „*der Nation nicht weniger an der Stadt Herrmannstadt reservierten praerogativ und Freyheiten als an denen Ihrigen in universali gelegen, und Sie wann der Stadt Herrmannstadt habende Freye Wahl von Ihro Kayserlichen Mayestät, unserm aller gnädigsten Herrn Herrn confirmiert würde, es so hoch schätzeten, als wann die Käyserliche gnade der gesampten Nation wiederführe, Sie die Nation also der Herrmannstädter genus der Freyheiten, vor Ihren eüigen hielte [...].*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2106.

⁹¹⁹ Itt feltehetően I. Lipót 1697. április 18-i dekrétumára gondoltak, amely hivatali üresedés esetén az adott felekezetből két vagy három személy jelölését rendeli el. Amennyiben az említett felekezetben nem találnak elegendő alkalmas személyt, akkor a további jelölteket másik két felekezetből kell kiállítani. I. Lipót dekrétuma, 1697. április 18. Bécs. MOL B 2 1697/123, Uo. 1697/44. (fogalmazvány)

A jelentésből kiderül, hogy a Gubernium a szászok közötti különbözést a szászok felterjesztésének egyetlen félmondatára építi: „*Simul cum Civitate Cibiniensi frui possimus*”. A szebeniek által idézett részlet valóban megtalálható a Szász Universitas egy felterjesztésében. Ebben a szászok arra az eljárásra hivatkoznak, amelyet Szeben alkalmazott, amikor egyrészt szabad választási joggal élt, másrészt, értesülve a hármast jelölést elrendelő uralkodói dekrétumról, további két személyt jelölt. Majd kérték, hogy a privilegizált választás jogát Szeben várossal együtt élvezhessék; legalábbis a Gubernium tanácsosai így értelmezték azt a mondatot, amelyben a szász natio a megválasztott szebeni királybíró megerősítését kérte az uralkodótól.⁹²⁰ A szebeniek jelentése szerint a Gubernium ezt a mondatot úgy értelmezte, hogy a többi szász szék és kerület Szeben *ellenében* kívánja gyakorolni a szebeni királybíró választásának jogát. A szebeni követek, hivatkozva arra, hogy saját szavait mindenki maga értelmezi a leghelyesebben („*Optimus interpret verborum quisque suorum*”), felhívják a figyelmet az említett felterjesztésük 11. pontjára és a szász natio tanúsítványára, amelyekből világosan látszik, hogy szó sincs efféle szándékról. Ez a magyarázat azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a folyamodvány e pontját a fölötte hatóságok a szászoktól eltérően értelmezték.⁹²¹ Az, hogy szándékos félreértelmezéssel van-e dolgunk, egyelőre nyitott kérdés.

Az viszont tény, hogy a jelentés szerint a Gubernium nem fogadta el a szebeniek magyarázatát, ezért az országgyűlés végén egyesével magához szólította a szász törvényhatóságok követeit. Hivatkozva az Universitas nevében benyújtott emlékiratra és az arra reagáló uralkodói dekrétumra, felszólította őket, járjanak utána, hogy a királybíró-választás Szeben vagy az egész szász natio joga-e. Egyben arra is figyelmeztette őket: ne szalasszák el az alkalmat, hogy visszaszerezzék a szebeni királybíró-választás jogát.⁹²² Ezzel

⁹²⁰ „*Quomodo communitas provincialis Cibiniensis circa constitutionem judicatus regii juxta contenta privilegiorum processerit, insimul percepta Maiestatis Vestrae Sacratissimae circa officiorum Cardinalium constitutionem clementissima voluntate plures pro eodem officio candidaverit, clementissime constat, devotissime igitur supplicamus, Maiestatis Vestra Sacratissima clementissime dignetur concedere quatenus electione privilegiata, per clementissimam confirmationem Maiestatis Vestrae Sacratissimae simul cum Civitate Cibiniensi frui possimus. Sicut enim modo ad subjectum dignum ita semper ad talia subjecta reflexio habebitur, quae servitio Maiestatis Vestrae Sacratissimae, praeprimis, dein annum etiam utilitati maxime arrideant.*” A Szász Nemzet felterjesztése az uralkodónak, 1698. május 15., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2136. [Kiemelés tölem, Sz. Zs.] Német nyelvű változata: 1697. október 30., Szeben. SJAN Sibiu, Col. med. U V. Nr. 1630.

⁹²¹ A Gubernium és az Erdélyi Konferencia mellett az Erdélyi Udvari Kancellária is: „*Memoriale Nationis Saxonicae ad Majestatem, continens in 14. punctis postulata Saxonum, super [...] Iudicis Regii per totam Nationem electione [...].*” MOL B 2, 3368. köt. Repertorium et index actorum ab anno 1000 usque annum 1701 inclusum. 1698/54. Az eredeti irat elveszett.

⁹²² „*Nun der Nation eine so herrliche praerogativ und Freyheit, welche Sie in mehr als 100 Jahren, im ietzo versaumenden Fall nicht wieder erwerben würden, gleichsamb angetragen würde, so ermahnete mann Sie hiermit gar freundlich Sie sollen die gutte Occasion nicht versaumen, sondern die Libertät der Wahl des Königs Richters von Herrmannstadt suchen zu behaupten.*” SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2106. [Kiemelés tölem, Sz. Zs.]

a Gubernium átadta a követeknek a kérdőpontokat azzal az utasítással, hogy azokat otthon tárgyalják meg, majd tegyenek jelentést július 27-ig.

A Szebeni Magisztrátus felháborodva fogadta a Gubernium eljárását, amely szerinte nem más, mint kísérlet arra, hogy a szabadság álarcába bújtatva a Szász Universitas történelmi kötelékét felbontsák.⁹²³ Furcsállta, hogy olyan kérdésben kéri a többi város és szék állásfoglalását, amelyre vonatkozó okiratok kizárólag Szebenben találhatóak meg. A Gubernium korábbi leiratában maga is úgy nyilatkozott, hogy abból kiderült: tisztában van azzal, hogy a jelölés vagy választás joga kizárólag Szebent illeti.⁹²⁴ A Szebeni Tanács a kérdőpontok közül különösen a negyediket tartotta veszélyesnek, amellyel a Gubernium a többi szász törvényhatóság javaslatait kívánta összegyűjteni a szebeni királybírói hivatal betöltésének, valamint a szebeni királybíró és polgármester Szebenen kívüli joghatóságának kérdésében. Ha ugyanis a magyar uraknak tennének fel hasonló kérdést, száz fejedelemség vagy gubernátori, kancellári, kincstartói és egyéb hivatal sem lenne elegendő arra, hogy mindenki becsvágyát kielégítsék.⁹²⁵

A szebeni vezetés a jelentésben hangsúlyozza a városnak a szász nemzetben belül betöltött történelmi vezető szerepét: az országgyűléseken mindig is ő vitte a szót a natio nevében; a többi szék hozzá fordult tanácsért, és a natiót ért támadások esetében ők képviselték az egész natio érdekeit.⁹²⁶ Ha mindezek ellenére valaki panaszkodna rájuk, készek lennének pártatlan bíróság előtt válaszolni. Nem tudják elképzelni, hogy Öfelsége a mellékelt kérdőpontokról akarna vizsgálatot indítani, mivel ez vizsályt szítana. Rabutin segítségét kéri tehát, hogy amennyiben a királyi dekrétum nem tartalmazza a pontokat, más módon járassanak el.

A szebeniek szemszögéből nézve a Gubernium arra tett kísérletet, hogy a *divide et impera* elvet érvényesítse a szász natio ellen. Félreértelmezve a Szász Universitasnak a szabad választásra vonatkozó kérését, saját értelmezésében tálalta azt az 1698. tavaszi erdélyi konferencia ülésén, mintha a szászok között különbözőség lenne e téren. Az uralkodónak e kérdésben tett resolúcióját is sajátosan értelmezte. Ez ugyanis csupán annyit rendelt el,

⁹²³ „das vinculum Unionis Nationalis, welches [...] unter einem simulacro Libertatis et a Matre Independentiae [...] auflösen den Uhr alt her gebrachten Estat der Sachßen über einen Hauffen werffen [...].” Uo.

⁹²⁴ Vö. a fent idézett guberniumi leiratokkal: A Gubernium Szebennek, 1697. október 2., Torda. MNL OL F 43 1. köt. p. 906; A Gubernium Szebennek, 1697. október 27., Gyalu. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2082.

⁹²⁵ „Dann gleich wie, wann mann die Herrn Ungarn in Consideration Ihrer Dependenz fragete, was Sie vermeineten einer nach dem andern sich in particulari nützlich und beßer zu seyn, seltsame antworten erfolgen, und wohl 100 Fürstenthümer oder Gubernator, Canzler Thesaurariats oder andere Ämbter schwerlich zulangen würden, eines Jeden Ambition und Ehr geitz zu sättigen [...].” SJAN Sibiu, U VI. Col. med. Nr. 2106.

⁹²⁶ Nagyszeben politikai összefogó szerepéről hasonlóan vélekedik Georg Soterius a 18. század első felében: „die Hermannstädter nicht nur für die Angelegenheiten ihrer eigenen Stadt sorgen, sondern auch die Sorgen der anderen Sachsen durch Bewahrung wie durch Vermehrung ihrer Vorteils und durch das Abwenden von drohenden Schaden besonders in Acht nehmen.” Soterius, 210.

folytassanak le vizsgálatot arról, hogy a szebeni királybíró avagy a polgármester rendelkezik-e jurisdícióval az egész szász natio fölött. A Gubernium által megfogalmazott kérdőpontok közül azonban különösen a negyedik arra irányuló kísérlet – legalábbis a szebeniek nézőpontjából –, hogy ellentétet szítson az egyes szász törvényhatóságok és Szeben között.

Mindezek után érdemes megvizsgálni a szász törvényhatóságoknak a négy kérdőpontra adott, 1698. július 24. és augusztus 9. között beérkező válaszait. Az opiniók között összesen nyolc szász város, illetőleg szék szerepel (hiányzik Segesvár, Újegyház és Köhalom szék).⁹²⁷ Az első két kérdésre adott válaszokat összevetve megállapítható, hogy egyikük sem kérdőjelezte meg Szeben kizárólagos királybíró-választási vagy -jelölési jogát. A választással kapcsolatban azonban eltérő információval rendelkeztek.

Szászváros szék a szász natióknak a szebeni királybírói méltóság betöltésével kapcsolatos privilégiumaira vonatkozó kérdésére nem tudott válaszolni, mivel nem állt rendelkezésére erre vonatkozó okirat, leszámítva a Báthori István által megerősített szász városi jogokat (Eigenlandrecht).⁹²⁸ Az elmúlt több mint száz év gyakorlatára irányuló kérdésre válaszolva hangsúlyozza, hogy emlékeztük szerint a szebeni királybíró a szebeni Százak Tanácsa választotta és a fejedelem erősítette meg.⁹²⁹ Nagysink szék véleménye szerint, ahogy az egyes szász falvak szabadon választhatják falunagyaikat, úgy illeti meg a városokat és székeket is a szabad hivatalnokválasztás joga, amely alól Szeben sem képezhet kivételt a királybíró-választás során. Megemlékezik a fejedelmi kor visszaéléseiről, amikor hármat jelöltek e méltóságra, amelyek közül az nyerte el a hivatalt, aki a legtöbb ajándékot, azaz kenőpénzt adta a hivatal vezetőinek.⁹³⁰ A hét szék közül Szerdahely és Szászsebes egybehangzó válaszaiban tiltakozott, hogy bármiféle belső vita volna a natiókn belül a szebeni királybírói hivatal betöltését illetően. Annak jurisdíciójával szemben semmi ellenvetésük nincs. Éppen ezért a kérdőpontokra sem akartak válaszolni. Ehelyett azt kérték, hogy a Gubernium járjon közben a megválasztott személy hivatali megerősítése érdekében, nehogy az üresedés a szász natio kárára legyen.⁹³¹

Brassó az első kérdésre oklevelek hiányában nem tudott válaszolni. A második kérdésben úgy nyilatkozott, hogy a választás vagy jelölés jogával eddig csak a szebeni nép rendelkezett

⁹²⁷ MOL F 46 1699/318. Szászváros: 1698. júl. 24.; Brassó: 1698. aug. 1.; Szerdahely: 1698. aug. 3.; Szászsebes: 1698. aug. 3.; Szeben: 1698. aug. 6.; Medgyes: 1698. aug. 6.; Beszterce: 1698. aug. 6.; Nagysink: 1698. aug. 8.

⁹²⁸ A Báthory István fejedelem által 1583-ban jóváhagyott szász törvénykönyv szabad hivatalnokválasztást biztosított a szász törvényhatóságoknak. *Eigenlandrecht*, 1–2.

⁹²⁹ Szászváros opinója, 1698. júl. 24. MNL OL F 46 1699/318.

⁹³⁰ Nagysink opinója, 1698. aug. 8. Uo.

⁹³¹ Szerdahely opinója, 1698. aug. 3. Uo.; Szászsebes opinója, 1698. aug. 3. Uo.

és a szebeni királybírókat a fejedelmek erősítették meg hivatalukban.⁹³² A beszterceiek az első kérdésre válaszolva az Andreanumnak a szabad hivatalnokválasztással kapcsolatos mondatát – a szebeniekhez hasonlóan – a szebeni királybíróra is vonatkoztatják. A korábbi választási gyakorlattal kapcsolatban leszögezték, hogy városuk nem működött közre az elmúlt harminc év szebeni királybíráinak választásában és nem is rendelkeznek erről több információval, mint amit a *Compilatae Constitutiones* is tartalmaz. Eszerint a szebeni királybíró a *Communitas* (azaz a Százak Tanácsa) választotta és a fejedelem erősítette meg hivatalában.⁹³³ Beszterce szabad királyi város, mint „a szász natio egyesült testének része”, a választott és megerősített szebeni királybíró patrónusának és privilégiumai védelmezőjének ismerte el, saját privilégiumainak és szokásjogainak megőrzése mellett.⁹³⁴ Medgyes, arra hivatkozva, hogy Szebenhez semmilyen jogi kötelék nem fűzi, a királybíró választásának privilégiumaira vonatkozó kérdésben csak II. András szabadságlevelére tud hivatkozni, amely alapján nekik nincs szerepük e kérdésben. A fejedelmi kori gyakorlattal kapcsolatban úgy tudták, hogy a szebeniek a jelölés jogával rendelkeztek. Arról azonban nem volt információjuk, hogy valaha is választhattak volna.⁹³⁵

Az első két kérdésre adott válaszokat összevetve láthatjuk, hogy az Universitas többi tagja nem volt tisztában azzal, hogy a fejedelmi korban egy személyt választott, avagy több személyt jelölt-e a szebeni Communitas és mutatott be a fejedelemnek megerősítésre. Tekintetbe véve a korábban már felsorolt különböző eseteket, ez érthető is.

Szeben az első kérdésre adott válaszában Rabutinnek írt felterjesztéséhez hasonlóan a szebeni nép választási jogát hangsúlyozta és a Gubernium 1697. november 3-i leiratát, amelyből nyilvánvaló, hogy akkor még a főkormányzók sem vitatta Szeben kizárólagos jogát e kérdésben. Ha valaki ellenzi, hogy ők válasszák királybírájukat, készek meghallgatni érveiket és felelni azokra. Privilégiumuk szerint nem jelölnek, hanem választanak, méghozzá egy alkalmas személyt – itt ismét az Andreanumra, valamint egy másik kiváltságlevelre hivatkoznak. A fejedelmi korban e méltóság betöltésének módja homályos volt, ami visszaélésekre adott módot. Amennyiben a jelenlegi uralkodó a többi főhivatalhoz hasonlóan két vagy három személy jelölését kéri, készek ezt megtenni. Remélik azonban, hogy Őfelsége visszaállítja az Árpád-házi királyok által privilégiumba foglalt választást.⁹³⁶

⁹³² Brassó opiniója, 1698. aug. 1. Uo.

⁹³³ Vö. *Compilatae Constitutiones*, II. rész, 1. cím. CJH Erdély, 258.

⁹³⁴ Beszterce opiniója, 1698. aug. 6. Uo.

⁹³⁵ Medgyes opiniója, 1698. aug. 6. Uo.

⁹³⁶ Szeben opiniója, 1698. aug. 6. Uo.

A Gubernium négy pontos kérdéssorát tovább vizsgálva szembetűnik, hogy az 1697-ben induló, kizárólag a királybíró választásának és megerősítésének módját érintő vita a szebeni főtiszték jogkörének kérdéskörével egészült ki. Az 1698. április 12-i dekrétumnak a szebeni királybíró és polgármester jurisdictiójának vizsgálatára irányuló utasítása nem meglepő, ha tekintetbe vesszük, hogy a kiterjedt bécsi kapcsolatokkal rendelkező Szász János polgármester 1697. október 12. óta a „substitutus iudex regius” címet is viselte, s személyében egyesülni látszott a két szebeni főhivatal.⁹³⁷ De a Valentin Franck által a szebeni polgármesterre és királybíróra alkalmazott „duumvirátus” megnevezés, valamint az 1698. évi szebeni statútumok is a két tisztség egyenrangúságának szemléletét sugározták. Mindezeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a Gubernium az egyes szász törvényhatóságok tájékoztatását és véleményét kérte e kérdésben.

Amint látni fogjuk, a Gubernium által lefolytatott vizsgálat során elsősorban a szebeni főtisztéknek az egész natióra kiterjedő joghatóságának kérdése az, ami ellenkezést váltott ki egyes szász körzetekben. Bár I. Lipót 1698. április 12-i dekrétumában „jurisdictio” szerepelt, a Gubernium a lefolytatott vizsgálat során a szebeni tisztéknek nemcsak törvénykezési, hanem a szászág egészét érintő politikai és gazdasági hatáskörére is rákérdezett.

Anélkül, hogy a harmadik és negyedik kérdésre adott válaszok részletes elemzésébe bocsátkoznánk, összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Szebeni Provinciától (Szebentől és a Hét Széktől) elkülönülő három szabad királyi város, Brassó, Beszterce és Medgyes kétségbe vonta a két szebeni főtisztéknek az egész Universitasra kiterjedő joghatóságát.⁹³⁸

Brassó, hivatkozva privilégiumaira, azt hangsúlyozta, hogy a Barcasággal együtt emberemlékezet óta teljesen független a szebeni királybírótól. Ünnepelesen tiltakozott azon titulus ellen, amellyel a Szebeni Provincia felékesíti magát. Valentin Franck *Breviculus*-ával kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy az tartalmaz az ő szabadságaikra nézve káros megállapításokat. Nem ismerte el azt a szebeni királybírónak és polgármesternek juttatott jurisdictiót, amelyet a nemrégiben a királynak felterjesztett tanúsítványba a város tudta nélkül foglaltak bele.⁹³⁹ Megkérdőjelezte, hogy a királybíró jurisdictióval rendelkezne a natio fölött.⁹⁴⁰

⁹³⁷ ZIMMERMANN 1884. A szebeni polgármester felemelkedése a királybírói hivatalba szokványosnak tekinthető és e két méltóság ideiglenesen egyszerre történő betöltésére nem egy történelmi példa hozható fel. Vö. SEIVERT 1782–1783.

⁹³⁸ Tekintetbe véve, hogy a szebeni főtiszték jogkörének változásairól áttekintő tanulmány eddig nem született, a vita e vonulatának bemutatásához és elemzéséhez további kutatást tartunk szükségesnek.

⁹³⁹ A május 15-én megfogalmazott írást valójában Brassó követői is aláírták.

⁹⁴⁰ Brassó opinója, 1698. aug. 1. MNL OL F 46 1699/318; JAKAB 1871, 23.

Beszterce esetében hasonló tiltakozás figyelhető meg. A város nem tud arról, hogy a szebeni főtiszteknek bármiféle őket érintő joghatósága volna. Több privilégiummal is meg tudja erősíteni, hogy a beszterceiek senkinek nincsenek alárendelve a törvénykezésben.⁹⁴¹ Fellebbezési fórumuk a Hét Szék bírái és nem a szebeni királybíró. A szebeni királybírónak nem lehet fölöttük jurisdictiója az uralkodó által megerősített privilégiumaik megsértése nélkül. A szebeni királybírónak patrónusként feladata a felügyelet („*inspectio*” – értsd: a szász ügyek felügyelete), amely azonban a jurisdictiótól független.⁹⁴²

Medgyes hangsúlyozta, hogy Brassóval és Besztercével együtt külön jogokkal és szabadságokkal rendelkezik, így a szebeni királybíró és a polgármester semmiféle jurisdictióval nem rendelkezik föllette. Kérte, hogy továbbra is élvezhesse privilégiumai által biztosított szabadságát. Elutasította a szebeniek felsőbbbségre törekvését, mivel az káros az Universitas előjogaira, városaira és az egész tartományra.⁹⁴³

De a szebeni királybíró igazságszolgáltatásban betöltött szerepét a Szebeni Provinciához tartozó Szászváros is pontosítja: hangsúlyozza, hogy a többi székből Szebenbe fellebbezett perekben nem csupán a Szebeni Szenátus vagy a királybíró, hanem az egész Universitas, azaz a Hét Szék bírái és az Universitas többi küldöttje is illetékes.⁹⁴⁴ Az ugyancsak a Hét Székhez tartozó Nagysink szék – az elkülönülőkkel szemben – kinyilvánítja, hogy e két hivatal jurisdictiója ellen nincs semmiféle kifogása.⁹⁴⁵

Az utolsó kérdésben nyilvánvalóvá válik, hogy a Gubernium beavatkozását a szász székek korántsem értékelték egységesen. Szászváros úgy vélekedett, hogy a szebeni királybírói méltóságot úgy kellene betölteni, ahogy eddig (tehát a Százak Tanácsa válasszon). Kérte, hogy a Gubernium ne sértse meg a szászok korábbi szabadságait és őrizze meg a szebeni királybíró és polgármester eddigi jogkörét. Nagysink szék sem akart változtatni az addig bevett gyakorlaton: „*a közönseges Uniot ne engedgye Nagyságtok Kegyelmeteknek a*

⁹⁴¹ JAKAB 1871. 24. p.

⁹⁴² „*Igitur inspectio Domino Regio Judici, tanquam Patrono incumbit, quae tamen cum Jurisdictione consensu non potest esse conjuncta.*” Beszterce opinója, 1698. aug. 6. MNL OL F 46 1699/318.

⁹⁴³ „*Nec dissimulare possimus voces Duum viratus ac Provincialis nobis tanquam aequivocas esse merito suspectus, nec nisi in latissimo sensu intra moenia Urbis Cibiniensis usurpandas. Quae quemadmodum Dominium aliquod ac elationem inferre, juribusque ac libertatibus Universitatis Urbibus, imo toti Provinciae praejudiciosae videntur, ea facilitate, qua introducuntur, rejiciuntur.*” Medgyes opinója, 1698. aug. 6. MNL OL F 46 1699/318; JAKAB 1871, 23–24. A második mondat Jakab Elek értelmezésében: „A szebeniek felsőbbbségre törekvése felfuvalkodottságot s uraságra vágyást rejt magában, a mely az Egyetemnek, a városoknak, sőt a szász föld egész területének hátrányára van.”

⁹⁴⁴ Szászvárosszék opinója, 1698. júl. 24. MOL F 46 1699/318; JAKAB 1876, 36–37.

⁹⁴⁵ Nagysink szék opinója, 1698. aug. 8. MOL F 46 1699/318.

*regi hatart az az a mi privilegiuminkat szokasinkat s rendtartassinkat bomlani s bontogatni.*⁹⁴⁶

Brassó ezzel szemben nem a Guberniumra neheztelt: azt kívánta, hogy minden szász város elégedjen meg a saját szabadságával, „a más buzájába sarlóját ne vágja”, és a század elején elnyert hatáskörében maradjon meg.⁹⁴⁷ A medgyesiek a negyedik kérdésre válaszolva szabadságaik és szokásjoguk megerősítését kérték, valamint azt, hogy ugyanolyan szabadságuk lehessen, mint a szebenieknek.⁹⁴⁸

A Gubernium 1698. évi körkérdésének kiértékelésekor meg kell jegyeznünk, hogy a szebeni főtisztek joghatóságával kapcsolatos vita korántsem zárult le.⁹⁴⁹ A Gubernium 1700. szeptember 11-i felségelőterjesztésében a különféle országos panaszok mellett a szebeni királybírói méltóság korábban nem szokásos és a privilégiumoknak ellentmondó jogkörü leírására – feltételezhetően a szebeni statútumokra, illetve a Szász Universitas 1698. május 15-i nyilatkozatára – hivatkozott.⁹⁵⁰

A Valentin Franck halála óta a szebeni királybírói méltóság betöltése körül kibontakozó vitát más megvilágításba helyezi, ha betekintünk annak személyi háttérébe. A királybíróvá választott, jelentős bécsi kapcsolati tőkével rendelkező, a szebeni politikai vezetést magához ragadó Szász János személye ugyanis éppannyira meghatározónak tűnik e kérdésben, mint a 17. század végi, a három erdélyi nemzet között folyó országgyűlési vitákban. A Szász János királybíróvá választása körüli vitával párhuzamosan zajlott guberniumi tagsága elnyerésének elhúzódása is.

VII. 6. Szász János küzdelme a guberniumi tanácsossággért

A tehetséges, képzett, határozott fellépésű Szász János méltán formált igényt a guberniumi tanácsosság elnyerésére. Valentin Franck betegsége valójában már 1696-ban felvetette az általa megüresedett guberniumi tanácsosi hely betöltésének kérdését. Az 1696

⁹⁴⁶ Szászvárosszék opinioja, 1698. júl. 24. Uo.; Nagysink szék opinioja, 1698. aug. 8. Uo.

⁹⁴⁷ JAKAB 1876; Brassó opinioja, 1698. augusztus 1. Uo.

⁹⁴⁸ Medgyes opinioja, 1698. augusztus 6. Uo.

⁹⁴⁹ Még a 18. század végén sem: 1782-ben Johann Cloos von Cronenthal szász ispán foglalkozott a kérdéssel a Szász Universitas által számára kidolgozott utasítás-terv körüli vitában. Az 1698. május 15-i nyilatkozattal kapcsolatos észrevételeinek forrását részben az 1698. évi körkérdésre adott válaszokban tükröződő kritikus vélemények képezték. Cloos különösen a szász ispán és a szebeni polgármester jogkörével és egymáshoz való viszonyával kapcsolatos kitételeket nehezményezte: a duumvirátus-szemlélet mellett azt, hogy a nyilatkozat szerint a polgármester feladatköréhez tartozik a Szász Universitas gyűlésén való elnöklés is; ezen kívül bírói jogkört gyakorol a szász ispán és a Szebeni Tanács fölött. JAKAB 1871, 21–24. Vö. különösen MNL OL B 2 1782/4331, 5369.

⁹⁵⁰ „*Judicatus Regii Cibiniensis circumscriptio ante non solita, et privilegiis praejudiciosa.*” A Gubernium felségelőterjesztése, 1700. szeptember 11. (6. pont) MNL OL F 43 3. köt. p. 53–56.

szeptemberében kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen a rendek Szászt tanácsúrnak választották,⁹⁵¹ majd a Gubernium november 12-én terjesztette fel jelölését az udvarba, Samuel Conrad volt medgyesi polgármester tanácsosi jelölésével együtt.⁹⁵² Az uralkodó jóváhagyására azonban egyelőre nem került sor. Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár 1697 januárjában biztató hangú levelében arról tájékoztatta a szebeni polgármestert, hogy jelölését december 11-én maga ismertette és dicsérte az udvarban. Az alkancellár úgy vélte, a felterjesztés eléri a kívánt eredményt.⁹⁵³ I. Lipót azonban az 1697. április 18-án kibocsátott uralkodói dekrétumában a guberniumi képviselőre jelölt két szász, Conrad és Szász közül csak az előbbi jelölését fogadta el, utóbbi ügyét elhalasztotta.⁹⁵⁴ Ennek hátterében többek között I. Lipót azon szándéka állhatott, hogy az evangélikus tanácsosok számát visszaszorítsa.⁹⁵⁵

A következő, 1697 júliusában összehívott tordai országgyűlésen a szászok posztulátumukban a rendek közbenjárását kérték Szász János szebeni polgármester tanácsosi megerősítéséért, Franck királybíró mellett tett hasznos szolgálataira hivatkozva. A Gubernium ígéretet tett, hogy alkalmas időben elő fogja terjeszteni a kérést.⁹⁵⁶

A Valentin Franck 1697 őszén bekövetkezett halála után megüresedő szebeni királybírói hivatal újabb lehetőséget kínált Szász számára a guberniumi hely megszerzésére. I. Lipót Diplomájának 9. pontja ugyanis a szebeni királybírónak helyet biztosított a Guberniumban. Véleményünk szerint Szász e törekvése szoros összefüggésben állt azzal a vitával, amely Szeben és a Gubernium között a szebeni királybírói hivatal betöltése körül bontakozott ki.

Az Erdélyben folyó vitával párhuzamosan nyomon követhető Szász János érdekérvényesítési kísérlete a bécsi udvarban is. Ebben egyik legfontosabb segítőtje Paul Ingram ágens, akit bécsi követjárása óta személyesen is ismert.⁹⁵⁷ Ingram 1697 áprilisában

⁹⁵¹ EOE, XXI. 40.

⁹⁵² TRÓCSÁNYI 1988, 228.

⁹⁵³ „*Candidatio Domini Vestri Spectabilis ac Circumspecti unanimi Dominorum Statuum Regni facta, et instituta, ac per Excelsum Regium Gubernium Augustissimae Sacratissimae Caesareo Regiae Majestati recommendata, per memet ipsum die 11. Decembris praesentata, et collaudata est, neque dubitandum, quin desideratus subsequatur effectus, cum ex legitima vocatione Divinae, arcanique sui consilii operatione hoc evenisse videatur, optoque ut ista dignitas, faustissima, fortunatissimaque in servitium Domini Domini nostri clementissimi, et Patriae, nationisque Inclytae Saxonicae succedat, emolumentum tantisque meritorum morum Trophaeis exurgat, et erigatur condignis praemiis gloriose dotanda(!) et cumulanda(!).*” Kálnoki Sámuel Johannes Zabaniusnak, 1697. jan. 12., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2026.

⁹⁵⁴ I. Lipót dekrétuma, 1697. április 18. Bécs. MNL OL B 2 1697/123, 1697/44 (fogalmazvány).

⁹⁵⁵ TRÓCSÁNYI 1988, 228.

⁹⁵⁶ „*valamint szebeni királybíró urammal ő kigyelmével együtt említett Czabanius János urnak ő kigyelmének minden mások felett több hasznos szolgálóját vettük s vehetjük, lévén azonkívül is ő kigyelme natióknak egyik főtiszte és praesesse, kinek kezén natióknak minden fundamentalis constitutiói szerint az köz dolgok forganak és azon két főtiszteinktől rendes dependentiánk vagyon [...].*” A szászok posztulátuma, 1697. júl. 4. EOE, XXI. 318; Válasz a szászok posztulátumára, 1697. júl. 4. Uo. 321.

⁹⁵⁷ Vö. Paul Ingram Szebennek, 1692. aug. 31., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1802.

még Szász guberniumi tanácsossága ügyében tett intézkedéseiről jelentett,⁹⁵⁸ ősszel pedig már a Bécsbe küldött szász követet, Johann Hossmannt segítette.⁹⁵⁹ Szász közvetlenül vagy közvetetten olyan, a bécsi hivatali elit erdélyi ügyekben jártas személyiségeivel vette fel a kapcsolatot, mint Franz Ulrich von Kinsky, az Erdélyi Konferencia elnöke és annak házi titkárai, Johann Theodor Weissenberger von Weißenberg, az Erdélyi Konferencia titkára, Johann David von Palm udvari kamarai titkár, Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök tábornok vagy Johann Friedrich Seeau, az Udvari Kamara tanácsosa, az Erdélybe küldött Kamarai Bizottság elnöke (1700–1702). A bécsi szálak mozgatása során megfelelő honoráriumok kifizetésével is számolnia kellett.⁹⁶⁰ Bizonyára nem volt független Szász törekvéseitől az sem, hogy 1698. március 1-én elnyerte a birodalmi lovagi címet, s ezzel a Sachs von Harteneck nevet.⁹⁶¹

A guberniumi tanácsosság elérése nem pusztán egyéni célt jelentett számára: a szászok guberniumi képviselőjének kérdése ekkor központi téma volt. Az Universitas 1698. május 15-i határozatában többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel jelenleg összesen egy szász tagja van a Guberniumnak – Samuel Conrad von Heydendorff –, a szász érdekek könnyen leszavazhatók. Az Universitas meglátása szerint a Gubernium számára különösen fontos, hogy olyan szász kerüljön a tanácsosai közé, aki nem zavarja meg a megyei porták felosztását.⁹⁶²

Ezt figyelembe véve érthető, hogy a Gubernium valóságos ellenhadjáratot indított Szász hivatali előléptetése ellen. Már a Gubernium 1697. július 19-i gyűlésén, majd a protestáns tagok 1697. július 27-i, az uralkodó által elrendelt hármasság jelölés ellen érvelő felterjesztéséből kiderült, hogy a katolikus tanácsosokon kívül a kancellár, Bethlen Miklós is ellenezte Szász guberniumi tanácsosságát.⁹⁶³

1699. március 30-án Szeben a Guberniumhoz írt felterjesztésében az 1697 óta folyó vitát összegezve, a választás és a jelölés eredményét ismertetve közvetítést kért Szász János polgármester megerősítése ügyében.⁹⁶⁴ Egy nappal később a Gubernium továbbította ugyan az uralkodónak a Szeben által jelölt három személy nevét, sőt, Szász alkalmasságára is

⁹⁵⁸ Paul Ingram Johann Zabaniusnak, 1697. máj. 4., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2054.

⁹⁵⁹ Paul Ingram jelentése, 1697. nov. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. 2093.

⁹⁶⁰ Vö. pl. Alexander J. von Kallaneckh Johannes Zabaniusnak, 1698. máj. 26., Bécs. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. 2140. (Ismertetését ld. az V. 2. alfejezetben.); [Johann Friedrich] Seeau levele [Hartenecknek], 1701. jan. 30., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/34. fol. 10–11.

⁹⁶¹ ZIEGLAUER 1869, 137.

⁹⁶² SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2137 (másolat), 2388 (eredeti, sérült).

⁹⁶³ MOL F 41 I. köt. p. 496; TRÓCSÁNYI 1988, 228. Vö. A Gubernium memoriáléja, 1697. júl. 27., Torda. MNL OL B 2 1697/73.

⁹⁶⁴ Replica Senatus Cibiniensis, 1699. március 30. Szeben. MOL F 46 1699/318; másolata: SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2151.

felhívta a figyelmet, de hozzáfűzte, hogy személyétől tartanak a Guberniumban, és félt, hogy vizsályt fog kelteni a rendek között.⁹⁶⁵ Szeben vezetését csupán arról tájékoztatták a guberniumi tanácsosok, hogy „*mü a mit conscientiank dictált azaránt fel adtuk eö felségének*”.⁹⁶⁶

Végül azonban nem jártak sikerrel, ugyanis I. Lipót 1699. szeptember 5-én egy évre megerősítette Szász Jánost a királybírói méltóságban.⁹⁶⁷ Alig telt el azonban néhány hónap, a Gubernium újabb ellentámadásba kezdett: a december 4-i felségelöterjesztésben, amellyel bizonyára a szászság aznapi kérvényét⁹⁶⁸ kívánta ellensúlyozni – hangsúlyozta a szebeni királybírói hivatal fontosságát és azt, hogy örökös méltóságról van szó. Veszélyesnek tartotta, ha a Guberniumban a szebeni királybíró személye évente változna, mivel így bizalmas információk szivároghatnának ki. Szász Jánost nem tartotta megfelelőnek, mivel személye zavart és kárt okoz a haza és az uralkodó szolgálatában. Ezért kérte Öfelségét, hogy valaki mást tegyen Szász János helyére, méghozzá élete végéig. Figyelemre méltó, hogy a Gubernium a királybírói méltóság megerősítésének költségeire is emlékeztette I. Lipótot: eszerint a megerősítésért az uralkodónak néhány ezer forint honorárium jár, a kancelláriának pedig száz arany taxa.⁹⁶⁹ A Gubernium Harrachnak és az Erdélyi Udvari Kancelláriának is írt ez ügyben Bécsbe, de Rabutin is tájékoztatta az uralkodónak küldött felségelöterjesztésről, támogatását kérve az ügyben, mellékelve a szász nemzet folyamodványát.⁹⁷⁰ 1699. decemberben a szebeniek is felvették a kapcsolatot az Erdélyi Udvari Kancelláriával. Kálnoki Sámuel alkancellár 1700. januári válaszelevelében arról biztosította őket, hogy a néhány nap múlva várható uralkodói audiencián ismertetni fogja a szászok felterjesztését és a Gubernium ezzel kapcsolatos „ajánlását”. A sikeres közbenjárás érdekében javasolta, hogy küldjék el

⁹⁶⁵ „*nisi dictus consul suum agendi modum fervidiorem quam Reipublicae salus patiat, et alias quibus nunc nimium utitur artes, vel corrigat ipse, vel a vestra maiestate corrigatur, profecto nos nec in Consilio intimo /ubi talia plus et citius nocere possunt/ securitatem, nec inter status universos et ipsam nationem Saxoniam tranquillitatem ullam speramus.*” MNL OL B 2 1699/42; vö. F 43 1. köt. p. 1255.

⁹⁶⁶ A Gubernium Szebennek, 1699. márc. 31. MNL OL F 43 1. köt. p. 1256.

⁹⁶⁷ Az oklevelet idézi: ZIEGLAUER 1869, 139–140; Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 228. Az uralkodó ezáltal teljesítette a szászok 1699. évi kérelmének 4. pontját, amelyben kérték az uralkodót: erősítse meg a szebeni Communitas által megválasztott Szász Jánost hivatalában, mivel a szebeni királybírói szék már több mint másfél éve üresedésben van, a Guberniumnak pedig csupán egy szász tagja van. A szász nemzet kérelme az uralkodóhoz, 1699. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2391.

⁹⁶⁸ A szászság 1699. december 4-i felterjesztésében aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az uralkodó csak egy évre erősítette meg Szászt hivatalában és kérte, élete végéig hosszabbítsa meg a kinevezést, ezáltal tiszteletben tartva a natio szabadságjogait és jogszokását. ZIEGLAUER 1869, 219.

⁹⁶⁹ A Gubernium felségelöterjesztése, 1699. december 4. Gyulafehérvár. MOL F 43 2. köt. p. 119–121.

⁹⁷⁰ A Gubernium Rabutinnek, 1699. dec. 4., Kolozsvár. MNL OL F 43 2. köt. 118–119; A Gubernium Harrachnak, 1699. dec. 4. és az Erdélyi Udvari Kancelláriának, 1699. dec. 4. Uo. 121.; Vö. F 41 2. köt. p. 42. 1699. dec. 9. – Az Erdélyi Udvari Kancellária 1700. január 9-én biztosította a Guberniumot, hogy legutóbbi felterjesztéseik – többek között a szebeni királybírótság – ügyében igyekszik közbenjárni és az alkancellár a következő audiencián elő fogja adni ezeket az uralkodónak. Az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak, 1700. jan. 9., Bécs. MNL OL F 46 1700/748.

neki az Andreamum hiteles másolatát.⁹⁷¹ A január 15-i audiencián Kálnoki ismertette a szász nemzetnek a szebeni királybírósággal kapcsolatos memoriáléját.⁹⁷²

1700 augusztusában, az egy évre szóló kinevezés lejárta közeledtével, a szász nemzet újabb folyamodvánnyal fordult I. Lipóthoz, amelyben kérte Szász János életre szóló kinevezését. A felterjesztésben a szászság hivatkozott Szász ellenzékére és arra is felhívta a figyelmet, hogy az örökös kinevezés nyugalmat és egységet hozna, elejét venné a pártoskodásnak, az ispánokat pedig visszatartaná a haszonleséstől, mivel nem kellene tartaniuk „az élet csúfos vagy megvetett szűkösségétől”, és az évente fizetendő megerősítési illetéktől is mentesülnének.⁹⁷³ Bár kérésük ekkor nem teljesült, a szász ispán a kormányzat hallgatólagos beleegyezésével hivatalában maradt.⁹⁷⁴ Talán e különleges státusz miatt nevezte őt a Gubernium ebben az évben „conconsiliarius”-nak.⁹⁷⁵

E félhivatalos megoldást azonban nem tűrte sokáig a kormányzat. 1701 márciusában, az országgyűlési viták alatt a Gubernium úgy határozott, Szász Jánosnak meg kell üzenni, hogy mivel királybírósága már egy éve lejárt, tanácsosi hely sem illeti meg a Guberniumban addig, amíg az udvar nem határoz újabb hivatali megerősítéséről.⁹⁷⁶ Bethlen állítólag

⁹⁷¹ „Kegyelmetek szabadcsága oltalmazásában, nem külömben ismérem magamat kötelesnek lenni [...] alázatosan instalok Eö Felsége előtt, hogy az király-biroság dolgais tanquam fixum et immutabile maradjon, mintt eddigis hogy életekig viselték Kegyelmetek becsülletes királybirai azon hivatalt.” Kálnoki Sámuel [Szebennek], 1700. jan. 9. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2265.

⁹⁷² Az Erdélyi Udvari Kancellária a Guberniumnak, 1700. jan. 23., Bécs. MNL OL B 2 1700/19.

⁹⁷³ „Praetendatur potius, jam ab ingruente iterum novae confirmationis, comitis nostri nationalis, sollicitationis[!] anno, per optatam nobis, confirmationem ad dies vitae domini comitis nostri moderni Johannis Sachse ab Hartenekk, omni subdolae ambitioni, malisque honores petendi artibus, ut et emulorum ac malevolorum nostrorum tentandis civilibus inter nos dissidiis ansa. Non minorem inde natio nostra, ultimum jam pene spiritum agens, ac in contemptu aliarum constituta, hoc uno potissimum argumento paritatem hactenus prae se ferens, refectionem sentiet, quam dictus comes noster stimulum ac calcar, ad omnia Majestatis vestrae Sacratissimae servitia, ardentissima fidelitate tractanda accipiet, quem et hactenus conservationis nostri laborum haud unquam pertaesum fuisse, si nos taceamus, ipsa adversariorum factiosa conamina loquentur. Vix autem, modum aliquem inveniri posse credimus, quo, quies et unitas civium conservari, factiosae ambitiones exterminari, ipsique comites ab avaritia, cum nec turpem vitae egestatem vel contemptum metuere, nec confirmationis taxam quotannis pendendam meditari debeant, retrahi possint, quam ista officii perpetuitate.” A szász nemzet az uralkodónak, 1700. aug. 10. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2324. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.]

⁹⁷⁴ ZIEGLAUER 1869, 141. Ezt támasztják alá a Gubernium jegyzőkönyvei is. Szász 1700 szeptembere és 1702 februárja – végleges kinevezése – közötti időszakban ismételtelen részt vett az üléseken (egyértelműen kimutathatóan az alábbi hónapokban: 1700. szeptember, október, 1701. január, március, július, október, november, 1702. január). A jegyzőkönyvekben csak kevés résztvevő esetén tüntették fel a névsort, egyébként csupán a hiányzók nevét tüntették fel, ezért Szász feltehetően ennél jóval több alkalommal vett részt az üléseken. MNL OL F 41 2. köt. p. 152, 155–158, 177, 223–224, 226, 253, 282–284, 286, 294–295, 309, 312–315, 318–319.

⁹⁷⁵ Vö. pl. A Gubernium Rabutinnek, 1700. szept. 13. MNL OL F 43 3. köt. p. 60–61; A Gubernium biznyságlevelé, 1700. szept. 14., MNL OL F 43 3. köt. p. 67–68.

⁹⁷⁶ „Generalis Szász Janosnak meg kel izenni, mint hogy az kyralybirosagban confirmatus nem lévén mar esztendeje expiralt és már secundum benignissimum Suae Maiestatis decretum esztendő el telesevel az eö kegyelme kyralybirosaga is expirál, az eö kegyelme tanacs urasaga penig az kyraly birosaghoz köttetet; [...] Azert Szász Janos uram, addig in Gubernium míg az udvar nem decidallya eö kegyelmenek is ujjab confirmatioja nem leszen nem admittaltathatik [...]” MNL OL F 41 2. köt. p. 210–211. (1701. márc. 4.)

megakadályozta Szász kizárását.⁹⁷⁷ Az országgyűlés alatt, 1701. március 6-án a szászok ismét felterjesztést írtak az uralkodónak, amelyben, miután összefoglalták az országgyűlés során őket ért sérelmeket, ezzel összefüggésben kérték Szász hivatali megerősítését.⁹⁷⁸

Mivel azonban az országgyűlésen folyó heves viták során Szász maga ellen fordította a többi rendet és a Guberniumot, a politikus karrierje komoly veszélybe került. 1701-től kezdve Szász ellenzéke nem pusztán hivatali megerősítése ellen tevékenykedett az udvarban, hanem – ezzel szoros összefüggésben – egy ellene indítandó per ügyében is.

Az 1701 januárjában kezdődő gyűlésen a rendek úgy határoztak, követséget küldenek az udvarba adócsökkentés és más országos ügyek megtárgyalása céljából. A követség tagjainak kiválasztása során egy hónapos vita kezdődött a szászok és a többi rend között, mivel előbbiek számára nem adatott meg a lehetőség, hogy maguk válasszák ki a Bécsbe küldendő követüket. A vita során a Gubernium előrebocsátotta, hogy a másik két renddel panaszt fog tenni az udvarban Szász János miatt.⁹⁷⁹ Bár az Universitas ünnepélyes nyilatkozatban állt ki Szász védelmében, a panasztételt nem tudta megakadályozni.⁹⁸⁰

Az országgyűlés ideiglenes feloszlása után két nappal a Gubernium levelet írt Kálnoki erdélyi alkancellárnak Bécsbe, mellékelve az udvarba küldendő országos követségről szóló tájékoztatást, valamint a legutóbbi országgyűlésről és a szász nemzetnek a másik két nemzettel fennálló viszályáról szóló jelentéseket.⁹⁸¹ Felhívta a figyelmet arra, hogy utóbbit az országgyűlés utolsó napján sikerült feloldani, ám Szász János ügye megoldatlan maradt, ezért a Gubernium és a rendek a haza törvényei szerint akarnak eljárni – azaz pert akarnak indítani –, előzetesen tájékoztatva Őfelségét is a történekről. Az uralkodó, ha ellenkező híreket hallana, azoknak ne adjon hitelt, és függessze fel a vizsgálatot a követség megérkezéséig, amely majd tájékoztatja az ügyről.⁹⁸² A Gubernium kérte Kálnokit, hogy járjon közben a követség bebocsátása ügyében, és tartsa titokban az ügyet az Erdélyi Udvari Kancellária előtt, az uralkodónak mellékelt levelet pedig juttassa el Harrachhoz, akinek kérje ki tanácsát a hatékony felterjesztés ügyében. A Gubernium hasonló tartalmú levéllel fordult Harrachhoz is.

⁹⁷⁷ Bethlen Miklós *önéletrása*, II. 48. Szász ezután is részt vett a Gubernium ülésein, pl. 1701. szeptember 22-én, november 15-én és 1702. január 24-én. MNL OL F 41 2. köt. p. 277, 297, 317.

⁹⁷⁸ Ismerteti és a felterjesztés szövegét közli: ZIEGLAUER 1869, 193–195.

⁹⁷⁹ A vitáról bővebben ld. a VIII. fejezetet.

⁹⁸⁰ ZIEGLAUER 1869, 201–203.

⁹⁸¹ Vö. Nationis Saxonicae a duabus, nempe Hungaria, et Siculica Nationibus in Diaeta Albensi Anni 1701. mense Januari celebrata oriri coeptae scissionis relatio per Gubernium Regium, ac status, et ordines duarum Nationum D. Generali Rabutin, et J.D. comiti de Seeau porrecta Anno 1701. die 4. Martii. MNL OL F 46 1701/121.

⁹⁸² „Gubernium et Status, ki eszt az causat secundum leges patrias akarják jure decidatni, es praevie informallyák eo Felségét azert, hogy tudgya eo Felsége ex genuine relatione omnium actorum az dolgott, es ha valami ellenkező híreket hallot volnais, annak hitelt ne adgyon, et judicium suspendire dignetur usque ad appulsum legationis [...]”. A Gubernium Kálnokinak, 1701. márc. 11. MNL OL F 46 1701/120.

Kérte az erdélyi referenst, hogy az ügyet tartsa titokban, és ne tárgyalja konferencián addig, amíg az erdélyi követség meg nem érkezik. Ha Szász János személyesen vagy megbízottja által saját ügyében közbenjárna, a követséghez irányítsák. Ezen felül kérte Harrachot is, járjon közben azért, hogy az uralkodó mihamarabb audienciára bocsássa a követséget.⁹⁸³

Kálnoki Sámuel alkancellár nem sokkal később arról tájékoztatta a Guberniumot, hogy továbbította Harrachnak az ügyet. Azt javasolta az erdélyi referensnek, érje el, hogy az uralkodó a Gubernium közreműködésével utasítsa a szászságot *újabb három személy jelölésére*. Ezt azzal indokolta, hogy Szász János nem fogadta el Öfelsége megerősítését az adott feltételekkel⁹⁸⁴, és nem is iktattatta be magát, mégis királybíróként mer működni. Harrachnak állítólag tetszett a felvetés, és javasolta Kálnokinak, hogy a bíborost (Kollonich Lipót) és Kaunizot⁹⁸⁵ is személyesen tájékoztassa Szász ügyéről. Harrach a kérdés megvitatására mielőbbi konferenciát tartott szükségesnek, amelyen Kálnoki is részt vehet. Harrach ígéretet tett arra, hogy bármilyen beadvány érkezne hozzá az ügyben, nem fog rá válaszolni anélkül, hogy az Erdélyi Udvari Kancelláriának ne továbbítaná azt. Az alkancellár, saját bevallása szerint mindent megtett azért, hogy Szász „kevélyességét” („*insolentia*”) „megzabolázzák”. Felmerült a kérdés, hogy vajon nem fogja-e rossz néven venni a szászság, hogy másokat kell jelölnie a szebeni királybírói hivatalba. Kálnoki szerint az újabb jelölés éppen hogy vigasztaló lesz a szászokra nézve, „*mert ez [Szász János] non nationalis, hanem tóth, nem kedves az natiojában mert kevely, kegyetlen, nyughatatlan, pompázo. Az öregeket contemnallya [megveti], contra privilegium az polgarmestersegetis resignalni [visszaadni] nem akarja söt absolute, s despotice tractallya az nativus, öreg, irdomos szaszokat.*”⁹⁸⁶

A Szász elleni hangok az udvarban egyelőre nem vezettek eredményre. 1701. augusztus 3-án I. Lipót, hivatkozva a szászság és a Gubernium 1699. december 4-i felterjesztésére, hangsúlyozta, hogy nem kívánja eltörölni a Diplomában megerősített régi szokásokat és privilégiumokat, majd Szász János beiktatására vonatkozó utasítást adott, ugyanakkor a hivatal életre szóló meghosszabbításáról egyelőre nem rendelkezett. A Gubernium azonban, bár már szeptember végén megkapta a dekrétumot, csak novemberben tájékoztatta a szászságot az utasításról és 1702. január 4-ét jelölte ki a beiktatás időpontjául. A beiktatás

⁹⁸³ A Gubernium Kálnokinak, 1701. márc. 11., [h. n.]; A Gubernium Harrachnak, 1701. márc. 12., Gyulafehérvár. MNL OL F 46 1701/120.

⁹⁸⁴ Itt bizonyára a mindössze egy évre szóló hivatali megerősítésről van szó.

⁹⁸⁵ Feltehetően Dominik Andreas Graf Kaunitz (1655–1705) császári diplomata; 1697-ben a ryswiki béke megkötésekor I. Lipót császár küldötte, 1698-tól birodalmi alkancellár és a Titkos Konferencia minisztere. WURZBACH 1864, XI. 63–64.

⁹⁸⁶ Kálnoki Sámuel a Guberniumnak, 1701. márc. 23., Bécs. MNL OL F 46 1702/604.

feladatát a gubernátorra és Apor Istvánra bízta.⁹⁸⁷ Az uralkodó végül az 1701. december 29-i Erdélyi Konferencia ülésén, eleget téve a szász nemzet kérésének, Szász János örökös hivatali megerősítése mellett döntött, amelyet 1702. február 13-i dekrétumában hirdetett ki.⁹⁸⁸ Ezzel véget ért az 1697 őszén kezdődő, Szász hivatali megerősítése ügyében indult vita.

A szebeni királybírói és az azzal járó guberniumi tanácsosi hivatal betöltésével kapcsolatos, 1691–1703 közötti viták és politikai küzdelmek során megmutatkozott egyrészt Szeben szabad királyi város törekvése a magyar királyok által adományozott szabad bíróválasztási jog érvényesítésére, másrészt a Guberniumnak mint a királyi hatalom letéteményesének, illetve a fejedelmi hatalom „örökösének” kísérlete a választás befolyásolására. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a következő két királybíró, Peter Weber és Andreas Teutsch kinevezése során Szeben választási joga – a fejedelmi korhoz hasonlatosan – több fő megválasztásában, illetve jelölésében merül ki, akik közül az uralkodó a város kívánsága és a Gubernium javaslata mérlegelésével nevezett ki egy személyt.

A választás kapcsán sor került a szebeni főtisztek, a „duumvirátus” jogkörének részletes megfogalmazására, majd egy e kérdésben indított vizsgálatra. A Guberniumnak az 1698. évi körkérdéssel akarva-akaratlan sikerült több várost is Szeben ellen hangolnia. A Hét Széken kívül eső szász szabad királyi városok, Brassó, Beszterce és Medgyes, határozottan tiltakoztak Szeben őket érintő jurisdicciója (itt: törvénykezési joga) ellen. Szászváros és Nagysink ezzel ellentétben nem Szeben előretörési kísérlete, hanem a Gubernium megosztó politikája ellen tiltakozott. A kérdőpontokra adott válaszokból úgy tűnik, a Hét Széken kívüli szász szabad királyi városok autonómiájuk védelmét a Szász Universitas közös ügye elé helyezték.

A guberniumi tanácsosság, illetve később ezzel összefüggésben a királybírói méltóság elnyerése érdekében folytatott küzdelmek Szász esetében több mint öt évig tartottak. Az ideiglenes, majd életre szóló kinevezés elhúzódása nem választható külön az erdélyi rendi küzdelmektől és a személyes, részben a Guberniumon belüli politikai ellentétéktől, de attól a tényezőtől sem, hogy a hivatali megerősítéshez szükséges illeték az uralkodónak és az Erdélyi Udvari Kancelláriának is jövedelmet jelentett. Ugyanakkor Szász bukása esetében számolnunk kell a Szász Universitason belüli ellentétekkel is.

⁹⁸⁷ I. Lipót dekrétuma, 1701. aug. 3., Bécs. F 46 1701/49; SJAN Sibiu, Acte admin. 1701/34. fol. 8–9 (másolat); A Gubernium a Szebeni Tanácsnak, 1701. nov. 16. MNL OL F 43 2. köt. p. 616; F 41 2. köt. p. 277. (1701. szept. 22.), p. 297. (1701. nov. 15.) A Szász beiktatását elrendelő uralkodói dekrétumot tárgyaló szeptember 22-i guberniumi ülésen Szász nem volt jelen, a november 15-i ülésen azonban már igen.

⁹⁸⁸ Relatio negotiorum in Excelsa Ministeriali Conferentia Transylvanica resolutorum, ac Suae Majestati praesentatorum, 1701. dec. 29. MNL OL B 2 1701/179; ZIEGLAUER 1869, 219–220; TRÓCSÁNYI 1988, 228.

VII. 7. Peter Weber szebeni királybíró választásától a beiktatásig (1703–1704)

Szász János 1703. decemberi kivégzése után néhány nappal, december 8-án összeült a Szebeni Szenátus és a Százak Tanácsa, amelyen Peter Weber⁹⁸⁹ polgármester előterjesztette, hogy a megüresedett királybírói helyre jelölni kell három személyt, akik közül majd választani kell. A hivatalba Webert, Johannes Stentzel Beuchel szék bírót és Tobias Fleischer szenátort jelölték. December 11-én a Szenátus előadta, hogy a privilégiumok szerint nem csak a királybíró jelölése, hanem választása (azaz egy személy kiválasztása) is a szebeni Százak Tanácsának joga. Ennek során hivatkozott a Valentin Franck halála utáni gyakorlatra, és abbeli reményét fejezte ki, hogy a főparancsnok és a Gubernium nem fognak ellentmondani nekik ebben az ügyben, hanem közbenjárnak a választott személy megerősítése érdekében. A Communitas Peter Webert választotta meg, majd ugyanaznap felterjesztést írt az uralkodónak, amelyben a Diploma által is megerősített szabad választási jogára hivatkozva kérte Weber hivatali megerősítését. Ennek során kifejtette: a szabad választás a magyar királyok uralkodása óta biztosított számára, és a fejedelmek korában is szokásban maradt. A szavazattöbbséggel megválasztott Weber olyan személy, aki alkalmas mind Ófelsége, mind a szász nemzet szolgálatára.⁹⁹⁰ Az ügy előmozdítására a szebeni külső és belső tanács közösen írt Kollonich Lipótnak, Savoyai Eugennek és Harrachnak is, amelyben arra vonatkozó kívánságát is kifejezte, hogy a szabad választás számára a jövőben is biztosítva legyen.⁹⁹¹

A Szebeni Tanács csak két hónappal később, 1704 februárjában tájékoztatta a Guberniumot arról, hogy a Százak Tanácsa a Magisztrátusból jelölt három személy közül Peter Webert választotta a megüresedett királybírói hivatalba. Egyúttal kérte a Gubernium közbenjárását az udvarban.⁹⁹² Bár erre vonatkozó közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre, a szebeni tanácsülési jegyzőkönyvekből kiderül, hogy nem csak a Gubernium, hanem a főparancsnok is közreműködött Weber kinevezése ügyében.⁹⁹³ Az ügy előmozdítására

⁹⁸⁹ Peter Weber (1645–1710) szücs Szász János hivatali utódja volt 1695-től a szék bírói, majd 1700-tól a polgármesteri tisztségben. 1702. január 4-én von Hermannsburg néven nemességet nyert. 1704 június 6-án királybíróvá választották, amelynek megerősítésére augusztus 25-én került sor. Weber 1710. május 25-én hunyt el. SEIVERT 1782–1783, III. 424–425.

⁹⁹⁰ HR Prot. 1698–1705. p. 327–328; A szebeni Százak Tanácsa I. Lipótnak, 1703. dec. 11., Szeben (fogalmazvány). SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/39. fol. 17–18.

⁹⁹¹ „zumahl die allergehorsambste Intention haben, wie de praesenti, also immer auf solche subjecta, welche dem allerhöchsten Herrendienst bevorauß, dann auch unserer allergemeinen Necessität convenient undt anständig seyn werden, allergehorsambst zu reflectieren.” A Szebeni Tanács Kollonichnak, Savoyainak és Harrachnak, 1703. dec. 13. Uo. fol. 4–5. – Weber választásáról egy brassói országgyűlési követ is beszámol, hozzáfűzve: reméli, Weber Brassó számára jobban fog kedvezni, mint elődje: „Gott gebe, dass er der gesambten Nation, in specie aber unser armen Cronstadt ein besser Gönner sei, als sein Antecessor.” *Quellen Brassó*, VII. 595–596.

⁹⁹² Szeben a Guberniumnak, 1704. febr. 7. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/1. fol. 1–2.

⁹⁹³ HR Prot. 1698–1705. p. 447.

áprilisban a Szebeni Tanács a szász nemzet és a város nevében Strahlenfeld ágensnek és Hossmannak is írt Bécsbe, az Universitas és a város további ügyeit is továbbítva nekik.⁹⁹⁴

Weber uralkodói kinevezésére a szász ispáni, szebeni királybírói és guberniumi tanácsosi hivatalba végül 1704. június 6-án került sor. A diplomában szó esik a szebeni *Communitas* általi jelölésről és a jelölt tagok bemutatásáról („*repraesentatio*”) a Gubernium közreműködésével. A kinevezés Weber esetében már elsőre életre szóló volt.⁹⁹⁵ I. Lipót ugyanaznap utasította a Guberniumot Weber beiktatására, amelyre augusztus 25-én került sor.⁹⁹⁶

VII. 8. Lengyelfalvi István javaslata és a szebeni „duumvirátus” körüli vita utóhangjai (1704, 1706)

Úgy tűnik, Weber kinevezése nem ütközött komoly ellenállásba sem a Gubernium, sem a bécsi kormányzatszervek részéről; a Szebeni Tanács sikeresen érvényesítette azt a szabad választási jogot, amely miatt 1697-ben még olyan heves vitába bocsátkozott a Guberniummal. Ám a Szász Universitas 1705 decemberében kezdődő segesvári gyűlésén, amelyre az ugyanott megrendezett országgyűlés alatt került sor, nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes szász székek és vidékek között továbbra sincs egyetértés a szász ispán választásával és a szebeni főtiszték jogkörével kapcsolatban.

1705. december 28-án, az Universitas gyűlésének ünnepélyes megnyitását követően Lengyelfalvi István szászvárosi székbiró ügye került napirendre: az Universitas vádat emelt ellene, amiért egy Rákóczihoz küldött posztulátumba belefoglaltatta azt a kérést, hogy a szász ispánt ne csak Szeben, hanem a Szász Universitas többi városa is választhassa.⁹⁹⁷

Lengyelfalvi 1706. február 3-i magyar nyelvű leveléből kiderül: az Universitas azzal vádolta a szászvárosi követet, hogy az 1704. évi gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlésen fel akarta forgatni a szász nemzet privilégiumait és az Universitas nevében nyilatkozott. Lengyelfalvi elbeszélése szerint javaslatára akkor került sor, amikor Rákóczi fejedelmi kondícióiról tárgyaltak. Ennek során az *Approbatae Constitutiones* alapján sorra megvitatták a régi fejedelmek kondícióit. A szász tiszték évenkénti szabad választása mellett szóba került az a törvény is, amely szerint a szász ispán megerősítése a fejedelmek joga.

⁹⁹⁴ HR Prot. 1698–1705. p. 393. (1704. ápr. 21.); Peter Weber Strahlenfeldnek, 1704. ápr. 21., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/9. fol. 7–8.

⁹⁹⁵ Kinevezési oklevele: SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1704/1. fol. 4–5 (másolat); I. Lipót leirata, 1704. jún. 6. MNL OL F 46 1704/88. Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 228. (Trócsányi tévesen 1706. június 4-i dátumra hivatkozik.)

⁹⁹⁶ I. Lipót dekrétuma, 1704. jún. 6., Bécs. MNL OL F 46 1704/88; HR Prot. 1698–1705. p. 448–449.

⁹⁹⁷ *Diarium actorum comitialium Schaesburg*. 1705. dec. 19 – 1706. márc. 3. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/1. fol. 1–12.

Ennek kapcsán Lengyelfalvi felhozta: „*mint hogy az Universitas Comesséről van az szó, az Comes nem tsak Szebennek Comesse hanem az egész Universitasnak Erdelyben, tehát választania kellének az Universitasnak, mert az Szebeni Centum Paterek eö kegyelmek választása nem az egész Szász Universitas választása, és mint hogy Comes totius Nationis az Natio választhasson magának az hol s kit érdemesnek itil, vagy Szebenben vagy másutt az kit szeret, és azt Confirmálná*”.⁹⁹⁸ Lengyelfalvi javaslatát a követek állítólag tetszéssel fogadták, szavazásra bocsátották, majd jóváhagyták, sőt, Lengyelfalvi szemére vetették, miért nem bocsátotta korábban külön tárgyalásra e javaslatot, mivel akkor maguk terjesztették volna elő. Lengyelfalvi azzal védekezett az Universitas gyűlésén, hogy bár ő vetette fel a javaslatot, azt közösen szavazták meg az országgyűlésen.⁹⁹⁹ A Szászvárosi Tanács is székbírója védelmére kelt az Universitas előtt, és a gyulafehérvári országgyűlésen részt vevő tanácsosaik, Eperjesi Gergely és Fodor Péter jelentését idézték, amely szerint Lengyelfalvi a választásra vonatkozó felszólalása után hozzáfűzte, hogy mindezt nem az Universitas, hanem csupán saját maga nevében mondja; a székbíró semmi egyebet nem tett az ügyben, és írásbeli előterjesztést sem készített.¹⁰⁰⁰ Az Universitas 1706. február 15-én, a szászvárosiak levelének felolvasása után úgy határozott, vizsgálatot indít az ügyben, és erre a feladatra bizottságot nevezett ki.¹⁰⁰¹

A Johannes Höchsmann által a 19. században feltárt tanúvallomásokból¹⁰⁰² kiderül, hogy a gyulafehérvári országgyűlésen Szeben és Brassó városok kivételével minden szász szék és vidék képviseltette magát. A segesvári források szerint Lengyelfalvi Szebennek az Universitason belül betöltött „gyám”-szerepének említése kapcsán nem pusztán a város comes-választási jogát hozta fel, hanem azt is, hogy Szeben a szász ispán kizárólagos székhelye és a szász nemzet jövedelmei kizárólag Szebent illetik.¹⁰⁰³ Lengyelfalvi ezért az egész natio általi választás mellett azt is felvetette, hogy a szász ispán székhelye ne kizárólag Szeben lehessen. Javaslatát a magyar nemesség és a medgyesiek körében tetszést aratott. A segesvári székbíró, Simon Mathiä azonban tiltakozott, és felhívta a figyelmet arra, hogy a szász követek nincsenek feljogosítva a szavazásra. Nem került sor ugyanis előzetes

⁹⁹⁸ Lengyelfalvi István (a Szász Universitasnak), 1706. febr. 3., Szászváros. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/2. fol. 5–6.

⁹⁹⁹ Lengyelfalvi István (a Szász Universitasnak), 1706. febr. 3., Szászváros. Uo.

¹⁰⁰⁰ Szászváros (a Szász Universitasnak), 1706. febr. 3. Uo. fol. 3–4.

¹⁰⁰¹ Diarium actorum comitialium Schaesburg. 1705. dec. 19 – 1706. márc. 3. Uo.

¹⁰⁰² Höchsmann szerint a segesvári források között talált datálatlan tanúkihallgatási jegyzőkönyv 1704 decemberében vagy 1705-ben készülhetett Rabutin vagy a szász ispán utasítására. HÖCHSMANN 1877, 21. Véleményünk szerint 1705 decemberében ennek alapján kerülhetett napirendre Lengyelfalvi ügye, de az is lehetséges, hogy a vallomások éppen az Universitas határozatára készültek 1706-ban.

¹⁰⁰³ Ez utóbbi állítás csak áttételesen igaz: a szebeni polgármester szedte be az Universitas adóját és utalta ki a szász városi tisztviselők fizetését.

tanácskozásra és a szász nemzeti gyűlés nincs jelen teljes számban az országgyűlésen. Erre az ítélmester ismét megkérdezte, jóváhagyják-e a javaslatot, mire a magyarok helyeslése mellett Lengyelfalvi és a medgyesiek igennel szavaztak, míg a segesvári székbíró nemmel. A javaslatot felvették a választási feltételek közé.¹⁰⁰⁴ Annak 17. pontja szerint „*a comes universitatis Saxonicae confirmatioja állván az ő nagysága [...] autoritásában, kit is az egész universitas válasszon akármelyik székből vagy városból, az kit arra jobbnak itél.*”¹⁰⁰⁵

Höchsmann meglátása szerint e 19. században megvalósult reform bevezetése a 18. század elején előnyös lett volna a szászság számára, ha tekintetbe vesszük, hogy a század folyamán később a kormányzat beleavatkozott a választásba. Ugyanakkor az egész natio általi választást a szászságra nézve ellenséges erők kezdeményezték a 17. század végén és a 18. század elején is: előző esetben a comes hivatali megerősítésének megnehezítésére törekvő kormányzat, a következőben pedig a „forradalmi” országgyűlés. Höchsmann – joggal – megkérdőjelezi, hogy e tisztán szász ügy a Gyulafehérváron összegyűlt erdélyi rendekre tartozott volna: azáltal, hogy e kitélt belefoglalták a fejedelmválasztási feltételekbe, a rendek tulajdonképpen szabad utat kaptak a szászok alkotmányának megsértésére a későbbiekben is. Szében kizárólagos választási joga ugyanis szoros összefüggésben állt a szászság jogállásával és politikai múltjával. A javaslat jóváhagyása a natió belüli szakadást erősítette: a Rákóczi-párti erdélyiek bizonyára felmérték, hogy ha Szebent, Rabutin egyetlen szász támaszpontját sikerül megfosztani e jogától, ezzel visszanyomva a többi szász város sorába, akkor kimondhatják, hogy megnyerték a Szászföldet.¹⁰⁰⁶

A segesvári gyűlésen a szebeni királybíró választásának joga mellett a szebeni főtisztek jogköre is ismét terítékre került, felszínre hozva az 1698-ban megrekedt vitát. 1706. január 4-én a szász nemzeti gyűlésen Peter Weber a szász ügyek eredményesebb tárgyalása érdekében megkérdezte az Universitást, elismeri-e őt fejének és ispánjának. A követek elfogadták az új comest, ám a brassóiak ennek kapcsán tiltakoztak a Valentin Franck traktátusában olvasható „duumvirátus” fennhatósága ellen. Kifejetették, hogy a szász ispánon és saját városi tisztviselőiken kívül semmilyen más főtisztet nem ismernek el privilégiumaik és jogszokásaik alapján, azaz elhatárolódtak a szebeni polgármester őket érintő jogkörétől. A szebeni polgármester – Andreas Teutsch – arra emlékeztette a brassóiakat, hogy hivatalával együtt jár az Universitas gyűlésén történő elnöklet, és az ő feladata a szászság adójának (cenzus) beszédese és kezelése is. Hamarosan világossá vált, hogy a vita inkább formai, mint tartalmi

¹⁰⁰⁴ HÖCHSMANN 1877, 21–23.

¹⁰⁰⁵ *Törvények és okiratok*, 180.

¹⁰⁰⁶ HÖCHSMANN 1877, 22–23.

kérdésekre irányult („*mehr de nomine als de re*”). Brassó, Medgyes és Beszterce városok ugyanis elismerték a szebeni polgármesternek azon jogkörét, amelyet az Universitas 1698. évi nyilatkozatában megfogalmazott, és csupán a városukat érintő gazdasági és törvénykezési jogát tagadták meg, amelyre azonban Teutsch nem is tartott igényt. A szebeni főtiszték óvatosságára vall, hogy bár tisztázódni látszott a félreértés, a következő napon a Hét Szék külön gyűlésén, elítélve az előző napi vitát, elhatározták: amennyiben a három követ a továbbiakban hasonlóan nyilatkozik, panaszt fognak tenni rájuk mint a szász egység megzavaróira Rabutinnél. Az Universitas gyűlésén azonban többet nem merült fel a kérdés.¹⁰⁰⁷

VII. 9. *Andreas Teutsch kinevezése*

Peter Weber 1710. május 26-án bekövetkezett halála után néhány héttel a szebeni Communitas a Deputációnak írt jelentésében arról számolt be, hogy június 16-án a privilégiumuk által biztosított gyakorlatnak megfelelően megrendezték a királybíró választását és jelölését. A szavazattöbbséggel jelölt személyek: Andreas Teutsch,¹⁰⁰⁸ az erdélyi Deputáció tanácsosa és szebeni polgármester, Thomas Schmied von Scharffenbach szebeni székbíró és Johann Hossmann von Rothenfels, az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa és szebeni szenátor. E három közül a szebeniek Teutschot javasolják a megüresedett hivatalba.¹⁰⁰⁹

I. József 1710. november 26-án a szebeniek jelölésének és a Deputáció javaslatának megfelelően Teutschot nevezte ki szász ispánnak, szebeni királybírónak és „erdélyi belső tanácsosnak”, amely a Gubernium visszaállításáig deputatusi rangot jelentett.¹⁰¹⁰ Az Udvari Haditanács Steinvillenek írt leveléből kiderül, hogy Teutsch kinevezése előtt az erdélyi főparancsnok véleményét is kikérték.¹⁰¹¹ Az ünnepélyes beiktatásra azonban csak 1711.

¹⁰⁰⁷ Diarium actorum comitialium Schaesburg. 1705. dec. 19 – 1706. márc. 3. Uo.

¹⁰⁰⁸ Andreas Teutsch (1669–1730) segesvári születésű orvos. Szebenben kezdetben „Stadtphysikus”, majd 1701-től jegyző, 1702. december 9-től tanácsos, 1704. augusztus 21-től polgármester, majd 1710. június 16-tól haláláig királybíró. Az erdélyi Deputáció, majd a visszaállított Gubernium tagja. SEIVERT 1782–1783, III. 425–427.

¹⁰⁰⁹ A szebeni Communitas a Deputációnak, 1710. jún. 17., Szeben. MNL OL F 46 1710/150.

¹⁰¹⁰ Andreas Teutsch szász ispáni kinevezése, 1710. nov. 26. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1710/1. fol. 9–10; I. József leirata, 1710. nov. 26. MNL OL F 46 1710/339; Vö. TRÓCSÁNYI 1988, 309. (Trócsányinál a kinevezés dátuma tévesen 1710. nov. 23.) A Deputáció 1710. augusztus 10-én írt felterjesztésében Schmiedet nem javasolta, mivel az a korábbi években biztosként „nem szolgálta kellően a főhadiparancsnok és a Gubernium közötti jó viszonyt”, és a lehetséges további két személy közül Teutschot ajánlotta. TRÓCSÁNYI 1988, 309.

¹⁰¹¹ „*Nächst disem hat man auch genemb gehalten, das der Teütsche Bürgermaister zu Härmanstatt, als Königs Richter alda der von dem Hern Generalen der Cavallerie selbsten angeregten Ursachen halber angestellet werden mögte [...].*” Az Udvari Haditanács Steinvillenek, 1710. nov. 29., Bécs. SJAN Sibiu, Comandamentul general, 1710/3.

szeptember 3-án került sor a szebeni városházán báró Wesselényi István, a Deputáció elnöke és Teleki László, a Deputáció ülnöke közreműködésével. Az ünnepségen részt vett Steinville erdélyi főparancsnok és más magasrangú császári tisztek is.¹⁰¹² Teutsch *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae* című, már szász ispánként írt munkájában ismertette a beiktatási ceremónia főbb elemeit, egyben tömören tisztázva a Franck halála óta eltelt évek során felmerülő vitás kérdéseket. A szász ispán, mint írja, egyben szebeni királybíró és titkos tanácsos is. Azért, hogy ne csak a szászság, hanem a többi erdélyi nemzet előtt is nagyobb tiszteletnek örvendjen, a magyar királyok és erdélyi fejedelmek gyakorlatát folytatva a római császár erősíti meg őt hivatalában. A pompás ceremónia során zászlót, szablyát és buzogányt, valamint oklevelet kap, amely feljogosítja arra, hogy betekintsen a többi város és szék hivatalnokainak politikai, törvénykezési és gazdasági tevékenységébe és őket hivatalviselésükről számon kérje.¹⁰¹³

¹⁰¹² HERBERT 1883, 349–350; Vö. HR Prot. 1711–1716. fol. 12. (1711. szept. 2–3.)

¹⁰¹³ „Damit aber dieser Comes nicht allein von seiner Nation, sondern auch von andern desto größeren Respect habe, wird derselbige, wie vor diesem von den Ungarischen Königen, und siebenbürgischen fürsten, also itzo von der Römisch Kayserlichen Majestaet, mit vielen ceremonien, in dieser Würde, auf Lebens lang confirmiret, und mit einer Standar, und Pfahne, Sabel, und Pusigan, nebst einem Diplomate, beschenckt, kraft welches er aller anderer Städte und Stuhls-Officianten, in Politicis, Juridicis, et Oeconomicis, einsehen, und von ihren Ampts Verwaltungen Red und Antwort fordern kan.” *Teutsch, Historia*, fol. 8. [Kiemelés tőlem, Sz. Zs.] – A Brukenthal-gyűjtemény lajstromában e kéziratot tévesen 1696-ra datálták. Tartalma alapján legkorábban 1715-ben íródott.

VIII. ORSZÁGGYŰLÉSEK

A 17–18. század fordulóján az erdélyi rendeknek számos politikai, kormányzati, gazdasági és felekezeti kérdésben kellett egyezsége jutniuk, amelyek megvitatására az országgyűlések adtak alkalmat. Dolgozatunk célkitűzésének megfelelően szükségesnek tartjuk annak feltérképezését, miként kísérelte meg a szászság érdekei érvényre juttatását az országos politika legnagyobb fórumán? Vizsgálódásunk során először arra keressük a választ, mit jelentett a szászok háttérbe szorulása az országgyűléseken, amelyet posztulátumaikban oly gyakran tettek szóvá? Ehhez kapcsolódóan – mintegy kontrollként – néhány példán keresztül betekintést kívánunk nyújtani a gyakran heves vitába torkolló országgyűlések menetébe és abba, hogy azokban milyen szerepet játszottak a szász követek. Végezetül országgyűlési naplók és jelentések tükrében érzékeltetjük a szász követek és patrónusaik „színfalak mögötti” működését.

Az általunk vizsgált korszak több mint harminc erdélyi országgyűlésének menetébe és tematikájába betekintést nyújtanak az 1699-ig kiadott országgyűlési irományok, az ismert elbeszélő források, valamint néhány országgyűlésről részletesebb feldolgozás is rendelkezésünkre áll.¹⁰¹⁴ Ugyanakkor bőséges kiadatlan forráscsoportot képez az 1700 utáni évek országgyűlései után fennmaradt iratanyag.¹⁰¹⁵ Ezen elsődleges forrásokat – amelyek szisztematikus feltárása és részletes bemutatása nem lehetett feladatunk – és a kapcsolódó hivatali levelezést egészítik ki a szász országgyűlési követek formális és informális jelentései, a városi vezetésnek az országgyűlésekről írt beszámolóit és naplóit. A szebeni követek által írt

¹⁰¹⁴ Szilágyi Sándor 1699-ig terjedő, erdélyi országgyűlési irományokat tartalmazó forráskiadványának bevezetőjében a korszakra vonatkozó elbeszélő forrásokat is (Czegei Wass György naplóját, Bethlen Miklós önéletírását, valamint a *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinumot*) felhasználta. *EOE*, XX–XXI. – Az 1700–1712 közötti évek törvénycíkkéi Gál László összefoglalásában állnak rendelkezésre (bár az 1703. márciusi–áprilisi országgyűlésről nem emlékezik meg). *GÁL* 1837, I. 183–202. – Rolf Kutschera kormányzattörténeti munkájában elsősorban régebbi irodalom alapján ismertette az erdélyi országgyűlések általános jellemzőit; Szilágyi munkásságára – meglepő módon – nem hivatkozott. – Az 1696. évi gyulafehérvári országgyűlésen zajló vitát Jakab Elek, az 1701. és 1702. évi vitákat igen részletesen Ferdinand von Zieglauer ismertette. *JAKAB* 1875, 112–126; *ZIEGLAUER* 1869, 148–288. Rabutinnek az 1696. és 1697. évi országgyűlésekről írt jelentéseit ismerteti: *KRABBES* 2014. A császárpárti erdélyi rendek Rákóczi-szabadságharc alatti országgyűléseire alább térünk ki.

¹⁰¹⁵ Kiadatlan országgyűlési iratok jelentős mennyiségben találhatóak többek között az Erdélyi Udvari Kancellária *Acta generalia*-sorozatában (B 2), az Erdélyi Gubernium másolati könyveiben (F 43) és ügyiratai között (F 46). A Gubernium országgyűlési iratanyagában megtalálhatók többek között a korszak kiadatlan törvénycíkkéi (F 135). A Gubernium jegyzőkönyvei helyenként az országgyűlésre vonatkozó bejegyzéseket is tartalmaznak a (F 41). Ismertetésüket ld. *TRÓCSÁNYI* 1973. Értékes források találhatóak továbbá az egykori Szász Nemzeti Levéltár országgyűlési iratsorozatában: *SJAN* Sibiu, *Dieta Transilvaniei*. Mindezek mellett az erdélyi megyei és városi levéltárak is bizonyára jelentős forrásanyagot őriznek a korszak országgyűléseinek történetére vonatkozóan.

jelentések feltárása alapján, kiadott brassói beszámolók¹⁰¹⁶ bevonásával alaposabb képet kapunk az országgyűlések menetéről, és betekintést nyerünk a hivatalos iratokból nem rekonstruálható mozzanatokba.¹⁰¹⁷

VIII. 1. Az országgyűlések összetétele és menete

A szászság érvényesülésének vizsgálatát megelőzően tekintsük át röviden, kik vettek részt a fejedelmi, majd a Habsburg-korszak országgyűlésein és hogyan zajlottak e gyűlések.¹⁰¹⁸

A fejedelmi korszak erdélyi országgyűlése egykamarás volt, amely azonban három összetevőből állt: az első csoportot a tisztségük révén meghívottak – a Fejedelmi Tanács, a Fejedelmi Tábla tagjai, valamint egyes fejedelmi főtisztok – képezték. A második csoportba a vagyonuk alapján külön regalissal meghívott főrangúak, a harmadikba pedig a rendek követei tartoztak.¹⁰¹⁹ A gyűlések nagy részén feltehetően részt vett a református és az evangélikus püspök is. Követek küldésére a három nemzet törvényhatóságainak és bizonyos városoknak volt joga. Ami a szász törvényhatóságok követeit illeti, Trócsányi a fennmaradt források alapján kimutatta, hogy a szász székek és vidékek által a fejedelmi korban delegált követek száma igencsak változó volt.¹⁰²⁰ A követek száma összefüggésben állt a következő országgyűlés fontosságától és az adott törvényhatóság jelentőségétől; a szászok esetében például Szebenszék vagy Brassó-vidék követeinek száma általában nagyobb volt, mint Nagysink vagy Szerdahely széké. Sem törvény, sem jogszabály nem rendelkezett arról, hogy

¹⁰¹⁶ Aus den Landtagsdiarien Simon Scheipners und anderer 1692 bis 1717. In: *Quellen Brassó*, VII. 589–614. A korszakra: 589–608.

¹⁰¹⁷ E források terjedelme és értéke igen változatos; a hivatalos jelentéstől és a városvezetésnek írt levelektől a magán célra készített, igencsak homályos megfogalmazású, töredékes feljegyzésekig terjednek. A német és latin nyelven íródott országgyűlési naplók és jelentéseket – a vizsgált korszakból összesen 14-et – az egykori Szász Nemzeti Levéltár országgyűlési irományaiban, valamint a korszakra vonatkozó iratsorozataiban leltük fel: SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei; Uo. Col. med.; Uo. Mag. Acte admin. E fejezethez kérdésfeltevésünkhöz jól illeszkedő forrásokat (összesen hat naplót, ill. jelentést) használtunk fel. A szebeni országgyűlési jelentésekre már Zimmermann is felhívta a figyelmet, ám az általa ismert nyolcból csak hatot találtunk meg. ZIMMERMANN 1901, 95.

¹⁰¹⁸ Ennek ismertetése során előre kell bocsátanunk, hogy Trócsányi Zsoltnak az erdélyi országgyűlésekre vonatkozó alapos elemzése 1690-ig terjed. Az ő munkája időrendi folytatásának tekinthetjük Rolf Kutschera monográfiáját, ám fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Szilágyi mellett Trócsányi munkásságát is figyelmen kívül hagyta. A Habsburg-korszak országgyűléseinek bemutatásakor főként 19. századi irodalomra hivatkozik, az országgyűlések menetének bemutatása során nincs tekintettel annak lehetséges időrendi változásaira, és főleg 18. század végi, ill. 19. századi példákat említ. TRÓCSÁNYI 1976, KUTSCHERA 1985. – A fejedelmi kori országgyűlés törvényalkotási, külügyi, bírói és egyéb jogkörére: TRÓCSÁNYI 1976, 141–179; a Habsburg korszak országgyűlésének jogkörére összefoglalóan: KUTSCHERA 1985, 70–71. Az átmeneti korszak erdélyi törvényalkotásával kapcsolatban Georg Müller elsősorban jogi és formai kritériumok figyelembevételével arra a megállapításra jutott, hogy az 1690–1703 közötti időszakban hivatalos erdélyi törvényhozásról nem beszélhetünk; a rendek törvényalkotó jogát az 1744. évi 9. törvénycikk biztosította. MÜLLER 1907.

¹⁰¹⁹ A követek számára és személyére vonatkozó hiányos ismeretek pótlására újabban Dáné Veronka négy erdélyi vármegye, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs és Torda követeinek országgyűlési jelenlétét vizsgálta a 17. század első felére vonatkozóan. DÁNÉ 2012.

¹⁰²⁰ Számuk 1–10 között mozgott. Az erre vonatkozó részletes kimutatást ld. TRÓCSÁNYI 1976, 29–31.

egy törvényhatóság általában hány követet küldjön az országgyűlésre, és kialakult gyakorlat sem volt erre. Az egyes törvényhatóságokon belül sem volt általánosságban korlátozva a követek száma. A szász székek követei gyakran városi tisztviselők vagy tanácsnokok voltak, ritkábban esküdt polgárok. A szász városok országgyűlési jelenlétével kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet Trócsányi egy fontos meglátására: bár ezek a fejedelmi korszak legjelentősebb városai voltak, az országgyűléseken nem volt a törvényhatóságtól (széktől vagy vidéktől) elkülönülő képviseletük, azaz formailag nem városi képviseletnek számítottak, és nem voltak részei a városi rendnek. Ugyanakkor a széken vagy vidéken belül e városok rendelkeztek tényleges politikai súllyal.¹⁰²¹

A Habsburg-kormányzat idején az erdélyi országgyűléseken részt vett a Gubernium, a Királyi Tábla, a törvényhatóságok főtisztjei,¹⁰²² a regalisták, valamint az egyes törvényhatóságokból – a vármegyéből, székekből, kerületekből, taxás és privilegizált helyekből – választott követek. Míg az 1585. évi országgyűlés résztvevőinek száma a fennmaradt katalógusok alapján 158–210 főre tehető, a 18. században e szám 200–300 fő között mozgott.¹⁰²³

Hogy mindebből mennyit tettek ki a szász törvényhatóságok követei, és pontosan kik voltak e követek, arra csak elszórt adatokkal rendelkezünk. Az 1701 januárjában kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen a tizenegy szász körzet összesen 22 fővel képviselte magát (Szeben: 2 fő, Segesvár: 3, Brassó: 1, Medgyes: 3, Beszterce: 3, Szászsebes: 2, Nagysink: 1, Szerdahely: 2, Kőhalom: 2, Újgyház: 2, Szászváros: 1).¹⁰²⁴ Úgy tűnik, az egyes törvényhatóságokból megjelent követek száma ekkor sem volt állandó, és nem mindig a szék vagy város főhivatalnokja töltötte be e feladatkört. Az 1694. júliusi tordai országgyűlésen például – Szász János jelentése szerint – az Universitas körzeteinek főtisztjei közül csak a

¹⁰²¹ TRÓCSÁNYI 1976, 24–33. E megállapítást ki kell egészítenünk azzal, hogy az 1585. évi országgyűlés fennmaradt katalógusai alapján a szász székek (Szeben, Szerdahely, Szászsebes, Újgyház, Nagysink, Medgyes, Kőhalom) mellett a szabad királyi városok sorában külön szerepel Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Beszterce és Szászsebes a többi szabad királyi város (Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagybánya) mellett. KUTSCHERA 1985, 54–55; BENKŐ 1791, 63–67.

¹⁰²² Elsősorban a magyar és székely körzetekéi, ugyanis a szász főtisztjek a 18. század elején kiszorultak az országgyűlésről. KUTSCHERA 1985, 53.

¹⁰²³ KUTSCHERA 1985, 53–56.

¹⁰²⁴ Szeben: Peter Weber székbecs, Georg Reußner aljegyző; Segesvár: Hartwig Pankratius szenátor, Johannes Hetzeldörfer polgármester, Andreas Göbbel királybíró; Brassó: Georg Czako von Rosenfeld; Medgyes: Samuel Conrad von Heydendorf polgármester, Peter Auner szenátor, Mathias Deivell szenátor; Beszterce: Daniel Heuntzel és Georg Teuchert szenátorok, Samuel Bedäus esküdt; Szászsebes: Thomas Schmied von Scharfenbach királybíró, Georg Rekert szenátor; Nagysink: Michael Roches királybíró; Szerdahely: Michael Hintz esküdt, Michael Bottesch jegyző; Kőhalom: Georg Evä királybíró, Michael Lang jegyző; Újgyház: Adam Kißling királybíró, Andreas Rhöner esküdt; Szászváros: Paul Biro. ZIEGLAUER 1869, 160.

szerdahelyi királybíró volt jelen; rajta kívül több székbíró vett részt a tanácskozásokon.¹⁰²⁵ Az országgyűlési követek személyének kiválasztása összefügghetett az országgyűlés időpontjával is. Az Universitas 1694. november 30-án, Katalin napi gyűlésének első napján arról hozott határozatot, hogy azon szász törvényhatóságok (Brassó, Medgyes, Beszterce) főtisztjei, akik e gyűlésen nem jelentek meg, a december 12-én kezdődő marosvásárhelyi országgyűlésre menjenek el, ugyanakkor intette a többi várost és széket is, hogy az országgyűlésre alkalmas követeket küldjenek.¹⁰²⁶

A fejedelmi kor országgyűléseinek menetére csak hozzávetőleges „forgatókönyv” létezett. A gyűlések rendszerint istentisztelettel kezdődtek, majd a rendek küldöttség útján értesítették a fejedelmet összegyűlésükről. Ezután a fejedelem leküldte előterjesztéseit (propositio). Ezek felolvasása után a rendek felterjesztették sérelmeiket (postulata), amelyre a fejedelem válaszolt. Elvileg csak a sérelmi ügyek lezárása után került sor az előterjesztések tárgyalására. Ez az ügymenet azonban helyzettől függően változhatott.¹⁰²⁷ Az országgyűléseken az egyes natiók és felekezetek rendszerint külön is üléseztek. Ezen összejövetelek célja sérelmek összeállítása, rendkívüli fontosságú ügyek vagy a másik két natióval, illetve a fejedelemmel fennálló vitás kérdések megtárgyalása volt. A szászok külön üléseire, a szász nemzeti gyűlésekre a szebeni királybírónál, a szebeni főtiszteknél, vagy Gyulafehérváron a szebeni házban került sor.¹⁰²⁸ Az egyes natiók sérelmeiből állították össze – nem kis vita árán – a rendek közös sérelmi feliratát. A posztulátumokra a fejedelem tételenként válaszolt, mígnem újabb lehetséges felterjesztések és viszontválaszok után nyugvópontra jutott a kérdés.¹⁰²⁹

A 17–18. század fordulóján az országgyűlések hasonlóan zajlottak, ám a korszakváltás jeleként a gyűlés újabb résztvevővel, a királyi biztossal bővült. A biztos szerepének azonban a 17. század utolsó évtizedében, pontosabban a Gubernium felállítása (1692) utáni években még nem tulajdoníthatunk nagy jelentőséget. Georg Müller a korszak erdélyi törvényhozására vonatkozó elemzésében ugyanis megállapította, hogy bár a Habsburg uralkodó személyes jelenléte az országgyűléseken nem jöhetett szóba, az országgyűlési biztost – ellentétben a Magyar Királyságban bevett gyakorlattal – kezdetben sem az udvar, sem a rendek nem tekintették az uralkodó teljhatalmú képviselőjének. Ezt támasztja alá egyrészt a Diploma Leopoldinum 10. pontja – amely szerint az uralkodó előterjesztésének csak szükség esetén kell beérkeznie az országgyűlésre –, másrészt a Gubernium instrukciója (1693. április 29.),

¹⁰²⁵ Johannes Zabanius jelentései a szebenieknek, 1694. júl. 15. és 1694. júl. 20., Torda. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 458–468.

¹⁰²⁶ SNU Prot. 1694–1705, p. 65–66.

¹⁰²⁷ TRÓCSÁNYI 1976, 72–73.

¹⁰²⁸ Uo. 78–82.

¹⁰²⁹ Uo. 98–99.

amely az előterjesztések ismertetését a Gubernium – és nem az országgyűlési biztos – feladatai közé sorolja. A helyzet a Kamarai Bizottság Erdélybe érkezése (1699) után változott meg. 1700 februárjában Ludwig Albert von Thavonath még előzetesen tájékoztatta a Guberniumot az uralkodói előterjesztés tartalmáról, Johann Friedrich Seeau 1701 januárjában azonban instrukciójára és az örökös tartományokban bevett szokásra hivatkozva a Gubernium mellőzésével, közvetlenül a rendekkel ismertette a propositiókat. A Rákóczi-szabadságharc alatt az országgyűlési biztos szerepét a mindenkori főparancsnok vette át, és e minőségében a szatmári béke után is megmaradt.¹⁰³⁰

A korszak országgyűléseinek történetét tanulmányozva, betekintést nyerve a rendek között zajló élénk, esetenként botrányba torkolló vitákba, nem lepődhetünk meg azon, hogy az országgyűlési biztosként fellépő Veterani főparancsnok titkára, Absolon Dániel tolmácsolásában ilyen szózatot intézett a rendekhez az 1693 szeptemberében kezdődő tordai országgyűlésen: *„Szakadgyon vége a személy szerint valo gyűlölségeknak irigykedéseknek, mellyek a közönseges jonak pestissi: viragozzek a tökelletes atyafiui szeretet [...]. El kell a testnek oszlani a mellyet az inak öszve nem kötnek, el kell annak az orszagnak romlani, a kiben részre valo szakadássok, partialitássok, és egy masra valo töréssek vannak.”*¹⁰³¹

VIII. 2. A szászok leszavazása

A 17–18. század fordulóján benyújtott szász felterjesztések egyik rendszeresen visszatérő pontja a szászság politikai elnyomása és az országgyűléseken történő leszavazásuk. E panaszuk nem volt előzmény nélküli: a 17. század közepén több alkalommal is sor került a szászság mint harmadik rend leszavazására, amelynek következtében több, saját alkotmányuknak ellentmondó határozat született.¹⁰³² 1671-ben arra panaszkodtak, hogy egyesek a szász tiszteket szakálluk levágásával és akasztással (!) fenyegetik, 1674-ben pedig arra, hogy a törvényekkel ellenkező fejedelmi rendeleteket eszközölnék ki a szász székekre és

¹⁰³⁰ MÜLLER 1907, 50–51. Müller megállapításait egy kisebb adalékkal szeretnénk árnyalni. Az 1691. januári országgyűlés királyi biztosa, Friedrich Falkenhain gróf főhadbiztos közvetlenül a rendekkel vette fel a kapcsolatot. Miután azok január 20-án összeültek, és az akkor beteg elnök helyettesítése körül adódó vita is megoldódott, Bethlen Gergely elhozta őt szállásáról. A biztos ünnepélyes beszédet mondott, majd átadta a császár megbízólevelét, és írásban benyújtotta előterjesztését, amelyet távozása után elkezdtek felolvasni. Ezt azonban hamar megszakította egy, a hivatalok betöltésére vonatkozó vita – számolt be a szebeni követ. Acta comitiorum Fogarasiensium A. 1691. in Jan. celebratorum. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 414–417. – Müller az 1691. januári országgyűlés biztosának fellépését azzal magyarázza, hogy ekkor még nem került sor a Gubernium felállítására. Hasonló átmeneti jelenségnek tartja az erdélyi főparancsnok biztosi funkcióját az 1692. márciusi–áprilisi szebeni országgyűlésen, amelyen a Gubernium beiktatására került sor, valamint 1693. szeptember 22-i fellépését, amelynek során átadta a Gubernium instrukcióját. MÜLLER 1907, 50.

¹⁰³¹ Propositio Absoloniana, 1693. szept. 21. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei, Nr. 1. p. 446–449.

¹⁰³² Ilyen eset volt 1653-ban és 1654-ben annak megszavazása, hogy magyar nemesek házat vásárolhassanak szász városokban, valamint hogy a szászok a tábla elé idézhetőek legyenek. MÜLLER 1928, 135.

helységre.¹⁰³³ Amint azt az alább idézett példákban látni fogjuk, a szászság a 17. század végén az ilyesfajta visszaélések eltöröltetésére törekedett.

Szász János szebeni követ 1693 márciusában, Bécsben a szászság nevében benyújtott terjedelmes emlékiratában felhívta a figyelmet arra, hogy az országgyűléseken szokássá vált szavazattöbbséggel olyan törvényeket hozni, amelyek ellentmondanak valamely privilégiumuknak. Ennek során a szászokat könnyen leszavazzák, ezért kérte az uralkodót: hozzon olyan rendelkezést, amely megakadályozza, hogy a kisebbség már elnyert jogai csorbát szenvedjenek a leszavazás által.¹⁰³⁴

A szászok további felterjesztéseiből kitűnik, hogy e probléma egyelőre nem oldódott meg. 1693 szeptemberében a tordai országgyűlésen benyújtott memoriáléjukban többek között azt kérték, hogy posztulátumaikat hallgassák meg és a válaszokat ismertessék velük, a szavazással eldöntendő ügyekben pedig szavazattöbbséggel döntsenek a rendek, de csak olyan esetekben, amelyek során egy natio vagy közösség privilégiumai sem kerülnek veszélybe.¹⁰³⁵

A Gubernium válaszában arra hivatkozott, hogy a posztulátumok vizsgálatát eddig sem tagadta meg a szászoktól, és a továbbiakban is tekintetbe fogja venni azokat, ahogy a másik két rendét is. A szavazattöbbséggel kapcsolatos kérést azonban elutasította, mondván, hogy az uralkodó által is megerősített törvénycikk szerint két natio szavazata adja a többséget. Továbbá arra hivatkozott: szinte soha nem fordul elő ilyen eset – tudniillik hogy a szavazás által valamely natio privilégiumai sérülnek –, egy ezt szabályozó törvény pedig csak felforgatná a rendet (mivel az egyes natiók kihasználhatnák azt).¹⁰³⁶ A szászság viszontválaszában kérte, hogy azon ügyekben, amelyekben valamely natio privilégiumainak épsége forog kockán, ne kerüljön sor szavazásra. A három nemzet közötti egyezsége („*aureum solum concordiae Trium Nationum Instrumentum*”) hivatkozott és arra emlékeztetett: több ilyen esetben szavazattöbbséggel döntöttek, míg a szász nemzetnek kevés szavazata volt, ezért ezekben az ügyekben számukra jogorvoslatot kell biztosítani.¹⁰³⁷ Úgy

¹⁰³³ TRÓCSÁNYI 1976, 86.

¹⁰³⁴ ZIEGLAUER 1869, 120.

¹⁰³⁵ A szász nemzet memoriáléja, 1693. szept. 29., Torda. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1852. (magyar és latin változatban); másolata: Copia memorialis Illustri, Regioque Transylvaniae Gubernio a Natione Saxonica insinuati. 1693. szept. 29., Torda. ÖStA FHKA HKA Sieb. r. Nr. 2. 1693. május, fol. 856–861, A.

¹⁰³⁶ „*De tali casu, qui vel nunquam, vel vix semel in uno seculo potest contingere, consultum non est provinciae tam positivam legem condere, quam successu temporis ad omnia alia promiscue quaelibet Natio trahat, cum perpetua agitatione status.*” Ad puncta dominorum Saxonum resolutum in Gubernio, 1693. okt. 3., Torda. Uo. B.

¹⁰³⁷ „*De casibus indifferentibus non loquimur, de quibus in confesso est plura vota concludere, ubi vero alicujus nationis privilegium salus vel status versatur, aut ab aliis nationibus contrectatur, liquere putamus, casum talem, suffragiis non ita, atque casum indifferentem submitti posse, suffragatur nostrae petitioni, non aureum solum concordiae trium nationum instrumentum, ante aetatem nostram, bono communi erectum, sed et illa ad quaerendum ordinem nos urget assuetudo, qua omnes articuli in praejudicium juris, aut privilegii alicujus*

tűnik, nem sikerült e kérdésben egyezsége jutniuk, ugyanis a szebeni vezetés nem sokkal később Bécsbe terjesztette fel az ügyet.¹⁰³⁸ Az 1694. februárban kezdődő kolozsvári országgyűlésen ismét előkerültek az ezzel kapcsolatos panaszok, ám a Gubernium szerint ezzel a kéréssel is csak felforgatnák a közbékét és az eddig elfogadott és az uralkodó által is megerősített törvényeket és szokásokat.¹⁰³⁹ 1696 őszén a Szász Universitas Gyulafehérváron megjelent országgyűlési követői ismét tiltakoztak a szász nemzet országgyűléseken történő leszavazása ellen, arra hivatkozva, hogy korábban már volt példa arra, hogy ennek során nemzetük szabadsága, privilégiumai és bevett szokásai sérültek. Ezért kérték, hogy a „*boldog emlékezetű régi szent királyok privilégiumai*”, amelyeket Őfelsége a Diplomában megerősített, „*vox alá ne bocsáttassanak*”.¹⁰⁴⁰

Az ismertetett vita kapcsán felmerül a kérdés, hogyan is történt a szavazás a korszak erdélyi országgyűlésein. Erre vonatkozóan csak töredékes információval rendelkezünk.¹⁰⁴¹ Egy 1584. évi jelentés szerint a szavazás natiók szerint történt, mégpedig úgy, hogy a három nemzet egy-egy képviselője előlépve hangosan ismertette rendje szavazatát.¹⁰⁴²

Bethlen Miklós az 1691. januári–februári fogarasi országgyűlésre visszaemlékezve arról számolt be, hogy a gubernátor választása kapcsán vita támadt abból: a szavazatok számát vagy a szavazók rangját vegyék-e figyelembe. Mivel előbbi mód győzött, nem ő, hanem Bánffy György nyerte el e méltóságot.¹⁰⁴³

A natiók szerinti szavazásra a vizsgált korszakban az első adatot a Gubernium 1693. októberi, fentiekben ismertetett válaszában találtuk, amely szerint az uralkodó is elismerte, hogy két natio szavazata adja a többséget. Ugyanakkor egy 1698. évi beadványban a szászok azt követelték, hogy natiók szerint történjen a szavazás.¹⁰⁴⁴ Ez arra utal, hogy e szavazási mód nem minden esetben valósult meg.

nostrī, ea methodo sunt erecti, qua pluralitas votorum (dum Natio Saxonica parvum nimis votorum numerum habuit) concludebat: in quibus casibus via remedii nobis patere debet.” Ad gratiosam Illustrissimi Gubernii resolutionem, Natio Saxonica, suam mentem sequenti modo humilime declarat. 1693. okt. 4., Torda. Uo. C.

¹⁰³⁸ A szebeni királybíró és polgármester [Ismeretlenek], 1693. okt. 15., Szeben. Uo. fol. 862–863.

¹⁰³⁹ A szász nemzet posztulátuma és a Gubernium válasza, 1694. márc. 16., 1694. márc. EOE, XXI. 177–184.

¹⁰⁴⁰ A szász nemzet protestációja, 1696. okt. 11., Gyulafehérvár. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2014; MÜLLER 1928, 135.

¹⁰⁴¹ Trócsányi a fejedelemség-kori erdélyi országgyűlések alapos elemzése során – bizonyára erre vonatkozó források híján – e kérdésre nem tért ki. Müller az országgyűlésen történő szavazás és az országos irományok hitelesítése kapcsán említi ugyan a Szász Universitas szavazatát (Kuriatvotum), és több, 16–17. századi példát hoz fel a szászok leszavazására, de nem tisztázza, hogy ekkor mindvégig a natiók szerinti szavazás volt-e érvényben. Vö. TRÓCSÁNYI 1976; TRÓCSÁNYI 2005; MÜLLER 1928, 134–135.

¹⁰⁴² MÜLLER 1928, 135.

¹⁰⁴³ „*De sok türelmetlen kiáltozott, és követelte, hogy a mennyiséget vegyék tekintetbe.*” Sudores et cruces, 1192.

¹⁰⁴⁴ MÜLLER 1928, 135. A Müller által hivatkozott iratot nem találtuk.

A leszavazás problémájának megoldását feltartóztatta a Rákóczi-szabadságharc. A szász nemzet 1705 decemberében felterjesztett terjedelmes emlékiratának¹⁰⁴⁵ bevezetőjében a szászságnak a nem német natiók általi elnyomásáról olvashatunk. A húsz pontból álló felterjesztés első pontjában a szászok kifejtik: a magyar és a székely nemzet, bár nevében különbözik, valójában egy, amely a harmadik hátrányára fog össze, így a döntések nem az igazság és az egyenlőség, hanem e két nemzet közös érdeke szerint születnek. E pontban felhánytorgatják azon sérelmeiket, amelyeket a magyaroknak és a székelyeknek a Guberniumban, a Királyi Táblán és az országgyűléseken érvényesülő dominanciája okoz. Ezek során ugyanis a szászokat nem vagy csak kis létszámban bocsátják be a tanácskozásokra és a szavazásokra. Mindez az igazgatásnak olyan meghatározó területeire hat ki, mint az adó-, a kvártély- és az igazságügy. Az udvarból érkező dekrétumokat és rendelkezéseket sok esetben nem hajtják végre, és a szavazás során elnyomott szászok mindig a rövidebbet húzzák a magyar urakkal szemben, akik nem érveik, hanem szavazataik száma által vannak túlsúlyban.¹⁰⁴⁶

Amint azt a fentiekben láttuk, a szászok a leszavazás problémája kapcsán a három nemzet uniójára hivatkoztak. Az 1540-es években megkötött szerződést a fejedelemség korában többször is megújították az erdélyi rendek (1567, 1607, 1613, 1630, 1649), majd az *Approbatae Constitutiones*be (1653) is bekerült. Feltételei között szerepelt, hogy ha a három nemzet valamelyike szabadságjogaiban vagy régi rendtartásában sérül, a másik két nemzettel együtt az országgyűlés előtt keressék fel ez ügyben a fejedelmet és a tanácsot, sőt, a három nemzet egymást oltalmazni tartozik.¹⁰⁴⁷ Bár az unió esküt a rendek 1674-ben és 1681-ben is megújították, a gyakorlatban jelentőségét veszítette.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵ A szász nemzet és Szeben felterjesztése az uralkodónak, 1705. dec. 17/18., Szeben. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1705/2. fol. 25–37 (fogalmazvány), 38–45 (másolat); MNL OL B 2 1705/28 [é.n.] (másolat).

¹⁰⁴⁶ „Die Hungarisch- und Zecklische Nationes, welche zwey heißen, in der Wahrheit aber, nicht mehr als eine sind, auch stets ein allerdings gemeinschaftliches, vor sich nützlich, aber in praejudicium tertiae tanquam infirmioris abziehendes Interesse haben, die verfloßene Zeit her, in so weit eine Superiorität, und partem Dominatus respectu Nationis Saxonicae beßeßen, daß so wohl in Excelso Gubernio Transylvanico, als Tabula Judiciaria Regia, vornehmlich aber denen Conventibus Statuum derer Herrn Hungarn und Zeckler viele, Sachsen aber wenig oder keine ad Consultationes et vota admittiret oder gezogen, folgsamb mehrentheils non ex dictamine Iustitiae et aequitatis, sed convenientia, et interesse duarum unitarum et pro una Stantium Nationum, so wohl in Contributions- und Quartiers- als Iustiz-Wesen der Außschlag cum Summo Saxonum aggravio et praejudicio dahin außgefallen, daß zwar der allerhöchste Landes-Fürstliche Herrn-Dienst utcunque befördert, aber inzwischen vielen von Hoff eingelauffenen allergnädigsten Decretis und Verordnungen nicht nachgelebet, mit hin die arme, per plurima non ratione, sed numero praeponderantia D. D. Hungarorum vota untergedruckt- und liegende Sachsen stetig den Kürtzen gezogen, und [...] verarmet, und zu nichts gemacht worden [...]” MNL OL B 2 1705/28.

¹⁰⁴⁷ „Ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilegiumiban, szokott és régen bévött rendtartásiban bántódása lenne, requirálván [megkeresvén] felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerint ország gyűlésének előtte is defacto mindjárt megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a panaszolkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak

Ezt tanúsítják az ismertetett felterjesztések is, amelyek által a szászság hiába törekedett arra, hogy – érvényt szerezve a három rend megállapodásának – az országgyűléseken vétőjogával élhessen azon esetekben, amelyek során privilégiumaik veszélybe kerülnek. Mindez csak később valósult meg. 1791 előtt a szavazás a következőképpen folyt: először a regalisták, majd a Gubernium tagjai, azután a főtisztek, a vármegyék és a székek, majd a taxás helyek követei adták le szavazatukat. Ezeket azonban a három nemzet gyűjtőszavazataiba számították, így a mintegy 300 szavazat helyett végül a három nemzet 1–1 szavazatával kellett számolni. Az egyik natio – rendszerint a magát hátrányos helyzetben látó szászság – ellenszavazata esetén a többséggel hozott határozat nem emelkedhetett törvényerőre. 1791-ben azonban az országgyűlés a „Kuriatvotum” rendszerét a többségi határozat rendszerére cserélte le. Ettől kezdve az alul maradt szászság a bécsi kormányzathoz fordulhatott, amely azonban kevés eredménnyel kecsegtetett.¹⁰⁴⁹

A szász politikáról a felterjesztések alapján alkotott képet árnyalja, ha betekintést nyújtunk a korszak néhány jelentős országgyűlésének történetébe, illetve az azokon folyó vitákba.¹⁰⁵⁰ A rendelkezésünkre álló forrásanyag bőségére és az eltérő forrásadottságokra való tekintettel az alábbiakban négy (1701, 1702, 1703, 1706) országgyűlés eseményeinek felvázolására korlátozzuk magunkat.

VIII. 3. Országgyűlési viták (1701, 1702, 1703)

Az 1701. és 1702. év országgyűléseinek története a szakirodalomból ismert¹⁰⁵¹; a szászságnak a másik két renddel fennálló fokozódó ellentétének érzékeltetésére azonban hasznosnak látjuk fontosabb mozzanataik összefoglalását, kiegészítve újabb forrásokkal. Az 1701 januárjában kezdődő, szünet beiktatásával egészen júliusig elhúzódó gyulafehérvári országgyűlés egyik központi problémáját az jelentette, hogy az uralkodó a spanyol örökösödési háború miatt továbbra is a háborús évekre jellemző magas adót – 800 ezer forintot – kívánt kivetni az országra, miközben a rendek a Diploma 12. pontja alapján, tekintettel az Erdélyben beállt békére, jóval alacsonyabb összeget vártak. A helyzet tisztázására a Gubernium és a rendek

óltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásokra.” *Approbatæ Constitutiones*, III. rész, 1. cím, 1. cikkely. CJH Erdély, 69.

¹⁰⁴⁸ Teutsch szavait idézve: „Leidenschaft und Verblendung der Menschen hat ihn, wie oft, nur zum leeren Schall gemacht [...]” TEUTSCH 1874, 296–297; KUTSCHERA 1985, 15; SCHULER VON LIBLOY 1867, 324–326.

¹⁰⁴⁹ Kutschera nem adja meg, a 18. században mikor vezették be a „Kuriatvotum” rendszerét. KUTSCHERA 1985, 74.

¹⁰⁵⁰ A vizsgált korszakban a gyűléseken benyújtott szász posztulátumok és az azokra adott válaszok ismertetését nem tartjuk szükségesnek, ld. erre: EOE, XX; EOE, XXI.

¹⁰⁵¹ ZIEGLAUER 1869, 148–288; Zieglauer alapján összefoglalóan: TEUTSCH 1984, 20–24; KUTSCHERA 1985, 84–91.

követséget küldtek az uralkodót képviselő Johann Friedrich von Seeau grófhhoz, a Kamarai Bizottság elnökéhez, amelynek eredményeképp 750 ezer forintra alkudták le az összeget. Ezt követően úgy határoztak, hogy további engedmények és az ország panaszainak továbbítása céljából követséget küldenek Bécsbe.¹⁰⁵² A követség tagjainak megválasztása azonban hosszadalmas (február 8.–március 9.) vitát váltott ki. Az országgyűlésen ugyanis a rendek által leadott egy-egy szavazat által szavazattöbbség alapján választották meg a küldöttség három tagját, Bethlen Miklóst, Pekry Lőrincet és Thomas Schmied von Scharfenbach szászsebesi királybíró. Mivel utóbbi személyére egy szász sem szavazott – e fontos feladatra ugyanis nem tartották alkalmasnak –, Samuel Conrad von Heydendorff tiltakozott a szászság nevében a szavazás módja ellen. A szászok ezután négy beadványt intéztek, amelyekben többek között kérték, hogy maguk választhassák meg Bécsbe küldendő követüket. Hivatkoztak arra, hogy 1686 óta több alkalommal is az ő jelöltjük mehetett Bécsbe. A Gubernium végül hajlandó volt újabb szavazást indítani, ám kikötötte, hogy guberniumi tanácsosokat nem lehet jelölni. Ezzel a szászok tiltakozását váltotta ki, mivel ez a legalkalmasabb személyek kizárását jelentette. Március 3-án a szászok kinyilvánították a többi rendnek, hogy az uralkodó külpolitikai lefoglaltsága miatt nem tartják időszerűnek a követség Bécsbe küldését, ugyanakkor nem ellenzik, ha a másik két nemzet elküldi a maga követeit; ők azonban nem csatlakoznak. A szászok nyilatkozata botrányt keltett a magyar és székely nemzet körében, akik a vitával kapcsolatos szász határozatokat Szász Jánosnak tulajdonították. A szász követek ekkor – felismerve, hogy a másik két rend belső viszályt akar kelteni – nyilatkozatban fejtették ki a Guberniumnak, hogy a beadványok az egész natiótól származnak, Szász csak azok megfogalmazásában segített nekik. A helyzet elmérgesedését jelzi, hogy a Gubernium felszólította a szebeni polgármestert: ne hagyja el szállását, amíg a tárgyalások tartanak. Március 7-én pedig Conradot tiltotta el a szász országgyűlési követek gyűlésén való részvételtől. A Gubernium később tanácstermében fogadta a szász követeket, amelynek során kifejtette a másik két nemzet megütközését a március 3-i nyilatkozat miatt, és bejelentette, hogy a rendekkel együtt panaszt fognak tenni az udvarnál Szász János miatt. Március 9-én azután az országgyűlés ideiglenesen feloszlott. Az eseményekről a szász nemzeti gyűlés felterjesztésben tájékoztatta az uralkodót, amelyben arra is kitért, hogy megfélemlítésükre az országgyűléseken keményen és megvetően bánnak velük. Emellett kiállt Szász mellett, akit a vitában sok méltánytalan támadás ér, amelyek célja minden bizonnyal a szászság elbátortalanítása.¹⁰⁵³

¹⁰⁵² ZIEGLAUER 1869, 148–158.

¹⁰⁵³ ZIEGLAUER 1869, 161–163, 175–195.

A Szász Universitas április 6-án kezdődő gyűlésén benyújtott panaszok jól tükrözik a szász követek megrendülését a legutóbbi országgyűlésen zajló támadások miatt. Christian Haaß szebeni szenátor felháborodását fejezte ki, amiért a szebeni és a medgyesi polgármestert kizárták a Guberniumból, majd a szász követeket az országgyűlésből, és javasolta, hogy tegyenek panaszt ezügyben a császári udvarban. A segesvári követek Szász „atyai gondoskodását” méltatták, és helyzetét a szászság érdekeiért fellépő Markus Pemfflinger egykori szász ispánéhoz hasonlították, akit felségsértés vádjával nyomtak el. Április 27-én a szász követek ünnepélyes deklarációban álltak ki Szász mellett.¹⁰⁵⁴

Az 1701. évi országgyűlési viták a következő évre is kihatottak. Medgyes szabad királyi város 1702. évi, feltehetően az Universitasnak benyújtott posztulátumában sérelmezte, hogy a szászsággal lekezelően bánnak az országgyűléseken, és emiatt gyakran nem merik kimondani, amit lelkiismeretük diktál: *„Können nicht ohne mißvergnügen ertragen, daß unsere Nation so negligent tractieret wird, wenn von einem oder dem andern etwas proponieret wird, also fort von anderer seiten Ihme mit piquanten Reden begegnet, und also oft auß Unmuth verhindert, daßelbe waß Ihme seine conscience dictieret herauß zusagen.”*¹⁰⁵⁵ A szász nemzet követeit a rendek gyűlésén gyakran kiszorítják ülőhelyükről, ezért kénytelenek állva maradni: *„Müßen wir mit höchstem verdruß erfahren, daß die Abgesandten unserer Nation in Sessionibus Publicis auß Ihren stellen gedrungen und offte besagte Leüte stehend denenselben beywohnen müßen.”*¹⁰⁵⁶ A város által megfogalmazott sérelmek bizonyára összefüggttek Samuel Conrad von Heydendorff medgyesi tisztségviselő és guberniumi tanácsos előző évi háttérbe szorításával.

Amikor pedig a Gubernium – feltehetően az 1702. januárban kezdődő országgyűlés alatt – felszólította a szászságot, hogy fejtse ki írásban véleményét az „egyenlőség bevezetéséről”, azaz az igazságosabb adórendszerről, a szászok aggodalmukat fejezték ki, az előző évi eljárásra és a nemrég benyújtott posztulátumaikra adott válaszra hivatkozva: *„Mint-hogy a sok szomoru peldak szüntelen szemeink előtt forognak, midón a mi szavaink ha merő nadméz volnanakis, méreg gyanánt vétetnek nemelyektül. És ha Valaki közülünk a maga gondolatit ex Conscientia kimongya, nem elég arra válaszul: Nem teczik: Hanem Scissionak, Turbatioknak szomoru Titulussival illetetnek”*.¹⁰⁵⁷ A korábban már elszenvedett támadások miatt gondolataikat nem akarták írásba foglalni a Gubernium biztosítéka nélkül, mert *„noha az egész Natio maga a Concipista, mégis egynek vagy ketőnek imputaltatik, kiis merne a maga*

¹⁰⁵⁴ ZIEGLAUER 1869, 196–203. Az országgyűlés folytatására: Uo. 208–220.

¹⁰⁵⁵ Medgyes város posztulátuma, 1702. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1702/39. fol. 10.

¹⁰⁵⁶ Uo.

¹⁰⁵⁷ A szász nemzet a Guberniumnak, 1702. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1702/40. fol. 22–23.

*Conceptusát egy Natio neve alatt annak consensusa nélkül napfenyre adni, anyira elirtoztattanak bennünket, hogy alig talalunk pennát gondolatinknak leírására, minden Irnitudo Ember vonogatya magát közöttünk a Concipiálástul s irástul”.*¹⁰⁵⁸

Az 1702 januárjában kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen Johann Friedrich von Seeau gróf királyi biztos adóreform bevezetését sürgette. Ennek hatására Szász János tervezetet készített, amelyben felvetette a jövedelem alapú adózás gondolatát, javasolta a nemesség adómentességének megszüntetését és a székelyeknek a többi nemzettel egyenlő mértékű adózását. Az országgyűlésen március 23-án ismertetett adóreform-tervezet ismét heves vitákat váltott ki a szászok és a magyarok között. Eredményeképp a vármegyék átvállaltak a szászságtól 100 portát, amelyet a földbirtokosok fizettek. A Gubernium ezen felül elrendelte a jövedelmek felmérését.¹⁰⁵⁹

1702 májusában az országgyűlésen a magyarok és a szászok által benyújtott két vitairat – feltehetően Bethlen Miklós kancellár és politikai ellenfele, Szász János tollából – jól tükrözi a viták elmérgesedését. A vármegyék és a székelyek nevében benyújtott 1702. május 19-i beadvány szerzője többek között azt kifogásolta, hogy a szászok a német uralmat kihasználva ki akarják terjeszteni jogkörüket a másik két nemzet rovására. A többi natióval nem működnek együtt, az országgyűlést vitákkal, a főparancsnokot és a Kamarai Bizottságot jelentésekkel terhelik, és a Gubernium joghatóságától függetlenül, a többi nemzettől elkülönülve saját ügymenetet akarnak kialakítani. A két magyar nemzet többek között azt követelte a szászoktól, hogy ügyeikkel ne terheljék közvetlenül az udvart, ne szítsanak a másik két nemzet ellen, hanem forduljanak az országgyűléshez, a Guberniumhoz vagy a Kancelláriához.¹⁰⁶⁰ Szász Jánosnak a szászság nevében megfogalmazott alapos válasza, valamint Bethlen Miklós elleni vitairata¹⁰⁶¹ a rendek közötti viták mögött meghúzódó személyes ellentétekre is rávilágítanak.

Az 1703 márciusában kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen – amelyről egy terjedelmes szebeni napló is fennmaradt – az adórendszer reformálása és az ehhez szükséges országos összeírással kapcsolatos teendők kerültek a figyelem középpontjába. A rendek március 19-i gyűlésén a katalógus és Seeau megbízólevelének felolvasása után a Gubernium és a rendek követséget küldtek a Kamarai Bizottsághoz, amelyből Seeau mellett Ekler, Zollenstein és Köleséri is jelen voltak. Ezután Seeau előterjesztésében ismertette, hogy az uralkodó – tekintettel a franciák elleni háborúra – egymillió forint összegű adót kíván az országtól,

¹⁰⁵⁸ Uo.

¹⁰⁵⁹ ZIEGLAUER 1869, 224, 255–264.

¹⁰⁶⁰ ZIEGLAUER 1869, 265–273.

¹⁰⁶¹ Ismerteti: ZIEGLAUER 1869, 273–285.

amelyhez szükségesnek tartja a rendek közötti egyenlőség és arányosság késedelem nélküli bevezetését. Ennek érdekében felszólította a Guberniumot és a rendeket, hogy mihamarabb tárgyaljanak a kontribúcióról. Miután a Kamarai Bizottság távozott, a Gubernium és a rendek követséget küldtek a főparancsnokhoz és a Bizottsághoz, hogy adócsökkentést kérjenek. Március 20-án ismét az összeírásról, valamint ifjabb Apafi Mihály birtokügyeiről tárgyaltak a rendek, ám a következő nap Zollenstein figyelmeztette a Guberniumot: minden más ügyet félretéve siettesse a kontribúció ügyét. Ekkor a gubernátor is felkereste a főparancsnokot és a Bizottságot, hogy közbenjárjon az adócsökkentés érdekében. A rendek végül megszavazták a kialakult 800 000 forintot. Március 22-én Zollenstein a főparancsnok nevében megköszönte a rendeknek az adó megszavazását. Ezután az adó felosztása volt a következő napirendi pont, amelynek tárgyalásához a rendek meghívták a Guberniumot. Amikor felmerült, hogy az elmúlt évi felosztást kövessék, a szász ispán és a szász nemzet tiltakozását fejezte ki, arra hivatkozva, hogy az nem volt igazságos megoldás, mivel a szász nemzetre aránytalanul nagy adó hárult. Mivel azonban a jelenlegi adó kivetéséhez szükséges összeírást nem lehet időre elkészíteni, az „elnyomott szász nemzet” megsegítésére felhozta a székelyekre kivetendő magasabb adóösszeg lehetőségét, valamint az előző évben alkalmazott eljárást. Javasolta, hogy a maradékot a vármegyék és a szászok osszák fel egymás között egyenlően vagy – mivel az igazság úgy kívánja – a vármegyék többet vállaljanak magukra. A javaslat ismét ellentéteket váltott ki a három nemzet között: a vármegyék és a székelyek az előző évi arányt tartották követendőnek, a szászok azonban ezt ellenezték. A helyzet tisztázására a három nemzetből követeket küldtek a főparancsnokhoz és a Bizottsághoz, hogy ismertessék velük a vitát. Április 3-tól az összeírás módja és annak végrehajtása körül felmerülő problémák kerültek napirendre. 4-én az Universitas is tárgyalta az ügyet, megállapítva, hogy az összeírás által napfényre fog jutni a szászokra és a magyar rendekre kivetett adó közötti aránytalanság. Végül sor került a három nemzetből számlálóbiztosok kinevezésére.¹⁰⁶²

Míg a szászság számára az összeírás – amelyet a Rákóczi-szabadságharc félbeszakított – előnyös fordulatnak ígérkezett, Bethlen Miklós, akinek Szász János szász ispán személyes politikai ellenfele volt, a magyar arisztokrácia szemléletét tükrözve fenntartással fogadta az újítást.¹⁰⁶³ Bethlen visszaemlékezése szerint a vármegyénként, illetve székenként vegyes

¹⁰⁶² Acta Albensia Comitiorum Regni Transsylvaniae ad diem 10. Mens. Martii A 1703. indictorum et celebratorum. 1703. márc. 12.–ápr. 4. SJAN Sibiu, Acte admin. 1703/1. fol. 3–17 (országgyűlési napló); az országgyűlés tematikájára ld. még Michael Fronius összefoglalását: *Quellen Brassó*, VII. 417.

¹⁰⁶³ Bethlen szerint Rabutin, Seeau és Szász János „hármán olyan Helenának tartották ezt az investigációt, hogy Rabutin manifestus proditornak [nyilvánvaló árulónak] és rebellisnek ítélte, declarálta, valaki ellene szól.” Szerinte azonban nem lehet a táj adottságait hitelesen felmérni és így a terhek igazságos elosztása sem lehetséges. Ugyanakkor a felmérés a nemesi szabadság elvesztését és a Habsburg igazgatás legitimációját

bizottság által végzett összeírásban a három nemzet egy-egy képviselőjén kívül egy katona, egy kamarai tiszt és írnokok is közreműködtek, és az összeírás során a szászok és a német tisztek háttérbe szorították a magyar és székely biztosokat.¹⁰⁶⁴

Az 1703. márciusi–áprilisi országgyűlésről fennmaradt szebeni napló betekintést nyújt a különféle egyéb országos ügyekről folyó tárgyalásokba, amelyek során a három nemzet rendszerint néhány fős követséget küldött tárgyalni a főparancsnokhoz, a Kamarai Bizottsághoz vagy a Főbiztossághoz, amelynek tagjai között egy-egy szász követet is találunk. Az országgyűlés alatt a Szász Universitas több alkalommal is tartott külön gyűlést, amelyen többek között a szászságon belüli adófelosztást tárgyalták meg és előkészítették az Universitas posztulátumát. Április 30-án, miután a rendek gyűlésén felolvasták a kérelmet, a magyar rendek ennek több ponton is ellentmondtak (pl. a királyi táblai képviselőlet vagy a combusták ügyében). A szászság nevében a szebeni polgármester tiltakozott a magyar urak szavazatai miatt. Végül a Gubernium a rendekhez küldte titkárát „*a magyar urak szokatlan pökhendiségének megzabolázására.*”¹⁰⁶⁵

VIII. 4. Az 1705/1706. évi segesvári országgyűlés

Ismeretes, hogy a Rákóczi-szabadságharc kezdetén a Rabutin által november 15-re összehívott szebeni országgyűlés követei a későbbiekben is a városban maradtak. Brassói feljegyzések alapján feltételezhetjük, hogy a szász követek néhány havonta váltották egymást a szász fővárosban.¹⁰⁶⁶ Kérdéses, hogy a Szebenbe szorult rendek gyűlését mennyiben

jelenti: „*Azt pedig mondani sem mertem, hogy ezen az úton mint vesztik ki kezeiből a diplomát örökösen, milliók kiadására kötelezik magokat, nemesi szabadságukat elrontják, és a szászokkal, sőt jobbágyokkal egy talyigára ülnek, kamarát és minden idegen igazgatást legitimálnak etc.*” Bethlen Miklós önéletírása, II. 104.

¹⁰⁶⁴ Bethlen Miklós önéletírása, I. 101–105. „*Kibocsáták az investigatorokat, és alig kezdhették jól el, hát Szász János dirigálja szüntelen jövő-menő leveleivel az egész dolgot. Amit a szász és a két német akar, az lesz; a magyar és székely commissarius csak váz, hergenek, morganak. Ekkor látá s megbáná a gubernátor és utána mind a többi, hogy micsoda fűre hágtak, vétkes példáról vétkeőbb hímet varrattak; mert Magyarország nem tett rakás németet conscriptornak, nem bolondult annyira meg. Ki nem tudta meggondolni, hogy a szász és német hárman öszeállanak, kivált ahogy a magyart szeretik.*” Uo. 105.

¹⁰⁶⁵ „*Protestatur Natio per Spectabilem Dominum Consulem Provincialem super passionatis Dominorum Hungarorum votis cum natio nihil quam quod justum sit et Sua Maiestas jam mandavit, postulet, declarando, se postulata alia vice praesentare nolle, sed causam Suam alibi procurare mittitur a Gubernio Secretarius Gubernialis ad conpescendam Dominorum Hungarorum insolentem pro cacitatem.*” Acta Albensia Comitiorum Regni Transsylvaniae ad diem 10. Mens. Martii A 1703. indictorum et celebratorum. SJAN Sibiu, Acte admin. 1703/I. fol. 3–17.

¹⁰⁶⁶ Az egyik brassói követ társával, Simon Scheipnerrel együtt 1704. november 13-án Paul Neydelt váltotta le, majd 1705. február 15-én az ő helyükre Czákó György és Wolff Wenczel érkezett a városba. *Quellen Brassó*, VII. 596–605.

tekinthetjük országgyűlésnek, az mindenestre megállapítható, hogy a kortársak több országgyűlésről emlékeztek meg, mint amennyit a történeti irodalom számon tart.¹⁰⁶⁷

A Rákóczi-szabadságharc alatti erdélyi országgyűlések történetére vonatkozó ismereteinket gazdagítja a császárhű erdélyi rendek segesvári országgyűléséről (1705. december 15.–1706. március 3.) és az ezzel egyidőben ugyanott tartott szász nemzeti gyűlés eseményeiről részletesen beszámoló szebeni napló, amelyhez kontrollforrásként használható a brassói követek tömörebb feljegyzése.¹⁰⁶⁸ Az országgyűlés összehívására – amelynek során az országban maradt főurak semmisnek nyilvánították Rákóczi erdélyi fejedelemségét¹⁰⁶⁹ – a császári hadsereg 1705. november 11-i zsibói győzelme és erdélyi hadjárata során bekövetkezett fordulat adott alkalmat. 1705. december 30-án felolvasták a rendek katalógusát, de mivel a magyarok nagy része kitartott Rákóczi mellett, ezért a jelenlévőkről új katalógust vettek fel. Ezt követően az országgyűlés elnöke ismertette I. József parancsát, amely szerint Rákóczi egykori hívei az erdélyi főparancsnok megérkezéséig nem foghatnak fegyvert, és az eddig Szebenben tartózkodó magyarokkal sem beszélhetnek. 1706. január 7-én a császár hűségére visszatérteknek a főparancsnok utasítására nem az ítélmester, hanem az egész Gubernium előtt kellett letenniük a hűségesküt. Rákóczi híveit, Petki Nagy Zsigmondot, majd 10-én Olasz Mihály egykori guberniumi titkárt és Balog Ferenc egykori perceptort is letartóztatták, majd Szebenbe vitték. A segesvári vár parancsnoka, von Nesselrode utasítást kapott a magyarok eltávolítására a helyőrségből. Miután január 5-én értesültek arról, hogy a magyarországi és erdélyi főparancsnok Rabutin lett, a rendek 8-án küldöttséget indítottak hozzá Szebenbe, amelyben a három nemzetet gróf Bethlen Ferenc, vargyasi Dániel István és Daniel Kirtscher medgyesi székbíró képviselte. A szászság azonban a szebeni főtisztek indítványozására már 6-án külön követséget – Thomas Schmied von Scharfenbachot, Adam Kißling újegyházi királybíró és Georgius Böldner segesvári szenátort – küldött Rabutinhez, hogy gratuláljon neki. A Hét Szék követei azzal is megbízták őket, hogy az eredetileg Rákóczinak készített hét nagy ezüstkelyhet is vigyék el a főparancsnoknak.¹⁰⁷⁰ Január 8-án az

¹⁰⁶⁷ A brassóiak jelentése szerint 1704 decemberében (9., 16., 20.) is sor került országgyűlésre Szebenben, amelyen azonban kevés követ és regalista jelent meg. *Quellen Brassó*, VII. 599–600; Vö. KUTSCHERA 1985, 63–64.

¹⁰⁶⁸ *Diarium actorum comitialium Schaesburg*. 1705. dec. 19.–1706. márc. 3. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/1. fol. 1–12; *Quellen Brassó*, VII. 605–608. Az országgyűlésen Brassó küldöttei Bartholomeus Seuler, Martin Seewaldt és egy meg nem nevezett személy voltak. Uo. 605. – Az országgyűlés törvénycikkeit ismerteti (téves dátummal): GÁL 1837, I. 193–195.

¹⁰⁶⁹ R. VÁRKONYI 1984, 235.

¹⁰⁷⁰ Az 1705 őszen erdélyi bevonulására készülők Rákóczinak szánt ajándékokat ugyanis a zsibói csata utáni fordulat miatt a szászság Segesváron helyezte el. HÖCHSMANN 1877, 62. Az Erdélyi Consilium Rákóczi fejedelmi beiktatására készülve az azt követő ünnepi lakomához tálak és tányérok készítését rendelte el, amely

országgyűlés résztvevői felszólítást kaptak fegyvereik három napon belüli letételére. További biztonsági intézkedésre került sor január 29-én, amikor Rabutin parancsára a segesvári tanács és polgárság Andreas Teutsch szebeni polgármester és Bartholomeus Seuler brassói szenátor előtt ünnepélyesen letette a hűségesküt.¹⁰⁷¹

A különféle biztonsági intézkedéseket követően 1706. január 24-én a Gubernium előterjesztette a napirendi pontokat. Szükségessnek tartotta a megüresedett főbiztosi hivatal betöltését, az adó megszavazását és felosztását, valamint a guberniumi kancellária helyreállítását, mivel annak személyezete akkor csupán egy titkárból és egy regisztrátorból állt.

Az adóügyi tárgyalások január 25-től kezdve több mint egy hónapig folytak. Február 1-én a Szász Universitas két brassói szenátor, Scheipner és Michael Czekelius nevében kérte a Guberniumot, hogy az elmúlt évek háborús viszonyaira és a Szászföld ennek során bekövetkező pusztulására való tekintettel a szászság adómentességet élvezhessen. A Gubernium azonban a háromlábú széknek a három nemzetre alkalmazott hasonlatával élve elutasította kérésüket: *„daß aber die Nation vielleicht in sortem contributionis zu kommen nicht gesonnen, davon wäre nicht zu gedenken, indeme ein dreyfüßiger Stuehl, wann ein Fuß abgebrochen nicht stehen könne.”*¹⁰⁷² Az Universitas a következő napon arról tanácskozott, mit válaszoljanak, ha a vármegyeiek és a székelyek adóval akarják őket terhelni. A felhozandó érvek egyike az volt, hogy e két nemzet kezdte a felkelést, és ez idézte elő a császári hadsereg bejövetelét. A szászok állatait elhajtották, ingóságait elrabolták és sok helyen közel három évig megszakadt a gazdálkodás.

1706. február 9-én a Gubernium, a főnemesek és a Szász Universitas követei a városba érkező Rabutin elé mentek és szállásához kísérték a főparancsnokot.¹⁰⁷³ 11-én az ország Bethlen Ferencet választotta új főbiztosnak.¹⁰⁷⁴ 25-én biztosokat küldtek szét az országban a

részben a szász városok feladata volt. TEUTSCH 1984, 35; *Erdélyi Consilium*, Nr. 453. (1705. okt. 18.) Feltehetően ennek kapcsán készültek az említett kelyhek is.

¹⁰⁷¹ Segesvár ugyanis 1704 májusától az 1705. novemberi fordulatig kuruc kézen volt. HÖCHSMANN 1877, 14, 62.

¹⁰⁷² *Diarium actorum comitialium Schaesburg*, 1705. dec. 19.–1706. márc. 3. Uo. Az adóügyi tárgyalásokról a brassóiak is megemlékeztek. *Quellen Brassó*, VII. 607–608.

¹⁰⁷³ A brassói jelentés szerint a Gubernium és a rendek a szőlőig vonultak ki, ahová Rabutin 4-kor érkezett dragonyosok kíséretében. Vele volt többek között Murando (Visconti), Czopenfeldt főhadszertárnoki titkár („*Zeugleutnant Secretarius*”) és Acton is. *Quellen Brassó*, VII. 607.

¹⁰⁷⁴ A magát alkalmatlannak tartó Bethlen állítólag a következőket nyilatkozta: *„Anyit sem értek hozza, mint a bagoly az A.B.C. hez [...]”* *Diarium actorum comitialium Schaesburg*, 1705. dec. 19 – 1706. márc. 3. Uo.

hűségeskük behajtására.¹⁰⁷⁵ Az országgyűlést március 3-án a törvénycikkek felolvasásával zárták.

A Szász Universitas ezzel párhuzamosan folyó gyűlésének két jelentős mozzanatát, a szász ispán választása és a szebeni duumvirátus jogköre miatti vitát a fentiekben már ismertettük. Mindemellett érdemes megemlékeznünk arról, hogy a Szász Universitas 1706. január 11-én úgy határozott, ír Strahlenfeld ágensnek és Hossmannak Bécsbe, hogy folyamatban lévő ügyeit mozdítsák elő. A szász követek január 17-én megszavaztak Acton számára 100 arany discretiót a szászságnak nyújtott segítségéért. 21-én Georg Werder szebeni tanácsost pedig Szebenbe küldték, többek között azért, hogy sürgesse a vöröstoronyi harmincad bérletének ügyét Rabutinnél és a Kamarai Bizottságnál, Seeaunál és Eklernél. Werder küldetése sikerrel járt: az Universitas február 24-i gyűlésén ismertették, hogy az árendát a főparancsnok 10 ezer forint előleg fejében átengedte Szebennek. A gyűlésen foglalkoztak továbbá a Szebenbe és Brassóba szorult szász papok adómentességének ügyével, végül a szászság Stephan Jeremiae guberniumi kancellár számára 5000 forint segélyt szavazott meg.¹⁰⁷⁶

VIII. 5. Követek és pártfogók

Az országgyűléseken részt vevő követek feljegyzései nem csupán a gyűlések menetét és az azokon zajló jelentősebb vitákat örökítik meg, hanem olyan, a háttérben zajló apróbb mozzanatok is, amelyek az egyes szász követek és pártfogóik „színpad mögötti” érdekérvényesítési tevékenységét mutatják be.

Kutatásaink során a szebeni országgyűlési követek feljegyzéseit tártuk fel. A korszak több forrása is arra utal, hogy Szeben város nagy hangsúlyt helyezett az országgyűléseken való részvételre. Az 1698. évi szebeni statútumok szerint a szebeni királybíró és polgármester feladata volt lehetőség szerint részt venni az országgyűléseken (43. pont).¹⁰⁷⁷ Ugyanebben az évben a királybíró-választás körüli vita kapcsán is emlékeztetett a szebeni vezetés arra, hogy a város hagyomány szerint a szász nemzet szóvivője az országgyűléseken.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁵ A vármegyékbe és a székely székekbe a Szebenben és Brassóban a császár hűségén maradt magyarokat külték. A Szász Universitas követei köztül Samuel Christoph von Ehrenburgot és Georg Weinfeldet Besztercére és Medgyesre, Andreas Gekelst és Johannes Leonhardot Szerdahelyre, Szászsebesre és Szászvárosra, Michael Fabritiust és Johannes Teckelt Újgyházra és Nagysinkre, a brassói követeket pedig Segesvár és Kőhalom székekre küldték. Uo.

¹⁰⁷⁶ Uo.

¹⁰⁷⁷ SCHULER VON LIBLOY 1868, II. 334.

¹⁰⁷⁸ Ld. a VII. 5. alfejezetet.

A szebeni követek országgyűlési részvételének áttekintésére jól használhatók a Szász Universitas számadásai – legalábbis a fennmaradt évekből –, mivel ezek név szerint említik az országgyűlésekre küldött szebeni követeket és azok útiköltségét (ld. 6. sz. melléklet). Ez arra enged következtetni, hogy a szebeni követek költségeit az Universitas bevételeiből fedezték. A szebeni követek országgyűlések alatti kiadásai betekintést nyerhetnek az 1702. évi kimutatásokból.¹⁰⁷⁹

Az 1694. február végén kezdődő kolozsvári országgyűlésről Johannes Stenczel és Johannes Bakoss követek számoltak be a szebeni vezetésnek a szászságot érintő ügyekről. Ennek során többek között arra a körmönfonságra hívták fel a figyelmet, amelyet a vármegyék alkalmaztak a szászsággal szemben: leégett (combusta) és pusztásodott (deserta) területeiket nem ismertették nyilvánosan, mégis, titokban lerovatták adójukból, ezzel megszegve a szászokkal kötött szerződést. A szász követek tiltakoztak az eljárás ellen, és kérték, hogy ők is így járhassanak el, valamint leróhassák adójukból biztosaik fizetését, ahogy a vármegyék azt biztosaik és adószedőik (perceptorai) esetében teszik.¹⁰⁸⁰ A szász nemzet néhány nappal később benyújtott posztulátumában is felszólította a vármegyét a combustákra is vonatkozó szerződés betartására. Az erre kapott válasz szerint a vármegyék nem kérhetik, hogy combustáikat a szászok kapuszáma segítse, de fordítva sem lehetséges.¹⁰⁸¹

Az 1694. júliusi tordai országgyűlés kezdete előtt Szász János szebeni jegyző – feltehetően a betegsége miatt távol maradt Valentin Franck szász ispán megbízásából – felkereste a gubernátort, hogy a rá bízott ügyeket megfelelő módon előkészítse. Ennek során felhozta a combusták elszámolásának ügyét is, amellyel kapcsolatban Bánffy kezdetben teljesen elutasító volt, később azonban, Szász érvelését meghallgatva, kezdett ráállni a dologra.¹⁰⁸² Ugyanebben az ügyben Apor István is segítséget ígért a követnek. Sőt, a siker érdekében a szász követek az illetékesek lefizetésére (discretio) is hajlandók lettek volna.¹⁰⁸³ Néhány nap múlva a szászok kérvényt nyújtottak be, amelyben sürgették, hogy a combusták levonása során az uralkodó által is megerősített, régi tövénycikk szerint járjanak el.¹⁰⁸⁴ A

¹⁰⁷⁹ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1702/43. Az országgyűlési követek költségeit egyébként az egyes törvényhatóságok fedezték. TRÓCSÁNYI 1876, 40.

¹⁰⁸⁰ Relatio deputatorum ex diaeta Colosvariensi super variis negotiis Nationem Saxoniam concernent. 1694. márc. 14., Kolozsvár. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 450–453.

¹⁰⁸¹ A szász nemzet posztulátuma, 1694. márc. 16. EOE, XXI. 177–180; A Gubernium válasza a szász nemzet posztulátumára, 1694. márc. Uo. 180–184.

¹⁰⁸² Szász beszámolója szerint Bánffy így nyilatkozott: „*ha ugyan megvetném magamat, úgy hiszem az többi is rea állana az én voxomra.*” Johannes Zabanius a szebenieknek, 1694. júl. 15., Torda. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 458–460.

¹⁰⁸³ „*hetten auch große Lust occasione der beßern Einrichtung discretionen zu geben [...].*” Uo.

¹⁰⁸⁴ Johannes Zabanius a szebenieknek, 1694. júl. 20., Torda. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 466–468.

szászok ebben az ügyben sikerrel jártak: az országgyűlés a 8. törvénycikkben megerősítette és kiegészítette az *Approbatae Constitutiones* ezzel kapcsolatos cikkelyét, amely a leégett falvak számára három év adómentességet biztosít.¹⁰⁸⁵

A szebeni követek feljegyzései olyan apróbb mozzanatokról is tudósítanak, amelyek az országgyűlés résztvevőinek életmódjába is betekintést nyújtanak. Szász János egyik jelentésében például nem csak arról számolt be, hogy a Gubernium épp az előterjesztések kidolgozásával van elfoglalva, hanem arról is: előző éjszaka a gubernátor és köre trombita- és dobszó kíséretében mulatott, ezért ma fáj a fejük.¹⁰⁸⁶

Az országos politika szempontjából izgalmas adalékokkal szolgál egy 1698. évi napló. Az 1698. október 20-án kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen a rendek felismerték az adókulcs aránytalanságával járó nehézségeket, amelyet fokoztak az egyre növekvő adóterhek. November 7-én mindhárom nemzet elkészítette adóügyi tervezetét, majd több mint egy heti vita után kiegyeztek abban, hogy az adózás feltétele legalább hat ökör vagy annak megfelelő értékű birtok legyen.¹⁰⁸⁷ A rendek közötti adóügyi viták és ezek során a szebeni polgármester – Szász János – felszólalásai és határozott fellépése jól nyomon követhetők az országgyűlésről készült naplóban.¹⁰⁸⁸ Mindemellett azonban azt is megtudhatjuk például, hogy november 8-án – az adóügyi viták kezdetén – a gubernátor a Gyulafehérvárhoz közeli Sárdra utazott, hogy a következő napra vadászatot szervezzen, amelyre a főurak és a szebeni polgármester is hivatalos volt. Szász azonban attól tartva, hogy rászedik, kimentette magát. Másnap kora hajnalban Keresztessi Sámuel, a rendek elnöke üzent neki, és arról értesítette, hogy megbeszélés lesz a rendek adózásáról, amelyen ha nem szeretne jelen lenni, küldjön maga helyett valakit. A naplóból kitűnik, hogy Szász felismerte, mire megy ki a meghívás: tudniillik hogy a Gubernium a vadászat alkalmával akarja megvitatni az adóügyeket. Ő azonban úgy tartotta, ez a tárgyalás az összes követ jelenlétére érdemes.¹⁰⁸⁹ E sorokat olvasva az a benyomásunk, hogy a fejedelmi korszakhoz képest nem változott a helyzet az országgyűlés erőviszonyai tekintetében: továbbra is a főurak, a „tanácsi rend” politikai súlya

¹⁰⁸⁵ EOE, XXI. 215; *Approbatae Constitutiones*, III. rész, 2. cím, 8. cikkely. CJH Erdély, 72–73.

¹⁰⁸⁶ „*Gestern hatt man bey Ihr Excellenz dem Herrn Gubernator unter Trompeten und Heerpaucken Klang gesoffen, die Figuren, so man darauf gemacht werden leicht zu errathen seyn die Comoedi hatt bis umb 12 Uhr in die Nacht gewehret, und thut heüt allen der Kopf weh.*” Johannes Zabanius Actonnak, [1696?]. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 2084. Az 1697. évhez sorolt levél tartalma alapján valószínűleg az 1696. őszi gyulafehérvári országgyűlés alatt íródott.

¹⁰⁸⁷ EOE, XXI. 57–58.

¹⁰⁸⁸ *Acta Comitiorum Albensium ad Diem 20. Octobris A 1698. indictorum et celebratorum.* SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 624–646.

¹⁰⁸⁹ Uo. p. 629–631.

dominált.¹⁰⁹⁰ E naplóban egy másik jelenséget is megfigyelhetünk: már ekkor előfordult, hogy a szász tanácsost kizárták a Guberniumból. Amikor a szászokra nézve kedvezőtlen témát tárgyaltak, Samuel Conrad medgyesi királybíró kiküldték a Gubernium üléséről.¹⁰⁹¹

A követek jelentései alapján betekintést nyerünk abba is, hogy kik voltak a szászság pártfogói az országgyűléseken. Az egyik segítő Komornik von Kleinburg Erdélyben tartózkodó udvari kamarai tanácsos volt, aki az 1694. márciusi kolozsvári országgyűlésen közbenjárt a Guberniumnál annak érdekében, hogy a szászság elismervényt kapjon az 1690 óta nyújtott terménybeszolgáltatásairól. A Gubernium e kezdeményezésre állítólag „nagyon felizgatta magát” és visszautasította az erre vonatkozó posztulátumot, mire Komornik felbőszült és felhánytorgatta: a szász nemzet „kimerülése” leginkább a magyaroknak róható fel.¹⁰⁹² A másik pártfogó Absolon Dániel volt, akinek az 1694. júliusi tordai országgyűlésen részt vevő Szász János már bécsi követjárása alatt is rendszeresen jelentést tett. A tordai országgyűlésről készült jelentésében Szász megjegyezte: Absolon, aki nála étkezett, megígérte, hogy hűen fogja szolgálni a szász nemzetet.¹⁰⁹³ A császári tisztviselő az 1695. márciusi és az 1696. januári országgyűlésen is közbenjárt a szászok érdekében, az 1695. decemberi gyűlés alkalmával pedig Bécsből kérte a Guberniumot, ne engedje a szászok elnyomását.¹⁰⁹⁴ A brassóiak pártfogójaként tűnik fel 1699-ben Sárosi.¹⁰⁹⁵

Az ügyintézés gördülékennyé tétele és a felmerülő nyelvi akadályok leküzdése érdekében a szász nemzet 1692 áprilisától magyar ágenst is alkalmazott Erdélyben Simonfi Mihály marosvásárhelyi ügyvéd személyében.¹⁰⁹⁶ Simonfi, aki 1704-ben táblai ítélmesterként

¹⁰⁹⁰ A fejedelmi kori országgyűlésekre idézzük Trócsányi megállapítását: „A fejedelmi tanácsban ülő nagyurak [...] maguk nagyobb súlyúak, mint a gyűlésnek akár egésze.” TRÓCSÁNYI 1976, 43.

¹⁰⁹¹ „*Instituendam esse pro hac hyeme universalem connumerationem, eximendum neminem, fugitivos in publicum patriae emolumentum contributionibus subjiciendos, et id genus alia quare opus erat, arturata deliberatione, de modo, quomodo Saxones ex universalitate conceptus excludi debeant. Inde primum magnatis Hungari inter se susurrando, in conclavi Gubernii de hac materia, contulerunt, et ne quis eorum proderetur, Iudex Regius Mediensis discedere jussus.*” Acta Comitiorum Albensium ad Diem 20. Octobris A 1698. indictorum et celebratorum. Uo. p. 633.

¹⁰⁹² „*worüber Herr Komornik ergrümmet undt höfftig zu geschossen, er erse[he], daß niemandt mehrer, außer den Unger, unsere Nation erschöpft habe, in wenigen Tagen wolle es hier ob, öffentliches Kayserliges mandat bringen, als dan müße solchs geschehen.*” Relatio deputatorum ex diaeta Colosvariensi super variis negotiis Nationem Saxoniam concernentibus. 1694. márc. 14., Kolozsvár. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 450–453.

¹⁰⁹³ Johannes Zabanius jelentése a szebenieknek, 1694. júl. 15. és 1694. júl. 20., Torda. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 458–468.

¹⁰⁹⁴ Johannes Zabanius jelentése, 1695. márc. 3., Kolozsvár. SJAN Sibiu U VI. Nr. 1913; Relatio Johanni Zabani ex Diaeta M. Vásárhelyensi intuitu Negotiorum Nationis Saxonicae, 1696. jan. 12., Marosvásárhely. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 516–519 [német, latin, magyar, részben rejtjelezett]; Absolon levele a Guberniumnak, 1695. dec. 23., Bécs. SJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei Nr. 1. p. 454–455.

¹⁰⁹⁵ Feltehetően Sárosi János (†1703) guberniumi tanácsos. *Quellen Brassó*, VII. 591.

¹⁰⁹⁶ Az egy évre szóló szerződés szerint Simonfi megfogadta, hogy a rá bízott ügyekben, a szászság „*causájoknak forgatásiban, leveleknek írásiban, és látásiban, követségeknél hordozásiban*” eljár, a titkokat megtartja, a szászság javát szolgálja, ha valami számukra károsat hall, arról időben jelentést tesz; a szászság

Bethlen Miklós perében is közreműködött,¹⁰⁹⁷ több mint egy évig szolgálta a szászságot: 1693 decemberében a szebeni követekkel együtt utazott a közelgő marosvásárhelyi országgyűlésre, 1695 novemberében pedig a gubernátorhoz utazott fontos szász ügyekben.¹⁰⁹⁸ Úgy tűnik, a szászság később is alkalmazott magyar ügyvivőt. A Szász Universitas 1711. júniusi gyűlésén arról határozott, hogy magyar ügyvédet (procuratort) vesz alkalmazásba, aki a szabad királyi városokat és a székeket szolgálja majd.¹⁰⁹⁹

ellenében nem mozdítja elő mások ügyeit stb. 1692. ápr. 29. SJAN Sibiu, Col. med. U VI. Nr. 1780. – Simonfi Mihály feltehetően protestáns volt; később ítélőmester, kincstári jogügyigazgató. TRÓCSANYI 1988, passim.

¹⁰⁹⁷ Bethlen Simonfit szerette volna védőügyvédjéül, de Rabutin nem egyezett bele, így Simonfi ítélő bíróként vett részt a perben. JUHÁSZ 1945, 19.

¹⁰⁹⁸ SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 370, 5r. (1693. dec. 15.); Uo. Nr. 388, 4r. (1695. nov. 24.)

¹⁰⁹⁹ HR Prot. 1711–1716. fol. 5–6. (1711. jún. 14.)

IX. ÖSSZEGZÉS

A disszertációban áttekintett mintegy két évtizedben Erdélyben korszakváltás zajlott le, amelynek során az egykori Fejedelemség, szakítva a kényszerű oszmán függőséggel, végeredményben a Habsburg Monarchia tartományává vált. Az új kormányzati rendszerben a fejedelemség kori hagyományok a Habsburg centralizációs politikával találkoztak. A disszertációban elsősorban azt vizsgáltuk, hogyan alkalmazkodott az erdélyi szászság a hatalmi és kormányzati változáshoz; melyek voltak érdekérvényesítésének helyszínei, keretei, módszerei, lehetőségei és korlátai.

A kérdés mélyreható elemzéséhez szükséges volt hosszabban felvázolni a történeti kereteket. Mivel e két évtized az erdélyi szászság történetének kevésbé feldolgozott időszaka, áttekintésünkbe beépítettünk a korszakra vonatkozó kutatásaink során feltárt jelentősebb, az eddigi ismereteinket árnyaló vagy új szempontokat felvető forrásokat is. Az összefoglalóból kirajzolódott, hogyan bomlott fel a korszakban több alkalommal a Szászföld politikai egysége. A Szeben által képviselt hivatalos Habsburg-orientációjú szász politika mellett számolnunk kell a visszafoglaló háborúk alatti bizonytalan katonai helyzetben a szász körökben is tetten érhető törökösséggel, valamint a szászságnak a Rákóczi-szabadságharc alatt megfigyelhető kettős politikájával. Az erdélyi szászok 1690–1711 közötti érdekérvényesítésének e politikai fordulatok is fontos tényezői, amelyek részletes kifejtése további kutatást igényel.

Mivel az érdekérvényesítés háttérében részben gazdasági megfontolások álltak, szükségesnek tartottuk bemutatni a Szászföld 17. század végi gazdasági hanyatlásának főbb tényezőit. Ezek szoros összefüggésben álltak a háborús helyzettel, de az aránytalan adófelosztással és az erdélyi politikai elit visszaéléseivel is. További vizsgálatot kíván annak tisztázása, hogyan hatott az Udvari Kamara erdélyi gazdaságpolitikája a Szászföldre, és milyen mértékben vette ki részét a szász elit a haszonbérleti rendszerből.

A 17. század végén kezdődő erdélyi rendszerváltás új korszakot nyitott a szász városok életében is, amely a főparancsnokságnak otthont adó, stratégiai jelentős Nagyszebenben fokozottan érzékelhető volt. A katonaság jelenléte a szász fővárosban a Rákóczi-szabadságharc alatt még nagyobb terhet jelentett a lakosság számára. Az átmeneti korszakot jelezték Rabutin főparancsnok óvintézkedései is, amely kiterjedt a politikai ellenzék eltávolítására is.

A korszak szász politikájában meghatározó szereppel bíró szebeni királybíró és szász ispán, az 1703-ban kivégzett Szász János (Johannes Zabanius Sachs von Harteneck) életútjának jelentősebb állomásai a szakirodalomból ismertek. Ugyanakkor fontosnak tartottuk újabb forrásokkal rávilágítani arra, hogy Szásznak már 1699-től jelentős politikai ellenzékkel kellett számolnia, amely a bécsi udvarban is igyekezett rossz híret kelteni a szebeni tisztségviselőnek, ezzel akadályozva felemelkedését és politikai térnyerését.

Az erdélyi szászság érdekérvényesítésének helyszíneit és kereteit sorra véve, először bemutattuk, hogyan működött a Szász Universitas a 17–18. század fordulóján. Az elemzéshez mindenekelőtt szükséges volt felkutatni és feldolgozni a korszak Universitas-gyűléseinek forrásanyagát, amely a részben digitalizált Universitas-ülésjegyzőkönyvek mellett az egykori Szász Nemzeti Levéltár különféle fondjaiban elszórtan található.

Elsőként az 1690–1711 közötti időszak gyűléseinek általános jellemzőit vettük számba (gyakoriság, időtartam, helyszín, résztvevők), amelyet táblázatos formában is közzétettünk. A gyűlések gyakorisága és időtartama a korszakban változó volt, az általános évi 1–2-től akár évi 4 alkalomig, illetve néhány naptól akár két hónapig terjedhetett. Helyszínük általában Szeben, alkalmanként az országgyűlés helyszíne. Résztvevői a korszakból fennmaradt katalógusok alapján a szebeni főtisztok (polgármester, királybíró, székbíró) és a Szebeni Szenátus, továbbá a többi szász körzet delegáltjai (általában 2–2 fő).

A korszak átmeneti jellege az Universitas gyűléseire is kihatott. A Rákóczi-szabadságharc kezdetén a szász önkormányzat tulajdonképp kettészakadt: a szász körzetek követői 1703 novemberétől Szebenbe szorultak, és töredékes források alapján úgy tűnik, több alkalommal gyűléseztek a város falain belül. Ezzel párhuzamosan a felkelők fennhatósága alá került szász területek képviselői is tartottak „részgyűlésnek” tekinthető tanácskozásokat.

Az Universitas-gyűlések menetének visszatérő elemei voltak az elnök – a szebeni polgármester vagy a szebeni királybíró/szász ispán – előterjesztése, jelentősebb leiratok ismertetése és megvitatása, felterjesztések előkészítése, esetenként bizottságok által. Az Universitas gyakran küldöttség útján tárgyalt a helyben vagy más városban tartózkodó országos hatóságokkal (Gubernium, erdélyi Deputáció, Kamarai Bizottság, főparancsnokság).

A gyűlések tárgya a vizsgált korszakban is igen sokszínű volt: ezeken a szászság egészére vonatkozó politikai és gazdasági kérdések, egyházi és céhes ügyek, az egyes törvényhatóságok felterjesztéseinek tárgyalása mellett általában törvénykezésre is sor került. Gyakran az országgyűlés előkészítése vagy az azon felmerülő országos jelentőségű kérdések utólagos megvitatása állt a középpontban. A gyűléseken tárgyalt gazdasági kérdések (pl. adófelosztás, összeírások, hadellátás) magukon viselték a korszak lenyomatát. A vizsgált

időszakban a gyűlések jellegét, típusát főként az határozta meg, hogy az országgyűléstől függetlenül vagy azzal egy időben került-e rájuk sor. Utóbbi, a szakirodalomban szász nemzeti gyűlésnek nevezett összejöveteleken a vizsgált korszakban is kizárólag szász közös ügyekkel, például posztulátumok megfogalmazásával vagy vallásügyi tárgyalások előkészítésével foglalkoztak.

Ismerve a szász autonómia legrégebbi területe élén álló Szebennek az Universitas gyűlésein és ügyvitelében betöltött különleges szerepét, szükségesnek tartottuk megvizsgálni, hogy ez fennállt-e a vizsgált korszakban is. Azt, hogy az Universitas és Szeben ügyvitele a 17–18. század fordulóján összefolyt, a korszak iratsorozatai és egy-egy városi jegyzőkönyvbe vezetett Universitas-ülésjegyzőkönyv is bizonyítja. Az üléseket áttekintve egyértelműen látszik, hogy a Szebeni Magisztrátus a korszakban is élt „delegált Universitas”-szerepével, és jelentős össz-szász ügyekben is eljárta, például gondoskodott a szász érdekeknek a bécsi udvarban történő előmozdításáról.

Áttekintve a szebeni „duumvirátus”, azaz a polgármester és a királybíró/szász ispán/comes jogkörét – amelyek tisztázására és írásba foglalására épp az általunk vizsgált korszakban, 1698-ban került sor –, világosan látszik e két hivatalnak az Universitason belüli súlya és a szászság érdekérvényesítésében betöltött szerepe. Mindkettő feladata volt a szász nemzet képviselete és az országgyűléseken történő részvétel. Kettőjük mégsem tekinthető egyenrangúnak: a Szász Universitas gyűlésein kiemelt szerepet játszó polgármesternél a Guberniumban tanácsosi helyet betöltő, hivatalát élethosszig viselő királybíró és comes a korszakban előkelőbb méltóságnak számított. Kutatásainkból fény derült arra, hogy e két főhivatalnok dominanciája – kiváltképp Valentin Franck és Szász János „duumvirátusa” (1695–1697) idején – nem nyerte el a többi szász körzet maradéktalan tetszését, amelyet az 1703. decemberi Universitas-gyűlés is bizonyít. Kétségtelen, hogy a szebeni duumvirek a korszakban több ízben igyekeztek befolyásukat saját városuk javára fordítani. Végére is megállapíthatjuk, hogy Szebennek az Universitason belüli kiemelt szerepe a vizsált korszakban is érvényesült.

Az új rendszerben az érdekérvényesítés legfelsőbb szintjének helyszíne a bécsi udvar lett. A szászság az erdélyi ügyekben illetékes kormányzervekkel és politikusokkal egy-egy jelentős alkalommal követek útján vette fel a kapcsolatot, a köztes időszakokban pedig Bécsbe delegált kancelláriai tanácsosuk, továbbá ágensük és patrónusaik segítségével intézte fontosabb ügyeit.

A szász követek bécsi küldetésének fontos hozadéka volt ottani kapcsolatrendszerük kiépülése, amely jelentősen segítette natiójuk későbbi érdekérvényesítését. A korszakban

Bécsbe menesztett erdélyi követségek szász tagja, valamint a szász nemzet független követei is szebeniek voltak, amely ugyancsak Szebennek az erdélyi szászság érdekérvényesítésében betöltött különleges szerepére mutat rá.

Elsőként a Bethlen Gergely-féle követség szász tagja, Georg Klockner követjárása (1691–1692) előzményeit, utazását és bécsi tevékenységét ismertettük. A viszonylag szűkös forrásadottságok ellenére kirajzolódott, hogyan csapódott le a szász nemzet egy részének 1690. évi „hütlensége” a szebeni követen, aki igyekezett nemzettársait kimenteni a bécsi politikusok előtt.

Az Alvinczi Péter vezette protestáns követség tagjaként kilenc hónapig Bécsben tartózkodó Szász János 1692–1693. évi követjárásának története a szakirodalomból ismert, ám a szászság érdekérvényesítésének bemutatásához szükséges volt néhány új forrás beépítésével összefoglalni bécsi működését, amely meghatározó volt a korszak szász politikájának alakulására nézve. Szász megbízatása során felvette a harcot az ellentétes érdekeket képviselő Alvinczivel, és magyar követtársaitól függetleníve magát, méltó rangot vívott ki az udvarban. Bécsben személyes kapcsolatba lépett a korszak vezető politikusaival és hadvezéreivel, és megbízatása teljesítésében ágense, valamint erdélyi ügyekben jártas hivatalnokok is segítettek. A tárgyalások során több ízben is értesülhetett az udvar Erdély-koncepciójának aktuális állásáról. Szász követjárásának rövidtávon kevés hozadéka volt: csupán a szász accordák megerősítésére került sor, fő panaszuk megoldását azonban az uralkodó a Guberniumra bízta, amely nyilvánvalóan nem jelentett végleges elintézést. E kedvezőtlen eredmény azonban nem a szász követ érdekérvényesítési módszereit minősíti, hanem a nagypolitika hatását mutatja. Szász bécsi tevékenységét annak hosszú távú hozadékában kell értékelnünk: a császárvárosban nyert tapasztalatai, az ott kiépült kapcsolatrendszere meghatározó volt a szász politika és saját karrierje későbbi alakulására nézve is.

Johann Hossmann már a szász nemzet független követeként járta meg a császárvárost 1697–1698-ban. Fő megbízatása az újonnan megválasztott szebeni királybíró és szász ispán, Szász János hivatali megerősítésének kieszközlése volt. Bár Rabutin főparancsnok és a szászok ágense is úgy vélte, e fontos ügyben a személyes bécsi jelenlét lehet a siker záloga, Hossmann küldetése – a rendelkezésre álló szűkös források alapján – csak részben mondható eredményesnek.

A Rákóczi-szabadságharcnak Szeben város és szék lakossága szempontjából igen kritikus időszakában, 1707 elején került sor Simon Baußner szebeni tanácsos bécsi követjárására. Fontos tényező, hogy az erdélyi Habsburg-hű rendeket képviselő magyar követtel egy időben

a szászság, saját érdekei előmozdítására külön követet indított a császárvárosba. Baußner részletes instrukciója betekintést nyújt egyrészt a Szászföld, különösen Szeben város és szék helyzetébe, másrészt a város bécsi kapcsolatrendszerébe és érdekérvényesítési stratégiájába. Baußner részletes utasítást kapott arra, mely személyeket kell felkeresnie, kik a szászság közvetlen és távolabbi segítői, hogyan védje ki az udvarban az erdélyi magyarok ellenlépéseit, és hogyan állítsa össze a szászság beadványát az aktuális politikai helyzetnek megfelelően, számolva egy esetleges békekötéssel is.

A császárvárost megjáró szebeni hivatalnokok követi megbízatása későbbi karrierjükre is kedvező befolyással volt: Zabanius és Baußner a szász ispáni, Hossmann a kancelláriai tanácsosi, majd a szebeni polgármesteri méltóságig emelkedett. Bécsi tartózkodásuk során saját városuk érdekeit is szem előtt tartották, de egyéni megbízatásokat (címeres levelek kiállíttatása, árubeszerzés) is teljesítettek.

Az új rendszerben a szász politika érvényesüléséhez elengedhetetlen volt a bécsi kapcsolatrendszer mozgósítása, amelynek egyik pillérje az állandó bécsi képviselő volt. Mivel az 1695-ben létrehozott Erdélyi Udvari Kancelláriában a szászok is helyet kaptak, megvizsgáltuk e bécsi hatóságnak a szász politikában betöltött szerepét.

A kancellária születésének körülményeire és a szászok ezzel kapcsolatos állásfoglalására újabb adalékokkal szolgáltak Szász János jelentései és a követjárására vonatkozó szakirodalom. A szászok – hasonlóan a reformátusokhoz – elleneztek az erdélyi kancellária Magyar Kancellária alá rendelésének tervét, ugyanakkor álláspontjuk védelmezésére nem találtak megfelelő érveket.

A végül a Magyar Kancelláriától független hatóság első szász tagjainak bemutatása során fény derült arra, hogy az elsőként hivatalba lépő Georg Czakó előtt Szász János is e pozíció várományosai közé tartozott, aki azonban meghátrált e megbízatás előtt. Ennek hátterében főképp az ekkor már szebeni székbíróvá előlépett, Franck szász ispán támogatását élvező Szász erdélyi karrierlehetőségeit kell látnunk, amely vonzóbb lehetett számára az akkor induló bécsi kormányzatszervnél, mivel annak az erdélyi rendek kezdetben igen kis szerepet tulajdonítottak. Az első szász kancelláriai tanácsos, a Gubernium által a szászság megkérdezése nélkül kinevezett brassói jegyző, Georg Czakó bécsi működésének visszhangja igen ambivalens volt. A kortársak értesülése szerint a hivatalnok szerény bécsi életvitelével nem tudott kellő tiszteletet kiváltani, és natiója ügyei iránt sem tanúsított kellő ügybuzgalmat.

A Czakó leváltását szorgalmazó szász politika két és fél év után végül sikerrel járt. Az 1697–1698-ban a császárvárost megjáró Johann Hossmann kancelláriai kinevezése (1700) előtt a szász nemzet ágenseként volt ismert. Új pozíciójában a szászság újabb ágensével

együttműködve dolgozott a szász érdekek előmozdításáért az udvarban. A szebeni városvezetésnek írt jelentéseiben a diplomáciai és gazdasági hírek mellett az Erdélyi Konferencia üléseinek témáiról is beszámolt. Propagandisztikus tevékenysége által arról is gondoskodott, hogy a szász vezetés megfelelő információval rendelkezzen a bécsi udvar működéséről, és fordítva: hogy az erdélyi ügyekben illetékes bécsi politikusok tájékozódhassanak a szászok törvényeiről, önkormányzatáról és történetéről.

A kancelláriai szász képviselő tekintetében is nyilvánvaló a korszakban a szebeni politika dominanciája. Ez megmutatkozott abban, hogy e pozíció várományosai a császárvárost már megjárta szebeni követek (Szász, Hossmann, Baußner) voltak, másrészt abban, hogy a város vezetése két alkalommal is – Czako leváltásával, majd Baußner 1711. évi megválasztásának előkészítésével – gondoskodott a brassói jelölt kiszorításáról.

A kancelláriának a szász politikában betöltött szerepét vizsgálva rávilágítottunk arra, hogy e kormány szerv a szászok számára e korszakban tulajdonképpen kerülendő hatóság volt. A magyar többség ugyanis akadályozta a szász érdekek érvényre juttatását, ugyanakkor a szász tanácsosnak kulcsszerepe volt a bécsi segítőkkel, követekkel és ágensekkel való kapcsolattartásban és fontos hírcsatornának számított.

A bécsi érdekvédelem másik, igen fontos pillérét a fizetett ágensek és más segítők képezték. Jelentőségüket növelte a szász kancelláriai tanácsos korlátozott mozgásköre is. Az 1690–1711 közötti időszakból a forrásokban ágensként megnevezett személyek közül név szerint három ismert (Paul Ingram, Johann Hossmann, Strahlenfeld). Közülük a szebeni Hossmann feltehetően bécsi követjárása alkalmával szerezte meg azt a tapasztalatot, amely e szolgálatra, majd 1700-tól kancelláriai működésére alkalmassá tette. A bécsi ügyvivők – hasonlóan az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosaihoz – jelentős kül- és belpolitikai hírekkel szolgáltak, és elősegítették a szász ügyek előmozdítását az udvarban.

Az ágensek mellett számolnunk kell a szászok további, gyakran honoráriummal jutalmazott segítőivel, akik egyfajta hírvivőként vagy patrónusként jártak közben ügyekben. Közéjük sorolhatók az erdélyi főparancsnokok, az Erdélyi Konferencia titkárai, valamint az Udvari Kamara és az Udvari Haditanács Erdélyt megjárta alsóbb beosztású hivatalnokai. E személyek általában a szászok követe, ágense vagy kancelláriai tanácsosa és a központi hatóságok vezetői között közvetítettek. A segítők sorra véve megállapítható, hogy a visszafoglaló háborúktól kezdve az Udvari Kamara és az Udvari Haditanács helyi képviselőinek szállást adó Szeben város igyekezett az Erdélyben létrejött ismeretségeit a bécsi udvarban is kamatoztatni. A 17–18. század fordulóján e nehezen körülhatárolható bécsi kapcsolati háló elengedhetetlen feltétele volt a sikeres ügyintézésnek.

A szászok érdekérvényesítésének másik helyszíne szűkebb pátriájuk volt. Elsőként azt vizsgáltuk, milyen lehetőséget nyújtott számukra az erdélyi Habsburg-adminisztráció. Figyelmünket ezen belül a Guberniumra és az ideiglenesen azt helyettesítő Deputációra, valamint a Királyi Táblára irányítottuk, mivel a korszakban a kormányzattal kapcsolatos fő törekvések közé tartozott, hogy megfelelő képviselő jussanak e két hatóságon belül.

A szászság az új korszakban a guberniumi képviselet terén a fejedelmi korhoz képest kedvezőbb helyzetbe került, mivel 1–2 fős képviselet folyamatosan biztosított volt számára a tanácsban. Ezzel azonban nem elégedett meg; a 17–18. század fordulóján újra és újra kísérletet tett arra, hogy az Alvincziana Resolúciónak érvényt szerezve három evangélikus tanácsosi helyet tölthessen be. Másik fő törekvése volt elérni, hogy tanácsosainak rangja időarányosan emelkedjen, amellyel maga ellen fordította a másik két natiót. A képviseleti arány és a rangsorrend kérdése szoros összefüggésben állt az alkalmasság kritériumával is. Ez az udvar rekatolizációs politikáját támogató elv került megfogalmazásra az Alvincziana Resolúcióban és I. Lipót 1697. április 18-i dekrétumában is. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy az alkalmasság kritériumát kezdetben a reformátusok is igyekeztek az evangélikusok ellenében a maguk javára fordítani. Másrészt megállapíthatjuk, hogy az alkalmasság elvét a két kisebb protestáns felekezet, az evangélikus és az unitárius azért találta sérelmesnek, mivel az – érvelésük alapján – megfelelő (azaz nemesi) származást jelentett, amely tekintetben e két csoport a vizsgált korszakban nem volt „versenyképes”.

További tényezőt jelentett a *natio vagy religio* problémája. Az evangélikus szászok ugyanis, felekezeti homogenitásukat kihasználva, igyekeztek a fejedelmi korhoz képest jelentősebb képviseleti arányt szerezni, amellyel maguk ellen fordították a többi felekezetet, illetve natiót. Sőt, 1702-ben a három nemzet egyenlő arányú képviseletének gondolatát is felvetették, amely négy tanácsosi helyet juttatott volna számukra.

Összességében megállapítható, hogy a fejedelmi korban esetenként tanácsosi helyhez egyáltalán nem jutó szászság a 17. század végi hatalomváltást kihasználva igyekezett az eddiginél kedvezőbb helyzetbe kerülni: az állandó három fős képviselet ugyanis jelentős előrelépés lett volna számára. Mindemellett leginkább a guberniumi képviselet körüli viták kapcsán kerültek felszínre a korszak erdélyi belviszályaiban meghatározó szerepet játszó tényezők: a négy bevett felekezet (katolikus, református, evangélikus, unitárius) és a három natio (magyar, székely, szász) versengése.

A szászság guberniumi képviselete kapcsán szükségesnek tartottuk betekintést nyújtani e hatóság belső viszonyaiba; a személyi ellentétek mellett rávilágítva működésének visszasságaira is. A korszak két kiemelkedő szász politikusa, a medgyesi Samuel Conrad és a

szepeni Szász János rivalizálását feltehetően enyhítette, hogy Conrad néhány évig egyedüli szászként jelentősen háttérbe szorult a tizenegy magyar tanácsossal szemben, így érdekében állt Szász mielőbbi bejutása. Emellett meghatározó volt a korszakban Szásznak Bethlen Miklós kancellárral fennálló, ismert konfliktusa.

A szászság erdélyi érdekképviselője rövid ideig felívelt a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben létrehozott ideiglenes Habsburg-kormányzatban: a Gubernium helyett 1709-től működő, tizenhat fős erdélyi Deputációban ugyanis minden felekezetből négy-négy fő kapott helyet. Ráadásul a négy szász tanácsosból ketten (Peter Weber és Samuel Conrad) guberniumi tanácsosként elsőséget élveztek, amelyet igyekeztek saját natiójuk, illetve székük (Szeben, Medgyes) javára fordítani. A szász tanácsosok dominanciájukkal maguk ellen fordították a magyar és a székely natiót.

A guberniumi képviselet mellett meg kellett vizsgálnunk azt is, hogyan hatott ki a szász perek fellebbezésére az átmeneti korszak törvénykezésének kialakulatlansága. A szászok a Habsburg-berendezkedés kezdetén arra törekedtek, hogy képviseletet kaphassanak a Királyi Táblán, vagy ha ez nem valósulna meg, a középkori gyakorlatnak megfelelően közvetlenül az uralkodóhoz fellebbezhessék pereiket. Arra, hogy miért is volt fontos számukra a táblai képviselet, mikor e törvényszék az 1692. évi szerződés szerint csak bizonyos, szász és magyar személyek közti perekben volt illetékes, az átmeneti korszak törvénykezésére vonatkozó töredékes adatokból következtethetünk. Ezek arra mutatnak, hogy a szászok egymás közti pereiket is ideiglenesen a Királyi Táblához fellebbezték, amelyre sem a középkori, sem a 16–17. századi gyakorlatban nem volt példa.

Amikor pedig az uralkodó 1700-ban az alkalmasság feltételéhez kötve ugyan, de lehetővé tette volna a szászok táblai képviseletét, a magyar többségű Erdélyi Udvari Kancellária egyenesen akadályozta az erre vonatkozó dekrétum kibocsátását. Legfőbb érve az volt, hogy a táblai ülnöki helyeket a tekintélyes számú erdélyi magyar nemességnek kell fenntartani, mivel ezek számára nincs elegendő betölthető hivatal.

Másrészről a szászok a táblai képviselet szükségességét főképp a magyar ülnökök némettudásának hiányával és a szász perjogban való járatlanságával indokolták. Miután hiába tiltakoztak a táblai ülnökök szakszerűtlensége és az Erdélyi Udvari Kancellária ellenlépése ellen, 1706-ban ismét kérelmezték, hogy közvetlenül az uralkodóhoz fellebbezhessenek, méghozzá a tábla mellett a Guberniumot is kiiktatva. Ez esetben azonban felmerült annak veszélye, hogy amennyiben az ügyek előkészítése az Erdélyi Udvari Kancellárián keresztül történik, az ottani magyar többség ugyancsak akadályozhatja a szász érdekeket.

A korszak szász történetének egyik összetett kérdése volt a szebeni királybírói hivatal betöltésének ügye, amely szorosan kapcsolódik a guberniumi képviselő kérdéséhez. A Diploma Leopoldinum szerint ugyanis Szeben város királybírája szász ispánként (comes Saxonum) a Gubernium tanácsosai között is helyet kapott, ezért szerepe meghatározó volt a szász politikára nézve.

Arra már az átmeneti korszak első éveiben (1691–1693) fény derült, hogy a szász ispán megválasztásában, hivatali megerősítésében és beiktatásában a későbbiekben nem csupán a város és az uralkodó, hanem az őt Erdélyben képviselő Gubernium, valamint az egyre nagyobb befolyással bíró főparancsnok is érintett lesz.

A szebeni királybíró választása körül 1697-ben, Valentin Franck comes halálával több éves vita kezdődött. A szebeni Százak Tanácsa az új közjogi helyzetben, amikor Erdély ismét a magyar király fősége alá került, igyekezett a szászság középkori kiváltságlevele, az Andreanum alapján szabad királybíró-választási jogával élni. Mindemellett ügyelt arra is, hogy eleget tegyen I. Lipót hivatali jelölésekre vonatkozó dekrétumának, ezért a megválasztott Szász János mellé további két személyt jelölt. Az uralkodói megerősítésre váró, bécsi kapcsolatrendszerét is mozgósító város és a választást befolyásolni kívánó Gubernium között azonban hosszan tartó vita indult el a hivatal betöltésének módjáról. A város érveléséből kirajzolódott, hogy szakítani kívánt a fejedelemség korában érvényesülő gyakorlattal, amikor a hivatalok fejedelmi megerősítése során nem a szabad választás, hanem a megvesztegetés, a hivatalok „kiárusítása” („*Ampt Handel*”) érvényesült.

A szebeni királybíró választása körüli vita jelentőségét mutatja, hogy több jogtörténeti forrás születése is hozzá kapcsolható. A vitával egy időben került sor az e kérdéskörrel is foglalkozó szebeni statútumok írásba foglalására, és Johannes Kinder is ekkor írta meg a szász ispáni méltóság eredetét és történetét ismertető, kéziratban maradt munkáját.

A szebeni királybíró választásának és megerősítésének módja körüli vita 1698-ban a szebeni „duumvirek” jogkörének kérdésével egészült ki. A bécsi udvar utasítására ugyanis a Gubernium vizsgálatot folytatott a szász törvényhatóságok körében a szebeni királybíró választásának módjáról és a szebeni királybíró és polgármester jogköréről. A beérkező válaszok arra mutattak rá, hogy bár a többi szász törvényhatóság is támogatta Szeben város szabad királybíró-választási jogát, a szebeni „duumvirek” városon kívüli, az egész Universitast érintő jogkörének kérdése ellentétet szított Szeben és a Szebeni Provincián kívül eső szabad királyi városok (Brassó, Beszterce, Medgyes) között.

A szebeni királybíró választása körüli vita nem választható külön annak személyi háttérétől. Az 1697-ben megválasztott Szász János korának kiemelkedő szász politikusa volt,

aki méltán pályázott a királybíróssággal járó guberniumi tanácsosságra. Törekvése nem pusztán egyéni célt szolgált, hanem azt is, hogy a szászok arányát növelve a Guberniumban, képviselhesse natiója érdekeit az adófelosztás körüli, igen nagy súlyú politikai küzdelemben. Miközben a szász nemzet támogatását élvező szebeni politikus bécsi kapcsolatrendszerét is felhasználva, ottani segítőit megfelelően honorálva, a birodalmi lovagi címet megszerelve küzdött hivatali megerősítéséért, számolnia kellett a Gubernium által az udvarban indított hivatali „ellenhadjárattal” és 1701-ben már egy ellene készülő perrel is. Szász János örökös szász ispáni megerősítésének ügye több mint öt évig elhúzódott, amelyben a rendi ellentétek mellett a politikus ellenzéke, de az uralkodónak és a kancelláriának évente fizetendő megerősítési illeték is közrejátszott.

A rendelkezésre álló források alapján úgy tűnik, a következő szebeni királybírák, Peter Weber és Andreas Teutsch hivatali megerősítése már gördülékenyen zajlott. Az ő esetükben a Szebeni Tanács választási joga több személy jelölésében merült ki, akik közül az uralkodó a város kivánságát, továbbá a Gubernium, illetve a Deputáció, valamint a főparancsnok javaslatát figyelembe véve nevezett ki egy személyt.

A comesválasztás ügye a Rákóczi-szabadságharc alatt is napirendre került. A gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlésen (1704), amelyen Szeben és Brassó kivételével az összes szász körzet képviseltette magát, Lengyelfalvi István szászvárosi székbíró fölvetette, hogy a szász ispánt ne csak Szeben város, hanem az egész Universitas válassza. Ismeretes, hogy ezt a szászok alkotmányát sértő javaslatot a Rákóczi-párti erdélyi rendek megszavazták, és a fejedelmi kondíciókba is felvették. Bár megvalósulására nem került sor, a Szász Universitas 1706. évi gyűlésén újabb vitákra adott alkalmat. Ugyanakkor a gyűlésen nyugvópontra jutott a szebeni duumvirátusnak az egész szászságra vonatkozó jogkörével kapcsolatos, az egyes körzetek között 1698-ban konfliktust eredményező vita.

Nem feledkezhetünk meg az erdélyi politikai élet legnagyobb fórumáról, az országgyűlésekről sem. Mivel a szászság panaszainak visszatérő eleme volt háttérbe szorulásuk és leszavazásuk az országgyűléseken, szükségesnek tartottuk utánajárni e kérdéseknek. A korszak országgyűlésein zajló szavazás gyakorlati megvalósulására nem rendelkezünk elegendő forrással, ám a töredékes adatokból úgy tűnik, a szászság főként azt sérelmezte, hogy nem érvényesíthette vétőjogát azokban az esetekben, amikor privilégiumaik veszélybe kerülvén, az indokolt és jogszerű lett volna.

A szászság országgyűlésekkel kapcsolatos panaszainak kiértékelése céljából áttekintettük a korszak néhány országgyűlésének történetét, a szászság szereplésére helyezve a hangsúlyt. A szakirodalomból ismert, 1701. és 1702. évi, a rendek közötti súlyos vitát eredményező

diéták ismertetéséhez új forrásokot vontunk be. Ezáltal még inkább érzékelhető lett a szászság háttérbe szorulása – a szó szoros értelmében is! Az 1703. márciusi–áprilisi gyulafehérvári, valamint az 1705/1706 fordulóján Segesváron megrendezett császárpárti országgyűlés idején készült szebeni naplók alapján betekintést nyertünk az országgyűlések és az azokkal egy időben megrendezett szász nemzeti gyűlések menetébe. Utóbbi összejövetelek a diétán felmerülő kérdések megtárgyalása és posztulátumok előkészítése mellett a szászoknak az erdélyi és bécsi kormányzattal való kapcsolattartását is szolgálták. Az 1705/1706. évi segesvári országgyűlés nem csupán az országgyűlések menetére, hanem a Rákóczi-szabadságharc erdélyi történetére is fontos forrásnak bizonyult.

Végezetül a szebeni országgyűlési követek jelentései és naplói alapján, kiemelt példákkal érzékeltettük e személyek „színpad mögötti” érdekérvényesítési tevékenységét. Fény derült arra, hogy a szász ügyek előmozdításában jelentős szerepet játszottak a helyszínen tartózkodó pártfogóik – főképp császári tisztviselők –, valamint magyar ágensük.

Az elemzésekből kirajzolódott Szeben dominanciája a szász politikában, amely megmutatkozott az Universitas ügyvitelében betöltött szerepében, a bécsi követek és a szász kancelláriai tanácsosok kiválasztásában és a bécsi kapcsolatrendszer mozgósításában. Megállapítható, hogy az átmeneti korszakban a szászok, kihasználva a hatalomváltást, igyekeztek az érdekképviselő terén a fejedelemség koránál kedvezőbb helyzetbe kerülni, ám törekvésük csekély eredménnyel járt.

Az erdélyi szászság érdekérvényesítésére vonatkozó kutatási eredményeinket a továbbiakban a Szász Universitas belső viszonyainak, az egyes körzetek és Szeben kapcsolatának feltárásával kell kiegészíteni. Mindemellett a 17–18. század fordulójára erdélyi szász történetének megrajzolása további politika-, gazdaság- és várostörténeti kutatásokat kíván.

1. sz. melléklet

A Szász Universitas gyűléseinek időpontjai az egykori Szász Nemzeti Levéltár iratanyaga alapján,¹¹⁰⁰ 1690–1711

1690. jan. 14–27.
1692. jan. 6–
1694. jan. 14. – febr. 9.
1694. nov. 30. – dec. 24.
1695. szept. 5–
1695. nov. 15–
1698. jan. 27. – febr. 5.
1698. március
1698. máj. 7–
1699. jan. 20–
1699. máj. 17–30.
1699. szept. 11. – okt. 5.
1699. nov. 8. – dec. 13.
1700. júl. 31–
1701. ápr. 6–16(–30.)
1701. dec. 15–31.
1702. dec. 1–18.
1703. márc. 17., 21., 29–30., ápr. 4.
1703. dec. 7. – dec. 20.
1705. jan. 10., 19.
1705. febr. 20.
1705. dec. 28., 1706. jan. 4. – márc. 3.
1710. okt. 4–6.
1710. nov. 8–16.
1711. jan. 19–28.
1711. jún. 14–17.
1711. szept. 12–15.

¹¹⁰⁰ *Hermannstadt und Siebenbürgen 2007*; HR Prot. 1704–1709, 1711–1716; SJAN Sibiu, Mag. Acte admin.; Dieta Transilvaniei, Mag. Soc. cons. Dőlt betűvel szedjük azokat a gyűléseket, amelyeknek jegyzőkönyvét nem leltük fel, de összehívásukra vonatkozó forrást találtunk.

2. sz. melléklet*A Szász Universitas gyűlései és azok forrásai, 1690–1711*

Időpont	1690. jan. 14–27.
Helyszín	Szeben, „in rostris”
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német)
Jelzet	HR Prot. 1690–1697, p. 6–14.

Időpont	1692. jan. 6–
Helyszín	–
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1691. dec. 16.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 343, fol. 5r.

Időpont	1694. jan. 14. – febr. 9.
Helyszín	Szeben, Valentin Franck von Franckenstein háza
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 1–59.

Időpont	1694. nov. 30. – dec. 24.
Helyszín	Szeben, Valentin Franck von Franckenstein háza
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német); meghívóra vonatkozó bejegyzés (1694. nov. 6.)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 63–94; DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 380, fol. 3v.

Időpont	1695. szept. 5–
Helyszín	–
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1695. aug. 21.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 388. fol. 3r.

Időpont	1695. nov. 15–
Helyszín	–
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1695. nov. 2.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 388, fol. 4r.

Időpont	1698. jan. 27. – febr. 5.
Helyszín	(Szeben) „in rostris publicis”
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 135–155.

Időpont	1698. márc.
Helyszín	–
Forrás típusa	gyűlésre vonatkozó bejegyzés
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 405, fol. 2r.

Időpont	1698. máj. 7–
Helyszín	–
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1698. máj. 2.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 405, fol. 2v.

Időpont	1699. jan. 20–
Helyszín	Segesvár
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1699. jan. 3.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 405, fol. 3r.

Időpont	1699. máj. 17–30.
Helyszín	Szeben
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német); meghívóra vonatkozó bejegyzés (1699. ápr. 29.)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 183–206 (207?); DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 405, fol. 3v.

Időpont	1699. szept. 11. – okt. 5.
Helyszín	Gyulafehérvár
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin)
Jelzet	DJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei, Nr. 1. p. 718–720.

Időpont	1699. nov. 8. – dec. 13.
Helyszín	Szeben
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német, kevés latin)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 221–243; DJAN Sibiu, Dieta Transilvaniei, Nr. 1. p. 722–735. (fogalmazvány)

Időpont	1700. júl. 31–
Helyszín	Gyulafehérvár
Forrás típusa	meghívóra vonatkozó bejegyzés (1700. júl. 15.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 410, fol. 2v.

Időpont	1701. ápr. 6–16(–30.)¹¹⁰¹
Helyszín	[Szeben] „in rostris publicis”
Forrás típusa	az Universitas üléseiről készült jegyzet (latin és német); meghívóra vonatkozó bejegyzés (1701. márc. 13.)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 259–274; DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/17. fol. 16–34.

Időpont	1701. dec. 15–31.
Helyszín	Szeben
Forrás típusa	G(eorg) Reussner és J. Weber jegyzetei az Universitas üléseiről (latin és német)
Forrás	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1701/17. fol. 2–15.

¹¹⁰¹ Vö. ZIEGLAUER 1869, 196–208.

Időpont	1702. dec. 1–18.
Helyszín	Szeben, „in publica Civitatis Cibiniensis Curia”
Forrás típusa	előterjesztés és két jegyzőkönyv-fogalmazvány (latin és német); meghívóra vonatkozó bejegyzés (1702. nov. 7.)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1702/37. fol. 1–16; DJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 430, fol. 3v.

Időpont	1703. márc. 17., 21., 29–30., ápr. 4.
Helyszín	Gyulafehérvár
Forrás típusa	jegyzőkönyv-fogalmazvány/jegyzet (latin); országgyűlési napló és feljegyzések az Universitas üléseiről
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1703/3. fol. 13–14; Uo. 1703/1. fol. 3–17.

Időpont	1703. dec. 7. – dec. 20.
Helyszín	Szeben
Forrás típusa	jegyzőkönyv (latin és német)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 363–376.

Időpont	1705. jan. 10., 19.
Helyszín	Szeben
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német); brassói követek feljegyzése ¹¹⁰²
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 389–397.

Időpont	1705. febr. 20.
Helyszín	(Szeben)
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német és latin)
Jelzet	SNU Prot. 1694–1705, p. 398–399.

Időpont	1705. dec. 28., 1706. jan. 4. – márc. 3.
Helyszín	Segesvár
Forrás típusa	országgyűlési napló és a Szász Universitas ülésjegyzőkönyve (német); brassói követek feljegyzése ¹¹⁰³
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1706/1. fol. 1–12.

Időpont	1710. okt. 4–6.
Helyszín	Medgyes
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1710/5. fol. 1–3.

Időpont	1710. nov. 8–16.
Helyszín	Medgyes
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1710/5. fol. 4–7.

¹¹⁰² *Quellen Brassó*, VII. 602.

¹¹⁰³ *Quellen Brassó*, VII. 606–608.

Időpont	1711. jan. 19–28.
Helyszín	Medgyes
Forrás típusa	két jegyzőkönyv (német)
Jelzet	DJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1711/11. fol. 1–6, 7–11.

Időpont	1711.jún.14–17.
Helyszín	Szeben, városháza
Forrás típusa	ülés színopszisa (német)
Jelzet	HR Prot. 1711–1716, fol. 5–8; Mag. Acte admin. 1711/11. fol. 12–13.

Időpont	1711. szept. 12–15.
Helyszín	Medgyes
Forrás típusa	jegyzőkönyv (német)
Jelzet	Mag. Acte admin. 1711/11. fol. 14–16.

3. sz. melléklet

*A Szász Universitas 1690–1711 közötti gyűléseinek résztvevői a fennmaradt katalógusok alapján*¹¹⁰⁴

1694. jan. 14. – febr. 9.										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Szerdahely	Kóhalom	Újgyház	Szászváros
Szebeni Provincia főtisztjei, kivéve a székbíró	Michael Deli polgármester	Johannes Retsch esküdt szénátor	Michael Bell esküdt szénátor	Franciscus Schobelius esküdt szénátor	Johannes Pancratius királybíró	Georgius Sallmen királybíró	Martinus Gierescher királybíró	Georgius Niemeth királybíró	Balthasarus Groß királybíró	Paulus Biro királybíró
Szebeni Szenátus	Johannes Schulerus királybíró	Jacobus Fischer esküdt szénátor	Daniel Kirtscher esküdt szénátor	Samuel Schulerus esküdt szénátor	Martinus Sander esküdt szénátor	Johannes Breckner szentágotai esküdt	Michael Schmied esküdt	Georgius Eve polgármester	Adamus Kisling esküdt	ifj. Georgius Schmecker esküdt
	Michael Göbel esküdt szénátor									

1694. nov. 30. – dec. 24.										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Szerdahely	Kóhalom	Újgyház	Szászváros
Szebeni Provincia főtisztjei	Michael Deli proconsul,	Thomas Klusch szénátor	Johannes Auner székbíró	Laurentius Biro szénátor	Johannes Cill királybíró	Paulus Schuster királybíró	Martinus Giereser királybíró	Georgius Niemeth királybíró	Balthasarus Groß királybíró	Paulus Biro királybíró
Szebeni Szenátus	Johannes Schulerus polgármester	Jacobus Fischer szénátor	Daniel Keßler	Johannes Botscher szénátor	Petrus Goldschmied szénátor	Johannes Breckner szentágotai esküdt				

¹¹⁰⁴ A székek és vidékek balról jobbra a jegyzőkönyv sorrendjét követik.

1698. jan. 27. – febr. 5.										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Szerdahely	Kóhalom	Újgyház	Szászváros
polgármester (a székbíró betegség miatt hiányzik)	Andreas Hetzeldörffer szénátor	Jacobus Fischer szénátor	Daniel Keszler szénátor	Andreas Scharser szénátor	Thomas Schmied királybíró	Michael Ruckles székbíró	Andreas Ackert királybíró	Georgius Evae királybíró	Adamus Kiszling királybíró	Petrus Brutz szénátor
Szebeni Szenátus	Simon Schindler szénátor	Georgius Schnell szénátor	Mathias Teüffel szénátor	Daniel Hielmann szénátor						Johannes Stack szénátor

1701. ápr. 6–16(–30.)										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Kóhalom	Szerdahely	Újgyház	Szászváros
Johannes Sachs von Harteneck szász ispán és polgármester (a székbíró betegség miatt hiányzik)	Andreas Göbelius királybíró	Georgius Drauth szénátor	Johannes Auner királybíró	Johannes Klein főbíró	Petrus Goldschmidt szénátor	Michael Rochus királybíró	Georgius Evae királybíró	Georgius Acker királybíró	Adamus Kiszling királybíró	Mathias Weber székbíró
Szebeni Szenátus	Georgius Hirling szénátor	Martinus Sewald szénátor	Petrus Baumann szénátor		Georgius Wagner szénátor	Michael Köpescher esküdt	Johannes Brekner esküdt	Thomas Roth esküdt	Georgius Gross esküdt	Johannes Szóts esküdt

1701. dec. 15–31.										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Kóhalom	Szerdahely	Újgyház	Szászváros
polgármester, királybíró, székbíró	Etzeli polgármester	Georgius Drauth szénátor	Mathias Deüffel szénátor	Bedaeus	ismeretlen személy	Michael Rochus királybíró	Georgius Evae királybíró	ismeretlen személy	ismeretlen személy	ismeretlen személy
Szebeni	Andreas	Martinus								

Szenátus	Gobel királybíró	Seevald szenátor								
----------	------------------	------------------	--	--	--	--	--	--	--	--

1703. dec. 7. – dec. 20.

Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Beszterce	Szászsebes	Nagysink	Szerdahely	Kőhalom	Újgyház	Szászváros
Petrus Weber polgármester és helyettes királybíró	Johannes Hetzeldörffer polgármester	Georgius Czak esküdt szenátor	Samuel Conrad von Heydendorff polgármester	Andreas Neubauer esküdt szenátor	Thomas Schmied von Scharffenbach királybíró	Michael Rochus királybíró	Andras Acker királybíró	Michael Lang székbíró	Adam Kisling királybíró	Michael Orbai királybíró
Johannes Stentzel Beuchel székbíró	Andreas Göbel királybíró	Simon Scheupner esküdt szenátor	Johannes Auner királybíró	Samuel Bedaeus esküdt szenátor		Johannes Fernengel esküdt	Michael Bothes jegyző	Matthias Keniger esküdt	Andreas Heist esküdt	Kribai Imre esküdt
Szebeni Szenátus	Hartvig Pancratius esküdt szenátor									
akiket később leváltják ¹¹⁰⁵ :										
	Michael Schell alias Drechsler esküdt szenátor	Georgius Drauth esküdt szenátor				Georgius Zeckelius esküdt	Thomas Heger esküdt	Johann Breckner esküdt	Michael Breckner szenátor	Johannes Szöts esküdt
	Michael Schnabel esküdt szenátor	Stephanus Filstich esküdt szenátor				Valentinus Zay esküdt			Johann Früllich esküdt	Johannes Starck esküdt

¹¹⁰⁵ „Loco quorundam vero successerunt postmodum”.

1711. szept. 12–15.										
Szeben	Segesvár	Brassó	Medgyes	Szászsebes	Beszterce	Nagysink	Szerdahely	Kóhalom	Újegyház	Szászváros
Andreas Teutsch szász ispán	Georgius Kelp királybíró	Georgius Drauth főbíró	Daniel Kirtscher székbíró	Georgius Orelt királybíró	Joan Klein von Straußenburg főbíró	Michael Rochus királybíró	Andreas Aker királybíró	Johannes Pildner királybíró	Michael Brekner székbíró	Johannes Starck székbíró
Georgius Verder szenátor	Johannes Hetzeldorffer szenátor	Martinus Seewald szenátor	Stephanus Hann szenátor	Johannes Tekelt jegyző	Michael von Heydendorff szenátor					
Samuel Vest szenátor		Sigerus szenátor								
Simon Bausner jegyző										

4. sz. melléklet

Erdélyi országgyűlések és szász nemzeti gyűlések az országgyűlések alatt, 1690–1711¹¹⁰⁶

Országgyűlés	Szász nemzeti gyűlés
1690. ápr. 4. – máj. 5. Fogaras	
1690. szept. 15–29. Kereszténysziget	
1691. jan. 10. – febr. 15. Fogaras	
1691. aug. 1–21. Torda	
1691. dec. 1–28. Kolozsvár	
1692. márc. 15. – ápr. 25. Szeben	
1692. szept. 25. – okt. 6. Torda	
1692. dec. 21–24. Marosvásárhely ¹¹⁰⁷	
1693. szept. 16. – okt. 4. Torda	
1693. dec. 19. – 1694. jan. 6. Marosvásárhely	
1694. febr. 25. – ápr. 6. Kolozsvár	
1694. júl. 16–21. Torda	
1694. dec. 12–23. Marosvásárhely	1694. nov. 30. – dec. 24. Szeben
1695. febr. 26. – márc. 28. Kolozsvár	
1695. máj. Gyulafehérvár ¹¹⁰⁸	
1695. dec. 12. – 1696. jan. 19. Marosvásárhely	
1696. ápr. 26. – máj. 12. Kolozsvár ¹¹⁰⁹	
1696. szept. 10. – nov. 28. Gyulafehérvár	
1697. márc. 9. – ápr. 13. Kolozsvár	
1697. jún. 22. – júl. 10. Torda	
1697. nov. 20. – dec. 7. Gyulafehérvár ¹¹¹⁰	
1698. ápr. 8–18. Gyulafehérvár	
1698. jún. 7. – júl. 14. Gyulafehérvár	
1698. okt. 20. – dec. 12. Gyulafehérvár	
1699. jan. 20. – febr. 20. Segesvár	1699. jan. 20– Segesvár
1699. szept. 8. – okt. 6. Gyulafehérvár	1699. szept. 11. – okt. 5. Gyulafehérvár
1700. jan. 9. – márc. 4. Gyulafehérvár	
1701. jan. 15. – márc. 3.	1701. március (?) ¹¹¹¹
1701. jún. 15. – júl. 9. Gyulafehérvár	
1702. jan. 7. – ápr. 9. Gyulafehérvár ¹¹¹²	
1703. márc. 10. – ápr. 4. Gyulafehérvár	1703. márc. 17. – ápr. 4. Gyulafehérvár
1703. nov. 19–25. Szeben	

¹¹⁰⁶ Az országgyűlésekre vonatkozó adatsor alapjául 1699-ig Szilágyi Sándor (EOE, XX–XXI.), 1700-tól Rolf Kutschera (KUTSCHERA 1985, 63–64.) Gál Lászlótól átvett adatait vettük. Dölttel szedtük a Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc pártján álló erdélyi rendek országgyűléseit.

¹¹⁰⁷ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹⁰⁸ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹⁰⁹ Részgyűlés.

¹¹¹⁰ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹¹¹ Vö. ZIEGLAUER 1869, 188–195.

¹¹¹² Az ülések május végéig elhúzódtak.

1704. jan.9. – aug. 12. Szeben ¹¹¹³	
1704. júl. 7–12. Gyulafehérvár ¹¹¹⁴	
1704. dec. Szeben ¹¹¹⁵	
1705. dec. 30. – 1706. márc. 3. Segesvár	1705. dec. 28. – 1706. márc. 3. Segesvár
1706. márc. 8–13. Huszt ¹¹¹⁶	
1706. okt. Medgyes ¹¹¹⁷	
1707. jan. Beszterce ¹¹¹⁸	
1707. márc. 28. – 1707. ápr. 21. Marosvásárhely	
1711. jan. Medgyes ¹¹¹⁹	1711. jan. 19–28. Medgyes

¹¹¹³ Megszakítással; más adat szerint 1703. november 15-től folyamatosan. JUHÁSZ 1945, 17.

¹¹¹⁴ MEZEY 2005, 72.

¹¹¹⁵ Kutschera ezt az országgyűlést nem jegyzi, de egy brassói követ szerint 1704. december 9-én, 16-án és 20-án kis létszámmal ugyan, de sor került rá. *Quellen Brassó* VII., 599-600.

¹¹¹⁶ MEZEY 2005, 72.

¹¹¹⁷ CSUTAK 1993b.

¹¹¹⁸ CSUTAK 1993b.

¹¹¹⁹ *Quellen Brassó*, VII. 608–609.

5. sz. melléklet*Szebeni királybírók/szász ispánok és szebeni polgármesterek, 1690–1711*Szebeni királybírók/szász ispánok¹¹²⁰

Valentin Franck	1686. febr. 14. – 1697. szept. 27. meghal
Johann Zabanius	1697. okt. 12. választás, 1699. szept. 5. megerősítés egy évre, 1702. febr. 13. élethossziglani megerősítés ¹¹²¹ , 1703. dec. 5. kivégzés
Peter Weber ¹¹²²	1703. dec. 11. választás, 1704. jún. 6. megerősítés, 1704. aug. 25. beiktatás, 1710. máj. 26. meghal
Andreas Teutsch	1710. jún. 16. választás ¹¹²³ , 1710. nov. 26. megerősítés, 1711. szept. 3. beiktatás, 1730. aug. 18. meghal

Szebeni polgármesterek¹¹²⁴

Christian Reichert	1684. ápr. 22. választás, 1695. márc. 19. meghal
Johann Zabanius	1695. ápr. 7. választás, 1701-ig
Peter Weber	1702. jan. 4. beiktatás, 1704-ig
Andreas Teutsch	1704. aug. 21. választás, 1711-ig
Johann Hossmann von Rothenfels	1711. szept. 5. választás, 1711. okt. 17. beiktatás, 1716. okt. 17. előtt meghal

¹¹²⁰ KUTSCHERA 1985, 44. alapján.

¹¹²¹ TRÓCSÁNYI 1988, 228. Kutschera 1701. aug. 3-át adja meg az élethossziglani megerősítés dátumának. I. Lipót ekkor kelt dekrétuma: MNL OL F 46 1701/49.

¹¹²² ZIMMERMANN 1884. Kutschera Weber adatait hibásan adta meg.

¹¹²³ MNL OL F 46 1710/150. Vö. SEIVERT 1782–1783, III. 426. Kutschera szerint 1710. okt. 16.

¹¹²⁴ ZIMMERMANN 1884 alapján.

6. sz. melléklet

Szebeni követek az erdélyi országgyűléseken és országos tanácskozásokon a Szász Universitas számadásai alapján, 1690–1702¹¹²⁵

Országgyűlés	Országos tanácskozások	Követek	Bejegyzés dátuma
1690. ápr. 4. – máj. 5. Fogaras		polgármester (Christian Reichert), Johannes Vayda, Johannes Stenczel sáfár	1690. ápr. 8.
<i>1690. szept. 15–29. Kereszténysziget</i>			
	Fogaras	Tobias Fleischer (városgazda)	1690. dec. 7.
	Fogaras	comes (Valentin Franck), jegyző (Johann Zabanius), Johann Stenzel sáfár	1690. dec. 16.
1691. jan. 10. – febr. 15. Fogaras		főtisztek, jegyző (Johann Zabanius), Peter Weber sáfár	1691. jan. 7.
	Radnót	Johann Vayda, Georg Meltzer	1691. júl. 12.
1691. aug. 1–21. Torda		Peter Weber, Johann Stenzel	1691. júl. 26.
	Torda	comes (Valentin Franck), Johann Stenczel sáfár	1691. szept. 1.
	Torda	Johann Vayda, Peter Weber	1691. okt. 6.
	Kolozsvár	Johann Stenczel	1691. okt. 20.
	Kolozsvár	Tobias Fleischer	1691. nov. 7.
1691. dec. 1–28. Kolozsvár		Johann Vayda, Peter Weber	1691. nov. 28.
1692. márc. 15. – ápr. 25. Szeben			
	h. n.	comes (Valentin Franck), Peter Weber, Hiertze(?) sáfár	1692. máj. 14.
	Kolozsvár	Peter Weber, Johann Stenczel	1692. jún. 18.

¹¹²⁵ Országos tanácskozásoknak neveztük azokat az összejöveteleket, amelyek a Szász Universitas jegyzőkönyveiben országgyűlésként (Land-Tag, „ad generalis comitia regni”, diaeta) szerepelnek, ám az ismert erdélyi országgyűlések időpontjától eltérő (több mint 5 nappal korábbi, vagy két országgyűlés közötti) időpontban vagy helyszínen került rájuk sor. Ezek a helyszínen megrendezett előzetes vagy két gyűlés közötti országos tanácskozások lehettek. A fennmaradt számadások 1703–1711 között nem tartalmaznak országgyűlésre vonatkozó bejegyzéseket, 1703-ban pedig csupán a márciusi-áprilisi gyulafehérvári országgyűlés költségeit tüntetik fel, a követek megnevezése nélkül.

	Kolozsvár	comes (Valentin Franck), Johann Stenczel	1692. júl. 11.
1692. szept. 25. – okt. 6. Torda		Georg Clockner, Georg Verder	1692. szept. 21.
	Marosvásárhely	Georg Clockner, Vegymod	1692. dec. 8.
1692. dec. 21–24. Marosvásárhely ¹¹²⁶			
1693. szept. 16. – okt. 4. Torda		comes (Valentin Franck), Johann Bakoss sáfár	1693. szept. 13.
1693. dec. 19. – 1694. jan. 6. Marosvásárhely		Tobias Fleischer, Johann Stenzel, Johann Bakoss, Simonfi	1693. dec. 15.
1694. febr. 25. – ápr. 6. Kolozsvár		Johann Zabanius (jegyző), Johann Stenzel, Johann Bakoss (Balkos)	1694. febr. 24.
	Torda	comes (Valentin Franck), Andreas Gündisch sáfár	1694. jún. 17.
1694. júl. 16–21. Torda		Johann Zabanius (jegyző)	1694. júl. 13.
1694. dec. 12–23. Marosvásárhely		Johann Bakoss (Backos), Johann Zabanius jegyző ¹¹²⁷	1694. dec. 8.
1695. febr. 26. – márc. 28. Kolozsvár		székbíró (Johann Zabanius), Christian Haas	1695. febr. 24.
1695. máj. Gyulafehérvár ¹¹²⁸			
1695. dec. 12. – 1696. jan. 19. Marosvásárhely			
1696. ápr. 26. – máj. 12. Kolozsvár ¹¹²⁹			
1696. szept. 10. – nov. 28. Gyulafehérvár			
1697. márc. 9. – ápr. 13. Kolozsvár			
1697. jún. 22. – júl. 10. Torda			
1697. nov. 20. – dec. 7. Gyulafehérvár ¹¹³⁰			

¹¹²⁶ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹²⁷ Velük utazik Szebenből Komornik udvari kamarai tanácsos és Absolon.

¹¹²⁸ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹²⁹ Részgyűlés.

1698. ápr. 8–18. Gyulafehérvár		polgármester (Johann Zabanius), Thomas Conrad sáfár	1698. ápr. 7.
1698. jún. 7. – júl. 14. Gyulafehérvár		polgármester (Johann Zabanius), székbíró (Peter Weber), Martin Schuller sáfár	1698. jún. 6.
1698. okt. 20. – dec. 12. Gyulafehérvár		polgármester, Petrus Lutsch (Lucsh), Martin Schuller	1698. okt. 20.
1699. jan. 20. – febr. 20. Segesvár		polgármester (Johann Zabanius), székbíró (Peter Weber), Martin Tutius	1699. jan. 15.
1699. szept. 8. – okt. 6. Gyulafehérvár		polgármester (Johann Zabanius), Johann Stenzel (Stentzel), Paulus Brellfft sáfár	1699. szept. 5.
1700. jan. 9. – márc. 4. Gyulafehérvár		comes (Johann Zabanius), Johann Baußner (Baaszner)	1700. jan. 7.
	Gyulafehérvár	comes (Johann Zabanius), székbíró	1700. ápr. 5. ¹¹³¹
1701. jan. 15. – márc. 3.		comes (Johann Zabanius), székbíró (Peter Weber)	1701. jan. 15.
1701. jún. 15. – júl. 9. Gyulafehérvár			
1702. jan. 7. – ápr. 9. (– május) Gyulafehérvár ¹¹³²		comes (Johann Zabanius), székbíró (Johann Stenczel), Georg Werder, Körtvélyesi (János) sáfár, Esserus	1702. jan. 9.
	Gyulafehérvár	„mindkét tiszt” (királybíró és polgármester), Körtvélyesi (János) jegyző ¹¹³³ , Michael Haaß sáfár	1702. ápr. 26.

¹¹³⁰ Törvénycikkei nem maradtak fenn.

¹¹³¹ Feltehetően utólagos bejegyzés.

¹¹³² Az ülések május végéig elhúzódtak.

¹¹³³ A Szebeni Provincia jegyzője ekkor Georg Weber (1702. jan. 7. – 1703).

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Nagyszeben

Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (SJAN Sibiu)
(Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága)

Col. med.	Colecția de documente medievale (Urkunden), Reg. nr. 26–28. (Oklevelek)
Mag. Acte admin.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative, Inv. nr. 24. (Szeben város és szék magisztrátusának iratai, Közigazgatási iratok)
HR Prot. 1704–1709.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative, Protocele de ședință, Inv. nr. 211. nr. 6. (A Szebeni Tanács jegyzőkönyve 1704–1709)
HR Prot. 1711–1716.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative, Protocele de ședință, Inv. nr. 211. nr. 7. (A Szebeni Tanács jegyzőkönyve 1711–1716)
Mag. Soc. cons.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Socoteli consulare, Inv. nr. 207. (Szeben város és szék magisztrátusának iratai, Polgármesteri számadások)
Dieta Transilvaniei	(Erdélyi országgyűlési iratok), Inv. nr. 35.
Col. Brukenthal	Colecția Brukenthal, Inv. nr. A 1–5, EE 1–4, W 1–6. (Brukenthal-gyűjtemény)
Comandamentul general	Comandamentul general al armatei austriece CC din Transilvania, Inv. nr. 6. (Az Erdélyben állomásozó császári hadsereg főparancsnokságának iratai)
Colecția de manuscrise	(Kéziratgyűjtemény)

Brassó

Archiv der Honterusgemeinde, Brașov (AHG)
(Honterus levéltár)

Handschriftensammlung Trausch

Budapest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

- F 41 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Protocolla sessionalia
- F 43 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Libri conceptuum regii Hungarici et Latini
- F 46 Gubernium Transylvanicum levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Ügyiratok
- B 2 Erdélyi kancelláriai levéltár, Erdélyi kancellária regisztratúrája, Acta generalia
- B 18 Erdélyi kancelláriai levéltár, Erdélyi kancellária regisztratúrája, Libri regii primae classis

Bécs

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
(Osztrák Állami Levéltár)

- FHKA Finanz- und Hofkammerarchiv
- HKA Sieb. Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Siebenbürgische Kameralverhandlungen
- AVA Allgemeines Verwaltungsarchiv
- FA Harrach Familienarchiv Harrach

DIGITÁLISAN KÖZZÉTETT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- SNU Prot. 1694–1705. A Szász Nemzeti Egyetem jegyzőkönyve 1694–1705.
Hermannstadt und Siebenbürgen 2007, Bd. 210a.
- HR Prot. 1636–1692. A Szebeni Tanács jegyzőkönyve 1636–1692.
Hermannstadt und Siebenbürgen 2007, Bd. 9.
- HR Prot. 1690–1697. A Szebeni Tanács jegyzőkönyve 1690–1697.
Hermannstadt und Siebenbürgen 2007, Bd. 13.
- HR Prot. 1698–1705. A Szebeni Tanács jegyzőkönyve 1698–1705.
Hermannstadt und Siebenbürgen 2007, Bd. 14.

KÉZIRATOK

Gunesch, Fides Saxonum

FIDES SAXONUM in Transilvania das ist: der Sachsen in Siebenbürgen TREY und BESTÄNDigkeit, auß historischem Grund von den zwey nechst verfloßenen Seculien hervorgestellet durch einen der Historien Liebhabern (qui erat Vir Clarissimus atque Doctissimus Dominus ANDRIAS Gunesch Ecclesiae Kelnekiensis Pastor vigilantissimus), im Jahr 1697. SJAN Sibiu, Col. Brukenthal, Inv. nr. EE 1–4, nr. 48. p. 219–311.

Teutsch, Historia

Historia Regni sive Principatus Transylvaniae, Auctoris Anonymi, sive [...] Doctoris Andreae Teutsch, Judicis Regii Cibiniensis. [é.n.] SJAN Sibiu, Col. Brukenthal, Inv. nr. A 1–5, nr. 83. fol. 2–14.

Kinder, De Comitibus

De Comitibus Romanis, Germanicis et Hungaris antiquis in specie vero et ex professo De Origine, Officio, et Dignitate Comitum Saxonum seu Judicis Regii Cibiniensis in Transylvania cum brevissima eorundem quotquot potuerunt ex Scriptis haberi vitae et Gestis Historia tractat aliquot his pagellis Johannes Kinder Cibiniensis Transylvanus. Anno Domini 1697. Mense Octobris. Describebat Michael Fridericus de Heydendorff. Cibinii diebus Junii Anno 1749. SJAN Sibiu, Colecția de manuscrise varia, I 396. fol. 33–51.

Wolff, Hydra Transylvanica

Hydra Transylvanica Das ist: Die durch den RÁKOTZischen Auff-Stand in Siebenbürgen entstandene und von der Teutschen HERCULES, das ist: Ihro kayserlichen und königlichen Majestaet gedämpffete – viel-köpfige – Land verderbliche Rebellions SCHLANGE. Mit schlechter Feder entworffen Anno 1708. et seqq. von Daniele Wolffio Fületelkense Past. Eccl. Nadosch. AHG Handschriftensammlung Trausch, IV F 149/1.

Annotationes

Annotationes Statum Transylvaniae Concernentes. ÖStA AVA FA Harrach Nr. 344. 1699–1704. In der siebenbürgischen Konferenz I.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Acta Rákócziána

Acta Rákócziána: a Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai. Szerk. Laczlavik György. CD-ROM. Budapest, Arcanum–MOL, 2011.

Akten und Daten

Akten und Daten über die gesetzliche Stellung und den Wirkungskreis der sächsischen Nations-Universität. Im Auftrage der Löbl. Sächs. Nations-Universität zusammengetragen durch Gustav Seiwert. Hermannstadt, Druck. Filtsch, 1870.

Belagerung von Mediasch 1705

Historisches Miniaturgemälde. Die Belagerung von Mediasch während der Rákotzischen Unruhen im Jahre 1705. Mitgetheilt von Andreas Gräser. In: Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. VII. Jahrgang, Jänner-Dezember 1843, 294–296.

Bethlen Miklós önéletírása

Bethlen Miklós önéletírása. I–II. Az előszót írta Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. [Budapest], 1955. (Magyar Századok)

Bethlen Miklós levelei

Bethlen Miklós levelei (1657–1698) I–II. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. A latin nyelvű részeket fordította s az idegen szavak jegyzékét készítette Kulcsár Péter. A magyar nyelvi jegyzeteket és a szójegyzéket készítette Nényei Gáborné. Budapest, Akadémiai, 1987. (Régi magyar prózai emlékek, 6/1–2.)

Caraffa tervezete

Caraffa's Project: wie Siebenbürgen unter k.k. österreichischer Devotion zu erhalten – an Kaiser Leopold, vom Jahre 1690, Hg. v. Andreas Gräser. In: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 1 (1853), 162–188.

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsilvanici, opera et studio Clarissimorum dictissimorumque virorum Simonis Massae et Marci Fuchsii, Pastorum Coronensium, nec non Christiani Lupini et Joannis Oltard, Pastorum Cibiniensium, concinnati, quibus ex lucubrationibus Andreae Gunesch, Pastoris Sabaesiensis, aliisque Manuscriptis fidedignis quaedam adjecit Johannes Ziegler, Schenkensis, Pastor in Districtu Bistriciensi Neovillensis. Pars II. Ed. Josephus Trausch. Coronae, Johannes Gött, 1848.

CJH Erdély

1540–1848. évi erdélyi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Bp., Franklin-Társulat, 1900. (Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895.)

Cserei

Cserei Mihály: Erdély históriája (1661–1711). Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Budapest, Európa, 1983.

Czegei Vass

Czegei Vass György naplója. In: Czegei Vass György és Vass László naplói. 1659–1739. Közli Nagy Gyula. Bp., MTA, 1896. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek. 2. osztály: Írók. Scriptores, XXXV.)

Eigenlandrecht

Das Eigen-Landrecht der siebenbürger Sachsen. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583. Hg. vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. Mit einer Einführung von Adolf Laufs und Worterläuterungen von Wolfgang Bühner. München, Meschendorfer, 1973.

EOE

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Szerk. Szilágyi Sándor. XX. 1688–1691. Bp., MTA, 1897; XXI. 1692–1699. Bp., MTA, 1898. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. 3. osztály: Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia)

Erdélyi Consilium

Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánkúti Imre. Szerk. Kovács Zsuzsa. Budapest, MTA Könyvtára, 1985.

Frank Breviculus

Frank, Valentinus: Kurtz-gefaster Bericht Von der Einwohner sonderlich aber der Sächsischen Nation in Siebenbürgen Ursprung [...]. Herrmann-Stadt, 1696.

Gróf Bethlen Miklós önéletírása

Gróf Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta Szalay László. II. Pest, Heckenast, 1860. (Magyar Történelmi Emlékek, III.)

Gulácsi diáriuma

Nagy Levente: Az elhallgatás naplója, vagy valami más. Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról (1691, 1696). In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 5 (2007), 109–126.

Harteneck Beilagen

Zieglauer, Ferdinand von: Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691–1703. II. Beilagen. Hermannstadt, Steinhausen, 1872.

Hermannstadt und Siebenbürgen 2007

Hermannstadt und Siebenbürgen. Die Protokolle des Hermannstädter Rates und der Sächsischen Nationsuniversität 1391–1705. Hg. v. Käthe Hientz, Bernhard Heigl und Thomas Şindilariu. Mit einer Einführung von Thomas Şindilariu. Hermannstadt, Honterus Verlag; Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V., 2007 [CD-ROM melléklettel] (Veröffentlichungen von Studium Transylvanicum)

Irthell

Tagebuch des Johann Irthell des ältern und jüngeren. Vom Jahre 1638–1710. Mitgetheilt und bevorwortet vom Grafen Joseph Kemény. In: Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. (Neue Folge) Hg. v. Eugen v. Trauschenfels. Kronstadt, Johann Gött, 1860. 354–378.

A karlócai béke és Európa

A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699. Szerk. Szita László – Gerhard Seewann. Pécs, Gálos Nyomdász, 1999.

QGSS

Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975. Gesammelt und bearb. v. Ernst Wagner. Köln/Wien, Böhlau, 1976. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 1.)

Quellen Brassó

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. IV. Chroniken und Tagebücher 1. (1143–1867). Brassó, 1903; VI. Chroniken und Tagebücher 3. (1549–1827). Brassó, 1915; VII. Chroniken und Tagebücher 4. (1684–1783). Brassó, 1918.

Ráday Pál iratai

Ráday Pál iratai. II. 1707–1708. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Bp., Akadémiai, 1961. (Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. 1. osztály, XIV.)

Rákóczi Tükör

Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I–II. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanumányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Osiris, 2004.

Scharsius

Belagerung und Einnahme von Medwisch – Verwüstung und Einäscherung von Markschelken durch die Kurutzen. In: Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. III. Jahrgang. Jänner–Juni 1839, 330–332.

Scharsius 1705–1708

Aufzeichnung des Marktschelker Pfarrers Thomas Scharsius. In: Kirchliche Blätter (Hermannstadt) VII. Jahrgang, 1915, 230–232.

Soterius

Georg Soterius: Cibinium. Eine Beschreibung Hermannstadts vom Beginn des 18. Jahrhunderts. Aus dem Neulateinischen ediert und ins Deutsche übertragen von Lore Poelchau. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2006. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 31.)

Sudores et cruces

Bethlen Miklós gróf fáradozásai és gyötrelmei (Sudores et Cruces Nicolai comitis Bethlen). Fordította Kulcsár Péter. In: *Bethlen Miklós levelei*, II. 1181–1234.

Sylloge Tractatum

Sylloge Tractatum aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta B. Diplomatis Leopoldini, Resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium. Ed. Carolus Szász de Szemeria. Claudiopolis, Typis Collegii Ev. Reformatorum, [1833.]

Székelly oklevéltár

Székelly oklevéltár. Szerk. Szádeczky Lajos. VI. 1603–1698. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1897.

Tervezet 1696

Kiss Farkas Gábor – Nagy Levente: Tervezet Erdély közjogi berendezkedéséről 1696-ból. In: Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlemények (2009), 57–95.

Theatrum Europaeum

Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren. Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzetapparátust és mutatókat összeállította Kincses Katalin Mária. Fordította Tuza Csilla. Budapest, Nap Kiadó, 2013.

Tököli Einfall

Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bey Tohán, und Zernest, und Abmarsch aus Siebenbürgen. Anno 1690 den 13 August, bis 1691 den 13 May. In: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Hg. durch G. Joseph Kemény. II. Klausenburg, Druck. Lyc., 1840, 238–279.

Törvények és okiratok

Csutak Vilmos: Törvények és okiratok az utolsó gyulafehérvári országgyűlés történetéhez. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Gyulafehérvárt 1912. október 12–14. napján tartott hetedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1913, 167–189.

Urkundenbuch

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 1191 bis 1342. Hermannstadt, In Kommission bei Franz Michaelis, 1892.

Wesselényi

Wesselényi István: Sanyarú világ. Napló 1703–1708. I. 1703–1705. Közzéteszi Magyarai András. Bukarest, Kriterion, 1983; II. 1707–1708. Közzéteszi Demény Lajos – Magyarai András. Bukarest, Kriterion, 1985.

Zabanius Referat

Referat, was bey meiner M. Johannis Zabanii Expedition merkwürdiges passiert, und vorgegangen. 1692–1693. In: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Hg. durch G. Joseph Kemény. I. Klausenburg, J. Tilsch und Sohn, 1839, 337–382.

SZAKIRODALOM

120 Jahre öffentliches Archiv in Siebenbürgen 1996

120 de ani de arhivă publică în Transilvania. 120 Jahre öffentliches Archiv in Siebenbürgen. Culegere jubiliară. Jubliäumsband. Szerk. Monica Vlaicu. Ford. Karin Denghel, Anneliese Thudt, Monica Vlaicu. Sibiu/Hermannstadt, Arhivele Statului Sibiu/Staatsarchiv Hermannstadt, 1996.

ARENS 2001

Arens, Meinolf: Habsburg und Siebenbürgen 1600–1605. Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichsverband. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2001. (Studia Transylvanica, 27.)

BALOGH 2005

Balogh Judit: A székelyek II. Rákóczi Ferenc Erdélyében. In: Povstanie Františka II. Rákócziho 2005, 138–147.

BARISKA 2005

Bariska István: Erdély helye Rákóczi külpolitikájában. In: Évfordulós tanácskozások 2005, 192–200.

BÁRCZY 1980

Bárczy István: A Rákóczi-szabadságharc angol-holland diplomáciája. In: Rákóczi-tanulmányok 1980, 267–290.

BENIGNI 1837

Benigni Edl. v. Mildenberg, J. H.: Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen. II. Hermannstadt, W. H. Thierry's Buchhandlung, 1837.

BENKŐ 1791

Benkő, Josephus: Diaetae, sive rectius Comitata Transsilvanica, eorumque Decreta, quae vulgo adpellantur Articuli Diaetales. Cibinii et Claudiopoli, 1791.

BINDER 1990

Binder, Ludwig: Geistliche und Weltliche Universität. Gruppenautonomie 1990, 45–60.

BÍRÓ 1925

Bíró Vencel: Az impériumváltás kora (1690–1716). In: Az Erdélyi Katholicizmus múltja és jelene. Bagossy Bertalan et al. Dicsőszentmárton, Erzsébet Ny., 1925, 104–124.

BLGS

Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas. Hg. v. Mathias Bernath u. Felix v. Schroeder. Redaktion Gerda Bartl. I–IV. München, R. Oldenbourg, 1974, 1976, 1979, 1981. (Südosteuropäische Arbeiten, 75.)

BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1996

Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság/Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 1996.

CSUTAK 1993a

Csutak Vilmos: Az utolsó gyulafehérvári országgyűlés. In: Uő: Közösség és művelődés. Válogatott írások. Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával. Bukarest, Kriterion, 1993, 163–177.

CSUTAK 1993b

Csutak Vilmos: Adatok az 1706. évi medgyesi és az 1707. évi besztercei kuruc országgyűlés történetéhez. In: Uő: Közösség és művelődés. Válogatott írások. Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával. Bukarest, Kriterion, 1993, 178–189.

CZIGÁNY 2006

Czigány István: Forgách Simon katonai és politikai tevékenysége 1705-ben. In: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. 2005. szeptember 15–16–17. Szécsény. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet, 2006, 120–138.

CZIGÁNY 2008

Czigány István: Egy „universális ember” Tündérországbán. Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008), 326–354.

CZIRÁKI 2009

Cziráki Zsuzsanna: Beurteilung der historischen Rolle des Sachsentums in der älteren ungarischen Geschichtsschreibung anhand des Beispiels aus dem 17. Jahrhundert. In: Papp Sándor – Tóth Hajnalka – Cziráki Zsuzsanna – Nedim Zahirovic – Robert Born – Kónya Péter: *In the Eyes of the Neighbours – National Stereotypes and Characteristics in Middle-East Europe*. Szerk. Papp Sándor. Szeged, JATEPress, 2009, 28–35.

CZIRÁKI 2011

Cziráki Zsuzsanna: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. [Budapest], ELTE, 2011 (Udvertörténet kötetek, III.)

DÁLNOKI INCZE 1837

Dálnoki Incze József: Az erdélyi nagy fejedelemségben lakó nemes szász nemzetnek törvénykezésmódja. Brassó, Gött János, 1837

DÁNÉ 2012

Dáné Veronka: "Ad comitia generalia electi ac deputati". Vármegyei követek az erdélyi országgyűléseken a 17. század első felében (1605–1658). In: „...éltünk mi sokáig ’két hazában’...”: Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 159–176.

DAUGSCH 1990

Daugsch, Walter: Die Nationsuniversität der Siebenbürger Sachsen im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Gruppenautonomie* 1990, 179–215.

DÓSA 1861

Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. Erdélyhoni közjogtan. Kolozsvár, Ref. Főtanoda, 1861.

DÖRNER 1983–1984

Dörner, Anton E.: Scaunul Orăştiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Raporturile cu Guberniul. In: *Anarul Institutului de Istorie și arheologie (Cluj-Napoca)* 26 (1983–1984), 369–375.

DÖRNER 1991

Dörner, Anton E.: Inceputurile miscarii rákócziene in Valea Muresului. Caderea Orastiei in lumina unor izvoare inedite (decembrie 1703–martie 1704). In: *Crisia (Oradea)* 21 (1991), 203–230.

DÖRNER 1992

Dörner, Eilhart: Über die Anfänge der Rákocziischen Bewegung im Brooser Stuhl (1703–1704). In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 35 (1992), 1–2: 71–80.

DÖRNER 2009

Dörner, Anton E.: Reformismul Austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea. [Cluj], Napoca Star, 2009.

DULDNER 1897

Duldner, Johann: Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg: das Jahr 1686. In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 27 (1897), 408–450.

DULDNER 1901

Duldner, Johann: Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. (Die Jahre 1687–1691). In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 30 (1901), 178–253.

ERDŐSI 2007

Erdősi Péter: A szertartástól az emlékiratig: II. Rákóczi Ferenc marosvásárhelyi beiktatása. In: Évfordulós tanácskozások 2007. Szatmárnémeti, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége/Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 2007, 154–163.

Évfordulós tanácskozások 2005

Évfordulós tanácskozások 2002–2004. Felelős kiadó: Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Partiumi Alelnöksége/Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 2005.

FABINI 2003

Fabini, Hermann – Fabini, Alida: Hermannstadt. Porträt einer Stadt in Siebenbürgen. 3., überarbeitete Auflage. Hermannstadt, Monumenta; Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V., 2003.

FABRITIUS 1863

Fabritius, Karl: Der Religionsstreit auf den siebenbürgischen Landtagen von 1691 und 1692. In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 6 (1863), 107–149.

FAZEKAS 2014

Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. In: Századok 148 (2014), 5: 1131–1155.

Feldzug 1707

Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1707. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Carl Freiherrn von Hipssich und Camillo Freiherrn Komers von Lindenbach. Wien, Verlag des K. K. Generalstabes, 1883. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I/IX.)

Feldzüge Reg.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Geschichte der Kämpfe Österreichs.) Hg. von der Kriegsgeschichtlichen Abtheilung des k. und k. Kriegs-Archivs. Register-Band. Wien, Verlag des K. und K. Generalstabes, 1892.

FELHÓ 1946

Felhó Ibolya: A szabad királyi városok és a Magyar Kamara a XVII. században. In: Levéltári Közlemények 24 (1946), 248–267.

FISCHER 1879

Fischer, Georg: Zur Geschichte der Stadt und des Kapitels Bistritz im ersten Jahrzehend des achtzehnten Jahrhunderts. In: Programm des evangelischen Obergymnasiums... zu Bistritz, 1879, 3–29.

GÁL 1837

G[ál] L[ászló]: Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai, és a' Compilata Constitutio után költ articulusok kivonatja. I–III. Kolozsvár, Tilsch és fia, 1837.

GALAVICS 1990

Galavics Géza: Erdélyi viseletalbumok a XVII–XVIII. századból. In: Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból. Az előszót Jankovics József, a tanulmányokat Galavics Géza és R. Várkonyi Ágnes írták. Budapest, Európa, 1990, 57–131.

GEBEI 2010

Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és az Erdélyi Fejedelemség. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010, 113–121.

GEBEI 2013

Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita. Budapest, Akadémiai, 2013. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményei, 4.)

GÖLLNER 1979

Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. Red. v. Carl Göllner. I. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, Kriterion, 1979.

GROB 1892

Groß, Julius: Zur Geschichte des Heydendorff'schen Familie. In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 24 (1892), 233–346.

Gruppenautonomie 1990

Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität. Hg. v. Wolfgang Kessler. Köln/Wien, Böhlau, 1990 (Siebenbürgisches Archiv, III. 24.)

GÜNDISCH 1985a

Gündisch, Konrad G.: 500 Jahre Sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. In: Deutsche Ostkunde 31 (1985), 107–110.

GÜNDISCH 1985b

Gündisch, Konrad G.: Einführung. In: MÜLLER 1985, V–XXII.

GÜNDISCH 1998

Gündisch, Konrad: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. Unter Mitarbeit von Mathias Beer. München, Langen Müller, 1998.

A hazáért és a szabadságért 2013

A hazáért és a szabadságért. Tanulmányok II. Rákóczi Ferencről, koráról és emlékezetéről Szerk. Miklós Péter. Szeged, Belvedere Meridionale, 2013.

Hazánknak szabadsága 2011

„...hazánknak szabadsága helyre állíttassék”: a Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Bagi Gábor – Szathmári István. Szolnok, Damjanich Múzeum, 2011.

HECKENAST–MÉSZÁROS 2005

Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi–szabadságharcban? Életrajzi adattár. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és az előszót írta Mészáros Kálmán. Budapest, História/MTA Történettudományi Intézete, 2005. (História könyvtár; Kronológiák, adattárak, 8.)

HEPPNER 1999

Hepner, Harald: Habsburg und die Siebenbürger Sachsen (1688–1867). Zum Thema *politische Kultur*. In: Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie 1999, 47–59.

HERBERT 1883

Herbert, Heinrich: Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 17 (1883), 347–485.

HERBERT 1896

Herbert, Heinrich: Eine Reise nach Wien vor zweihundert Jahren. In: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 19 (1896), 57–63.

HERMANN 1839

Hermann, Georg von: Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen ausser Deutschland. 2. verm. Aufl. Hermannstadt, W. H Thierry'sche Buch- und Kunsthandlung, 1839.

HERRMANN 1883

Herrmann, George Michael Gottlieb v.: Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert. Bearb. v. Oscar v. Meltzl. I. Hermannstadt, In Commission bei Franz Michaelis/S. Filtsch's Buchdruckerei (W. Krafft), 1883.

HORN 2005

Horn Ildikó: Az erdélyi fejedelmi tanács, 1648–1657. In: Uő: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2005 (TDI könyvek, 1), 232–256.

HORN 2011

Horn Ildikó: A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában. In: Századok 145 (2011), 4: 997–1027.

HÖCHSMANN 1877

Höchsmann, Johannes: Die Commandirenden Siebenbürgens in den Jahren 1704 und 1705. Zur Geschichte der rakozyischen Revolution. Mediasch, Druck Reissenberger, 1877.

HÖCHSMANN 1881

Höchsmann, Johannes: Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem 18. Jahrhundert. II. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 16 (1881), 28–157.

HURMUZAKI 1881

Hurmuzaki, Eudoxius Freiherr von: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. Bucuresci, Socecü/Sander & Teclu, 1881.

Inventarul protoacoalelor primăriei Sibiu 1958

Inventarul protoacoalelor primăriei Sibiu, 1521–1700. Lucrarea a fost întocmită de către Gheorghe Duzinchevici, Evdochia Buda, Herta Gündisch. București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1958.

JAKAB 1871

Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. I. Pest, Heckenast, 1871.

JAKAB 1875

Jakab Elek: Az utolsó Apafi. Történelmi tanulmány. Budapest, MTA/Athenaeum Ny., 1875. (Magyar Történelmi Tár, XXI.)

JAKAB 1876

Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. II. Budapest, Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1876.

JANKOVICS 1987

Jankovics József: Önéletírás és történelmi hitelesség – művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen–levelezés tükrében. In: *Bethlen Miklós levelei*, I. 15–28.

JUHÁSZ 1945

Juhász István: Bethlen Miklós politikai pere. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, 1945 (Erdélyi Magyar Tudományos Intézet)

KENYERES 2011

Kenyeres István: Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár szabad királyi városi címének visszaszerzése. In: *Várospolitikai és közigazgatás. A 2010. október 27-én tartott konferencia előadásai és Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái 1701–1710. Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, 2011, 48–72.*

KESSLER 1989

Kessler, Wolfgang: Die Siebenbürger Sachsen im habsburgischen Gesamtstaat (1688–1790). Eine Problemskizze. In: *Vaterlandsliebe und Gesamtstaatsidee im Österreichischen 18. Jahrhundert*. Hg. v. Moritz Csáky – Reinhard Hagelkrys. Wien, VWGÖ, 1989. (Beihefte zum Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, 1.)

KESSLER 1990

Kessler, Wolfgang: Universitas Saxonum. Personenverband – Gruppenautonomie – Volksgruppe. In: *Gruppenautonomie 1990*, 3–27.

R. KISS 1906

R. Kiss István: II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választása. In: *Századok* 40 (1906), 1–21, 97–120, 214–238, 313–341.

KLEIN 1971

Klein, Karl Kurt: Die verfassungs- und rechtsgeschichtliche Entwicklung bei den Siebenbürger Sachsen seit dem 18. Jahrhundert. In: Uő: Saxonica Septemcastrensia. Marburg, N. G. Elwert, 1971, 285–290.

KÖPECZI 1980

Köpeczi Béla: Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Rákóczi-tanulmányok 1980, 205–227.

KÖPECZI 2005

Köpeczi Béla: Rákóczi fejedelmi címének európai elismerése. In: Évfordulós tanácskozások 2005, 188–192.

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 2004

Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Harmadik, javított kiadás. Budapest, Osiris, 2004. (Millenniumi Magyar Történelem, Életrajzok. Sorozatszerk. Gyugyák János, Póó János)

KÖPECZI–R. VÁRKONYI 1976

Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Második, átdolgozott és bővített kiadás. Budapest, Gondolat, 1976.

KÖRBL 2009

Körbl, Hansdieter: Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I. Wien, Böhlau; München, Oldenbourg, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 54.)

KRABBES 2014

Krabbes, Frederik: „*dass er in re wirklich dominire, und doch nicht so scheine*”. Das kaiserliche Generalat in Siebenbürgen unter Jean Louis de Bussy-Rabutin während des Großen Türkenkrieges. In: Ungarn Jahrbuch 32 (2014) (megjelenés alatt)

KUTSCHERA 1943

Kutschera, Rolf: Guvernatorii Transilvaniei. 1691–1774. Sibiu, Tip. Cartea Românească din Cluj, 1943. (Biblioteca Institutului de Istorie Națională/Universitatea „Regele Ferdinand I” Cluj–Sibiu, 10.)

KUTSCHERA 1985

Kutschera, Rolf: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen: 1688–1869. Köln/Wien, Böhlau, 1985 (Studia Transylvanica, 11.)

LUKINICH 1927

Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Bp, Athenaeum, 1927.

Magyar Katolikus Lexikon

Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Diós István, Szerk. Viczián János. Bp., Szent István Társulat, 1993–2013.

MAGYARI 1980

Magyari András: A Rákóczi-szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben. In: Rákóczi-tanulmányok 1980, 59–77.

MAGYARI 1980b

Magyari András: Az erdélyi magyarok és románok együttműködése a szabadságharcban. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk. Benda Kálmán. Budapest, Akadémiai, 1980, 217–221.

MAGYARI 1983

Magyari András: Bevezetés. In: *Wesselényi*, 5–54.

MAKKAI 1985

Makkai László: Művelődés a 17. században. In: Magyarország története 1526–1686. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál, Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. I. Bp., Akadémiai, 1985. (Magyarország története tíz kötetben, 3/1.)

MAKSAY 1992

Maksay Ferenc: A Magyar Kamara Archívuma. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1992 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 8.)

MARKÓ 1933

Markó Árpád: Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. In: Hadtörténelmi Közlemények 34 (1933), 174–208.

MEZEY 2005

Mezey Barna: II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései. In: Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére. Szerk. Uő. Bp., Gondolat, 2005. (Jogtörténeti értekezések, 31.), 71–88.

MIHALIK 2010

Mihalik Béla: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. In: *Fons* 17 (2010), 255–320.

F. MOLNÁR 2006

F. Molnár Mónika: Tárgyalási technikák és hatalmi játszmák: A Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti határ meghúzása a karlócai békét követően. In: *Századok* 140 (2006), 1475–1502.

MÜLLER 1907

Müller, Georg: Die Entwicklung der siebenbürgischen Gesetzgebungsformen in den Jahren 1690 bis 1703. In: *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* XXX (1907), 49–56.

MÜLLER 1928

Müller, Georg: Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung. 1224–1876. Sonderabdruck aus *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. XLIV, Heft 2. u. 3. Hermannstadt, 1928. (Beiträge zur Verfassung- u. Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien. Im Auftrage des Vereins für siebenbürgische Landeskunde)

MÜLLER 1985

Müller, Georg Eduard: Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1941. Mit einer Einführung und einem Ortsnamenregister von Konrad G. Gündisch. Köln/Wien, Böhlau, 1985. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 10.)

NÄGLER 2004

Nägler, Thomas: Marktort und Bischofssitz. BIRTHÄLM in Siebenbürgen. Im Auftrag der Heimatortsgemeinschaft BIRTHÄLM. München, Siebenbürgisch-Sächsische Stiftung, 2004.

NÉMETH 1999

Németh István: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk. Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet/Dobó Vármúzeum, 1999 (Studia Agriensia, 20.), 117–127.

H. NÉMETH 2004

H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség). 1–2. köt. Budapest, Gondolat/MOL, 2004 (Doktori Mestermunkák)

H. NÉMETH 2015

H. Németh István: II. Rákóczi Ferenc államának várospolitikai kérdéseiről. In: František II. Rákóczi v Košiciach, 1906–2006 / II. Rákóczi Ferenc Kassán 1906–2006. (megjelenés alatt)

H. NÉMETH 2007

H. Németh István: Városi tisztújítások a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. In: Arrabona 45 (2007), 2: 57–96.

H. NÉMETH 2009

H. Németh István: A beszállások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. In: Hadtörténelmi Közlemények 122 (2009), 2: 281–320.

H. NÉMETH 2012a

H. Németh István: Várospolitikai új utakon: az abszolutista jellegű várospolitikai jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján. In: Urbs. Magyar Várostörténelmi Évkönyv VII (2012), 283–308.

H. NÉMETH 2012b

H. Németh István: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: Hungarian Historical Review 1 (2012), 1–2: 51–80.

H. NÉMETH 2012c

H. Németh István: Városok a csőd szélén? A magyarországi szabad királyi városok eladósodásának hátteréhez. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Budapest – Győr, Magyar Országos Levéltár et al., 2012, 167–185.

NUSSBÄCHER 1981

Nussbächer, Gernot: Die Verwaltungseinrichtungen der Siebenbürger Sachsen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. In: Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde. I. Bukarest, Kriterion, 1981, 11–18.

OANCEA 2008

Oancea, Sever Cristian: Catholic Seduction or Habsburg Clientele? Confessional Change in Eighteenth-Century Transylvanian Saxon Society. In: Colloquia. Journal of Central European History XV (2008), 5–29.

OANCEA 2013

Sever Cristian Oancea: „Absolutism without Counter-Reformation”? The Catholicization of Public Town Offices in Bistrița in the Eighteenth Century. In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia 58 (2013), 1: 71–94.

OBORNI 2002

Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002. (Fons könyvek, 1.)

OBORNI 2005

Oborni Teréz: Erdély kincstári bevételei és kiadásai a 16. század végén. In: Történelmi Szemle XLVII (2005), 3–4: 333–346.

OROSS 2013

Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2013. (Fons könyvek, 4.)

PANYI 2012

Panyi Adrienn: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek legitimitásáról. In: Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből. Szerk. Ballabás Dániel – Borbély Zoltán. Eger, Líceum Kiadó, 2012, 53–73.

PAPP 2010

Papp Sándor: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a porta. In: Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705). Szerk. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló, 2010 (Hajdú múlt műhely), 191–208.

PAPP 2013

Papp Kinga: Kálnoki Sámuel és a könyvek világa. In: Erdélyi Múzeum 75 (2013), 1: 16–26.

PHILIPPI 1977

Paul Philippi: Von Deutschtum und Zukunft der Siebenbürger Sachsen. In: Siebenbürgisch-sächsische Geschichte in ihrem neunten Jahrhundert. Gespräch in der Zerstreung. Hg. v. Gerhard Möckel. München, Hilfskomitee der Siebenbürger Sachsen, 1977, 73–93.

PHILIPPI 1979

Philippi, Maja: Die Zeit des Übergangs von der türkischen zur Österreichischen Herrschaft 1683–1711. In: Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. Redigiert von Carl Göllner. I. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, Kriterion, 1979, 220–236.

PHILIPPI 1984

Maja Philippi: Der Bürgeraufstand von Kronstadt 1688. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens am Ende des 17. Jahrhunderts. In: Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Hg. v. Paul Philippi. Köln/Wien, Böhlau, 1984 (Siebenbürgisches Archiv, 17), 225–333.

PLATTNER 1927

Plattner, Johann: Aus der „Kruzzenzeit“. 1703–11. Plünderung auf dem Kleinen Ring vor 220 Jahren. (14. April 1707.) In: Sonntagsblatt. Beilage zum Siebenbürgisch-Deutschen Tageblatt Nr. 16142. (1927)

Povstanie Františka II. Rákócziho 2005

Povstanie Františka II. Rákócziho 1703–1711 (v novšom priblížení). Rákóczi-szabadságharc 1703–1711 (újabb megközelítésben). Ed. Peter Kónya. Prešov, Prešovská univ., 2005 (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis)

PUKÁNSZKY 1943

Pukánszky Béla: Erdélyi szászok és magyarok. Pécs, Danubia, 1943.

Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc 2005

Ráday Pál és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk. és az előszót írta Ráday–Pesthy Pál Frigyes. A tanulmányok szerzői Czigány István, Fabiny Tibor, Köpeczi Béla, Ladányi Sándor, R. Várkonyi Ágnes, Ráday–Pesthy Pál Frigyes. Bp., Akadémiai, 2005.

II. Rákóczi Ferenc 1711–2011

II. Rákóczi Ferenc, 1711–2011. Szerk. Basics Beatrix. A bevezető tanulmányt írta R. Várkonyi Ágnes. A képeket válogatta Basics Beatrix. Budapest, Éghajlat, 2011.

II. Rákóczi Ferenc, az államférfi 2008

II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2008.

Rákóczi-szabadságharc 2004

A Rákóczi-szabadságharc. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel. Budapest, Osiris, 2004. (Nemzet és emlékezet)

Rákóczi-tanulmányok 1980

Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes. Budapest, Akadémiai, 1980

ROTH 2006

Roth, Harald: Herrmannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2006.

ROTH 1999

Roth, Paul W.: Das Diploma Leopoldinum. Vorgeschichte, Bestimmungen. In: Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Hg. v. Zsolt K. Lengyel – Ulrich A. Wien. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1999 (Siebenbürgisches Archiv, 34.), 1–11.

RÜSZ-FOGARASI 2013

Rüsz-Fogarasi Enikő: Nagyszeben, a százszok „fő” városa? In: URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv VIII (2013), 47–60.

SCHMIDT 1990

Hans Schmidt: Joseph I. 1705–1711. In: Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland, Hg. v. Anton Schindling – Walter Ziegler. München, Beck, 1990, 186–199.

SCHMIDT–BRENTANO 2006

Schmidt–Brentano, Antonio: Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815). [Wien], Österreichisches Staatsarchiv, 2006.

SCHRAMEK 2011

Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2011. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 7.)

Schriftsteller-Lexikon

Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Hg. v. Joseph Trausch – Friedrich Schuller – Hermann A. Hienz. Unveränderter Nachdruck der Ausgaben 1868, 1870, 1871, 1902. Mit einer Einführung herausgegeben und fortgeführt von Hermann A. Hienz. I–IV. Köln/Wien, Böhlau, 1983.

SCHULER V. LIBLOY 1853

Schuler v. Libloy, Friedrich: Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania. Das Eigen Landrecht der S. Sachsen. Hermannstadt, Drotleff, 1853.

SCHULER V. LIBLOY 1867

Schuler v. Libloy, Friedrich: Siebenbürgische Rechtsgeschichte. I. Einleitung, Rechtsquellen und Staatsrecht. Hermannstadt, Closius, 1867.

SCHULER V. LIBLOY 1868

Schuler v. Libloy, Friedrich: Siebenbürgische Rechtsgeschichte. II. Die siebenbürgischen Privatrechte. III. Die siebenbürgischen Prozeßrechte und Strafrecht. Hermannstadt, Closius, 1868.

SCHULLER 1907

Schuller, G. A.: Hermannstadt um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Ein kulturgeschichtliches Bild. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 34 (1907), 3: 276–380.

SEEWANN 1999

Gerhard Seewann: Az 1683–1699. évi török háborúk és a karlócai béke kora. In: A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez, 1698–1699. Szerk. Szita László – Gerhard Seewann. Pécs, Gálos Nyomdász, 1999, XI–L.

SEIVERT 1782–1783

Seivert, Johann: Die Grafen der Sächsischen Nation und Hermanstädtischen Königsrichter im Großfürstenthume Siebenbürgen. Ungrisches Magazin, II (1782), 261–318; III (1783), 129–164, 393–432.

SIENELL 2001

Stefan Siennell: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I. Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt am Main [u. a.], Lang, 2001 (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs, 17.)

SIGERUS 2006

Sigerus, Emil: Nagyszeben város krónikája 1100–1929. Nagyszeben, Honterus, 2006.

ȘINDILARIU 2007

Șindilariu, Thomas: Einführung. In: *Hermannstadt und Siebenbürgen 2007*, 7–20.

SINKOVICS 1937a

Sinkovics István: Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937, 504–533.

SINKOVICS 1937b

Sinkovics István: Esterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága. In: A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Károlyi Árpád és Angyal Dávid közreműködésével szerkeszti Miskolczy Gyula. VII. évf. Bp., 1937. 178–219.

STENNER 1916

Stenner, Friedrich: Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart. Brassó, Schneider&Feminger, 1916. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó VII. Bd. Beiheft I.)

SZÁDECZKY 1898

Szádeczky Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. Századok 32 (1898), 230–247, 328–339, 420–433, 499–509, 621–631, 695–715.

SZÁDECZKY 1901

Szádeczky Béla: Erdély visszacsatolásának története: A bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig. Erdélyi Múzeum 18 (1901) 8: 421–435, 9: 483–509, 10: 563–590.

SZAKÁLY 1971

Szakály Ferenc: Oppenheimer Sámuel működése különös tekintettel magyarországi kihatásaira. In: Magyar-zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica. XIV. 1742–769. Házi Jenő, Zsoldos Jenő közreműködésével szerkesztette és kiadta Scheiber Sándor. Bp. 1971, 31–78.

SZAKÁLY 1986

Szakály Ferenc: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, Corvina, 1986.

SZEGEDI 2002

Szegedi Edit: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung.* Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2002. (Studia Transylvanica, 28.)

SZILÁGYI 1870

Szilágyi Sándor: Alvinczi Péter életrajza. In: *Uó* (kiad.): Alvinczi Péter okmánytára. II. Pest 1870. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria/Magyar Történelmi Emlékek Okmánytárak XV.), 305–319.

SZIRTES 2008a

Szirtes Zsófia: Az „Erdélyi Hydra” és a „Német Hercules”. Daniel Wolff a Rákóczi-szabadságharcról. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 121 (2008), 2: 403–424.

SZIRTES 2008b

Szirtes Zsófia: Herkules és diadalkapu. Illusztráció a Rákóczi-szabadságharchoz egy erdélyi szász kéziratban. In: *Művészettörténeti Értesítő* 57 (2008), 2: 303–312.

SZIRTES 2011

Szirtes Zsófia: Andreas Gunesch: *Fides Saxonum in Transylvania* (1697). Történeti apológia az erdélyi Habsburg-uralom kezdetéből. In: *Levéltári Közlemények* 82 (2011), 2: 78–123.

SZIRTES 2012

Szirtes Zsófia: „*Ipsum populi eligant, qui melius videbitur expedire.*” Szász János szebeni királybíró választásának várospolitikai kérdései. In: *URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv VII* (2012), 465–502.

SZIRTES 2013

Szirtes, Zsófia: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen am Anfang der Habsburgerherrschaft im Spiegel einer Denkschrift aus dem Jahr 1699.* In: *Frühneuezeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen.* Hg. v. István Fazekas, Martin Scheutz, Csaba Szabó und Thomas Winkelbauer unter Mitarbeit von Sarah Pichlkastner. Wien 2013. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, VII.), 405–431.

SZIRTES 2014a

Szirtes Zsófia: Georg Klockner szebeni szász tanácsos bécsi követjárása (1691–1692). In: *Társadalom- és életmódtörténeti kalandozások térben és időben. A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2014, 239–252.

SZIRTES 2014b

Szirtes Zsófia: *Der Hermannstädter Gesandte Simon Baußner in Wien* (1707). *Historia Urbana* (Sibiu) XXII (2014), 319–340.

SZIRTES 2014c

Szirtes Zsófia: Innere Spannungen in Hermannstadt im Jahr 1699 anhand eines Berichts von Johann Ludwig Rabutin. In: Wiener Archivforschungen. Hg. v. Zsuzsanna Cziráki, Anna Fundárková, Orsolya Manhercz, Zsuzsanna Peres, Márta Vajnági. Wien, Collegium Hungaricum, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, X.), 241–248.

TEUTSCH 1874

Teutsch, G[eorg] D[aniel]: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. 2. Aufl. I. Leipzig, S. Hirzel, 1874.

TEUTSCH 1882

Teutsch, Friedrich: Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge 17 (1882), 67–69.

TEUTSCH 1899

Bilder aus der vaterländischen Geschichte. Hg. v. Friedrich Teutsch. II. Hermannstadt, W. Krafft, 1899.

TEUTSCH 1984

Friedrich Teutsch: Geschichte der siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. II. 1700–1815. Von den Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1907. Köln/Wien, Böhlau, 1984.

TONTSCH 1990

Tontsch, Günther H.: Statutargesetzgebung und Gerichtsbarkeit als Kernbefugnisse der Sächsischen Nationsuniversität. In: Gruppenautonomie 1990, 29–43.

TÓTH 2011

Tóth Zsombor: A koronatanú: Bethlen Miklós. Az *Élete leírása magától* és a XVII. századi puritanizmus. Második, változatlan utánnomás. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. (Csokonai könyvtár, Bibliotheca Studiorum Litterarium, 40.)

TRÓCSÁNYI 1960

Trócsányi Zsolt: Az erdélyi országos főbiztosság története (1686–1849). Hadtörténelmi Közlemények. Új folyam VII (1960), 2: 97–136.

TRÓCSÁNYI 1972

Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest, Akadémiai, 1972.

TRÓCSÁNYI 1973

Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Budapest, Akadémiai, 1973. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 5.)

TRÓCSÁNYI 1976

Trócsányi Zsolt: Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez). Bp, Akadémiai, 1976 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 76.)

TRÓCSÁNYI 1980

Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Budapest, Akadémiai, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.)

TRÓCSÁNYI 1986

Trócsányi Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711–1770). In: Erdély története. II. 1606–1830. Főszerk.: Köpeczi Béla. Szerk.: Makkai László – Szász Zoltán. Budapest, Akadémiai, 1986, 972–1038.

TRÓCSÁNYI 1988

Trócsányi Zsolt: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740, Budapest, Akadémiai, 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet, 8.)

TRÓCSÁNYI 2005

Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, Gondolat, 2005

TUSOR 2004

Tusor Péter: A magyar egyházi elit római hírforrásai a kora újkorban. In: Információáramlás a kora újkorban. Szerk. Z. Karvalics László – Kiss Károly. Bp., Gondolat Könyvkiadó – Infonia, 2004 (Információtörténelem), 108–124.

TÜDŐS 1998

Tüdős S. Kinga: Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán. Bukarest/Kolozsvár, Kriterion, 1998.

TÜDŐS 2005

Tüdős S. Kinga: Székely főnemesek II. Rákóczi Ferenc korában. In: Évfordulós tanácskozások 2005, 224–230.

Az újrakezdés esélye 2012

Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Czigány István – Kincses Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012 (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)

VARGA 2010

János J. Varga: Die Notwendigkeit zur Neueinrichtung Ungarns nach der Türkenzeit (Einleitung). In: Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn: 1688–1690. Hg. v. János Kalmár und János J. Varga. Stuttgart, Steiner, 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa), 9–77.

VARGA–VERES 1989

Varga Endre – Veres Miklós: Bírósági levéltárak 1526–1869. Szerk. Sashegyi Oszkár. Bp., Akadémiai, 1989. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 6.)

R. VÁRKONYI 1984

R. Várkonyi Ágnes: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711. Budapest, Magvető, 1984.

R. VÁRKONYI 1986

R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története. II. 1606–1830. Főszerk.: Köpeczi Béla. Szerk.: Makkai László – Szász Zoltán. Budapest, Akadémiai, 1986, 784–971.

R. VÁRKONYI 1999

R. Várkonyi Ágnes: Bethlen Miklós gróf, az államférfi. In: Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. [h.n.], Liget Műhely Alapítvány, 1999, 210–225.

R. VÁRKONYI 2004

R. Várkonyi Ágnes: Befejezetlen történelem. Áttekintés a szabadságharc történetírásáról, 1707–2003. In: Rákóczi-szabadságharc 2004, 717–773.

VOLKMER 2002

Volkmer, Gerald: Das Fürstentum Siebenbürgen 1541–1691. Aussenpolitik und völkerrechtliche Stellung. Kronstadt, Aldus; Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2002. (Veröffentlichungen von Studium Transylvanicum, 1.)

WINKELBAUER 2003

Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil 1. Hg. v. Herwig Wolfram. Österreichische Geschichte 1522–1699. Wien, Ueberreuter, 2003.

WURZBACH 1864

Wurzbach, Constant v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XI. Wien, Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864.

ZIEGLAUER 1868

Zieglauer, Ferdinand v.: Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczy'schen Revolution in Siebenbürgen. Vom Ausbruche der Bewegung bis zur Schlacht von Sibó. Größtentheils nach handschriftlichen Quellen des kais. Kriegsarchives. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 8 (1868), 163–283.

ZIEGLAUER 1869

Zieglauer, Ferdinand: Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691–1703. Nach den Quellen des Archives der bestandenen siebenbürgischen Hofkanzlei und des sächsischen National-Archives in Hermannstadt. Hermannstadt, Th. Steinhaußen, 1869.

ZIMMERMANN 1884

Zimmermann, Franz: Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamten und Notare in den Jahren 1500 bis 1884. In: Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge 19 (1884), 529–578.

ZIMMERMANN 1901

Franz Zimmermann: Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. Hermannstadt, Verlag des Archives, 1901.

ZOVÁNYI 1977

Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk. Dr. Ladányi Sándor. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977.

Összefoglalás

A 17–18. század fordulójára Erdély történetében átmeneti korszak, amelynek során a Fejedelemség – a nagy török háború (1683–1699) és a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) politikai fordulatait követően – oszmán függésből végeredményben Habsburg fennhatóság alá került. A disszertáció nagyszebeni, budapesti és bécsi forrásfeltárás eredményeképp azt mutatja be, milyen eredménnyel járt az erdélyi szászság érdekérvényesítése ebben az átmeneti korszakban, amikor az erdélyi három rendi nemzet (magyar, székely, szász) és négy bevett felekezet (katolikus, református, evangélikus, unitárius) versengését újabb tényező, a Habsburg centralizációs politika is befolyásolta.

A történeti bevezetőben ismertetjük Erdély és az erdélyi szászság 1690–1711 közötti történetének fontosabb állomásait, majd kormányzat- és politikátörténeti megközelítést alkalmazva sorra vesszük az érdekérvényesítés helyszíneit, kereteit, módszereit, lehetőségeit és korlátait. Bemutatjuk, hogyan működött a vizsgált korszakban a középkor óta fennálló szász önkormányzat: hogyan zajlottak a Szász Universitas (Universitas Saxonum) gyűlései, melyek voltak általános jellemzői, és milyen szerepet játszott a Szebeni Magisztrátus és a szebeni „duumvirátus”, azaz a királybíró és a polgármester a szász politikában.

A 17. század végétől az erdélyi érdekérvényesítés legfőbb helyszíne a bécsi udvar lett. A fontosabb ügyekben a császárvárosba delegált szász követek, az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosa, továbbá ügyvivők és patrónusok képviselték a szászok érdekeit. Mivel a kancellária a szász politikának csekély mozgásteret biztosított, az új korszakban az érdekérvényesítés kulcsfontosságú eszköze a bécsi kapcsolati háló volt.

Feltárva az erdélyi Habsburg-adminisztráció kínálta lehetőségeket, kirajzolódott, hogy a szászok érvényesülését Erdélyben leginkább az egyes felekezetek és natiók összetett viszonyrendszere korlátozta. A korszak szász történetének jelentős csomópontja volt a szebeni királybíró és egyben szász ispán választása körüli vita, amelynek háttérében városi, rendi és személyi érdekek húzódtak meg. A szászok országgyűlési szereplését vizsgálva úgy tűnik, e fórum nem tartozott érdekérvényesítésük legfőbb helyszínei közé.

Az elemzésekből kirajzolódott Szeben dominanciája a szász politikában, amely megmutatkozott az Universitas ügyvitelében betöltött szerepében, a bécsi követek és a szász kancelláriai tanácsosok kiválasztásában és a bécsi kapcsolatrendszer mozgósításában. Megállapítható, hogy az átmeneti korszakban a szászok, kihasználva a hatalomváltást, igyekeztek az érdekképviselő terén a fejedelemség koránál kedvezőbb helyzetbe kerülni, ám törekvésük csekély eredménnyel járt.

*Summary***Defending Transylvanian Saxons' Interests in the Transitional Period (1690–1711)**

In the history of Transylvania the turn of the 17–18th centuries is a transitional period when the Principality – after the political changes caused by the Great Turkish War (1683–1699) and Rákóczi's Insurrection (1703–1711) – ultimately got under the Habsburg rule from Ottoman dependence. Having explored the sources of Sibiu/Hermannstadt, Budapest, and Vienna, the dissertation presents what results the Transylvanian Saxons achieved to defend their interests in this transitional period when parallel to the struggle of the three feudal nations (Hungarian, Szekler, Saxon) and the four recognised denominations (Catholic, Calvinist, Lutheran, Unitarian), a new factor, namely the Habsburg centralisation policy also appeared.

In the historical introductory part I expound the most important stages of the history of Transylvania and the Transylvanian Saxons between 1690 and 1711. Furthermore, by governmental- and politico-historical approach I specify the location, frames, methods, possibilities and difficulties of defending their interests. It is presented how the Saxon authority originating from the Middle Ages worked in this era: how assemblies of Universitas Saxonum took place, what its common characteristic features were, what role Sibiu Magistrate and Sibiu 'duumvirate', visually the 'royal judge'/Saxon bailiff (comes) and the mayor played in Saxon politics.

The main place of Transylvanian advocacy became the Viennese court from the end of the 17th century. In main issues Saxon interests were represented by emissaries delegated to the imperial city, the Saxon Councillor of the Transylvanian Court Chancellery, and chargés d'affaires and patrons. Since Chancellery granted little room for manoeuvre, the most important means of the Saxons' advancing their interests was the Viennese connection network.

Having presented the possibilities offered by Transylvanian Habsburg-administration, it is apparent that the complex relationship of denominations and nations jeopardised Transylvanian Saxon interests. A remarkable point of Saxon history of the age was the debate concerning the election of Sibiu 'royal judge'/Saxon bailiff (comes), in the background of which urban, feudal as well as personal interests lied. Examining the parliamentary representation of the Saxons, this forum does not seem to be the main location of defending their interests.

The analysis suggests that the dominance of Sibiu in Saxon politics was apparent in its role played in the management of the University, in the election of Viennese emissaries and chancellery councillors as well as in mobilization of Viennese relationships. It can be stated that Saxons in the transitional period taking advantage of the regime change wished to get in a better position than in the Principality when advancing their interests, though their efforts had limited success.